CERCETĂRI ARHEOLOGICE

XXV

2018

Muzeul Naţional de Istorie a României

BĂILE ROMANE DE LA CAPIDAVA.
RAPORT DE CERCERTARE ARHEOLOGICĂ PREVENTIVĂ[1]

Ioan C. Opriş, Alexandru Raţiu, Tiberiu Potârniche

Rezumat

Băile militare de la Capidava au fost săpate pentru prima dată în 1988-1993, de un alt colectiv, dar din păcate nu au fost niciodată publicate. Autorii prezentei lucrări au întreprins o a doua săpătură a clădirii, în 2017 și, împreună cu puținele date din prima săpătură, încearcă să aducă în lumină acest subiect. Clădirea este un mic complex de îmbăiere, cu un circuit simplu, ridicat în timpul domniei lui Traian. Are două faze, o fază timpurie a secolului al II-lea și alta datând din secolul al III-lea, cu mai multe reparații intermediare între ele. Singurele elemente de datare sunt ștampilele tegulare, respectiv tipologia lor comparativă, în special cele aparținând legiunii XI Claudia *pia fidelis* sau în sec. III p. Chr. legiunii XI Claudia *Antoniniana*. Ca o caracteristică interesantă menționăm prezența unui/unei *sudatio/laconicum* (saună fierbinte), destul de neobișnuit pentru băile de dimensiuni reduse precum aceasta.

Abstract (Roman Baths from Capidava. Preventive archaeological excavation report)

The military bath from Capidava was excavated first in 1988-1993, by a different team, but unfortunately was never published. The authors of this paper made a second excavation of the building, in 2017, and together with the few data from the first excavation, are trying to shed some light on this subject. The building is a small bathing complex, with a simple circuit, erected during the reign of Trajan. It has two phases, an early 2nd century phase and another dating from early 3rd century, with several reparations in between. The only dating elements are the brick stamps, namely their comparative typology, especially those from *legio XI Claudia pia fidelis* and the early 3rd century *legio XI Claudia Antoniniana*. As an interesting feature we mention the presence of a *sudatio/laconicum* (hot sauna), quite uncommon for the smaller baths such as this.

Cuvinte cheie: Băi romane, legiunea XI Claudia, limes-ul Dunării de Jos, castru auxiliar

Key words: Roman Baths, *Legio XI Claudia*, Lower Danube *limes,* auxiliary Roman fort

1. INTRODUCERE

Băile castrului roman de la Capidava se află la o distanță de circa 100 m spre est de poarta principală (cea de sud), respectiv de curtinele G și H ale cetății târzii. Edificiul are atât dimensiunile, cât și circuitul de îmbăiere similare cu majoritatea clădirilor militare de acest tip, toate ridicate în vecinătatea castrelor auxiliare romane (Figura 1). Din ansamblu se păstrează șase camere bine delimitate, împreună cu alte două, ale căror forme și dimensiuni sunt însă mai puțin clare. Încălzirea se realiza inițial cu ajutorul unuia, iar ulterior două *praefurnia* amenajate în partea vestică a edificiului. Alimentarea cu apă a fost

[1] Acest raport reprezintă partea de cercetare arheologică preventivă aferentă proiectului cu fonduri ale UE intitulat *Restaurarea, consolidarea, protecția, conservarea și punerea în valoare a sitului arheologic cetatea Capidava* care aparține *Programului Operațional Regional 2007-2013, Axa prioritară 5, Domeniul major de intervenție 5.1.* Cercetarea din cursul lunilor iulie-august 2017 a fost realizată de semnatarii acestui raport, împreună cu dr. Cătălin Dobrinescu și Vitalie Bodolică (MINAC).

identificată în zona aflată imediat la ENE de edificiu și constă într-o rețea de tuburi ceramice (*tubuli*), întrerupte la o distanță de aprox. 3 m de absida mare a băilor.

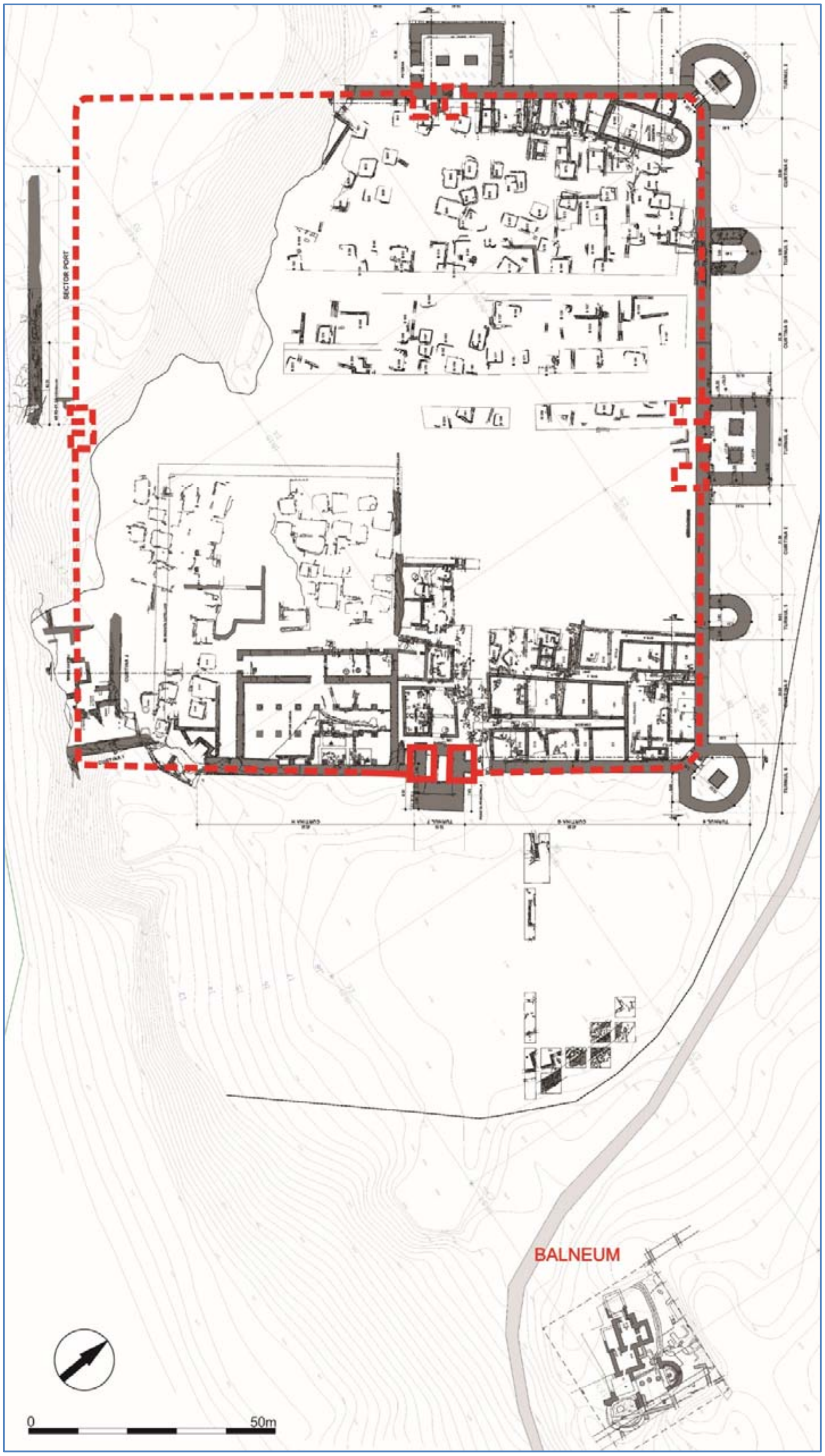

Figura 1. Planul cetății romane târzii Capidava (care suprapune castrul timpuriu, cu roșu) și poziția băilor fața de aceasta.

Primele cercetări sistematice în zona clădirii băilor ridicată pentru trupa romană aflată în garnizoană la Capidava au fost efectuate din 1988 și până în 1992-1993 de către dr. Valeriu Cheluță Georgescu (Muzeul Arheologic Callatis – Mangalia), campanii în cursul cărora s-au dezvelit cca 600 mp din ansamblul antic[2]. Informația care a ajuns până la noi este relativ modestă și nu a fost vreodată publicată: un releveu efectuat de arh. Anișoara Sion în anul 1993 (Figura 2), trei profile stratigrafice realizate de V. Georgescu (transcrise de prof. Radu Florescu), precum și o înregistrare video a sitului realizată de Valeriu Maxim în 1992. În arhiva șantierului transmisă de la prof. Radu Florescu, director științific al șantierului de la Capidava între 1965-2003, nu s-a păstrat altă documentație scrisă referitoare la acest obiectiv extramuran.

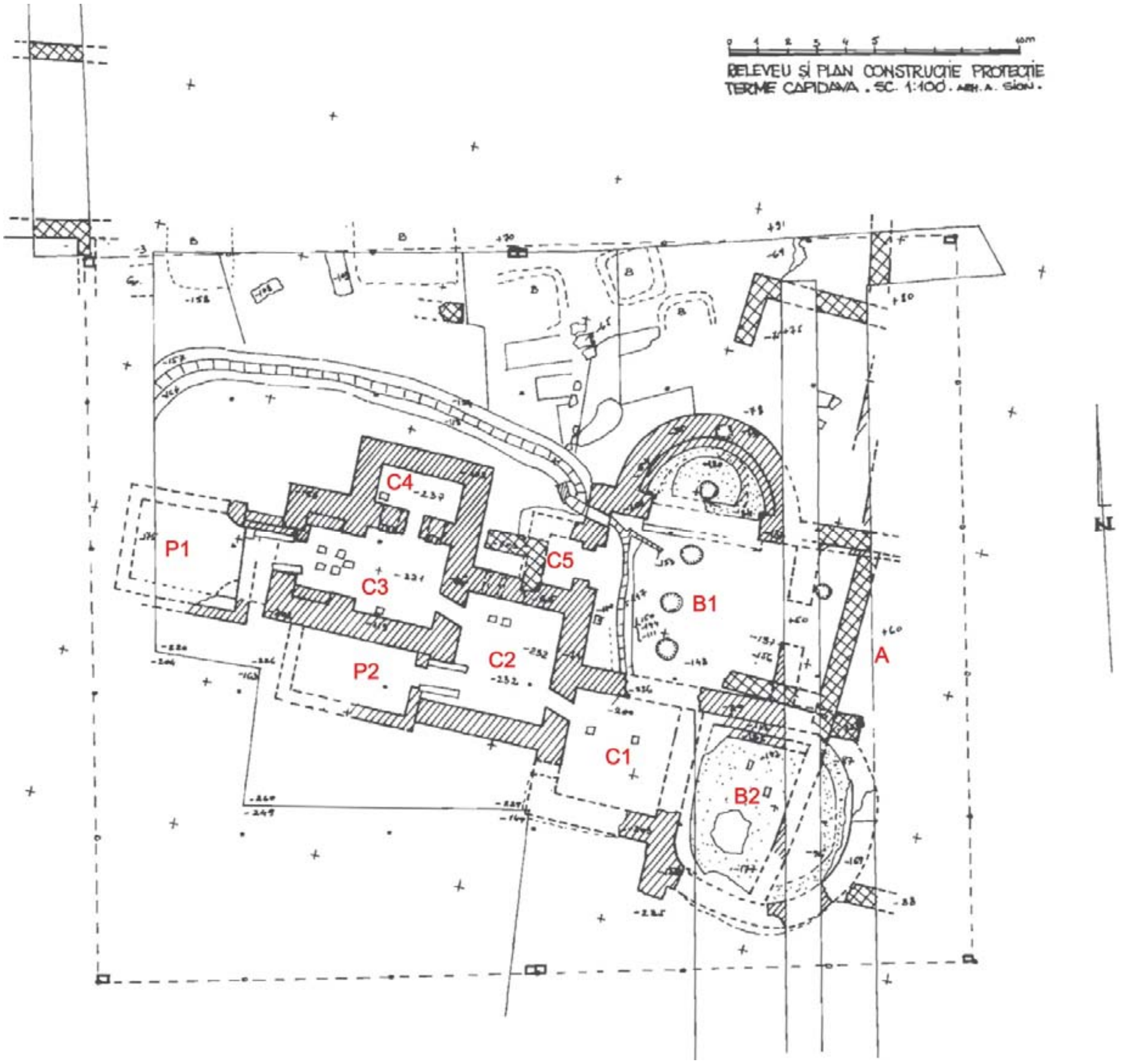

Figura. 2. Plan de situație al băilor realizat de Arh. Anișoara Sion
în urma săpăturilor din anii 1988-1993

[2] Săpăturile sistematice desfășurate inițial între 1988 și 1993 de către dr. Valeriu Cheluță Georgescu (Muzeul Arheologic Callatis - Mangalia), au fost reluate printr-o scurtă campanie în 2005 și apoi finalizate în 2017. Într-o formă mai concisă decât prezentul raport rezultatele celei mai recente campanii de cercetare (din 2017) sunt sub tipar, în volumul dedicat International Conference 'Roman Army and Local Society in the Limes Provinces of the Roman Empire', Al. Ioan Cuza University of Iași, Iași, June 4th-6th 2018 (Ioan C. Opriș, Alexandru Rațiu, *Roman military baths from Capidava (2nd-3rd Century AD)*. Pentru campania minoră care s-a desfășurat în 2005, cu 2 tranșee de control la periferia vestică și estică a edificiului, vezi Constantin, Alexandru, Alexiu 2006.

Termele se prezintă sub forma unui edificiu de dimensiuni modeste, construit din piatră legată cu mortar. În complexul astfel ridicat şi păstrat doar cu puţin peste înălţimea fundaţiilor se disting mai multe încăperi, dispuse în forma literei L şi prevăzute cu instalaţie de *hypocaustum. Suspensurae* sunt constituite din mai multe şiruri de picioruşe de factură diversă – cărămizi, tuburi sau chiar piese de piatră – care susţineau planşeul făcut din cărămizi *bipedale* (pătrate cu latura de 60 cm) peste care era aşezat finisajul, precum şi din guri de cuptor (cel puţin două) amenajate în pereţii laterali de NV ai încăperilor C2 şi C3. Se pare că spaţiile de alimentare a cuptoarelor – *praefurnia* – erau în aer liber, cel notat P1/C3 fiind distrus de o groapă mult mai nouă – probabil în sec. XVIII – în care a fost descoperit scheletul unui cal. Pe latura de E, închizând edificiul, o mare încăpere – o sală este dispusă transversal și terminată spre NE cu o absidă în care a fost amenajată o mică piscină semicirculară – *frigidarium*. Din ultima porneşte canalul de evacuare amintit, în al cărui perete arcuit se mai vede încă intrarea conductei de alimentare. Resturi frecvente dar mărunte de marmură consemnate de prof. Radu Florescu par să indice un finisaj al suprafeţelor interioare ale edificiului balnear. O ramă ajurată de calcar pare să provină de la o fereastră de relativ mici dimensiuni, în formă de rozetă. Descoperirile mărunte sunt relativ numeroase, dar foarte fragmentare, printre acestea ieşind în evidenţă un număr foarte mare de fragmente drepte de sticlă provenind cel mai probabil de la ferestrele clădirii.

În urma cercetării arheologice din 2017 am putut documenta cu certitudine existența a cel puțin două faze de funcţionare a clădirii. Având în vedere starea avansată de degradare a monumentului în momentul cercetării noastre, nu poate fi exclusă nici posibilitatea altor faze constructive, observabile (sau nu) la momentul primei săpături, cu mai bine de două decenii în urmă.

Clădirea pare să fi fost distrusă cândva spre jumătatea secolului al III-lea p.Chr., în vremea marelui *bellum Scythicum*, când goții și aliații barbari devastează mare parte dintre cetățile din Moesia Inferior[3]. Ulterior, în această zonă *extra muros* sunt atestate arheologic urme de locuire civilă din epoca romană târzie și romano-bizantină, pentru ca în cursul secolelor IX-XI p.Chr. spațiul fostelor băi romane să fie acoperit (și afectat în relativ mare măsură) de necropola medio-bizantină care se întinde la est și sud-est de cetate. Peste aria termelor, în perioada romană târzie au fost ridicate alte construcţii din piatră legată cu pământ: una situată la nord de terme este reprezentată de un simplu zid linear (cu contraforți) lung de mai mult de zece metri care nu poate fi deocamdată corelat cu alte resturi constructive. În schimb, suprapunând parţial sala cu *frigidarium*, au fost identificate vestigiile unei construcţii de mari dimensiuni, întinzându-se pe un aliniament NE-SV, din care însă au mai putut fi surprinse gropile stâlpilor unui portic de lemn, dintre care unul perforează chiar pavajul de cărămizi al piscinei. Potrivit însemnărilor profesorului Radu Florescu (care prelua informația furnizată de V. Cheluță-Georgescu), în necropola plană care s-a extins peste aria termelor abia târziu au putut fi surprinse mai multe morminte de luptători, în al căror inventar au putut fi identificate mai multe catarame de centură de tip *Siracuza*, specifice sec. VII p.Chr.[4] Ulterior, la începutul perioadei medio-bizantine, peste aria termelor s-a extins aşezarea de bordeie, câteva gropi de bordeie fiind surprinse în decursul săpăturilor, dar fundul acestor gropi a rămas la o înălţime superioară nivelului de păstrare a ruinelor termelor. În a doua parte a perioadei medio-bizantine se pare că locuirea s-a retras exclusiv în cetate, iar aria termelor a fost acoperită cu morminte din sec. XI p.Chr.

Totuși, cu toată lipsa informației scrise de la primul cercetător al ansamblului și având în vedere afectarea succesivă a monumentului în epoca romană târzie, romano-bizantină și medio-bizantină, fazele evoluției planimetrice a monumentului pot fi stabilite cu relativ ridicată probabilitate. Datarea acestor faze s-a făcut prin analiza tipologiei ștampilelor tegulare. Patru tipuri de ștampile au fost găsite în băile de la Capidava, în special în zidăria din cărămidă a bazinelor și a canalului de evacuare: **LEG XI CPF**, **LEG XI CL**, **LEG XI CL ANT** și, de asemenea, **LEG V MAC** (Figura 3). Ştampilele din urmă documentează bine un flux de materiale de construcție între *bellum Dacicum Traiani* și 168 p.Chr., când legiunea V Macedonica, în contextul războaielor marcomanice (166-180), a părăsit castrul de la Troesmis din *Moesia Inferior*, fiind mutată precipitat la Potaissa, în Dacia. Greu de spus, însă, dacă implicarea constructivă a *Legio V Macedonica* la Capidava a avut loc de la bun început sau va fi aparținut doar unei faze ulterioare de extindere sau de reparaţie a *balneum*-lui din Capidava, în tot cazul înainte de plecarea legiunii spre

[3] Suceveanu 1991, 34; Opriş 2003, 19.
[4] Teodor 1991, 127, n. 75.

Dacia. Tipul de ștampilă documentat la Capidava (MA în ligatură) este nu doar mai timpuriu, dar și foarte diferit de cele cunoscute la Potaissa[5].

Figura 3. Ștampile tegulare descoperite în clădirea băilor în cursul anului 2017

Cheia de datare a edificiului se găsește la ștampilele pe cărămizi ale *Legio XI Claudia*, cele trei tipuri distincte de ștampile dovedind trei momente diferite în timp. Cel mai vechi tip de ștampilă este întâlnit în zonele controlate de această legiune la nordul și la sudul fluviului în vremea lui Traian, în castrele de la Romula, Buridava, Voinești, Drajna de Sus, Târgșor și Pietroasele la nordul Dunării, respectiv la Oescus, Novae, Sexaginta Prista, Durostorum și Capidava pe malul drept; Madara este un caz aberant, pentru că aceste ștampile sunt înregistrate departe de limes, la aproape 100 km sud de Durostorum, lângă Marcianopolis. Ștampila LEG XI CPF - *Leg(ionis) XI C(laudiae) P(iae) F(idelis)* - este caracteristică pentru domnia împăratului Traian și poate pentru primii ani ai domniei lui Hadrian[6] (Figura 3/1).

Astfel, conform acestor constatări, faza inițială a edificiului datează din prima decadă a secolului al II-lea, iar clădirea era încă în activitate la începutul secolului al III-lea p.Chr., când a fost construită o nouă canalizare care urmează un curs aproape identic cu traseul celei originale. Ștampilele de tip **LEG XI CL ANT** (ligatură retrogradă) aplicate pe *tegulae* ștampilate care pavează această a doua canalizare sunt tipice pentru domnia lui Caracalla (Figura 3/3) și au analogii la Durostorum, dar și la Pietroasele[7]. Un tip intermediar este reprezentat de ștampilele LEG XI CL (Figura 3/2); tipul se generalizează în a doua jumătate a secolului II p.Chr. și se bucură de o persistență cronologică mai lungă, având în vedere numărul mare de variante. Acest tip, coroborat cu ștampile de tip LEG V MAC (MA în ligatură) (Figura 3/4), pot sugera o intervenție (lucrări de extindere, reparații) la *balneum*, cel mai probabil în prima jumătate a secolului II p.Chr., oricum anterior anilor 168-169.

[5] Vezi Nemeti 2019.
[6] Culică 1970, 365–377; Culică 1978, 225–237; Zahariade 1999, 599–607 (fig. 1-6); Matei-Popescu 2010, 163–165, 262–264; Opriș 2018, 151–152. A se vedea, de asemenea, Zahariade, Alexandrescu 2011, 28-29 pentru altarul (nr. 5) pus *Herculi* de către o *vexillatio leg(ionis) I Itali(cae)/ et leg(ionis) XI C(laudiae) P(iae) F(idelis)*.
[7] Matei-Popescu 2010, 163, 165; Stăicuț 2011, 91–93 (nr. 6–9).

2. SCURT ISTORIC AL CERCETĂRILOR. NECROPOLELE ȘI ZONA *BALNEUM*-ULUI DE LA CAPIDAVA

Necropolele Capidavei se întind la ESE de cetate, pe o arie ocupată actualmente de sat, dar depășind vatra propriu-zisă a acestuia; șiruri de tumuli mărginind drumurile se întind atât de-a lungul Dunării, cât și către est, în direcția Băltăgeștilor (Figura 4).

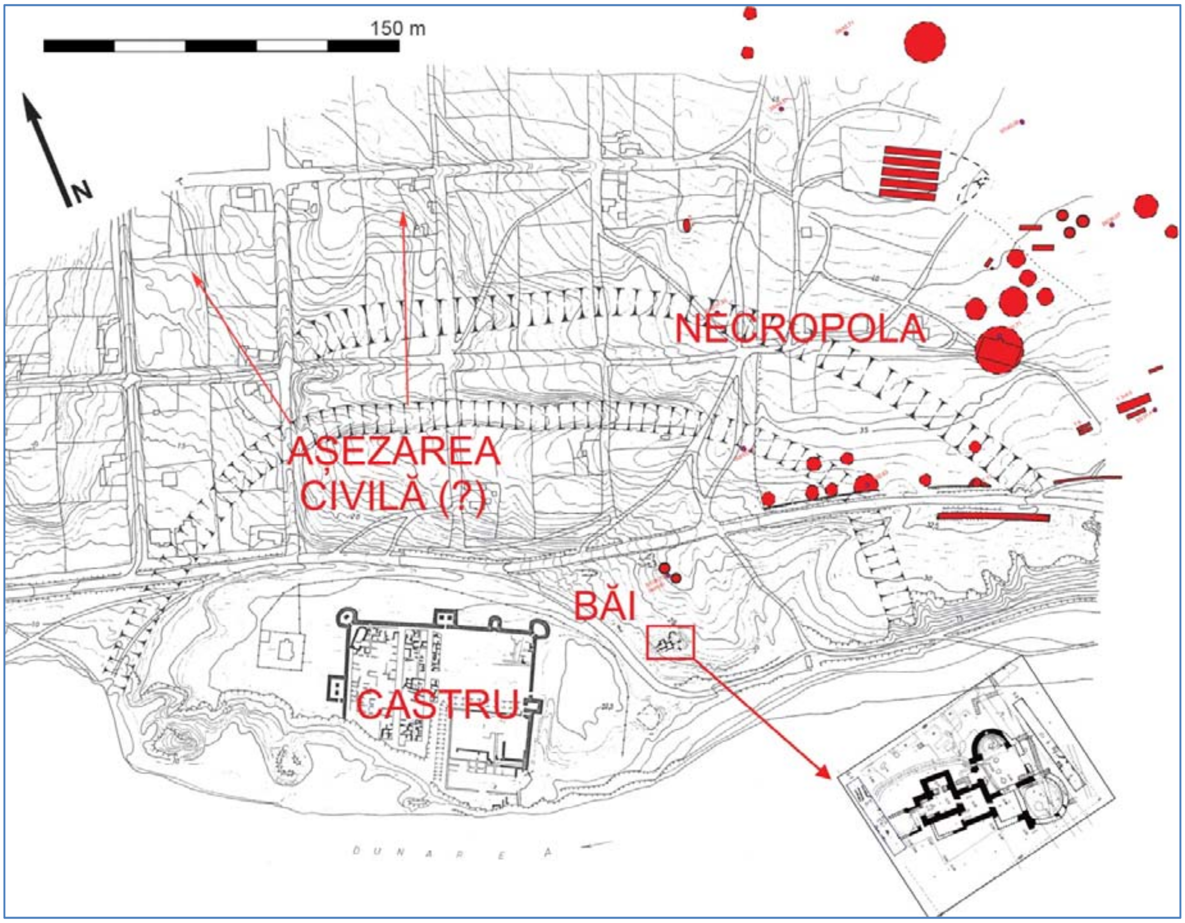

Figura 4. Planul larg al zonei arheologice de la Capidava:
castrul, băile, necropola și posibil așezarea civilă;
legenda: cercuri pentru tumuli și poziționarea secțiunilor arheologice

Primele săpături în marginea de nord-vest a necropolei au fost efectuate de către Gloria Ceacalopol, în anii 1958-1959, respectiv două secțiuni largi de 2 m, orientate NE-SV, săpate în grădina locuitorului Zaharia Cârlănaru care tăiau primul val al cetății romane târzii[8]. Au fost identificate cu această ocazie mai multe morminte medio-bizantine, un mormânt roman târziu, precum și un mormânt colectiv medio-bizantin, reprezentând probabil înmormântarea precipitată a unui grup străin de comunitatea locală, căzut în luptele din fața cetății. Săpăturile au fost reluate de către Valeriu Cheluță-Georgescu, în anul 1975, cu prilejul construirii șoselei județene modernizate Cernavodă-Saraiu, care străbătea aria necropolei, afectând foarte multe morminte. Într-o fază inițială săpăturile au avut caracter de salvare, neputându-se folosi nici un plan topografic de situație, nici trasee de săpătură metodice, iar mulți tumuli „decapitați” de constructori au fost cercetați prin săpătură în suprafață. Cu această ocazie s-au cercetat și peste 100 de morminte plane, la multe dintre acestea „cercetarea” limitându-se la salvarea inventarelor. Termenul de necropolă cuprinde de fapt patru structuri funerare de ansamblu distincte: o necropolă tumulară hallstattiană (Babadag III); o a doua tumulară romană, care suprapune aria celei hallstattiene și în câteva

[8] Florescu, Florescu, Ceacalopol 1962, 699-703 (v. în mod special *Secțiunea A1*).

cazuri îi refolosește tumulii; a treia, o necropolă plană, creștină, romană târzie și romano-bizantină și, în sfârșit, a patra, o necropolă plană creștină medio-bizantină.

În colțul de V al necropolei fuseseră construite, anterior extinderii înmormântărilor, termele castrului roman. Planul topografic de situație, ridicat în anul 1975 de către Valerian Bărbuță, nu a cuprins însă și aria băilor. S-au săpat în acei ani 10 tumuli, dintre care numai ultimii 5 în sistemul pofilelor axiale, precum și un număr mare de morminte plane[9]. Săpăturile au fost întrerupte între anii 1983-1992, când Valeriu Georgescu Cheluță s-a concentrat asupra băilor romane, iar între 1993-1997 s-a săpat tumulul nr. 15. Începând din 1997, aria necropolei și a băilor nu a mai constituit obiect de cercetare. Excepție a făcut o campanie a colegilor de la Muzeul Callatis din Mangalia din anul 2005, cu două secțiuni practicate în zona băilor[10]. Cercetările s-au reluat pe platoul B (cel care conține și termele romane din epoca Principatului) în 2010, cu săpături ale lui Cătălin Dobrinescu (Muzeul Național de Istorie și Arheologie din Constanța), Zeno Karl Pinter (Universitatea Lucian Blaga din Sibiu) și Claudia Urduzia (Muzeul Național Brukenthal din Sibiu), care au pus în evidență morminte de inhumație din necropola medievală (5 morminte au fost cercetate anterior în campania 2010, alte 4 în campania 2013, 9 în campania 2014, orientate V-E, dintre care 7 aparțin unor copii și unul singur unui adult)[11]. Acestora li se adaugă noi complexe identificate în cursul campaniilor 2016-2019: 6 complexe funerare în 2016, alte 6 în 2017, 4 în 2018, respectiv 5 morminte de copii și alte două complexe fără legătură cu necropola medio-bizantină cercetate în săpăturile cele mai recente, datate iulie 2019[12].

O campanie de cercetare absolut impresionantă din perspectiva suprafețelor investigate și a complexelor descoperite a fost realizată în 2015, cu ocazia pregătirii terenului pentru amplasarea și construcția „Centrului de Informare Turistică" și a căilor de acces, în imediata apropiere a cetății, lângă DJ 223. Lucrările s-au desfășurat în cadrul proiectului cu fonduri ale UE intitulat *Restaurarea, consolidarea, protecția, conservarea și punerea în valoare a sitului arheologic cetatea Capidava*, subordonat *Programului Operațional Regional 2007-2013, Axa prioritară 5, Domeniul major de intervenție 5.1.* Cercetările din 2015 au introdus în tabloul structurilor funerare amintite una suplimentară, în fapt cea mai veche cunoscută până acum local: două morminte din perioada Bronzului târziu (C34 și C115) au fost atribuite unei comunități de tip Coslogeni, descoperiri care pot fi legate de alte materiale arheologice descoperite anterior (sceptre-pisălog) și care apăreau întâmplător în nivelurile romano-bizantine din cetate[13]. În zona de maximă concentrare a necropolei medio-bizantine a fost săpată o suprafață totală de cca. 1800 mp, ocazie cu care au fost identificate un număr de 375 de complexe arheologice: 186 de morminte de inhumație, 133 de gropi de diferite forme și funcțiuni, 28 de fragmente de ziduri realizate din piatră legate cu pământ, 5 structuri de locuire, 2 structuri de combustie, 7 vetre exterioare și 11 șanțuri folosite pentru drenaj[14].

3. BĂILE CASTRULUI ROMAN DE LA CAPIDAVA

Despre acestea se considera și până acum, pe bună dreptate, că au fost ridicate în aceeași fază cu primul castru de la Capidava. De aici se cunoșteau mai multe cărămizi ștampilate ale *legio V Mac(edonica)* și *XI Cl(audia)*, dar niciuna cu *Leg(io) XI C(laudia) P(ia) F(idelis)*, adică varianta de ștampilă specifică primului deceniu al sec. II p.Chr. – *grosso modo*, domniei lui Traian. Documentarea fazei inițiale a fortificației a fost temeinic realizată în campania din 2015 asupra porții principale și a Turnului de poartă nr. 7[15]. Potrivit lui Radu Florescu, de la care păstrăm puținele informații scrise asupra acestui ansamblu vital comunității militare inițiale (dar și civililor care se așezaseră în preajma fortificației), băile de sec. II-

[9] Unica publicație referitoare la necropolă rămâne până acum un scurt raport al autorului cercetării asupra săpăturilor din campania 1978, publicat în Materiale și Cercetări Arheologice: Cheluță Georgescu 1979; de asemenea câteva rânduri despre morminte descoperite în zona băilor apar și la Papasima et al. 1994.

[10] Constantin, Alexandru, Alexiu 2006, 114-115, 428 = pl. 18.

[11] Dobrinescu, Herlea 2011; Dobrinescu et al. 2014.

[12] Dobrinescu et al. 2017; Dobrinescu et al. 2018; Dobrinescu et al. 2019. Rezultatele cercetării sistematice din campania 2019 urmează să fie publicate în *Cronica cercetărilor arheologice – campania 2019*. Mulțumim pe această cale pentru informația preliminară dr. Claudia Urduzia (Muzeul Național Brukenthal, Sibiu).

[13] Dobrinescu et al. 2016, 157.

[14] Opriș 2016, 231.

[15] Opriș, Rațiu, Duca 2016.

III p.Chr. de la Capidava ar fi avut cel puțin trei faze constructive, fiecare cu alte etape de reparație. Păstrate într-o stare de degradare avansată, dat fiind și modul de dispunere a unor dărâmături, Radu Florescu credea că ultima distrugere s-ar fi datorat unui cutremur, în cursul secolului III p.Chr. După dezafectarea lor ca băi, o parte a zidăriilor vechi ar fi fost folosită în cadrul altui edificiu, din care s-a descoperit un portic, nesăpat, dar mai ales nepublicat (acesta din urmă nu a putut fi documentat în campania din 2017, dacă va fi existat). Se cunoștea, de asemenea, că bazinul de apă rece – *frigidarium* – era alimentat cu apă din exterior, dar nu se păstrau informații dacă aducția de apă, identificată de noi în 2017, fusese documentată anterior. Această aducțiune era cel mai probabil legată de un apeduct ce alimenta și castrul. Desigur, ca și în vremea când Radu Florescu consemna aceste informații de ordin general, rămân la fel de necesare și astăzi săpături care să identifice apeductul și apoi să-i stabilească traseul.

1

2

3

4

Figura 5. Capturi de pe o înregistrare video făcută de Valeriu Maxim în anul 1992. Imagini procesate pentru corectarea aspectului grafic.

Sunt ilustrate situații arheologice care nu au mai putut fi complet documentate în campania anului 2017.

1: Camera C2, colțul de NE; 2-3: Bazinul B2, latura de est; 4: Camera C2, fotografie de ansamblu.

Cercetările în zona băilor au fost efectuate începând cu anul 1988 și până în 1992-1993 de către Valeriu Cheluță Georgescu (Muzeul de Arheologie Callatis – Mangalia) și au dezvelit cca 600 mp din ansamblul termal antic. Informația care a ajuns până la noi este relativ modestă și nu a fost vreodată publicată: un releveu efectuat de arh. Anișoara Sion (vezi din nou Figura 2), trei profile stratigrafice realizate de V. Georgescu (transcrise de Radu Florescu), precum și o înregistrare video a sitului realizată de Valeriu Maxim în 1992. Nu există însă documentație scrisă, iar înregistrarea video este de negăsit: ceea ce rămân sunt doar imagini-captură de pe acest film, de mici dimensiuni și de calitate slabă (Figura 5). În contextul unicei campanii care a mai fost dedicată studierii ansamblului termal până în 2017 (datată 2005) a fost realizat un documentar foto al situației sitului din anul 1992, au fost digitizate înregistrările VHS, cu efectuarea de capturi foto, tocmai pentru a identifica elementele constructive și funcționalitatea compartimentărilor edificiului[16]. Acestea sunt de mare ajutor pentru a putea documenta, măcar și la nivel elementar, starea de conservare a ansamblului la momentul cercetării arheologice inițiale. De atunci până

[16] Pentru aceste imagini aducem mulțumiri colegului dr. Robert Constantin (Muzeul de Arheologie Callatis - Mangalia).

în prezent (respectiv până la momentul săpăturii de „recuperare" din anul 2017) ansamblul s-a degradat considerabil, dată fiind lăsarea sa neprotejată între momentul cercetării inițiale și până acum, cât și a dispariției pilelor de hipocaust la scurtă vreme de la terminarea săpăturilor[17].

Figura 6. Băile de la Capidava, stadiul situației din anul 2017, înainte de reînceperea săpăturilor.

Fotografie verticală din dronă, orientare NE. Sunt indicate secțiunile din 2005.

Nu s-a păstrat vreun plan care să clarifice strategia de săpătură din vremea lui Valeriu Cheluță-Georgescu. Cercetarea a fost însă una foarte minuțioasă și profesionistă, dacă este să dăm credit imaginilor care i-au supraviețuit autorului. Știm totodată că în cadrul săpăturilor din anul 2005, menționate anterior, a fost curățată întâi o secțiune veche, ultima secțiune de la est, în care a fost surprinsă limita zidului circular ce delimita o încăpere cu încălzire prin podeaua de mortar (pe care autorii o considerau *caldarium*), precum și colțul unui edificiu (notat de aceștia „Ed. B"), care suprapune parțial edificiul termal. În plus, s-au trasat două noi secțiuni, S I (12 × 2 m), orientată N-S, la extremitatea vestică a zonei cercetate, cu martor de 1 m față de profilul vestic existent; S II, cu dimensiunile 19 × 2 m**,** orientată N-S, a fost trasată la est de secțiunea veche a lui V. Cheluță-Georgescu din extremitatea de răsărit a suprafeței cercetate a termelor, față de care autorii cercetării din 2005 au lăsat și cu un martor de 1 m.

În S I au fost cercetate resturile a două trasee de ziduri, orientate NE-SV, cu un spațiu între ele de 0,50 m, realizate din blochete de calcar legate cu pământ. Funcționalitatea celor două segmente de zidărie nu a putut fi precizată la momentul cercetării și nici eventuala legătură cu clădirea băilor, aceasta fiind ruptă de intervenții realizate în perioada medievală. În profilul estic al S I au fost reperate resturile canalului de deversare, al cărui traseu E-V a fost surprins în cercetările V. Cheluță-Georgescu, face un cot spre sud,

[17] În anii 1994-1995 acestea au fost sustrase și vândute drept material de construcție la Băltăgești, în apropierea Capidavei, motiv pentru care au și atras dosar penal făptașului.

deci spre Dunăre. Canalul care a fost realizat din blocaj de piatră, cu cuvetă din țigle legate cu mortar, a fost găsit distrus[18] în zona cercetată din S I. Tot în S I, până la o adâncime de 1 m a fost înregistrat un nivel de dărâmătură – constituită din piatră de construcție și *tegulae* (trei cu ștampile de legiune, două cu *LEG V MAC* și una cu *LEG XI CL*, cartuș în *tabula ansata*), iar autorii cercetării, Robert Constantin și Nicolae Alexandru, considerau că ar putea aparține zidăriei unui compartiment al clădirii băilor.

În S II, la adâncimea de 0,70 m/0,80 m, a fost identificat un nivel de construcție (refacere) reprezentat de un strat continuu de piatră și mortar, nivel care suprapune un strat de arsură, identificat la -1 m/-1,1 m față de nivelul modern de călcare, în capătul de sud al secțiunii. Nivelului de refacere îi corespundeau un pavaj realizat din dale de calcar, dar mai ales resturile unui sistem de aducțiune, constituit dintr-un bazin rectangular, realizat din blochete de calcar (cu lățimea de 1 m), și dintr-un canal realizat din țigle legate cu mortar. Cuveta canalului este la -0,55 m, iar limita superioară a bazinului la -0,20 m, față de nivelul actual de călcare. Tot aici au apărut și două morminte: un mormânt de inhumație (**M2**), cu scheletul orientat V-E, întins pe spate, craniul la vest, mâinile pe piept, picioare întinse, cu lungimea de cca. 1,70 m, și care a fost descoperit la -0,90 m față de actualul nivel de călcare, fără inventar funerar; un al doilea mormânt (**M1**) de inhumație, la -1,20 m, scheletul orientat V-E, cu lungimea de 1,40 m, cu craniul la vest, mâinile pe piept, aflat într-o stare avansată de degradare și fără inventar funerar. În caroul 9-10 al S II (după notarea autorilor), la -0,30 m, ar fi fost surprins traseul unui zid cu orientare NE-SV, păstrat pe două asize, zid ce părea a fi pandantul unui zid din Ed(ificiul) B.

Figura 7. Ortofotoplan al băilor de la Capidava, la încheierea campaniei din 2017.

[18] Prin efectul cumulat al lipsei unui spaţiu de protecţie şi al „hărniciei” localnicilor.

4. DESCRIEREA EDIFICIULUI BĂILOR

Camera A. Prima cameră, în ordinea circuitului de îmbăiere, este, totodată, cea mai precar conservată (vezi Figurile 7-8). Aceasta a servit ca *apodyterium* sau mai degrabă *vestibulum* și este situată în extremitatea estică a edificiului în vecinătatea bazinului B1, bazinul mare de apă rece și spre absida acestuia. Din *apodyterium / vestibulum* nu s-a mai păstrat aproape nimic, cu excepția unor părți din cei doi pereți, de nord și de sud. Pardoseala nu este păstrată, la fel ca tot restul camerei, distrusă de terasările din perioadele istorice ulterioare, iar în ultima fază de suprapunerea edificiului de către necropola medio-bizantină.

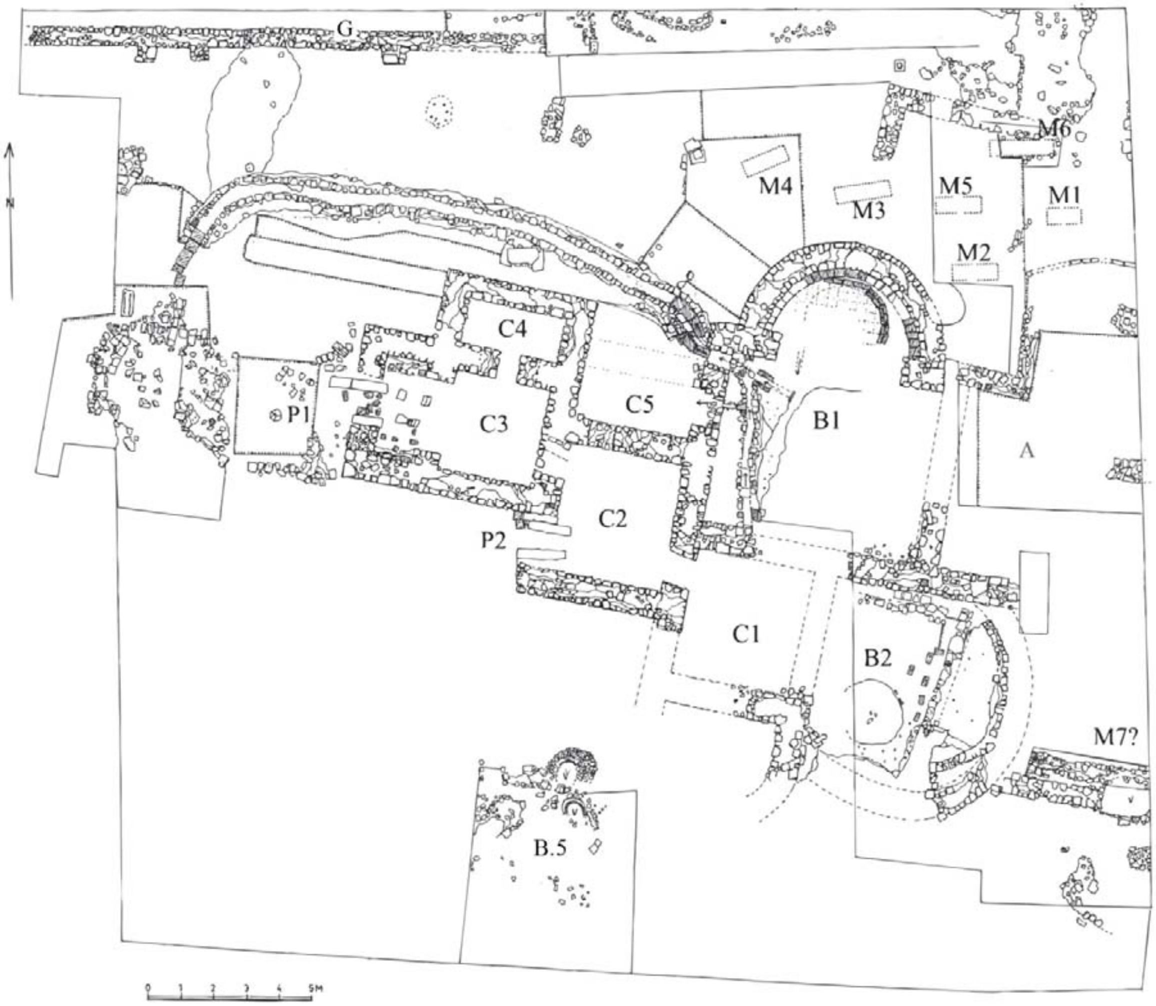

Figura 8. Releveul băilor de la Capidava, realizat de arh. Anișoara Sion la finalul săpăturilor din anul 2017.

Bazinul B 1**.** De formă semicirculară, absida acestuia măsoară, în punctul deschiderii maxime, 6.40 m (măsurat pe exterior). La interiorul absidei, zidul de despărțire spre restul spațiului camerei aferente este rupt (2.80 între capetele de V și E). Zidul absidei este gros de 0.85 cm, caracteristică observată pentru quasi-majoritatea zidurilor din faza I a băilor, și a fost căptușit pe interior cu un rând de cărămidă prinsă în mortar hidraulic, acest rând fiind realizat din resturi și având grosimea de 20 cm. Au fost folosite astfel toate materialele disponibile; se pot observa în amenajare inclusiv cărămizi de construcție de 8 cm grosime, cu urme de amprentă la fabricare/turnare, la unele dintre acestea fiind lizibilă ștampila *Leg(ionis) XI C(laudiae) P(iae) F(idelis)*.

Figura 9. Straturile succesive de tencuială hidrofugă de pe peretele din interiorul absidei

Peste nivelul de mortar de tencuială era așezat un rând de cărămizi, ale căror dimensiuni sunt de 30 x 30 x 3.5 cm, respectiv o tencuială cu grosimea de 2.5 cm. Pe peretele absidei se pot observa înspre est 6 straturi succesive de tencuială (de 1.5 cm grosime fiecare), ceea ce reprezintă un total de 10-12 cm grosime (Figura 9). La interior se observă o băncuță amenajată din 2 rânduri de cărămizi (26 x 13 x 4 cm) prinse în mortar grosier, peste șapa de mortar. Băncuța era la rândul ei tencuită. Podeaua păstrată în absidă are o formă elipsoidală, cu pantă de scurgere spre un sifon plasat excentric înspre nord, la colțul instalației.

Pe latura de vest a camerei B1 a fost înregistrat un nivel de amenajare al unei alte podele cu strat gros de mortar (de minim 30 cm) și care este continuat cu o podea din resturi de cărămizi; nivelul acesta este surprins între zidul de vest al B 1 și canalul aferent, pe o lungime de 2.85 m și pe o lățime maximă de 1 m, această suprafață având o formă aproape triunghiulară. În privința canalului, acesta are pereți și fund din piatră, fiind legat cu mortar; se păstrează pe o lungime de cca 5 m (lățimea sa e de 30 cm și tot 30 cm măsoară înălțimea păstrată a structurii). În mod clar, cele două, podeaua și canalul respectiv, sunt de plasat în faza II a ansamblului.

Pentru prima fază se mai poate adăuga că a putut fi identificat și delimitat mai bine în campania din 2017 zidul de E al compartimentării notate de noi B 1. Spațiul interior al acestei încăperi măsoară 6,60 m pe latura V-E și 5.40 m pe direcția N-S. Pe latura de E zidul este scos cu ocazia unor intervenții ulterioare, motiv pentru care poate fi doar urmărit foarte dificil traseul pe mai bine jumătate din lungimea iniţială, înspre joncțiunea cu decroșul absidei. Colțul sudic, la limita cu B 2, este păstrat pe cca 2 x 2 m, unde zidul are o grosime de 0,85 m, așa cum era de așteptat. La interiorul acestei suprafețe triunghiulare se vede fragmentar, în colț, podeaua de mortar pe 45 x 28 cm, dar și urmele de tencuială pe pereți, pe o înălțime de 10 cm. Substrucția vizibilă în această zonă se face pe pat de calcar de 12 cm.

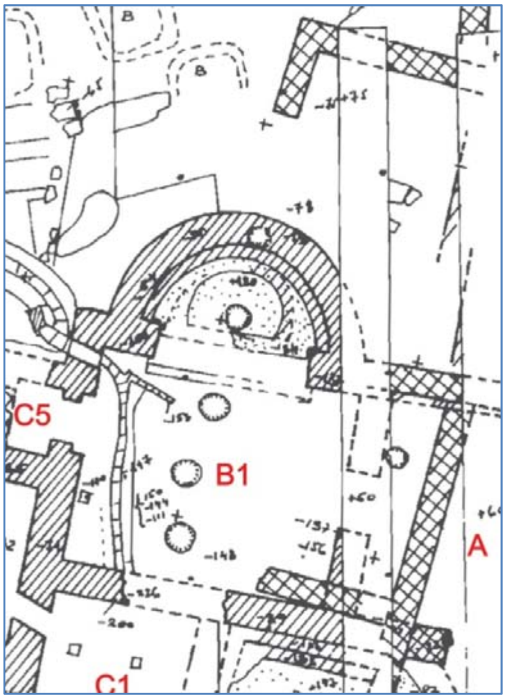

Figura 10. Detaliu al planului din 1993.

Pe planul arh. Anișoara Sion din 1993 se văd și urmele a 4 gropi (sau 5 – dacă va mai fi fost încă una chiar pe centrul absidei) cu diametrul de cca 0,50 m de la o intervenție constructivă ulterioară, neprecizată (Figura 10). Acestea sunt dispuse în linie dreaptă, dar nu au mai putut fi documentate în 2017, fiind practic imposibil să precizăm la ce vor fi folosit. Aceste gropi se aliniază cu traseul unui zid din piatră cu pământ, aflat la est, dintr-o fază superioară (iarăși) neprecizată, care face colț exact pe traseul aliniamentului descris. Pe această axă el a putut fi documentat pe cca 2,20 m, fiind înregistrat cu unele rupturi pe cca 4 m și pe cealaltă latură păstrată, de est. Grosimea zidului este de 0,60 m. Ansamblul a fost văzut și în vremea săpăturilor lui V. Cheluță-Georgescu, respectiv la data întocmirii planului arh. Anișoara Sion (1993). Greu de spus dacă acest colț de edificiu dintr-o fază ulterioară termelor are legătură cu un colț de clădire surprins în diagonală, foarte aproape de închiderea spre est a absidei aferente B 1. Păstrat foarte sus față de nivelul de călcare actual (zidul se păstrează doar pe ultima asiză, cam la nivelul la care apare și aducția de apă în această zonă), zidul este realizat în aceeași tehnică (piatră legată cu pământ) și măsoară tot 0,60 m. A fost identificat pe 1,75 m pe

direcția V-E, respectiv 2,30 m pe direcția N-S (ultima măsurătoare la colțul interior).

Bazinul B 2. Ansamblul a fost considerat *caldarium* de autorii săpăturii din 2005, dar se prezintă într-un stadiu foarte avansat de degradare/demantelare. Aici a fost iarăși documentată la limita de est a B2 o nouă podea de mortar grosier cu resturi de cărămidă. În zona apropiată limitei de sud a săpăturii, înspre Dunăre s-a descoperit un bordei, notat B.5 (Figurile 8 și 11), din care s-a păstrat doar peretele de nord pe o lungime de cca. 3,70 m (0,60 m grosime) și un cuptor amenajat din piatră și resturi de cărămidă, a cărui vatră a putut fi măsurată (se găsește exact la limita profilului) pe cca 1,20 x 1,05 m. Bordeiul a fost așezat pe o substrucție din piatră, dar nu are podea identificată. Zona este puternic perturbată de intervenții antropice moderne, la limita săpăturii fiind înregistrată și o groapă de gunoi în care au fost „datate" ambalaje din anii 1990 (1996-1998). Cercetările din 2017 nu au putut documenta în niciun fel existența acelui Edificiu B menționat de autorii săpăturii din 2005.

Ce am putut însă documenta cert în cazul ansamblului B 2, căruia îi atribuim două faze, este o cameră de 5,60 m pe direcția N-S și 3,70 m pe latura V-E dinspre camera B 1. Latura de sud este mai îngustă, de numai 3 m. La interiorul suprafeței se observă o groapă cu diametrul de 2,10 m, poziționată ușor excentric. În jurul acesteia, pe fotografiile de arhivă se pot observa cel puțin 5 rânduri de pile patrulatere, cu pile din cărămizi de 28 x 14 x 3.5 cm, înălțate până la 10 rânduri. În teren apare în săpătură și detaliul unei șape a podelei pe care stau, groasă de cca 5 cm.

Pe latura de răsărit se observă, la partea superioară, o podea de mortar din faza a doua a băilor. Stratul respectiv e gros de 5-6 cm. Înspre limita săpăturii și a acestei podele se vede spre răsărit un zid curbat/ poligonal care pare să aibă două faze (0,95 cm total), care delimitează această podea și spațiu quasi-semicircular. Se poate observa, ca detaliu, o asiză interioară a zidului, în zona meridională, groasă de 0,20 cm, urmată de o adăugire/ o fază constructivă secundă, neprecizată, care mărește zidăria cu încă 75 cm. Acest ansamblu se păstrează la exterior la nivelul primei asize cu mortar, iar la interior până sus, la nivelul podelei de *cocciopesto*.

Figura 11. Detaliu din Figura 8.

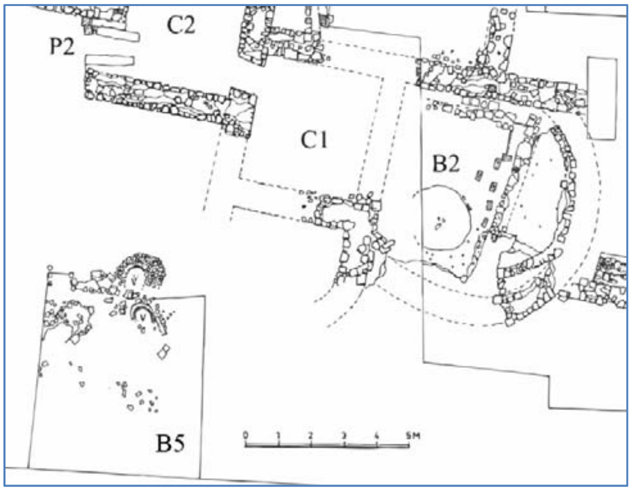

Camera C 1. Această cameră se păstrează la nivelul podelei antice (conservate precar acum) pe care a fost amplasată instalația de încălzire (Figura 11). În fotografiile-captură ale filmului din 1 august 1992 se văd urmele a 2-3 șiruri de pile (la bază), înspre centrul respectivului spațiu, păstrate în elevație pe trei rânduri. Nu se poate preciza mărimea componentelor. Zidul dinspre B 1 a fost distrus pe latura de nord. Nu este de prisos să menționăm că ruptura începe chiar în locul unde pornește canalul din faza II surprins în B 1. Chiar și așa spațiul poate fi măsurat: la interior el are 3,50 m pe direcția V-E și 3,90 m pe latura dinspre camera C 2. Zidul înspre B 2 este și el distrus în porțiunea mediană, dar a putut fi măsurat (pentru că se păstrează limitele): 3,50 m, ceea ce înseamnă o ușoară deformare spre C 2. Grosimea zidurilor perimetrale este de 0,85 m. Latura exterioară (de sud) a C 1 măsoară 4,30 m, iar pe limita dinspre B2 pornește, tot la exterior, un colț de zid spre sud surprins pe o lungime de 1,80 m. Această din urmă observație ne arată că C 1 poate să fi continuat înspre limita naturală a pantei (lunca Dunării) cu o altă amenajare, poate acces și *apodyterium* ? Orice precizare suplimentară este imposibilă în acest moment, în ciuda curățării atente a zonei, respectivele ansambluri fiind (dacă vor fi existat, desigur) distruse.

Figura 12. Fotografii din 1992 pentru trecerea cu arcadă dinspre camera C2 spre C5.

Figura 13. Fotografii pentru trecerea cu arcadă dinspre camera C2 spre C5; stânga: foto A. Sion - din faza de după scoaterea suspensurii, anii 1990; dreapta: 2017, pasajul blocat dintre încăperile C2 și C5. În partea dreaptă, lângă stadie/jalon, se observă două asize din elevația clădirii, singurele păstrate pentru zona încălzită

Camera C 2. Spațiul interior al acestei încăperi măsoară 3,20 m (limita cu încăperea numerotată de noi C 5), respectiv 3.80 m pe latura dinspre C 1. Cu aceasta din urmă comunică printr-o întrerupere în zidul despărțitor. În fotografiile păstrate în arhiva șantierului (R. Florescu) se poate observa existența unei arcade între camerele C 2 și C 5 (fotografia e făcută din C 2). Arcada permitea circulația aerului cald dinspre C 2 spre C 5, fiind realizată din cărămidă la exterior și un rând de piatră (cel puțin așa se poate observa în capturile de imagine din august 1992 și din fotografiile arhivei R. Florescu, vezi Figura 12).

Actualmente este prăbușită, dar apare și mutată (arc de cărămidă cu zidărie de mortar lipită de piatră) în afara edificiului termal (Figura 13). Această comunicare sub nivelul de călcare antic a fost (posibil?) blocată în faza a doua de funcționare a termelor. Aceeași observație poate fi făcută și privitor la trecerea între camerele C3 și C2, pentru că fotografiile de la începutul anilor 1990 păstrează urma arcadei care permite circulația aerului cald între acestea (Figura 14).

În acest punct, vom nota foarte sumar despre camera C 5, evocată mai sus, doar că referitor l aceasta sunt sunt foarte puține elemente cunoscute: măsura la interior cca 4 m (pe latura dinspre C 2), cu o deschidere de 1,70 m până la resturile zidului pandant de nord, situat spre canalul de scurgere. Acesta din urmă nu a putut fi surprins arheologic decât în capătul dinspre B 1, dar e posibil ca pietre din fundație să meargă mai departe sporadic pe o lungime de 2,30 m.

Interiorul camerei C2 se păstrează la nivelul de podea din mortar de unde porneau în antichitate *suspensurae* (cel puțin 4 rânduri de stâlpi sunt vizibili pe fotografiile realizate de V. Cheluță-Georgescu, dar foarte probabil podeaua se sprijinea pe 6 asemenea șiruri, revezi Figura 5/1, 4). Acestea erau ridicate pe un postament din cărămidă și erau realizate fie din *tubuli*, pile rotunde sau cărămizi dreptunghiulare.

Înălțimea acestora la momentul realizării filmului din 1992 era de cca 1 m (se pot număra nu mai puțin de 9 pile/pilon peste postamentul de cărămizi dreptunghiulare zidite în podeau de mortar). Un *tubulus* aproape întreg, care a fost folosit pe post de pilon în cadrul sistemului de hipocaust, se păstrează în depozitul șantierului.

Figura 14. Fotografie din campania 1993.

Praefurnium-ul a fost realizat cu ajutorul a două mari dale din calcar, inițial puse pe cant, dar care s-au deplasat în lateral, ori s-au degradat datorită supunerii repetate la temperaturi înalte. Deschiderea gurii de alimentare este de 0,78 m, iar lungimea dalei, din calcar cochilifer foarte nisipos, este de 1,50 m (respectiv dala mai bine păstrată). La exterior și interior poate fi observată amenajarea peretelui cu ajutorul unei zidării de cărămidă, potrivită pentru scopul instalației și care cel mai probabil comporta o arcadă (se păstrează 4 rânduri de cărămizi prinse în mortar pe partea stângă, văzute dinspre exteriorul C 2, respectiv doar două rânduri pe partea dreaptă).

Pe traiectul *praefurnium*-ului se văd urmele a 3 stâlpi cu dimensiunile de 34 x 31/ 30 x 38/ 34 x 30 cm, prinși (în *opus mixtum*) în podeaua de mortar. Nu au putut fi observate în vreun fel continuări de plan în legătură cu vreun zid care să depășească acest *praefurnium* înspre Dunăre (și care să închidă, în consecință, la sud de C 3 o nouă compartimentare), așa cum fusese sugerat pe planul arh. Anișoara Sion din 1993.

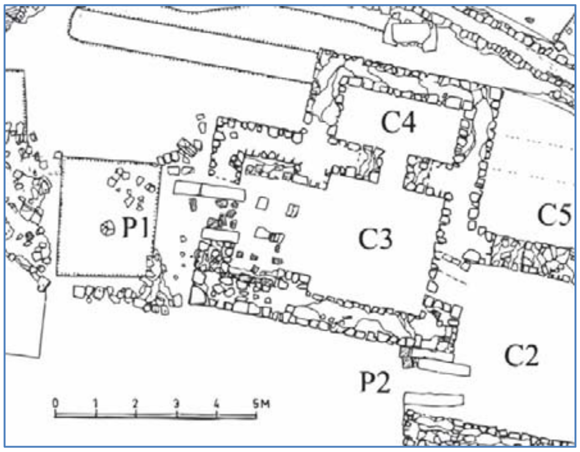

Figura 15. Detaliu din planul de la Figura 8.

Camera C 3 și *praefurnium*-ul aferent, cel de-al doilea al băilor, se păstrează în condiții asemănătoare celei anterioare (Figura 15). Măsoară (între colțuri, pe latura de sud, pe toată lungimea, ceea ce înseamnă și aproape toată dala aferentă din praefurnium-ul C 2) în lungime 6,5 m (V-E). Tot la exterior, dar pe direcția N-S, camera măsoară 4,75 m. Spațiul interior este compartimentat: o cameră aproape pătrată, cu pile de hipocaust, din care nu s-a păstrat aproape nimic, cu dimensiunile de 2,77 x 2,85 m; înspre vest se află *praefurnium*-ul. Și aici a fost aplicată o strategie constructivă asemănătoare cu cea din cazul precedent, cu două dale din calcar nisipos care mărginesc traseul, continuate axial, spre interiorul camerei, de patru pile din piatră (din același material cu dalele, supus permanent temperaturilor înalte, v. Figura 8, 15). Dalele mari din calcar măsoară 1,80 x 55 x 33 cm, respectiv 1 x 0,30 cm cea dinspre sud. Între cele două se observă un pat din zidărie cu resturi de tegule și cărămizi, păstrat pe o lungime de 1,30 m și cu deschiderea de 0,80 m, pentru ușurarea alimentării cu combustibil. Cele 4 pile din piatră au cca 35 x 42/ 38 x 35 cm în plan și sunt foarte tocite. Între ele distanța e de 0,45 m; despre accesul *praefurnium*-ului se poate spune că urmează un traseu ușor descentrat, oblic. Toată dispunerea, pilele din piatră și decroșurile din zidăria de mortar în această zonă (scurte, de cca 0,40 m), întărite cu cărămidă până la nivelul accesului din piatră al *praefurnium*-ului, sugerează arcada care nu s-a mai păstrat, căptușită cu cărămidă bilateral. Urme de *suspensurae* se mai văd doar pe una dintre fotografiile din arhiva R. Florescu, la limita arcadei de comunicare cu C 2. Ultima era încă vizibilă pe ultimul rând în fotografiile păstrate în arhiva prof. Radu Florescu, dar astăzi se mai păstrează doar nașterea arcului.

De notat faptul că în C 3, unde s-a găsit o cărămidă pătrată *Leg(ionis) XI Cl(audiae)* dintr-o fază mai târzie decât cea inițială, sugerează o extindere/ reparație a ansamblului, dar fără să poată fi operată vreo precizare mai clară asupra momentului. Altfel, grosimea pereților respectă cei 85 cm specifici zidăriei din faza inițială. Tot aici a mai fost găsită, în peretele de cărămidă care mărginea dalele de mari dimensiuni o cărămidă cu ștampila *Leg(ionis) V Mac(edonicae),* cu MA în ligatură. Ar mai fi, apoi de marcat și dimensiunile apreciabile ale gropii de alimentare ale acestui *praefurnium*, foarte albiată în spațiul său central la momentul intervenției de cercetare preventivă din 2017, care a putut fi documentată pe o lungime de 3,20 m (N-S) și 2,40 m (V-E).

Camera C 4 comunică cu camera precedentă (C 3) și trebuie să fi avut specifică tot o arcadă sub nivelul de călcare. La bază, această deschidere măsoară 0,55 m; în zidărie, pe peretele sudic se poate vedea urma succesivă a construcției, cu un gol de 2 - 2,10 m, care a fost umplut, fără îndoială, cu arcadă din zidărie de piatră și cărămidă. Paramentul este puternic erodat, din cauza intemperiilor. Dimensiunile interioare ale camerei sunt de 1,40 x 3,00 m.

Zidul din C 4 se păstrează pe o înălțime de 1.30 m, prin comparație cu cel mai înalt punct păstrat al întregului ansamblu termal, aflat la 1.65 m în C 2, pe latura dinspre canalul deversor. În fapt, în C 2 se păstrează singurul loc cu elevație antică din termele de sec. II-III p.Chr. de la Capidava, cu excepția bazinului B 1. Aici elevația se poate observa pe 2-3 asize. În C 3, în schimb, zidăria păstrată ne indică tocmai limita superioară a fundației și abia nivelul de la care ar începe elevația.

Figura 16. Fotografii din campania anului 2017.
1: Ultimele pile din sistemul de hypocaust păstrate in situ în B2 (vezi și Figura 4/1);
2: tuburi ceramice ale aducțiunii de apă.

Aducțiunea de apă. La cca 7,85 m față de colțul de E al suprafeței cercetate, înspre Dunăre, a putut fi observată aducția de apă care alimenta ansamblul termal, pe direcția bazinului B1 (revezi Figura 8). Adâncimea la care tuburile au apărut în stratul de loess galben este de cca 1,50 m față de actualul nivel de călcare. Tuburile din care a fost realizată aducția sunt specifice pentru parcurgerea unei zone cu diferență de nivel și dispun de un sistem de mufă anticolmatare (Figura 16/2). Dimensiunile tuburilor sunt de 43,5 cm (din care mufa măsoară 3 cm), iar diametrul variază de la 8 la 10 cm, dat fiind faptul că tuburile nu au o formă perfect cilindrică, ci sunt îngustate spre capete. Un număr de 4 asemenea tuburi în conexiune a putut fi surprins arheologic în 2017, fiind o premieră absolută. Această situație din teren nu rezolvă decât parțial problema aducției cu apă pentru terme, dar reprezintă măcar un început și o direcție pentru căutarea sursei de apă și verificării aducției, pe curbe de nivel, înspre est.

Clădirea G. La limita de nord a suprafeței cercetate în 2017 a apărut un zid din piatră legată cu pământ, de o lungime considerabilă (notat Clădirea G). Acesta a fost surprins pe 12,30 m lungime, având o lățime de 0,60 m; el dispune de un sistem de contraforți pentru stabilizare înspre Dunăre (la exteriorul spațiului amenajat). Zidul se păstrează pe o înălțime maximă de 7 asize în partea sa dinspre N, ceea ce înseamnă cca 0,80 m, această situație fiind de remarcat pentru o porțiune de cca 6,70 m. Înspre est el continuă până spre capătul la care a fost înregistrat pe o înălțime de cca. 3-4 asize (Figura 17). Configurația terenului (loess-ul galben în care a fost practicată săpătura, un nivel monoton în care este aproape imposibil de

remarcat intervențiile constructive) și faptul că obiectul tratat este chiar pe limita suprafeței cercetate nu ne permit în acest moment să putem oferi o explicație plauzibilă asupra acestui ansamblu de epocă romană, contemporan sau ulterior exploatării termelor militare din vecinătate.

Figura 17. Zidul perimetral al Clădirii G

Canalul de evacuare. Partea cea mai vizibilă a acestuia (respectiv refacerea din sec. III p.Chr., în vremea Severilor) se găsește la N-NE de edificiul termal și este foarte ușor de urmărit pe 17,8 m (cu urme până la o distanță de 22 m, unde am putut observa o limită a deversării apelor uzate). Canalul era acoperit cu dale de piatră și urma o pantă lină, în ultima parte cotind pronunțat, aproape la 90º, pe lângă limita spațiului de alimentare al *praefurnium*-ului C 3 (Figura 18).

Scurgerea primei faze se observă de la sifonul din B1 pe o lungime de cca. 4 m, fiind realizată din *imbrices* zidite în mortar, într-o casetă căptușită cu țigle de la capăt (sifon). La exterior, canalul este realizat din cărămizi purtând ștampila legiunii *XI C(laudia) P(ia) F(idelis)*, element de datare și plasare timpurie pentru prima fază a termelor, în primul deceniu al sec. II p.Chr. Dimensiunile standard ale acestor cărămizi din care a fost realizată evacuarea apei uzate sunt de 30 x 43 x 8 cm, această situație fiind evidentă pe o lungime continuă a traseului canalului de 1.10 m.

Faza a doua comportă o amenajare diferită, cu pereți laterali din piatră, la bază fiind vizibil un rând de pietre de dimensiuni mai mari. Se păstrează pe o elevație de 2-3 asize, iar la bază pot fi observate *tegulae* orizontale întregi, urmând panta de nivel, cu înclinație pe direcția E-V. Dimensiunile acestor cărămizi sunt sensibil mai mari, de 50 x 36 cm, ajustate pentru a urma curba scurgerii. În această scurgere secundă se racorda (prin *imbrices* care treceau prin zidărie) și evacuarea din camera cel mai prost păstrată, pe colțul C 4 – C 3 – C 2, numită C 5, al cărei zid perimetral de nord a fost scos pe cea mai mare parte din suprafața sa încă din antichitate. Aici se poate observa, inclusiv pe planul arh. Anișoara Sion din 1992, traseul unui zid din piatră cu pământ, urmând o logică total diferită, dintr-o fază târzie. Întreaga zonă a fost puternic deranjată și de existența unui copac ale cărui rădăcini au perturbat urmele rămase din zidăria precară menționată mai sus.

În zona respectivă, au fost identificate sau semnalate în malul nordic al săpăturii, dinspre viitorul Centru de informare turistică, sau în suprafața cercetată de V. Cheluță Georgescu, mai multe bordeie, marcate și

pe planul arh. A. Sion 1992-1993[19]. În cursul campaniei din 2017 au fost identificate 7 complexe funerare de inhumaţie conservate într-o stare precară (M1-M7, între care M4 şi M7 sunt extrem de răvăşite din vechime). Fiind săpate direct în lutul galben local, pentru niciunul nu s-a putut identifica groapa la conturare. O descriere a acestora este cuprinsă în rândurile de mai jos.

Figura 18. Canalul de evacuare a apei.

1-4 – capturi foto din 1992;

5 – detaliu cu canalul de scurgere de pe ortofotoplanul din 2017;

6 – fotografie verticală cu zona de ieşire (estică) a canalului din clădirea băilor

4. COMPLEXE FUNERARE (CERCETĂRI 2017)

Mai multe complexe funerare sunt vizibile în documentaţia foto sau în planurile păstrate pentru săpăturile vechi ale lui V. Cheluţă-Georgescu. Un asemenea mormânt de adult (foarte probabil medio-bizantin) se află la N de canalul de evacuare a apelor uzate, deasupra C5 şi a absidei bazinului B1 (notat M24/1992); după evaluarea planului arh. A. Sion, numărul mormintelor găsite în zonă ar fi de 3-4, ceea ce pare, totuşi,

[19] Două-trei bordeie care intră în malul săpăturii pe limita de nord, în apropierea sau suprapunând clădirea G, alte se aflau la interiorul suprafeţei cercetate atunci, iar acum – bordeiul B 4, identificat foarte sumar în zona M 2; bordeiul B 5 se află în malul de est al săpăturii, în legătură cu M 7, iar din B 6 s-a păstrat doar o bucată de zid, un cuptor şi o instalaţie de uscat cereale, la sud de C 2, înspre Dunăre.

greu de acceptat. Densitatea înmormântărilor trebuie să fi fost mai mare în zonă, iar dovadă stau cele 7 morminte identificate în campania 2017. Lipsa informației scrise sau, mai probabil, intervențiile antropice din epocă modernă ar putea oferi explicația pentru anomalia menționată. Starea de conservare precară a două dintre mormintele identificate de noi în 2017 (M 4 și M 7) pledează pentru această din urmă versiune. (Figura 19).

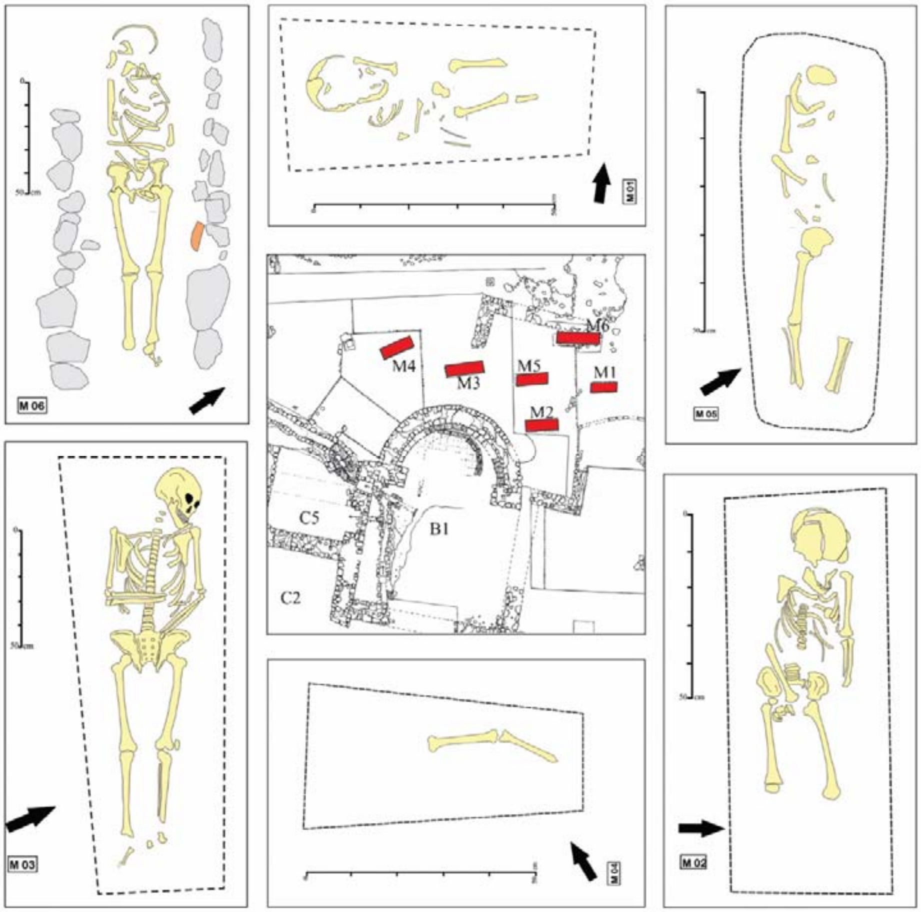

Figura 19. Planurile mormintelor împreună cu planul dispunerii acestora în zona absidei.

Cpl 1 - Mormânt de inhumație (M 1) în groapă simplă, patrulateră; nu s-a putut identifica groapa la conturare. Dimensiuni aproximative: L = 0,82 m; l = 0,40 m; Ad = -1,48 m (de la nivelul actual de călcare). Orientare defunct: V-E. Întins pe spate (decubit dorsal), mâna dreaptă flexată pe bazin, mâna stângă întinsă pe lângă corp. Capul înclinat spre umărul stâng. În zona craniului a fost identificat un cercel de bronz. Defunctul prezintă o stare de conservare precară.

Cpl 2 - Mormânt de inhumație (M 2) în groapă simplă, patrulatera; nu s-a putut identifica groapa la conturare. Dimensiuni aproximative: L = 1,40 m; l = 0,54 m; Ad = -1,96 m (de la nivelul actual de călcare). Orientare defunct: V-E. Întins pe spate (decubit dorsal), mâna dreaptă pe bazin, mâna stângă întinsă pe lângă corp. Capul înclinat spre umărul stâng. Stare de conservare precară, fără inventar.

Cpl 3 – Mormânt de inhumație (M 3) în groapă simplă, patrulatera; nu s-a putut identifica groapa la conturare. Dimensiuni aproximative: L = 1,69 m; l = 0,50 m; Ad = -1,80 m (de la nivelul actual de călcare). Orientare defunct: V-E. Întins pe spate (decubit dorsal), mâna stânga flexată pe bazin, mâna dreapta flexată din cot cu palma pe abdomen. Capul înclinat spre umărul stâng. În zona craniului a fost identificat un cercel de bronz. Defunctul prezintă o stare de conservare precară.

Cpl 4 – Mormânt de inhumație (M 4) în groapă simplă, patrulatera; nu s-a putut identifica groapa la conturare. Mormântul a fost puternic deranjat, probabil de cercetări arheologice anterioare (etapa Cheluță-Georgescu). Au fost descoperite resturile unui femur si de la o tibie. Orientare defunct: V-E?

Cpl 5 – Mormânt de inhumație (M 5) în groapă simplă, patrulatera; nu s-a putut identifica groapa la conturare. Dimensiuni aproximative: L = 0,85 m; l = 0,30 m; Ad = -1,70 m (de la nivelul actual de călcare). Orientare defunct: NV-SE. Întins pe spate (decubit dorsal), poziția brațelor nedeterminabilă (lipsesc). Capul înclinat spre umărul stâng. Fără inventar. Defunctul prezintă o stare de conservare precară.

Cpl 6 – Mormânt de inhumație (M 6) în groapă simplă, patrulateră; groapa a fost marcată cu pietre pe contur. Dimensiuni aproximative: L = 1,90 m; l = 0,50 m; Ad = -1,40 m (de la nivelul actual de călcare). Orientare defunct: NV-SE. Întins pe spate (decubit dorsal), mâna stângă flexată pe bazin, mâna dreaptă flexată din cot cu palma pe abdomen. Capul înclinat spre umărul stâng. Fără inventar. Defunctul prezintă o stare de conservare precară.

Cpl 7 – Posibil mormânt de inhumație (M 7) în groapă simplă, patrulateră; nu s-a putut identifica groapa la conturare. Mormantul a fost puternic deranjat, probabil de cercetări arheologice anterioare (etapa Cheluță-Georgescu) sau alte cauze exterioare. Au fost descoperite resturile câtorva oase oase, în zona în care a fost identificat bordeiul B 5 cu cuptor de piatră și groapa de deșeuri modernă. Orientare defunct: V-E?

5. CONCLUZII PRELIMINARE

Nu sunt prea multe lucruri de spus despre băile militare romane din Capidava. În primul rând, nu știm exact cine le folosea: populația civilă, armata sau, poate, ambele. Nu avem știință nici despre materiale arheologice descoperite în context, pe parcursul cercetării intensive din intervalul 1988-1993. De asemenea, nu se poate stabili cu precizie care era circuitul de baie; tot ceea ce știm este că avem la Capidava o instalație de baie cu camere reci și camere încălzite și cel puțin o piscină. Datarea este una circumstanțială și strict legată de tipologia materialului de construcție (tegular). Ea se întemeiază exclusiv pe cronologia ștampilelor de pe tegulele folosite la construcția ansamblului. Două faze constructive majore au putut fi stabilite pe cale arheologică, pornind de la cărămizile aflate *in situ* pe fundul canalului de evacuare al apei uzate. Prima aparține fazei inițiale a *castellum*-ului de la Capidava, la începutul sec. II p.Chr., în contextul războiului lui Traian cu dacii, pe baza cărămizilor cu ștampila *Leg(ionis) XI C(laudiae) P(iae) F(idelis)*. Acestea se datează îndeobște în primul deceniu al sec. II p.Chr., mai larg în timpul domniei lui Traian și, poate, în primii ani ai împăratului Hadrian (117-138).

Datarea timpurie a *balneum*-ului consolidează ipoteza unei construcții sincrone cu momentul ridicării *castellum*-ului de la Capidava. Rămâne pentru moment imposibil de precizat dacă efortul constructiv local se va fi produs înainte sau în timpul celor două *expeditiones* (101-102, 105-106 p.Chr.) pornite de împăratul Traian împotriva regelui Decebal. Mai multe epigrafe, între care unele inscripții publice (*Bauinschriften*) la Carsium și la Rasova (datate 103, respectiv 106 p.Chr.), cel mai timpuriu miliar dobrogean instalat de *cohors IIII Gallorum* la Sacidava (Muzait, 103 p.Chr.) pe *via militaris* de-a lungul Dunării, aparțin aceluiași orizont cronologic[20]. Nu se poate preciza dacă una sau mai multe *Bauvexillationen* sunt implicate în construcția fortificației și termelor de la Capidava și nici dacă cărămizile sunt produse local sau au fost aduse din *figlinae*-le de la *Durostorum*. Cert este faptul că cele mai timpurii cărămizi ștampilate de la Capidava sunt tipologic asemănătoare cu cele descoperite la Oescus, Novae, Sexaginta Prista, Durostorum și Madara, dar iarăși cu cele din castrele de la Romula, Buridava, Voinești, Drajna de Sus, Târgșor și Pietroasele la nordul Dunării.

Cea de-a doua fază constructivă se petrece în vremea Severilor, sub Caracalla, când aflăm supranumele *Antoniniana* asociat legiunii XI Claudia, iar noua ștampilă pe cărămizile din noul canal de evacuare al apelor uzate. Alte două tipuri de ștampile, aparținând aceleiași legiuni și, iarăși, legiunii V Macedonica, par să fie legate de activități de construcție parțiale, de reamenajări sau îmbunătățiri ale proiectului constructiv inițial. Acestea din urmă trebuie să se fi petrecut cândva în intervalul dintre *bellum Dacicum Traiani* și până la 168 p.Chr., când Legio V Macedonica este mutată în Dacia.

Atunci când s-a construit castelul roman târziu, la sfârșitul secolului III – începutul sec. IV p.Chr., fiind dezafectate, abandonate, vor fi înlocuite cu cele construite pe terasa inferioară extramurană de la SV de cetate, deasupra portului. Mai târziu, terenul pe care au fost construit *balneum*-ul din sec. II-III p.Chr. a

[20] Florescu, Florescu, Diaconu 1958, 9, 14-15, 17-18, 59-60, 63-65, 72; Opriş 2003, 18-19; Opriş 2006; vezi, recent, Opriș, Rațiu, Duca 2016; Opriș, Rațiu 2017, 14-16; Opriș 2018.

fost folosit în perioada romano-bizantină şi medio-bizantină pentru extinderea necropolei plane, precum şi (probabil în perioada romană târzie) pentru extragerea pământului galben. Aria termelor este ciuruită de gropi de lut şi de morminte ajungând la adâncimi diverse, dar tulburând oricum ordinea firească a sedimentelor.

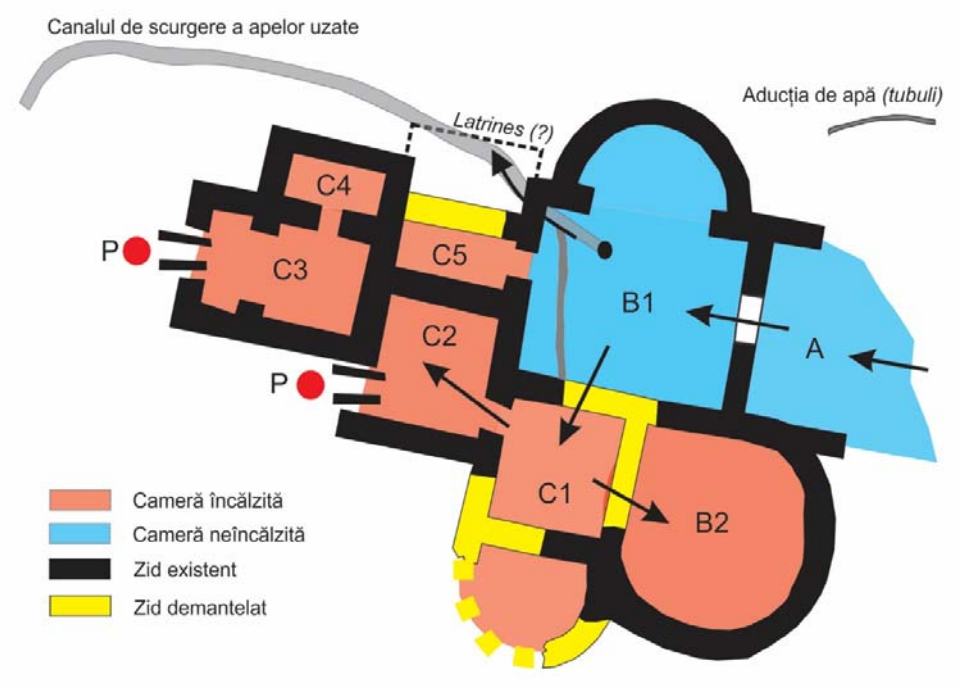

Figura 20. Planul simplificat al băilor cu identificarea camerelor încălzite și a celor neîncălzite.

Intrarea în *balneum* se făcea, prin excludere, pe latura sa de est, eventual prin camera distrusă, care ar fi putut funcționa ca *vestibulum / apodyterium* (Figura 20). Spunem „prin excludere" deoarece laturile de nord, vest şi sud sunt utilizate fie pentru distribuirea apei utilizate, fie pentru alimentarea și exploatarea celor două *praefurnia*. Singura cameră neîncălzită este, în mod paradoxal, camera B1, respectiv bazinul mare cu o absidă. De regulă, absidele erau întâlnite în camere cu bazin pentru apă caldă, iar intradosul semicupolei facilita scurgerea condensului de pe perete. Chiar și așa, situația locală își află analogii din epoca Principatului în mai multe zone ale Imperiului (vezi mai jos). Suntem de părere că apa din această piscină nu era la fel de rece ca pereții, făcând posibilă apariția condensului în această încăpere mare şi neîncălzită. Astfel, funcționalitatea de bază a absidei rămâne îndeplinită.

Restul camerelor au fost încălzite, astfel încât acestea puteau avea funcția de *caldarium*, fiecare dintre ele având un mic bazin cu apă caldă, cu excepția camerei B2, care a fost ea însăși o piscină. Pornind de la analogiile cunoscute, presupunem că în acest bazin cvasi-circular ar fi putut funcționa *sudatio / laconicum*. Camera C1, lipsită de un *praefurnium*, poate va fi jucat rolul unui *tepidarium*, pentru a face tranziția între camere.

Întrebarea privitoare la localizarea *latrinae*-lor este una care se lovește în general de dificultăți în cercetarea micilor băi provinciale, situate la frontierele imperiului. Ca şi în cazul altor cercetări recente, localizarea zonei *latrinae* s-a făcut prin deducție logică, mai ales că aceste încăperi erau cel mai probabil amenajate din lemn, iar urmele acestor construcții nu s-au păstrat. Cert este faptul că acestea ar fi trebui să aibă acces la canalul de scurgere a apelor uzate. Pentru cazul discutat aici (Capidava) propunem ca spațiu alocat latrinelor zona de la nord de C5, deasupra canalului de scurgere, unde peretele perimetral al clădirii termelor prezintă o nișă. Intrarea în *latrinae* s-ar fi făcut în acest caz direct din *frigidarium*, prin colțul de lângă absidă.

Nu cunoaștem analogii perfecte pentru băile militare romane de la Capidava. Astfel de clădiri de la marginile Imperiului necesitau soluții constructive locale, iar adaptările respective le confereau unicitate. Cu toate acestea, pot fi enumerate mai multe analogii parțiale, ținând cont de particularitățile acestei

clădiri. Printre particularități se numără prezența unei *sudatio* de formă circulară și existența unui *frigidarium* cu absidă. Cele mai apropiate analogii pentru *frigidarium*-ul cu absidă de la Capidava sunt cunoscute la *Castra Valentia* (Welzheim, Germania)[21], *Palaiopolis (*Corfu, *Achaia)*[22], *Kom el-Dosheh (Aegyptus)*[23], *Viroconium Cornoviorum (*Wroxeter, *Britannia)*[24], *Baelo Claudia* (Bolonia – *Hispania)*[25], *Aleria (*Corsica*)*[26], *Cemenelum (*Nice-Cimiez, *Gallia Narbonensis)*[27]; alte analogii pot fi menționate aici, mai complexe și mai îndepărtate de conceptul băilor militare, cum ar fi *Therme de via delle Focce* de la Ostia[28] sau ansamblul termal de sub baptisteriul de la San Giovanni in Laterano (San Giovanni in Fonte al Laterano) la Roma[29]. În provinciile de la Dunărea de Jos, mai precis în Dacia, putem menționa analogii doar în ceea ce privește parcursul circular în baie și, iarăși, prezența camerei circulare cu rol de *sudatio*: așa funcționează băile militare de la Breţcu, Şibot sau Sarmizegetusa Regia[30].

***

Ioan C. Opriş (ioan_oprisATyahoo.com) este conferenţiar la Universitatea Bucureşti, Facultatea de Istorie.

Alexandru Raţiu (sandu_ratiuATyahoo.com) este arheolog, muzeograf la Muzeul Naţional de Istorie a României, Bucureşti

Tiberiu Potârniche (tiberiupotarnicheATgmail.com) este arheolog, muzeograf la Muzeul de Istorie Naţională şi Arheologie Constanţa

***

BIBLIOGRAFIA

Cheluță-Georgescu 1979 — Cheluță-Georgescu, N., Cercetări efectuate in necropola romană (Capidava 1978). Raport preliminar, *MCA*, 13, 1979, 179-182.

Constantin, Alexandru, Alexiu 2006 — Constantin, R., Alexandru, N., Alexiu, A., 50. Capidava, com. Topalu, jud. Constanța. Sector X (Terme), în *CCA 2006,* Campania 2005, București, 2006, 114-115, pl. 18.

Culică 1970 — Culică, V., Cărămizi, ţigle și olane cu ștampila Legiunii a XI-a Claudia găsite în Canabae Aeliae, *Pontica,* 3, 365-377.

Culică 1978 — Culică, V., Estampilles de la XIe legion Claudia de Durostorum. *Dacia N.S.,* 22, 1978, 225-237.

Dobrinescu, Herlea 2011 — Dobrinescu, C., Herlea, M., 8. Capidava. Sectorul X extra muros (N – necropola), în *CCA 2011*, Campania 2010, Sibiu, 2011, 32-33.

Dobrinescu et al. 2014 — Dobrinescu, C., Pinter, Z., Urduzia, C., Kelemen, B., Corneanu, S., Roman,

[21] Nielsen 1993, 147, fig. 159.
[22] Nielsen 1993, 186, fig. 209.
[23] Nielsen 1993, 188, fig. 213.
[24] Nielsen 1993, 136, fig. 141.
[25] Nielsen 1993, 120, fig. 114.
[26] Nielsen 1993, 109, fig. 92.
[27] Nielsen 1993, 109, fig. 91.
[28] Nielsen 1993, 96, fig. 72.
[29] Nielsen 1993, 55, fig. 50.
[30] Țentea 2018, 134.

	D., 21. Sat Capidava, com. Topalu, jud. Constanţa, punct: Sector X extra muros, în *CCA 2014, Campania 2013,* Oradea, 2014, 36-37, 276-280 = fig. 15-23.
Dobrinescu et al. 2015	Dobrinescu, C., Pinter, Z., Urduzia, C., Kelemen, B., 21. Capidava, com. Topalu, sat Capidava, jud. Constanţa, Punctul Sector X extra muros, în *CCA 2015,* Campania 2014, Pitești, 2015, 50-51, 346-347 = fig. 1-4.
Dobrinescu et al. 2016	Dobrinescu, C., Potârniche, T., Bodolică, V., Duca, M., Lascu, M., 83. sat Capidava, com. Topalu, jud.Constanţa, Capidava 2015 - Sector Extramuros. Centrul de informare turistică, parcare, alee acces centru de informare, căi rutiere, extindere centru de informare, în *CCA 2016*, Campania 2015, Tîrgu-Jiu, 2016, 157-158.
Dobrinescu et al. 2017	Dobrinescu, C., Pinter, Z., Urduzia, C., Kelemen, B., Stoia, A., 13. Capidava. Sector X extramuran, în *CCA 2017,* Campania 2016, București, 2017, 35-36.
Dobrinescu et al. 2018	Dobrinescu, C., Pinter, Z., Urduzia, C., Kelemen, B., Corneanu, S., Stoia, A., 69. Topalu, jud. Constanța. Capidava – Sector X extramuran, în *CCA 2018,* Campania 2017, Cluj-Napoca, 2018, 143-144.
Dobrinescu et al. 2019	Dobrinescu, C., Pinter, Z., Urduzia, C., Kelemen, B., Stoia, A., 85. Topalu, jud. Constanța. Capidava – Sector X extramuran, în *CCA 2019*, Campania 2018, Sibiu, 2019, 228-229.
Florescu, Florescu, Diaconu 1958	Florescu, Gr., Florescu, R., Diaconu, P., *Capidava. Monografie arheologică, Vol. I*, Editura Academiei Române: Bucureşti, 1958.
Florescu, Florescu, Ceacalopol 1962	Florescu, Gr., Florescu, R., Ceacalopol, G., Săpăturile arheologice de la Capidava, *MCA*, 8, 1962, 693-704.
Matei-Popescu 2010	Matei-Popescu, Fl., *The Roman Army in Moesia Inferior*, The Center for Roman Military Studies, 7, Conphys Publishing House: București, 2010.
Nemeti 2019	Nemeti, S., Probleme de cronologie. Ștampilele tegulare, în Bărbulescu, M. (coord.), *Termele din castrul legionar de la Potaissa*, Series Patrimonium Archaeologicum Transylvanicum, vol. 15, Editura Mega: Cluj-Napoca, 2019, 130-147.
Nielsen 1993	Nielsen, I., *Thermae et Balnea: The Architecture and Cultural History of Roman Public Baths (2nd edition)*, Aarhus University Press: Aarhus, 1993.
Opriş 2003	Opriş, I.C., *Ceramica romană târzie şi paleobizantină de la Capidava în contextul descoperirilor de la Dunărea de Jos (sec. IV-VI p.Chr.),* Editura Enciclopedică: București, 2003.
Opriş 2006	Opriş, I.C., Fortificarea limesului dobrogean de la Dunărea de Jos în preajma războaielor daco-romane (The strengthening of the Lower Danube limes in Dobrudja on the eve of the Dacian-Roman wars of emperor Trajan), în Teodor, E.S., Ţentea, O. (ed.), *DACIA AVGVSTI PROVINCIA, Crearea provinciei, Actele simpozionului desfăşurat la 13-14 octombrie 2006 (in Romanian and English), Bucharest, Romania, Muzeul Naţional de Istorie a României / National Museum of Romanian History*, Editura Cetatea de Scaun: București, 2006, 237-248.
Opriş 2016	Opriș, I. C., Capidava 2015 – proiect de cercetare arheologică preventivă în vederea restaurării, consolidării, protecției, conservării și punerii în valoare a sitului arheologic Capidava, în *CCA 2016,* Campania 2015, Tîrgu-Jiu, 2016, 131-133.
Opriş 2018	Opriș, I. C., Trajan et ses dédicaces dans la Mésie Inférieure. Activité constructive civile et militaire selon le dossier épigraphique, în Galinier, M., Matei-Popescu, Fl. (ed.), *DIVUS TRAIANUS. Travaux du Colloque*

International de Drobeta – Turnu Severin, 16-17 juin 2017, Recueillis et publiés par Constantin C. Petolescu, Muzeul Regiunii Porților de Fier Drobeta – Turnu Severin, Asociația Identitate Culturală Contemporană, Editura Academiei Române: București, 2018, 147-161.

Opriş, Rațiu 2017 — Opriş, I. C., Rațiu, Al., *CAPIDAVA II. Building C1 – Contributions to the history of annona militaris in the 6th century* (with contributions by: Gândilă, A., Ważny, T., Kuniholm, P. I., Pearson, C. L., Rizzo, A. and Mak, C.), Editura Mega: Cluj-Napoca, 2017.

Opriş, Rațiu, Duca 2016 — Opriş, I. C., Rațiu, Al., Duca, M., 79. sat Capidava, com. Topalu, jud. Constanţa. Capidava 2015 - Turnul nr. 7 – Poarta principală a cetății, în *CCA 2016,* Campania 2015, Târgu-Jiu, 2016, 148-150, 479-485 = fig. 1-18.

Papasima et al. 1994 — Papasima, T., Opriş, I. C., Covacef, Z., Matei, C., Cheluță-Georgescu, V., 23. Capidava. Sectorul I, III, V, IX – „Port”, X – „Terme”, în *CCA 1994,* Campania 1993, Satu Mare, 1994, 12-14.

Stăicuț 2011 — Stăicuț, G., Pietroasele. The edifice with *hypocaustum.* Epigraphic evidence of *legio XI Claudia*, *Caiete ARA*, 2, Editura ARA: București, 2011, 87-99.

Suceveanu 1991 — Suceveanu, Al., La Dobroudja aux Ier-IIIe siècles n.è., în Suceveanu, Al., Barnea, Al., *La Dobroudja romaine*, Editura Academiei: Bucureşti, 1991, 22-153.

Teodor 1991 — Teodor, D. Gh., Piese vestimentare bizantine din secolele VI-VIII în spațiul carpato-dunăreano-pontic. A. Catarame cu placă fixă, *ArhMold*, XIV, 1991, 117-138.

Țentea 2018 — Țentea, O., Bath and bathing in Dacia under Trajan, în Sommer, S. C., Matešić, S. (ed.), *LIMES XXIII: Proceedings of the 23rd Congress on Roman Frontier Studies Ingolstadt 2015, Akten des 23. Internationalen Limeskongresses in Ingolstadt 2015*, Nünnerich-Asmus Verlag: Mainz, 2018, 133-137.

Zahariade 1999 — Zahariade, M., How and when the Legion XI Claudia arrived in Lower Moesia, Roman Frontier Studies, în Gudea, N. (ed.), *Proceedings of the XVIIth International Congress of Roman Frontier Studies*, Zalău, 1999, 599-607.

Zahariade, Alexandrescu 2011 — Zahariade, M., Alexandrescu, C. G., *Halmyris II. Greek and Latin Inscriptions from Halmyris. Inscriptions on stone, signa and instrumenta found between 1981 and 2010*, BAR International Series, 2261, Archaeopress Publishing House: Oxford, 2011.

ILLUSTRATIONS

Figure 1. The plan of the Late Roman Capidava fort (which overlaps the early fort, with red) and the position of the baths.

Figure 2. Roman baths, situation plan drawn by Arch. Anișoara Sion, following the excavations from 1988-1993.

Figure 3. Tile stamps found in the bath building during the 2017 excavation.

Figure 4. The broad plan of the archaeological area of Capidava: the fort, the baths, the necropolis and possibly the civil settlement; legend: circles for mounds and positioning of archaeological sections.

Figure 5. Captures from a video recording made by Valeriu Maxim in 1992. Images were processed to correct the graphic appearance. Archaeological situations which are illustrated could not be fully documented in the 2017 campaign. 1: Room C2, corner of NW; 2-3: Basin B2, east side; 4: Room C2, overview.

Figure 6. Baths from Capidava, the state of the situation in 2017, before the excavation. Vertical drone photography, N-E orientation. The sections from 2005 are indicated.

Figure 7. Orthophotoplan of the Capidava Baths, at the end of the 2017 campaign.

Figure 8. The plan of the baths from Capidava, made by the architect Anișoara Sion at the end of the excavations in 2017.

Figure 9. Detail with successive layers of waterproof wall plaster on the inside of the apse.

Figure 10. Detail of the 1993 plan.

Figure 11. Detail of Figure 8.

Figure 12. Photos from 1992 for the arch passage between room C2 and C5.

Figure 13. Photos for the arch passage between room C2 and C5; left: photo made by A. Sion in 1990, after lifting *suspensura*; right: the passage blocked between rooms C2 and C5. On the right side, next to the meter-peg, one can see two stone rows of the elevation of the building, the only ones preserved for the heated area.

Figure 14. Photo from the 1993 campaign.

Figure 15. Detail from the aerial-photograph of Figure 8.

Figure 16. Photos from the campaign of 2017. 1: The last *pila* of the hypocaust system kept *in situ* in B2 (see also Figure 4/1); 2: ceramic tubes from the water supply.

Figure 17. The perimeter wall of Building G.

Figure 18. Water drainage channel. 1 - 4 - photo captures from 1992; 5 - detail with the drainage channel on the orthophotoplan from 2017; 6 - vertical photo with the (eastern) area of the canal from the bath building.

Figure 19. The plan of the tombs, along their placement around the apse area.

Figure 20. The simplified plan of the baths with the identification of the heated and the non-heated rooms.

Cercetări Arheologice, XXV, 2018, 29-58

RAPORT PRIVIND CERCETĂRILE ARHEOLOGICE PREVENTIVE DE LA STEJERIȘ II, COMUNA MOLDOVENEȘTI, JUDEȚUL CLUJ

Irina Ene, Vlad Rumega-Irimuș, Luciana Rumega-Irimuș

Rezumat

Cercetările arheologice desfășurate în anul 2014 pe situl 5, Stejeriș II au fost determinate de lucrările de construire a Autostrăzii 10 (Sebeș-Turda). Potențialul arheologic al zonei a fost identificat în cadrul realizării diagnosticului arheologic de către o echipă de la Muzeul Național de Istorie a României. Investigațiile arheologice au dus la descoperirea și cercetarea a 25 de complexe (gropi și locuințe semi-adâncite) care pot fi încadrate cronologic în Epoca Bronzului, perioada romană și post romană.

Abstract (Preventive archaeological excavations at Stejeriș II, Moldovenești commune, Cluj County)

The preventive archaeological research campaign 2014 on the site 5 *Stejeriș II* was occasioned by the construction of the A10 motorway. The site was identified following the survey made in 2014 by an archaeological team from the National History Museum of Romania, although there were a series of earlier information concerning the archaeological potential of this area. The preventive archaeological investigation took place in late summer 2014 and led to the discovery a series of vestiges. There were investigated 25 archaeological complexes (dwellings and refuse pits) from de the Bronze Age and migration period.

Cuvinte cheie: Epoca Bronzului, Hallstatt-ul timpuriu, Epoca Migrațiilor, locuințe semi-adâncite, gropi menajere

Key-words: Bronze Age, Early Hallstatt, Migration Age, half-sunken dwellings, dump pits

INTRODUCERE

Cercetarea arheologică a zonei numită convențional Stejeriș II[1], situate pe raza comunei Moldovenești din județul Cluj, a fost determinată de lucrările de construcție a autostrăzii ce va lega orașele Sebeș și Turda. În cadrul Programului Național de Cercetare „Autostrada”, coordonat de dr. Paul Damian au fost întreprinse, în cursul anului 2014, lucrări de diagnostic arheologic și cercetare preventivă, ce au fost efectuate de o echipă din cadrul Muzeului Național de Istorie a României (MNIR)[2]. Diagnosticul realizat în vara anului 2014 a evidențiat existența unor intervenții antropice din vechime în punctul numit Stejeriș II (km 65+600 la 65+900) care, coroborate cu studiile de specialitate, au determinat cercetarea preventivă a zonei. Obiectivele urmărite de către echipa de cercetare în cadrul celor opt săptămâni în care s-au

[1] Pe raza satului Stejeriș au fost identificate două situri, denumite în ordinea descoperirii; despre situl Stejeriș I vezi Dumitrașcu et al. 2014.

[2] Ca urmare a solicitării firmei SC PORR Construct SRL, Muzeul Național de Istorie a României a încheiat cu aceasta un contract de prestări servicii care avea ca obiect efectuarea cercetărilor arheologice preventive pe traseul viitoarei autostrăzi A10 (Sebeș-Turda), lotul 4 (km 53+700 la km 70+000) și realizarea documentației necesare parcurgerii procedurii de eliberare de sarcină arheologică, conform prevederilor legislației în vigoare.

desfășurat săpăturile (vara-toamna aceluiași an) au constat în identificarea și investigarea exhaustivă a tuturor complexelor arheologice.

Figura 1. Documente cartografice ale zonei de cercetare. Cu verde este marcat perimetrul sitului.

Harta iosefină, foaia 124 (1769-1773)

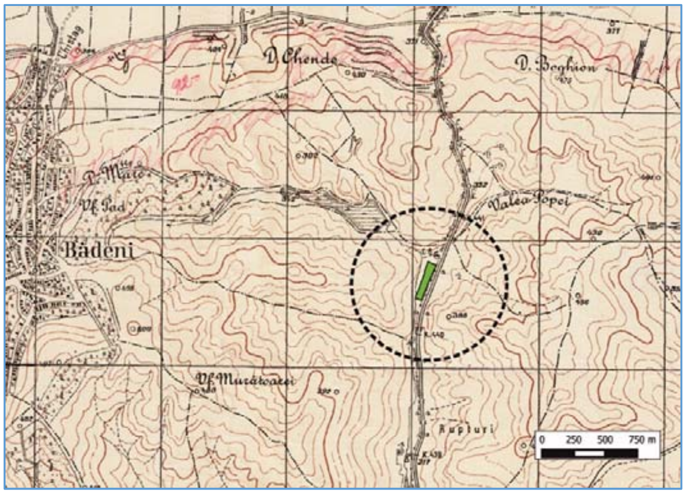

Planul Director de Tragere (1941, retipărit 1953)

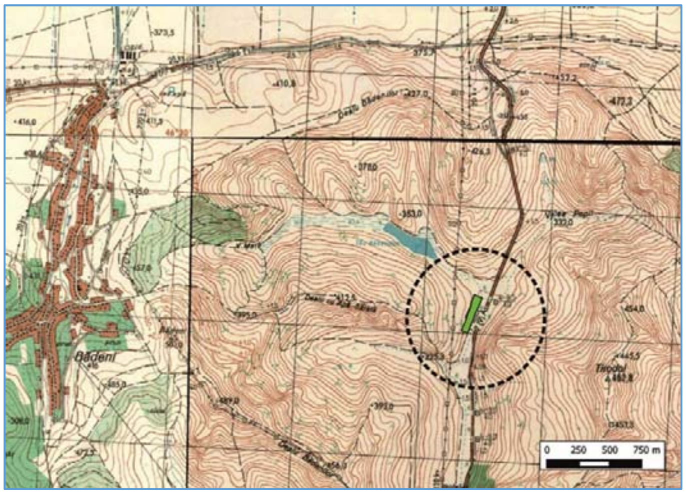

Hartă militară din anii 1980

DESCRIERE FIZICO-GEOGRAFICĂ A ZONEI[3]

Zona supusă cercetării arheologice preventive aparține administrativ satului Stejeriș, (com. Moldovenești, jud. Cluj), fiind situată aproape la limita județelor Cluj și Alba. Din punct de vedere geografic, aria cercetată face parte din Culoarul Turda-Alba Iulia, o subdiviziune a Depresiunii Transilvaniei.

Fiind formațiuni sedimentare, convergențele hidrografice și raporturile cu unitățile limitrofe sunt exprimate în trăsăturile de relief, elementul cel mai reprezentativ constituindu-l asocierea unor arii depresionare bine conturate cu unități deluroase intercalate, cum sunt Dealurile Măhăcenilor (556 m). Acestea se delimitează între valea Aiudului spre sud-vest, terasa de luncă a Arieșului, spre nord și nord-est. Relieful se dezvoltă ca o alternanță de cute strânse, retezate de eroziune. Pe latura de nord, dealurile coboară în trepte, corespunzătoare teraselor în evantai ale Arieșului, care se arcuiesc spre sud-est. Surprinzător de plană și de extinsă este terasa Bădeni (18-22 m), care adăpostește și un lac de interes piscicol. Mai trebuie menționate: valea mult prea largă (pentru regimul său torențial) a râului Unirea cu o serie de arii locale de înmlăștinire, precum și îngustul culoar suspendat al Podenilor.

Zonă de silvostepă Podișul (Dealurile) Măhăcenilor este utilizată agricol, pe cernoziomuri argiloiluviale, afectate de frecvente alunecări lenticulare în sectorul răsăritean.

ISTORICUL CERCETĂRILOR ARHEOLOGICE ÎN PERIMETRUL STUDIAT

Documentarea privind zona supusă investigației a pornit de la studiul hărților iosefine (1769-1773) și francisco-iosefine (1806-1869), realizate de către Statul Major General, din ordinul împăraților Maria Tereza şi Iosif al II-lea, susținerea financiară revenind proprietarilor funciari, prin care au fost cartografiate toate componentele teritoriale din Imperiul Habsburgic. Aceste izvoare istorice prezintă în detaliu configurația geografică a terenului, zona fiind propice locuirii datorită existenței unei surse de apă dar și a teraselor puțin înalte, unde populația se putea adăposti de viituri (Figura 1).

De menționat că în raza administrativă a localității Stejeriș, com. Moldovenești, jud. Cluj[4], sunt înregistrate siturile arheologice Stejeriș-*Izvoru Rece*, caracterizat de vestigii arheologice de tip Starčevo-Criș și Petrești, Coțofeni, Wietenberg, hallstattiene, dacice și din sec. IX-XI (cod LMI CJ-CJ-I-s-B-07183, cod RAN 58785.01)[5] și Stejeriș-*Gâlmeie* unde sunt semnalați câțiva tumuli, de epocă neprecizată și materiale ceramice datând din epoca bronzului (cod LMI CJ-I-s-B-07184, cod RAN 58785.02)[6].

În anii 2007, 2008 și 2010, Ministerul Culturii, prin Direcția Județeană pentru Cultură și Patrimoniu Cultural Național Cluj, a desfășurat un proiect de cartare a siturilor arheologice de pe teritoriul județului Cluj[7].

În anul 2008, în condițiile realizării studiului de fezabilitate pentru construirea unui drum expres care să lege municipiul Sebeș de municipiul Turda, Muzeul Național al Unirii Alba Iulia (MNUAI) a realizat pentru Compania Națională de Autostrăzi și Drumuri Naționale din România (CNADNR) și Search Corporation (în calitate de beneficiari) o evaluare preliminară de teren pentru traseul stabilit atunci, prin efectuarea unor periegheze și documentări teoretice. Astfel, pentru zona în care s-a efectuat în anul 2014 diagnosticul de teren intrusiv de către echipa MNIR, au fost identificate anterior, de către echipa MNUAI, trei situri arheologice în zona localității Ștejeriș, după cum urmează[8]: primul la confluența pârâului Unirii cu pârâul Stejeriș, pe partea stângă a DN Alba Iulia-Turda, unde au fost descoperite fragmente ceramice preistorice și medievale; al doilea – pe malul bălții Stejerișului, pe partea stângă a DN Alba Iulia-Turda, unde au fost descoperite fragmente ceramice preistorice și medievale; al treilea – pe partea stângă a văii Unirii, pe partea stângă a DN Alba Iulia-Turda, unde au fost descoperite fragmente ceramice preistorice și medievale.

---

[3] Pentru redactarea cadrului geografic, au fost folosite următoarele lucrări: Badea, Gâștescu, Velcea 1973, vol. I, 95-103; Oancea, Velcea 1987, vol. III, 530, 598-599, 616.
[4] Crişan et al. 1992, 47-48, 369-370.
[5] LMI 2010, 776, nr. 570.
[6] LMI 2010, 776, nr. 574.
[7] Date obținute, cu respectarea dreptului de autor al DJPCPCN Cluj, de la SC Vanderlay SRL, care a fost în toți cei trei ani de derulare a proiectului, subcontractor al DJPCPCN Cluj pentru prelucrarea datelor.

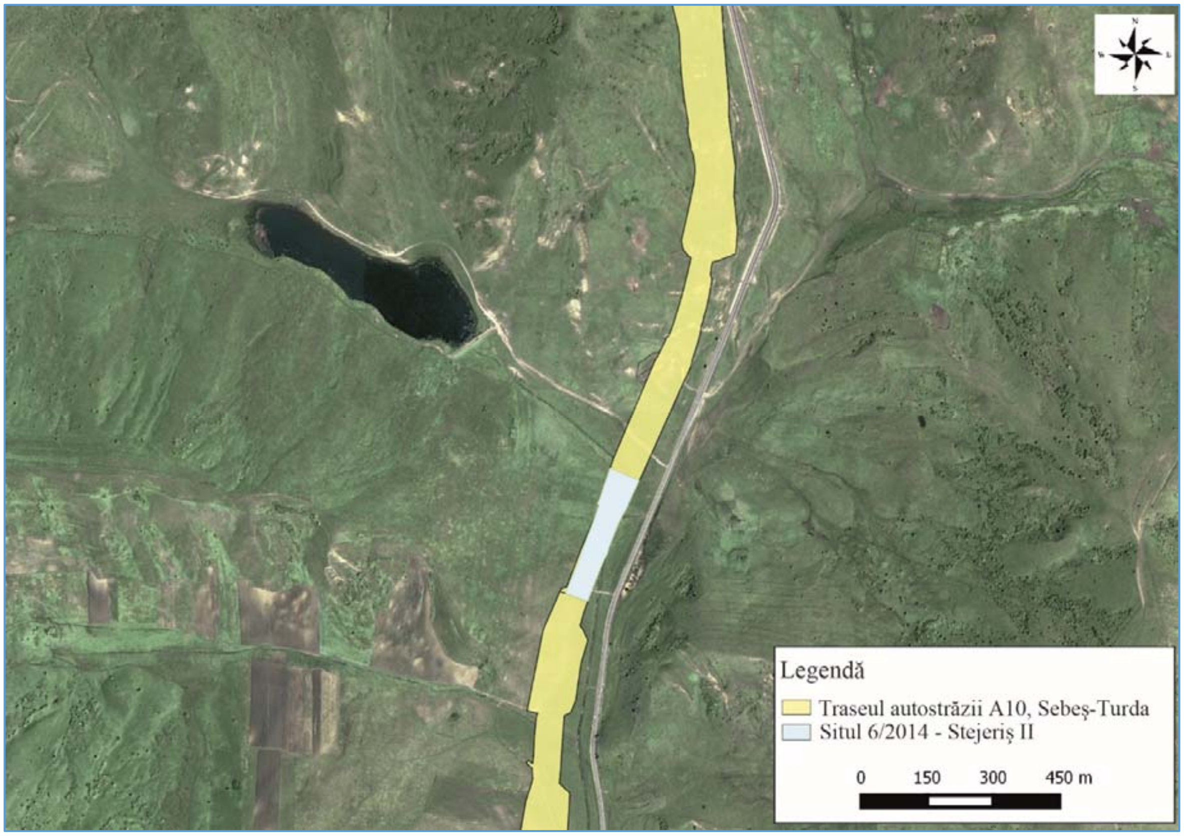

Figura 2. Zona cercetată încadrată pe ortofotoplan (ediția 2005).

SCURTĂ PREZENTARE A SITULUI

Situl supus cercetării arheologice preventive, numerotat 6 în ordinea identificării sale, este amplasat la aproximativ 3 km ENE față de satul Stejeriș și 200 m vest față de DN, 7 pe raza comunei Moldovenești, între satele Stejeriș și Bădeni. Zona în care se află situl este mărginită de dealuri nu foarte înalte, la E de pârâul Stejeriș (care are un debit foarte mic) fiind o terasă inundabilă (Figura 2). Dealul din partea de V pare să fi suferit multiple intervenţii antropice, printre care practicarea agriculturii și terasări necesare pentru regularizarea cursului pârâului Stejeriș. Apele pluviale scurse de pe pantele dealului, dar mai ales revărsările râurilor montane, au afectat de-a lungul vremii zona sitului prin inundaţii periodice (Figura 3).

Figura 3. Fotografie de ansamblu a zonei de lucru, vedere spre vest.

Cercetările arheologice cu caracter preventiv, efectuate în vara anului 2014, de-a lungul a opt săptămâni, au confirmat prezenţa potenţialului arheologic semnalat anterior, fiind identificate şi investigate exhaustiv 25 complexe arheologice, distribuite pe o suprafaţă de cca 5.857 mp, între km 65+600 şi 65+900 ai viitoarei autostrăzi A10 (Figura 4-7)[8].

Figura 4. Imagini din timpul cercetării arheologice preventive.

Suprafața sitului delimitată la diagnostic a fost de 17.316 mp, iar suprafața descărcată în urma cercetării preventive a fost de 18.419 mp. În etapa de evaluare de teren, prin efectuarea de sondaje arheologice, situaţia stratigrafică constatată, materialele arheologice recuperate, precum şi artefactele răspândite la suprafaţă (km 65+600 la 65+900), indicau o posibilă locuire a perimetrului chiar dacă nu au fost descoperite complexe arheologice certe.

Au fost trasate 16 secțiuni de sondaj, orientate V–E, astfel: patru din ampriza de vest până în ax, în limita nordică a sitului; șapte în limita sudică a sitului din ampriza de vest până în ax, cu excepția S011 care a fost trasată din ax în ampriza estică. Restul secțiunilor de sondaj au fost trasate pentru a verifica zonele dintre secțiunile și suprafețele deschise (Figura 5). Cu excepția S006, care prezintă o aglomerare de chirpici (Complexul 002), restul secțiunilor nu prezintă urme ale unei intervenții antropice. Pentru aglomerarea de chirpici din S006 a fost deschisă caseta I (17,40 x 4,70 m), iar pentru un şanţ modern din S008 (Complexul 003) a fost realizată caseta II (14,80 x 8,50 m). Secțiunile pentru cercetare arheologică au fost următoarele:

Tabel 1. Secțiuni de lucru

codul secțiunii	dimensiuni (m)
S001	15,50 x 2,10
S002	24,80 x 2,10
S003	26,10 x 2,10
S004	29,00 x 2,10
S005	25,00 x 2,10
S006	24,50 x 2,10
S007	33,00 x 2,10
S008	35,00 x 2,10

codul secțiunii	dimensiuni (m)
S009	35,00 x 2,10
S010	32,00 x 2,10
S011	12,00 x 2,10
S012	30,00 x 2,10
S013	28,00 x 2,10
S014	27,50 x 1,60
S015	16,80 x 1,60
S016	38,00 x 1,80

De asemenea, a fost decopertată o suprafață de aproximativ 210 m lungime și aproximativ 30 m lățime pe ampriza de V, având în compunere următoarele:

[8] Colectivul de cercetare a fost coordonat de dr. Irina Ene și a fost compus din Vlad Rumega-Irimuş, Luciana Rumega-Irimuş, Florentin Munteanu, Vasile Opriş (MNIR) şi Petre Colțeanu (SC Vanderlay SRL).

Tabel 2. Suprafețe de lucru

codul suprafeței	dimensiuni (m)
SA	32,20 x 11,60
SB	33,00 x 9,00
SC	35,00 x 29,20
SD	26,60 x 10,00
SE	32,10 x 16,70

codul suprafeței	dimensiuni (m)
SF	33,00 x 11,30
SG	35,00 x 23,2
SH	40,00 x 2,40
SI	23,80 x 15,80

În total a fost excavată o suprafață de aproximativ 6.300 mp la o adâncime medie cuprinsă între 0,70–0,80 m. În aceste suprafețe au fost identificate și cercetate 25 de complexe arheologice (gropi și locuințe adâncite), care pot fi încadrate cronologic în epoca bronzului, a fierului și în epoca migrațiilor[9].

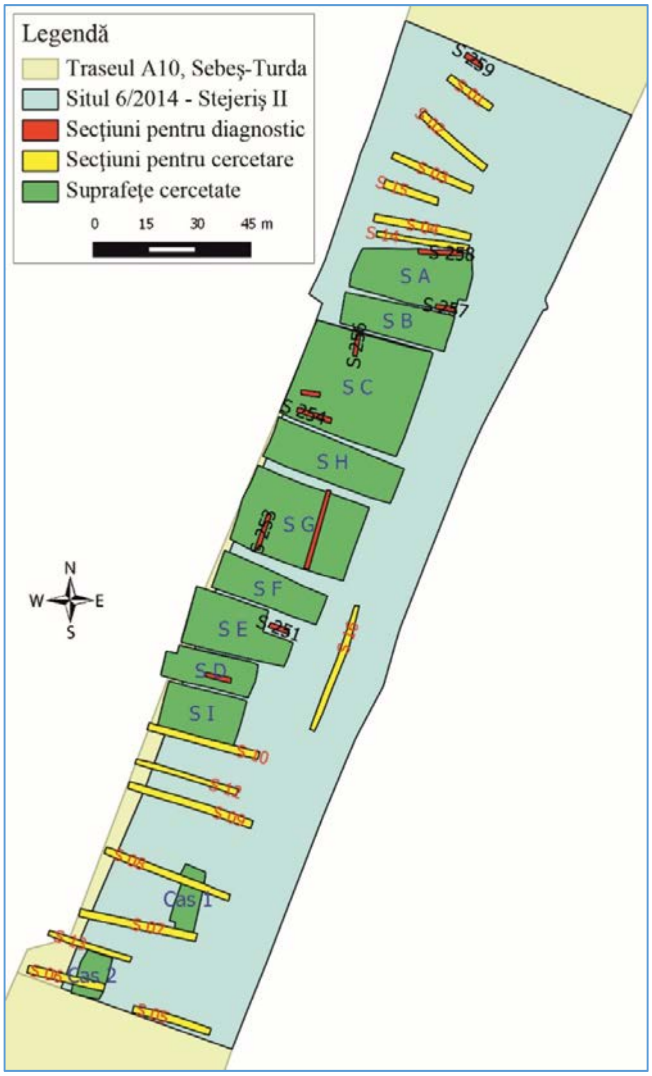

Figura 5.
Dispunerea unităților de săpătură

Figura 6.
Dispunerea complexelor cercetate

[9] Încadrarea cronologică a complexelor s-a realizat pe baza analizei unui eșantion reprezentativ din materialul arheologic, atribuirea culturală putând face obiectul unui studiu aparte.

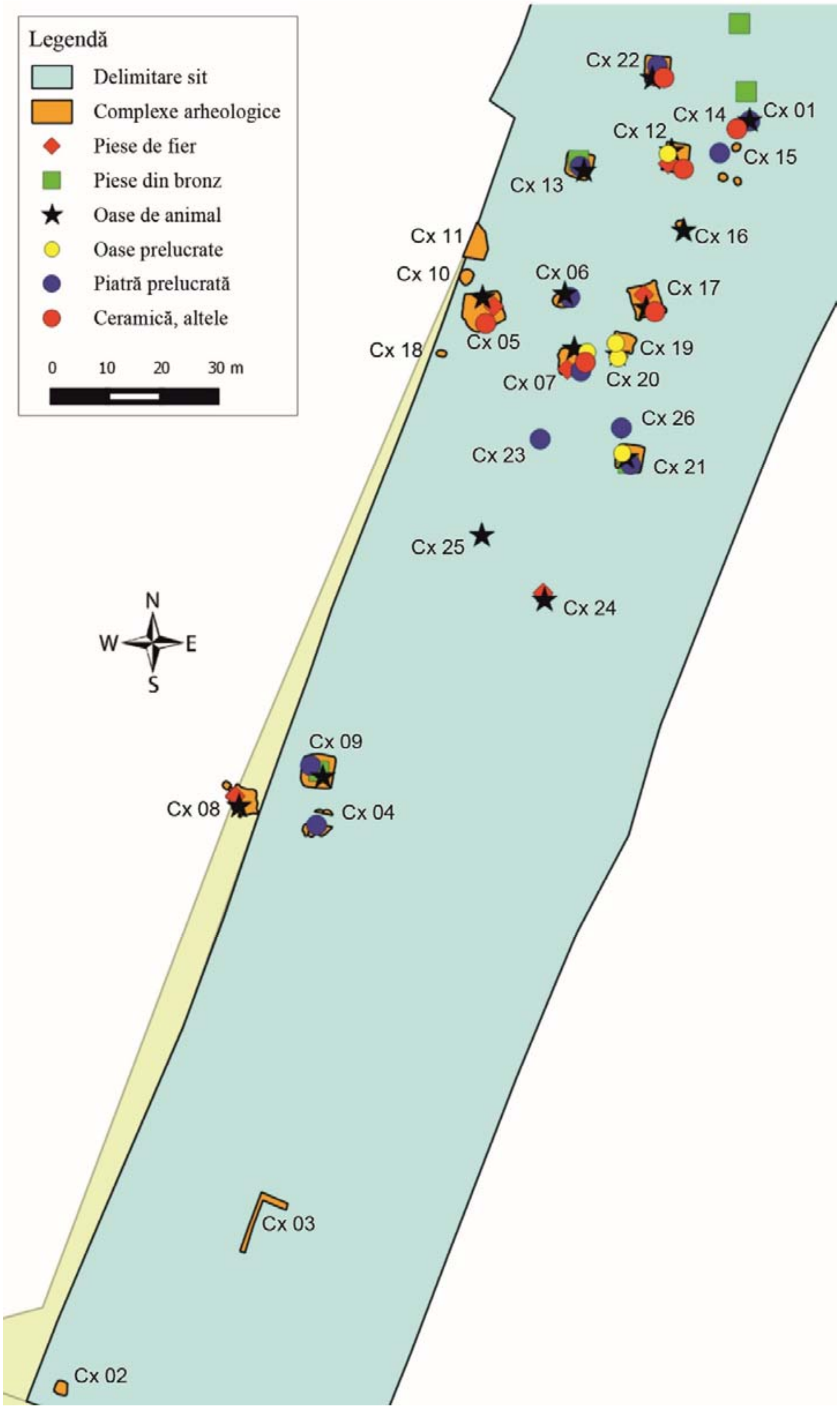

Figura 7. Distribuţia complexelor şi tipurilor de material arheologic.

STRATIGRAFIA GENERALĂ A PERIMETRULUI CERCETAT

Aşa cum se evidenţiază şi din cele prezentate mai sus, din punct de vedere geografic situl se situează atât pe o terasă nu foarte înaltă, precum şi într-o zonă relativ plană, ceea ce implică şi stratigrafii diferite.

Stratigrafia generală a zonei este prezentată în ordinea inversă depunerilor sedimentare, pornindu-se de la stratul superior către bază. Cu anumite excepţii generate de perturbările datorate permanentei intervenţii antropice şi de configuraţia geo-morfologică specifică zonei (alveolări, văioage), stratigrafia generală este împărțită pe două zone: I (specifică luncii) și II (specifică terasei).

Zona I (luncă) se caracterizează printr-o stratigrafie având următoarele repere de bază (Figura 8):

- 0–0,40 m – nivel vegetal cu pământ negru sfărâmicios și resturi vegetale;
- 0,40–0,50/0,60 m – nivel de inundație recentă: pământ negru, lutos, cu urme de chirpici;
- 0,50/0,60–1 m – nivel de cultură: pământ lutos, pigmentat cu chirpici și fragmente ceramice în care au fost identificate complexele arheologice;
- 1–1,70 m – nivel mlăștinos: pământ negru-cafeniu, lutos, fără pigmenți sau materiale arheologice;
- 1,70–2,06 m – nivel de pământ negru-cafeniu, lutos sau cu intruziuni calcaroase pe alocuri, steril din punct de vedere arheologic.

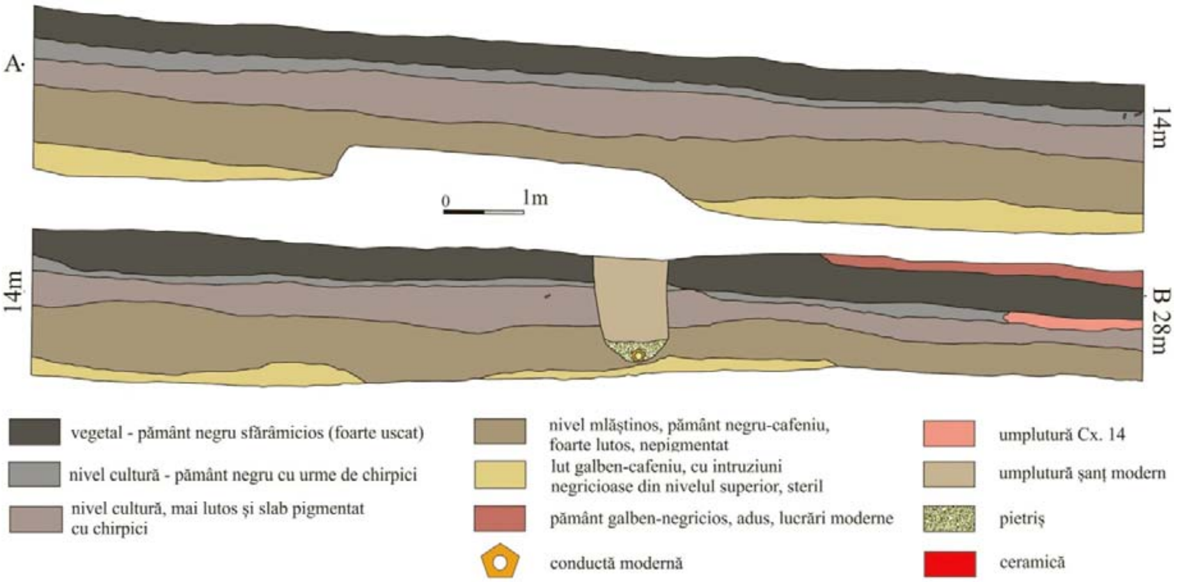

Figura 8. Profilul magistral de nord al Suprafeţei B. Stratigrafie tipică Zonei I.

Zona II (terasă) se caracterizează printr-o stratigrafie având următoarele repere de bază (Figura 9):

- 0-0,40 m – nivel vegetal cu pământ negru sfărâmicios și resturi vegetale;
- 0,30-0,40 m – nivel de cultură: pământ negru afânat cu pigmenți de chirpici și foarte puține fragmente ceramice atipice; nu se regăsește în toată zona cercetată;
- 0,40-1,16 m – nivel de pământ galben, compact, fără material arheologic, steril din punct de vedere arheologic; pe alocuri culoarea acestuia este brun negricioasă cu o consistență lutoasă.

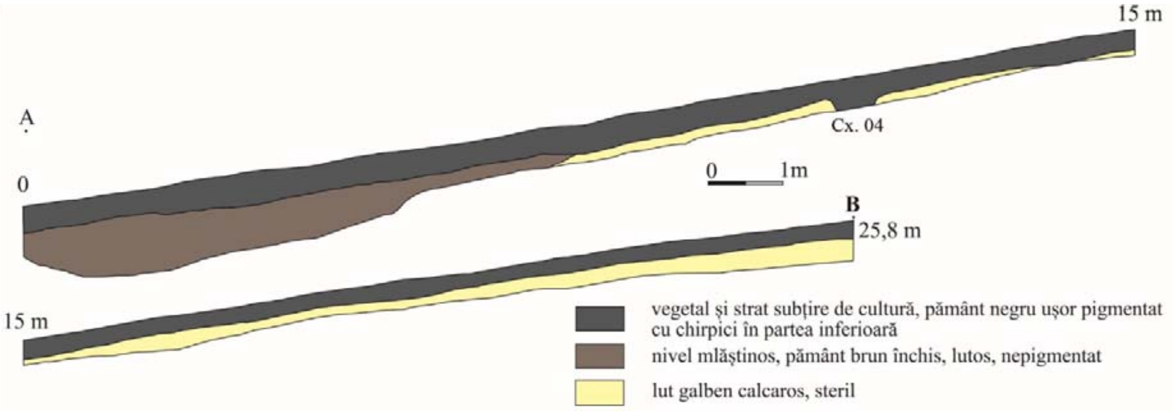

Figura 9. Profilul magistral de sud al Suprafeţei D. Stratigrafie din zona II.

SCURTĂ DESCRIERE A DESCOPERIRILOR[10]

Complexul 01 (Suprafața A), dimensiuni: D_{max}= 0,30 m; h_c = 0,90 m, h_f = 1,20 m (Figura 10). Complexul este de mici dimensiuni şi a fost atins superficial pe latura de sud de sondajul de diagnostic. Doar în timpul cercetărilor preventive, după o recurățare a profilului de nord al sondajului menționat, s-au observat mai multe fragmente ceramice, de culoare roșie-cărămizie, din același vas, și un posibil capac, însă mai subţire decât fragmentele sparte şi poziţionat în partea inferioară a acestora. Nu a putut fi identificată o groapă deoarece complexul a apărut într-un strat negru, lutos, uşor pigmentat cu chirpici. În preajma fragmentelor ceramice s-au observat mici fragmente osteologice calcinate, cantități mici de lut mai slab arse (foarte sfărâmicios) şi o zonă de chirpici vitrificaţi de 0,5 mp. Din inventarul complexului mai fac parte două pietre (neprelucrate, dar aflate în proximitatea capacului), un fragment de silex de 2,50 cm, un mic fragment osteologic ars (osul provine de la un animal), dar nu calcinat, şi o bucată de buză de vas lucrat la roată, fără decor, sub nivelul capacului. Complexul poate fi datat în epoca romană.

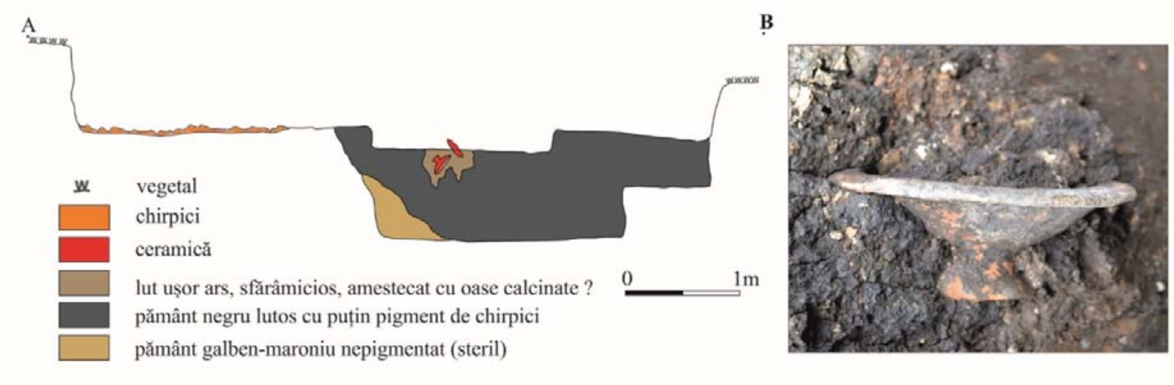

Figura 10. Complexul 1, secțiune și fotografie din timpul lucrului.

Complexul 02 (S005), aglomerare de chirpici; dimensiuni: D_{max} = 2,20 m; h_c= 0,60 m; h_f= 0,70 m (Figura 11). La efectuarea sondajului de cercetare S006 a apărut o aglomerare de fragmente mari de chirpici concentrate într-o zonă cu diametrul de 2,20 m. Pe acest nivel, în jurul aglomerărilor de chirpici au fost descoperite şi câteva fragmente ceramice decorate, care pot încadra complexul în epoca bronzului (Figura 12).

[10]Au fost utilizat următoarele abrevieri D_{max} = diametrul maxim, h_c = adâncime la conturare, h_f = adâncime finală a complexului.

Figura 11. Complexul 02. Plan (desen și fotografie).

Figura 12. Ceramică din Complexul 02.

Complexul 03 (S006), groapă, orientare E–V; dimensiuni: 12,60 x 1,80 m; h_c= 0,60 m; h_f= 0,95 m. La deschiderea sondajului S008, pornind de la jumătatea acestuia și coborând spre est, s-a observat o anomalie de culoare închisă în solul galben cu concrețiuni calcaroase. Pentru investigarea acestui complex s-a deschis caseta 1, poziționată între latura de sud a S008 și cea de nord a S007. Încă din primele faze de cercetare au lipsit elementele unui complex arheologic, situația fiind datorată unor intervenții antropice contemporane. Planimetria acestuia s-a conturat mai bine după ce s-a cercetat latura nordică de 5 m, orientată E–V, printr-un mic sondaj, caz în care s-a observat umplutura neagră, afânată, forma ușor trapezoidală în profil și lățimi ce oscilează între 0,93 și 1,23 m. În plan, structura are forma literei „L”, latura dinspre V având 12,60 m, iar a doua latură orientată N-S, 1,80 m.

Complexul 04 (Suprafața D), groapă, orientare E–V; dimensiuni: 5,40 x 3,70 m; h_c = 0,30 m, h_f= 1,40 m (Figura 13). Complexul este format din mai multe gropi, fiind identificat şi cercetat parţial în tipul cercetărilor de diagnostic în sondajul S250, și a fost finalizat în timpul cercetării arheologice preventive. Dat fiind faptul că au fost observate mai multe gropi, întrepătrunse și cu umpluturi asemănătoare, s-a hotărât atribuirea unor denumiri adiționale (de la „a” la „h”), dar păstrând același număr de complex.

Astfel, în cazul complexului 04a, de formă ovală (1,80 x 1,30 m) și adânc de 0,50 m, s-a observat un singur nivel de umplere, cu două lentile formate prin colmatare, de culoare neagră-maronie, compactate şi cu urme de pigmentație. Groapa a fost secționată la diagnostic și afectată în bună măsură. Ea se adâncește în zona centrală, este puțin scobită spre vest, suprapune în partea de SE complexul 04b și este tăiată la sud de complexul 04e. În cadrul acestui complex nu a fost observat nici un fel de material arheologic.

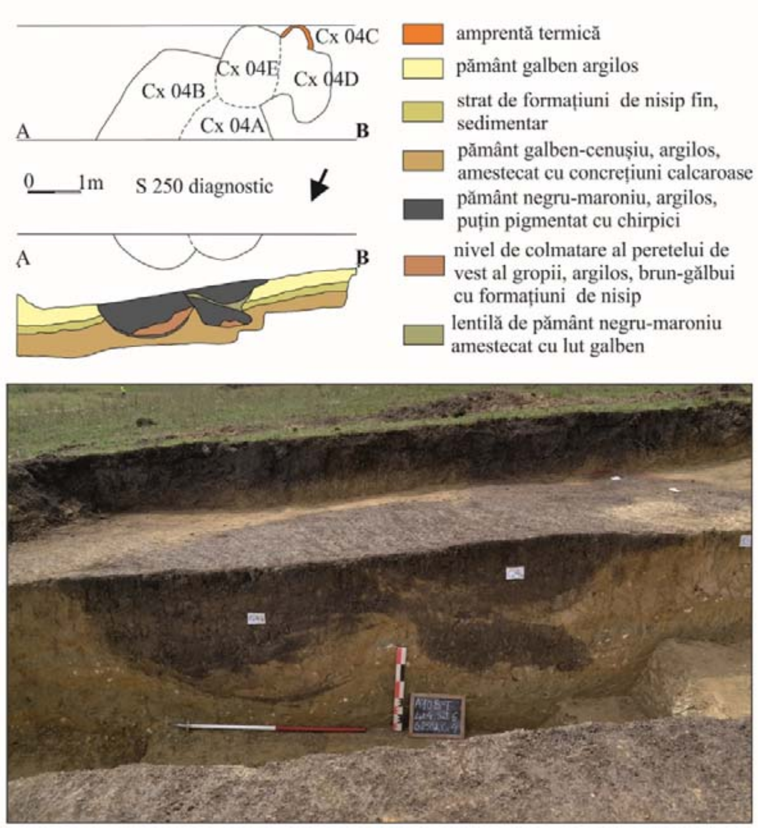

Figura 13. Complexul 4 (plan, profil, fotografie).

Ca și în cazul precedent, complexul 04b a fost afectat parțial de sondajul din timpul diagnosticului, păstrându-se doar 1,90 x 1,80 m. Adâncă de 0,50 m, groapa avea un singur nivel de umplere, format din pământ negru-brun, cu pigmentații masive de chirpici ars, precum și două niveluri de colmatare, ambele la baza gropii. Spre deosebire de prima groapă, aceasta a furnizat fragmente ceramice și câteva pietre, neprelucrate. Modul de umplere și poziționarea gropilor 4a și 4b indică o utilizare a acestora în același timp, deși umpluturile în partea superioară se suprapun parțial.

Complexul 04c este un cuptor și a fost identificat la 0,50 m față de nivelul actual, coboară până la 0,85 m adâncime și ocupă o suprafață de 0,95 x 0,80 m. Cuptorul, realizat prin scobirea în lutul galben, a afectat parțial complexul 04d și a funcționat împreună cu groapa complexului 04e (groapă de acces). Au fost identificaţi pereții și o parte din cupolă, iar partea inferioară nu avea amprentă termică, explicabil prin utilizarea unor pietre aflate alături în momentul cercetării. Nici din acest complex nu s-a recoltat material ceramic, fapt ce nu permite datarea.

Având o formă neregulată, complexul 04d este puțin adâncit și situat în proximitatea cuptorului, umplutura sa fiind afectată de utilizarea acestuia. Pereții sunt neregulați, are doar 0,50 m adâncime de la conturare și 1,40 x 0,90 m în plan, dimensiuni observabile în timpul cercetării. Umplutura este formată din sediment argilos, brun, cu incluziuni galbene și nu a furnizat niciun fel de material arheologic.

Cum menționam anterior, complexul 04e este contemporan cu 04c și a furnizat câteva fragmente ceramice, prinse sub gresia poziționată lângă cuptor. Cenușa și fragmentele de cărbune pot fi puse în legătură cu utilizarea cuptorului, iar gresia identificată la secționare poate să fie tocmai partea inferioară a acestei instalații. În ceea ce privește complexele 04g și 04h, acestea au dimensiunile de 1,80 x 0,80 m, respectiv 1,20 x 0,60 m, și conțin aceeași umplutură formată din pământ sedimentar negricios, fără material arheologic.

Complexul 05 (Suprafața C), groapă, orientare E–V; dimensiuni: 6,80 x 6,60 m; h_f= 0,80 m (Figura 14-15). La decaparea Suprafeței C, între secțiunile de diagnostic S254 și S255, a fost identificată o zonă distinctă de mari dimensiuni, de formă neregulată. În secțiunea de N, încă de la diagnostic, s-a observat o aglomerare de galeţi, dintre care unii de calcar. Având în vedere dimensiunile mari, s-a optat pentru o nouă casetă între cele două secțiuni deja existente, obținând astfel doi martori aproximativ paraleli. Între ei, aglomerarea de pietre s-a extins pe o suprafață totală de 3 x 2,5 m și o grosime de cca. 30 cm. Este plauzibilă existența a două complexe diferite, deoarece umplutura vizibilă pe martorul de N este diferită față de cel din S. Astfel, în partea de S se observă o umplutură neagră, ușor pigmentată cu chirpici, cu lentile de galben în partea inferioară, urmând apoi un sol negru, lutos și nepigmentat. În partea de N, peste și printre pietre pământul are culoarea cafeniu închis, cu pigment de chirpici și intruziuni de galben, întrerupte în mai multe locuri de lentile mari dimensiuni, de pământ negru, lutos, nepigmentat.

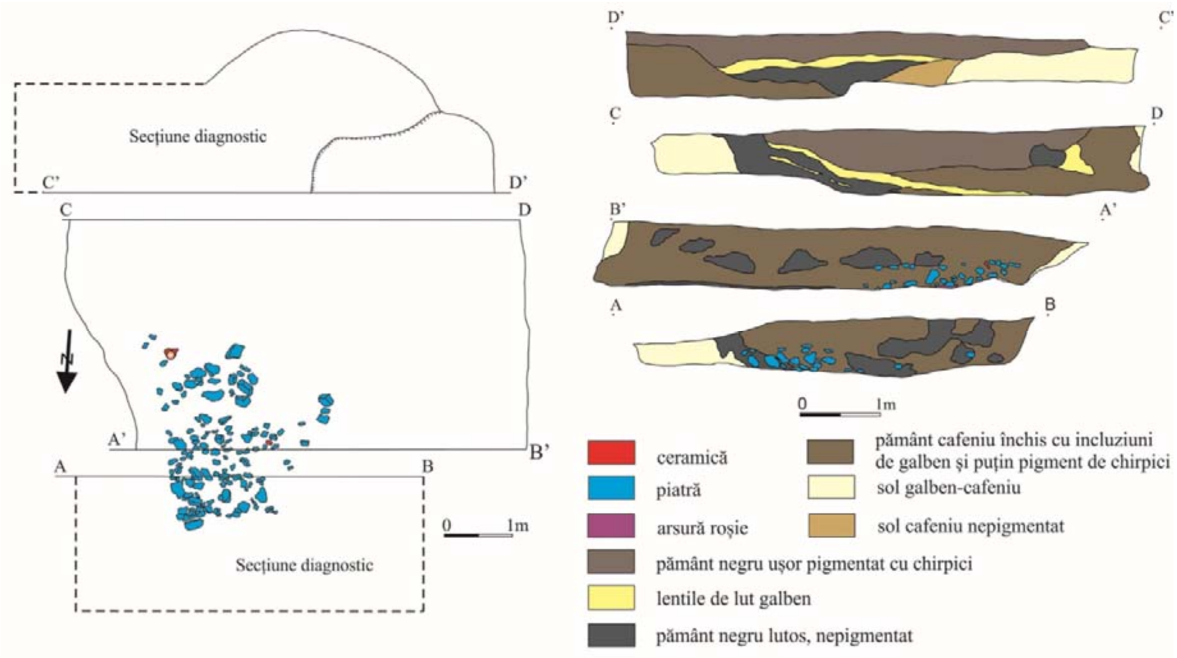

Figura 14. Complexul 05, plan și profile.

Figura 15. Fotografie cu complexul 05 vedere spre est.

La baza patului de pietre s-a văzut o urmă de arsură roșie și pete de cărbune, sugerând prezența unui sistem de încălzire dintr-o locuință semi-adâncită. Din păcate nu s-au observat gropi de par și nici o limită exactă. Din umplutura acestui complex au fost prelevate câteva fragmente ceramice, oase, o bucată de cărămidă și o piesă din fier, cel mai probabil un rest de forjare.

C o m p l e x u l 06 (Suprafața C), groapă; orientare E–V; dimensiuni: 3,80 x 2,40 m; h_f = 0,75 m (Figura 16**)**. Complexul a fost descoperit în nivelul de inundație, doar partea sa vestică putând fi clar delimitată într-un sol galben, calcaros. Umplutura constă în pământ negru cu multiple intruziuni calcaroase, lentile mici de galben, rar pigmentat cu chirpici. În urma secționării s-a observat că dinspre centru spre est groapa are o adâncime constantă de 0,40 m, însă în partea de vest, se adâncește până la 0,74 m, sub forma unei gropi ovale (1,40 x 1 m), care în partea de vest este lutuită. În urma cercetării acestui complex s-a recoltat o cantitate însemnată de ceramică tipică și atipică, fragmente disparate de chirpici, o bucată dintr-

o râșniță, oase de animal (neprelucrate, arse și nearse), cochilii neprelucrate și mici fragmente de cărbune. Complexul poate fi încadrat cronologic în perioada Hallstatt timpuriu (Figura 17).

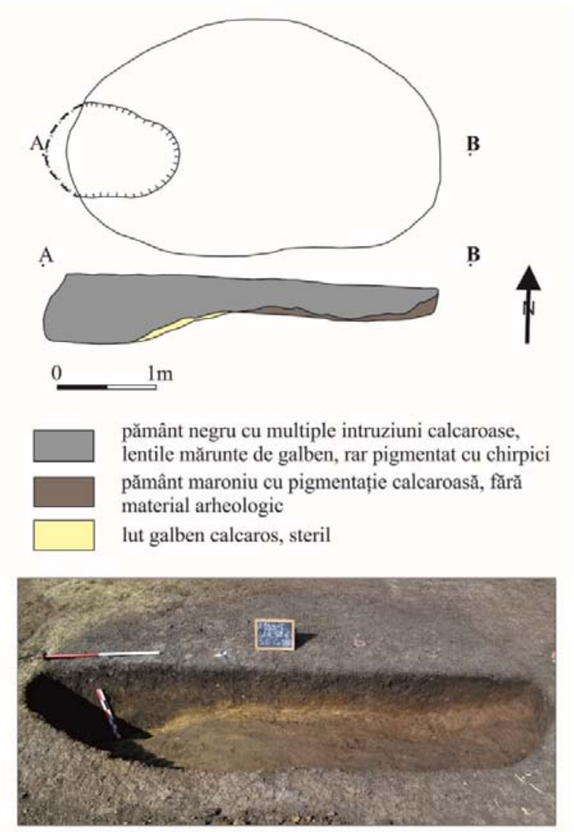

Figura 16. Plan, profil şi fotografie de lucru pentru Complexul 6.

Figura 17. Ceramică din Complexul 6

Complexul 07 (Suprafața C), locuință semi-adâncită, orientare E–V, dimensiuni: 4,80 x 4,60 m; h_c = 0,50 m (Figura 18). La conturare s-a observat o pată de mari dimensiuni de formă neregulată. După secționare aceasta s-a dovedit a fi o locuință semi-adâncită, de formă patrulateră, cu colțurile rotunjite și o alveolare superficială în colțul de NE, de doar 0,15 m față de nivelul delimitării. Dată fiind forma în momentul descoperiri, complexul a fost secționat pe diagonală, caz în care s-a putut observa umplutura de culoare neagră, cu urme de chirpici și cărbune, cu intruziuni de pământ galben. Elementele care au stat la baza ipotezei conform căreia complexul 07 este o locuință semi-adâncită au fost, în principal, gropile de par și șănțuirea marginală, care păstrează pe alocuri urme de bârne arse. Pereții întregului complex sunt neregulați, iar pe latura de vest sunt ușor lutuiți. Astfel s-au putut identifica următoarele elemente:

- groapa de NE (aproximativ pe colț), de formă circulară (D_{max}=0,20 m) și adâncă de 0,20 m față de nivelul inferior al complexului; s-a observat o ușoară înclinație de la S la N;
- groapa de E (pe latura de E, la mijloc), de formă circulară (D_{max} = 0,20 m), adâncă de 0,28 m și înclinată de la E spre V;
- groapa de SE (pe colțul de SE), de formă circulară (D_{max}= 0,26 m), adâncă de 0,30 m;
- groapa de S (pe latura de S, aproximativ în prima treime, dinspre stânga), de formă circulară (D_{max} = 0,20 m), adâncă de 0,30 m și înclinată de la N spre S;
- groapa de SV (colțul de SV), de formă circulară (D_{max}=0,20m) și adâncă de 0,18 m;
- groapa de V (pe latura de V, la mijloc), de formă circulară (D_{max} = 0,25 m), adâncă de 0,20 m;
- groapa de NV (colțul de NV) de formă circulară (D_{max} = 0,18 m), adâncă de 0,30 m;

Din păcate, nu s-au identificat urmele vreunui sistem de încălzire. În ceea ce privește materialul arheologic putem menționa șase piese metalice (dintre care un posibil vârf de săgeată și o lamă), trei piese din lut (o fusaiolă, o mărgea și o piesă neidentificată), un os prelucrat (un fragment de os secționat la capăt), o fusaiolă/greutate din piatră, un fragment de silex și două cărămizi (una cu ştampilă romană aflată

la suprafață și descoperită în momentul delimitării complexului). Întreg materialul special a fost completat de o bună cantitate de ceramică (tipică și atipică), precum și fragmente de oase, printre care unele cu urme de ardere. Complexul poate fi datat preliminar în epoca fierului (v. Figura 19).

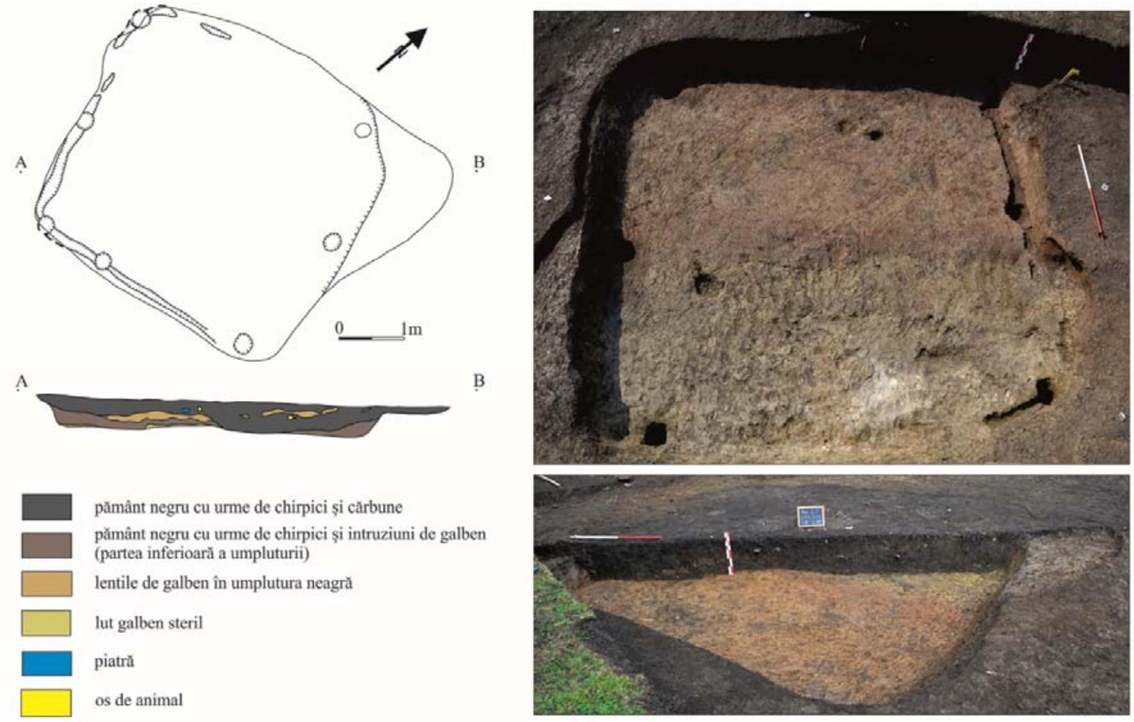

Figura 18. Plan, profil şi fotografii ale etapelor de cercetare pentru complexul 07.

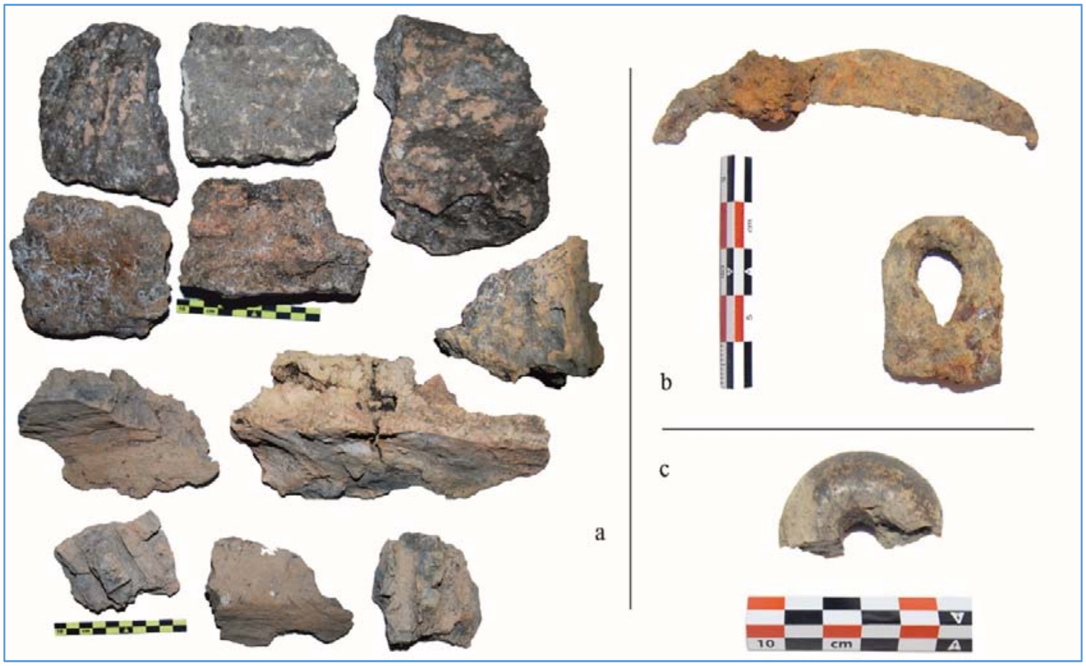

Figura 19. Materiale arheologice din complexul 7:
fragmente de perete ars (a); piese de fier (b); fusaiolă (c).

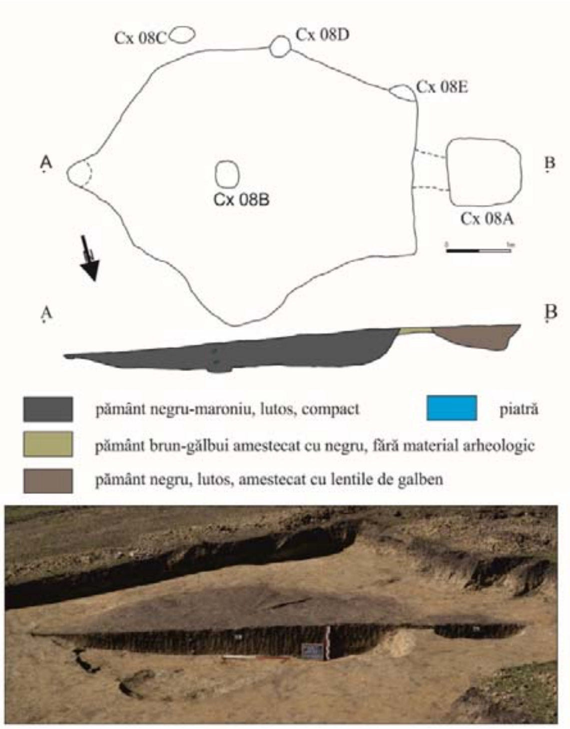

Figura 20. Plan, profil și fotografie a complexului 08.

Complexul 08 (Suprafața D), locuință semi-adâncită, orientare E–V, dimensiuni: 7,20 x 4,60 m; h_c = 0,30 m, h_f = 0,80 m (Figura 20). Complex de mari dimensiuni ce a funcționat cel mai probabil ca locuință semi-adâncită, săpată în lut, cu partea inferioară perfect orizontală. Au fost identificate patru gropi de pari de la suprastructură, care au primit indicativele „a", „b", „c" și „d". Materialul descoperit în umplutura brun-cenușie, compactă, este compus din puține fragmente ceramice, oase de animal pietre și mici bucăți de chirpici.

La 0,55 cm NV, în imediata proximitate a complexului 08 a fost cercetată o groapă de 1,30 x 1,05 m, situată la -0,40 m față de nivelul de conturare. În acest moment nu poate fi precizată cu exactitate funcționalitatea acesteia, iar fragmentul ceramic și cel osteologic, descoperite aici, nu ne permit să înaintăm alte ipoteze, în afară de probabilitatea ca cele două structuri, complexul 08 (cu gropile adiționale b,c,d,e) şi complexul 08a, au funcționat concomitent.

Complexul 09 (Suprafețele D-E), locuință adâncită; orientare N–S; dimensiuni: 4,6 x 4,10 m; h_f= 1,35 m (v. Figura 21).

Figura 21. Complexul 09, plan și profil

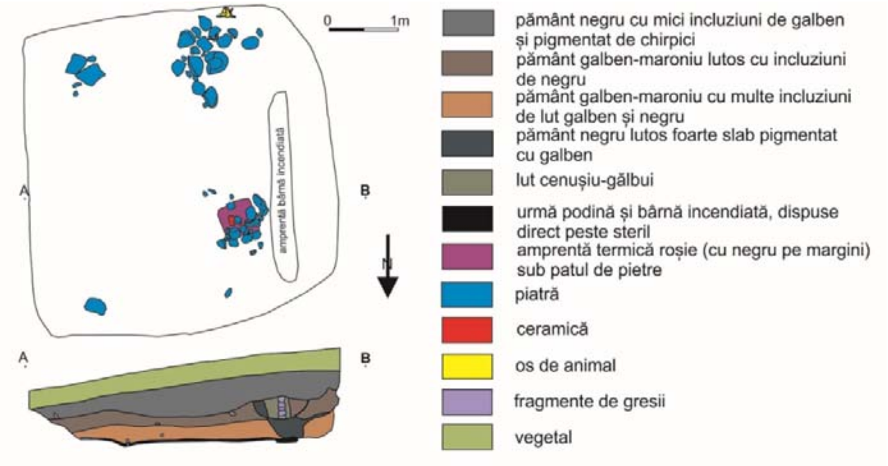

La cca 0,30 m față de nivelul actual de călcare, în partea de nord a suprafeței D și în partea de sud a suprafeței E, a fost identificată o zonă distinctă, închisă la culoare, de mari dimensiuni. Dat fiind faptul că martorul dintre cele două suprafețe coincidea cu mijlocul complexului, s-a optat pentru păstrarea acestuia și excavarea în stânga și dreapta pentru a obține două profile, cu o distanță de 0,60 m între ele. În urma secționării au apărut mai multe aglomerări de pietre, unele peste umplutura inferioară a locuinței adâncite, altele peste o podină incendiată. Au fost descoperite două gropi de stâlp; posibil alți stâlpi de susținere să fi fost montați pe pietrele din colțuri. În partea de NV, sub pietre, au fost identificate o arsură puternică și amprenta unei bârne incendiate.

În ce privește umplutura, imediat sub stratul vegetal se observă un nivel la 0,20–0,50 m, format din sediment brun-negricios cu incluziuni de lut galben, urmat apoi de două straturi cu diferite grade de pigmentație în umplutură, fragmente ceramice, oase și pietre. Din inventarul complexului menționăm două piese din bronz și o aplică cu două perforații în interior și crestături dispuse ordonat pe margini, probabil tot un aliaj de cupru, dar cu altă compoziţie (Figura 22).

Figura 22. Artefacte din complexul 09.

Complexul 10 (Suprafața C), groapă, dimensiuni: 2,40 x 2,20 m; h_c = 0,34 m (Figura 23).

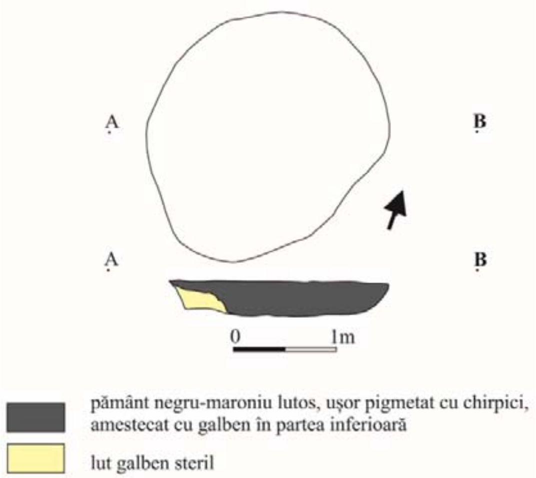

Figura 23. Planul şi profilul complexului 10.

Conturul complexului nu a fost clar de la început, acesta fiind situat într-o zonă cu sol negru, compact, posibil într-o zonă inundabilă. Golirea s-a efectuat în funcție de pigmentația de chirpici, într-un sol negru-maroniu, lutos, și doar două fragmente ceramice atipice au făcut parte din această groapă, ceea ce nu permite datarea sa. Este posibil ca acest complex să nu fie o groapă propriu-zisă, ci doar o alveolare naturală, în care bucăți mici de chirpici au fost antrenate în scurgerile din partea superioară (dinspre vest).

Complexul 11 (Suprafața C) se afla la 2 m NE de complexul 10, fiind observat într-un strat negru, cu rare fragmente de chirpici. Ulterior s-a constat că acesta reprezintă un rest de strat de cultură, rămas de la decapare. Din motive administrative, sigla s-a păstrat.

Complexul 12 (Suprafața B) este o locuință semi-adâncită, cu orientare N–S, dimensiuni: 4,55 x 4,25 m; h_c = 0,90 m (v. Figurile 24-25). Locuința semi-adâncită s-a conturat în nivelul de inundație sub forma unei zone rectangulare, de culoare neagră-cenușie, cu altă consistență față de solul din jur. În urma secționării a putut fi observată umplutura lutoasă, cu frecvente fragmente de chirpici, lentile de sediment galben, conținând o importantă cantitate de material ceramic și osteologic. Pe laturile de vest și de est au apărut câte trei gropi de stâlp, care au primit următoarele indicative: complexul 12a (în colțul de SE), complexul 12b (colțul de SV), complexul 12c (latura de V), complexul 12d (colțul de NV), complexul

12e (colțul de NE). În medie, adâncimea gropilor este de 0,40 m față de nivelul inferior al locuinței și fiecare are diametrul de 0,30 m. Nu a fost surprinsă nicio instalație de încălzire în interior. Totodată, din stratul superior al umpluturii provin o bucată consistentă de fier (cel mai probabil un rest de prelucrare) și un ac din os, cu urechea ruptă. Singurele materiale databile ca atare sunt fragmentele de tegule romane (Figura 26), dar complexul poate fi mai târziu.

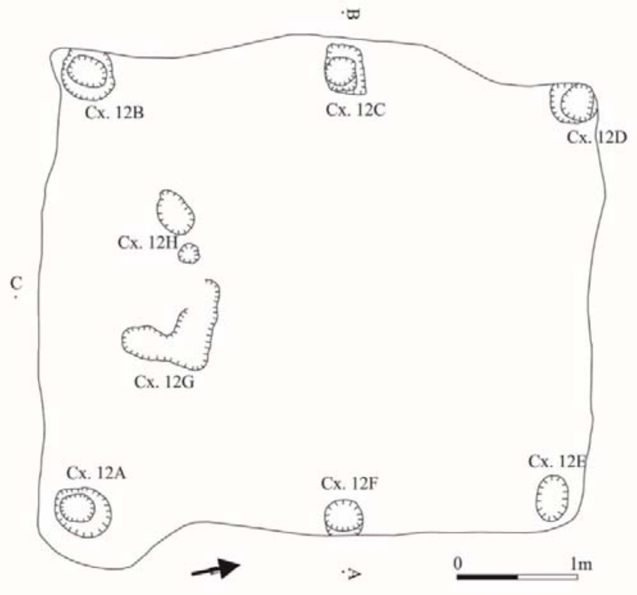

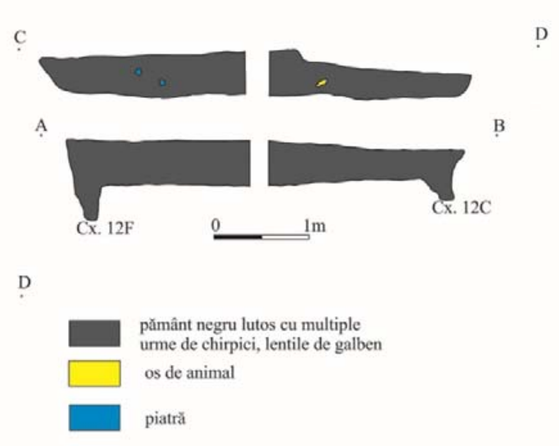

Figura 24: plan şi profile pentru complexul 12

Figura 25: Fotografie a complexului 12, la finalul cercetării, după înlăturarea martorilor.

Figura 26. Tegule romane din complexul 12.

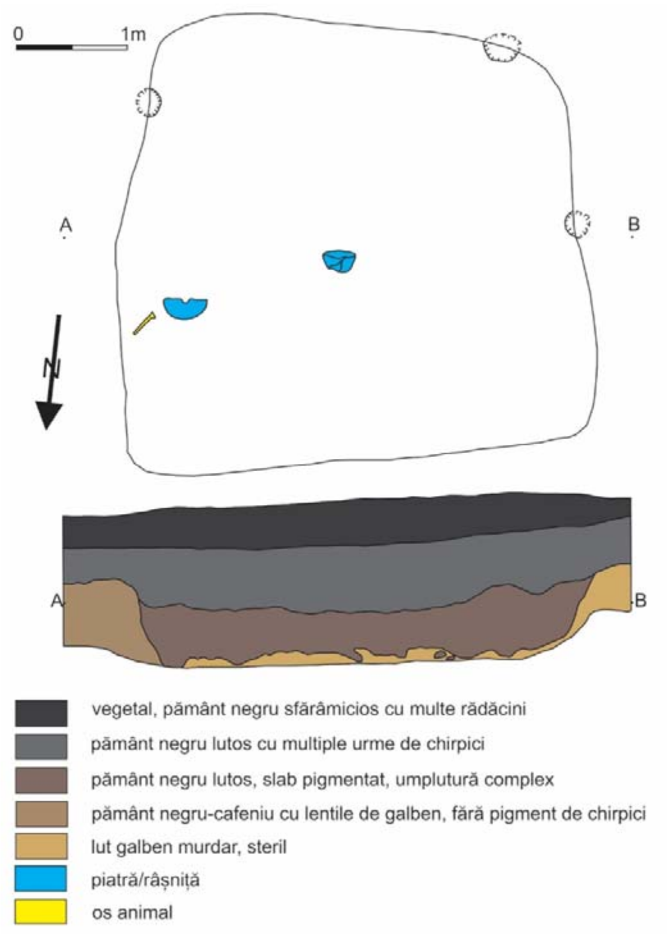

Figura 27. Planul şi profilul complexului 13.

Complexul 13 (Suprafața B) este o locuință semi-adâncită, orientare E-V, dimensiuni: 4,20 x 3,90 m; h_f = 1,50 m (Figura 27).

În urma decapării suplimentare, pentru verificarea nivelului de inundație, în suprafața B a fost observată o zonă de culoare neagră, ușor distinctă față de solul cafeniu-închis. Aceasta a fost identificată la -1,10 m față de nivelul actual de călcare și a continuat până la -1,40-1,50 m, unde a fost intersectat nivelul pământului galben, steril din punct de vedere arheologic. Având configurația unei locuințe semi-adâncite, martorul dintre suprafața B și suprafața C a fost demontat, până la nivelul de conturare, unde s-a delimitat și cealaltă jumătate a complexului, confirmându-se funcționalitatea acestuia.

Latura de nord a locuinței poate fi doar presupusă, negăsindu-se gropi de par, iar în umplutură fiind descoperit puțin material arheologic. În jumătatea de sud au fost identificate trei gropi de formă circulară, cu diametre de 0,20 m, care se adâncesc cu 0,30–0,40 m față de nivelul inferior al locuinței. Dimensiunile nu pot fi redate exact datorită delimitării incerte din partea de nord. Din umplutură au provenit două fragmente de râșniță, un ac din bronz (rupt) și câteva fragmente osteologice.

Atribuirea complexului este dificilă, ceramica fiind atât la roată rapidă (Figura 28 a, b), cât şi la roată lentă (Figura 28 c) sau modelată manual (Figura 28 d). Ultimele două categorii sugerează şi datarea perioadei de folosire a complexului, probabil la jumătatea sec. al VII-lea.

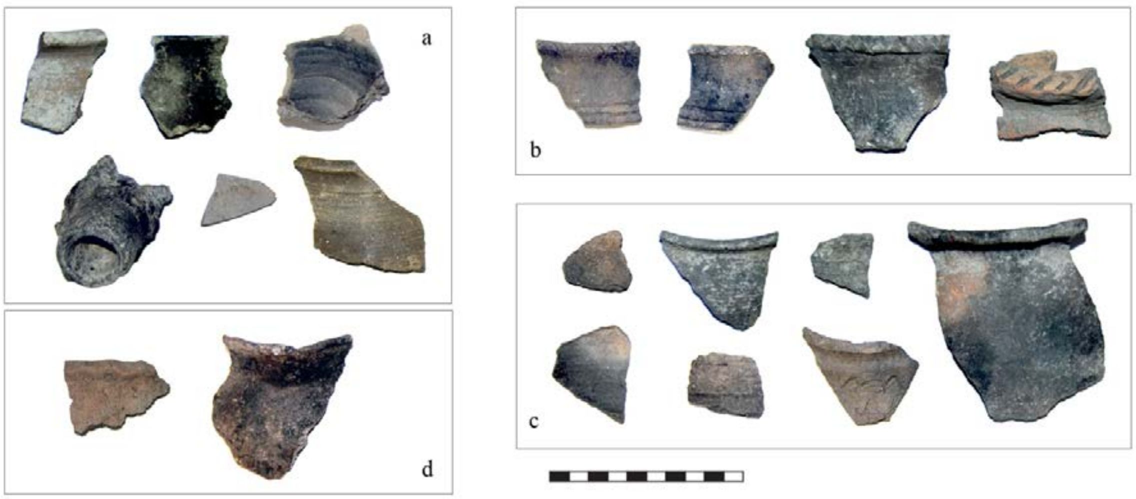

Figura 28. Ceramică din complexul 13: lucrată la roată rapidă (a); la fel, cu decor imprimat pe buză (b); ceramică lucrată la roata lentă, cu decor incizat (c); ceramică lucrată cu mâna (d)

Complexul 14 (Suprafața A), locuință de suprafață; orientare N–S; dimensiuni: 2 x 1,50 m; h_c = 0,60 m, h_f = 1,20 m (Figura 29).

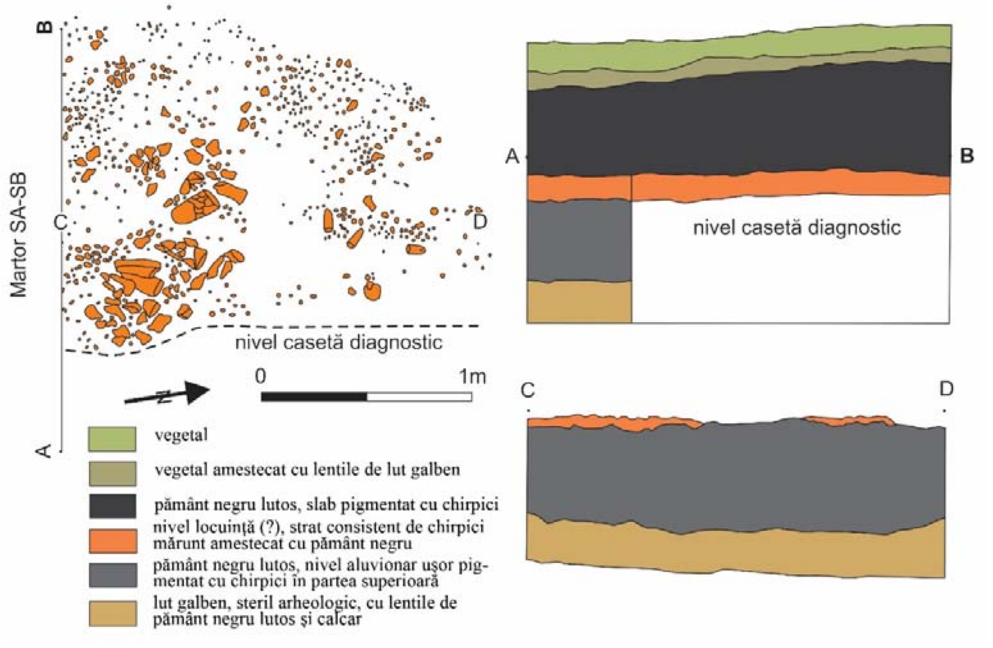

Figura 29. Complexul 14, plan şi profile

Figura 30. Artefacte de lut ars din C. 14

Încă de la diagnostic s-a observat o aglomerare de chirpici, evaluată inițial ca locuință de suprafață. După recurățare – în timpul cercetării arheologice preventive – au fost descoperiţi mai mulți „căței de vatră” sparți, amestecați cu fragmente de chirpici de dimensiuni mici, unii cu amprente ale structurii lemnoase. În partea nordică erau grupate trei greutăți conice de plasă de pescuit (Figura 30). Dimensiunile complexului nu au putut fi stabilite cu exactitate, din cauza localizării acestuia într-un nivel mlăștinos în care a fost antrenat mai mult material arheologic de-a lungul timpului. Grosimea statului de material este cuprinsă între 0,10 m și 0,15 m. Nu au fost identificate urme de arsură sau posibile gropi de par.

Complexul 15 (Suprafața B), aglomerare de chirpici; orientare N–S; dimensiuni: 6 x 4m; h_f = 0,60 m (Figura 31). La conturare au fost identificate patru aglomerări de chirpici mărunţit, de forme aproximativ circulare (dimensiuni 0,50–0,70 m), care păreau a fi dispuse în colțurile unei structuri dreptunghiulare. După secționare s-a constatat faptul că nu poate fi vorba despre o locuință, deși umplutura dintre cele patru aglomerări este ușor diferită de restul solului din jur. Cele câteva fragmente ceramice nu pot data complexul.

Complexul 16 (Suprafața C), groapă, orientare N–S, dimensiuni: 2,20 x 1,20 m; h_f= 1,20 m (Figura 32).
Complexul a fost identificat ca o aglomerare de fragmente ceramice, ocupând o suprafață de 2,20 x 1,20 m. Nu s-a observat conturul unei gropi; cel mai probabil complexul reprezintă fragmente din vase de același tip, de mari dimensiuni. Din cercetările din teren rezultă faptul că aceste fragmente ceramice au fost lucrate dintr-o pastă neagră, lustruită în exterior, cu canelură, iar în interior roșie. Lipsesc fragmente

de buză și partea inferioară. Fragmentele erau așezate direct în solul negru, pigmentat cu chirpici. În afară de acestea au mai fost descoperite și câteva fragmente osteologice. Cel mai probabil – pe baza decorului și a tehnicii de ardere – fragmentele ceramice pot fi încadrate Hallstatt-ului timpuriu (Figura 33**).**

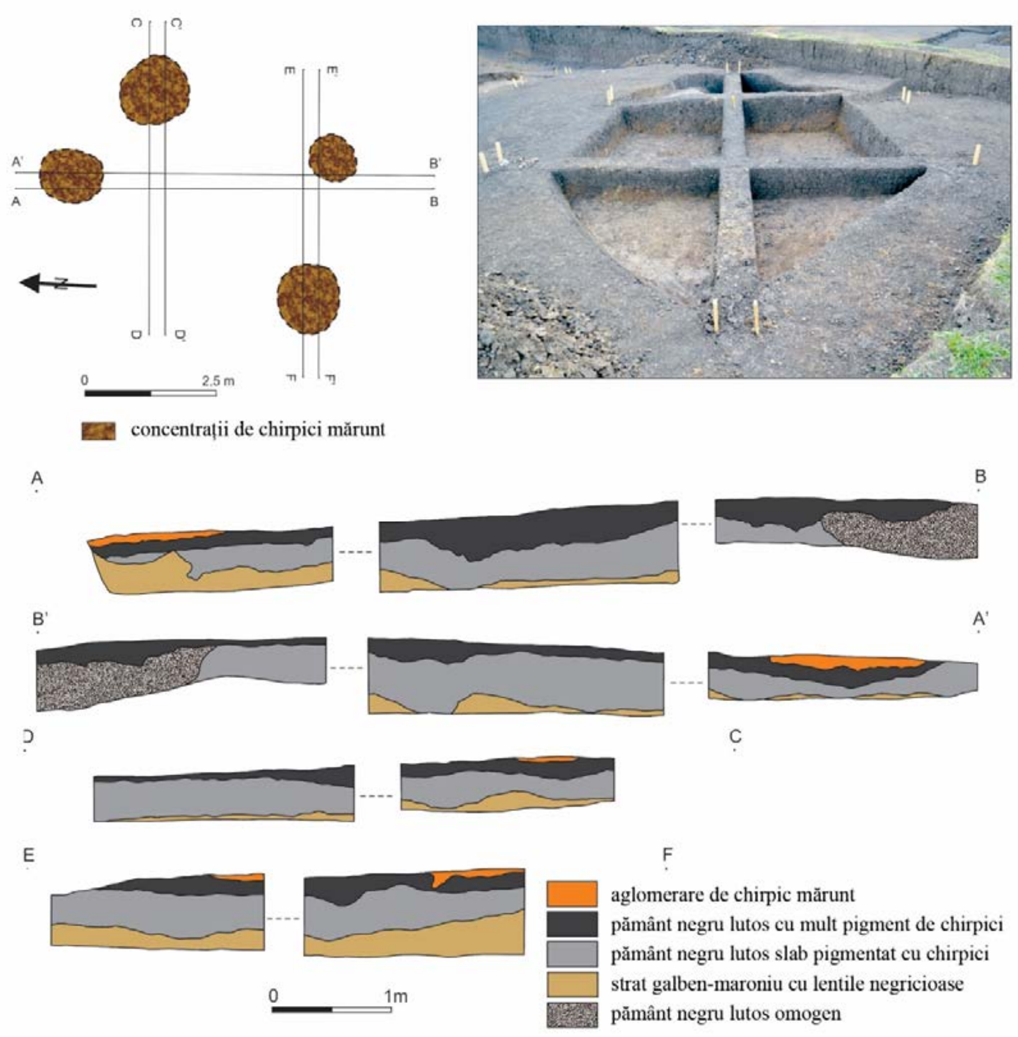

Figura 31. Complexul 15, plan, secțiuni, fotografie de lucru.

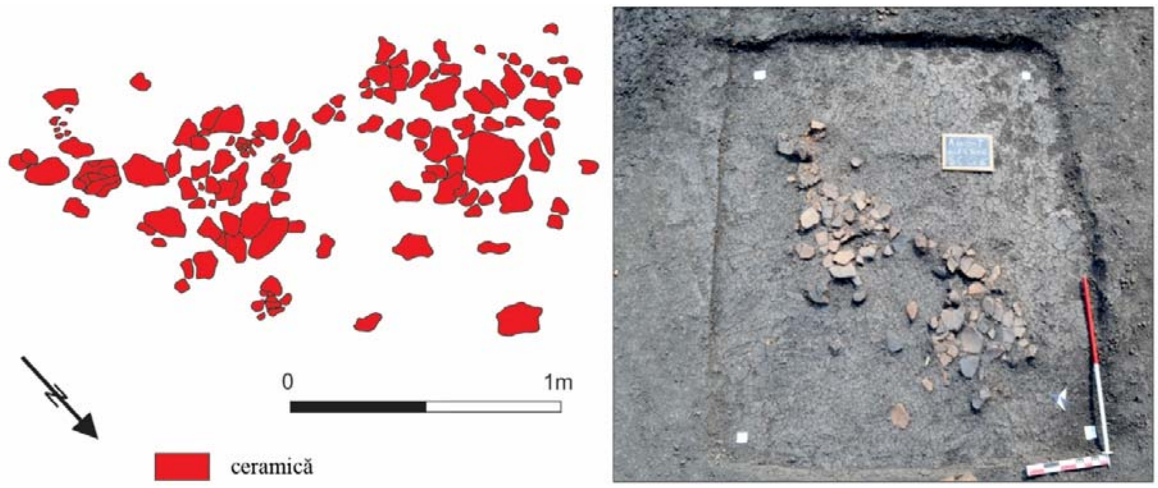

Figura 32. Complexul 16, plan şi fotografie.

Figura 33. Ceramică din complexul 16.

C o m p l e x u l 17 (Suprafața C), locuință semi-adâncită, orientare N–S, D_{max} = 5,10 m; h_c = 0,70 m (Figurile 34-35).

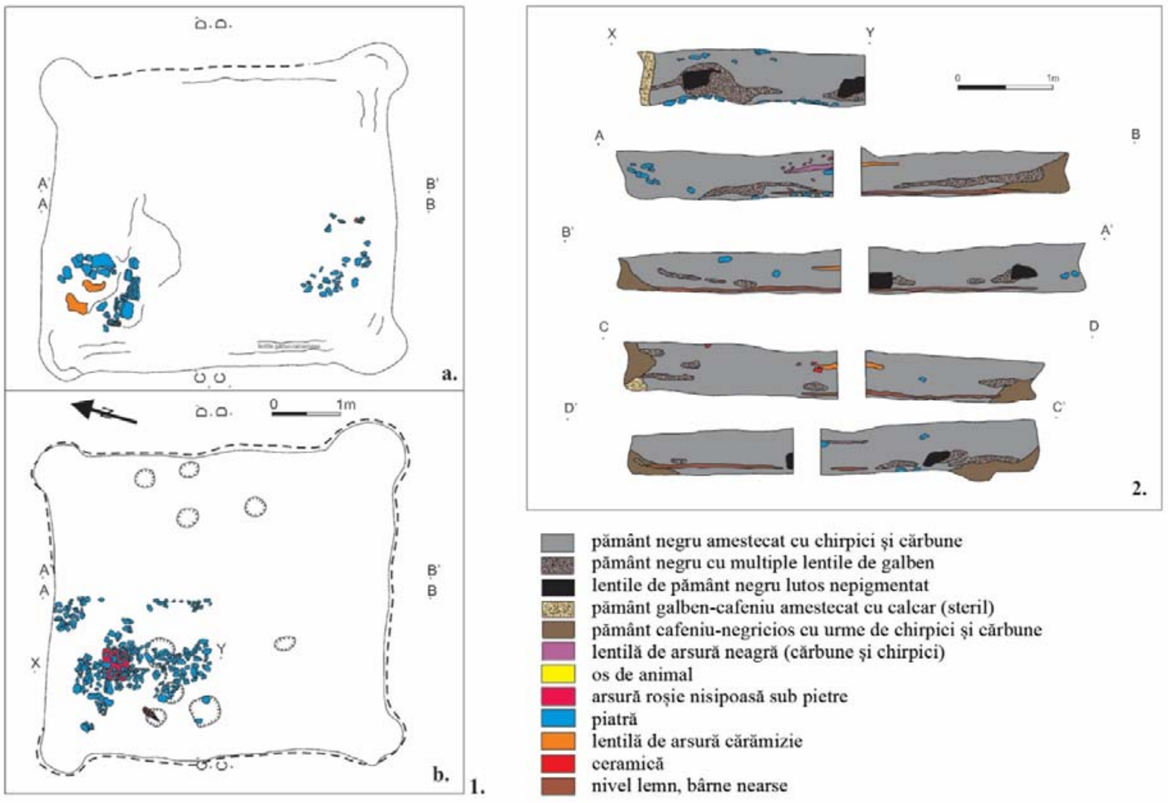

Figura 34. Complexul 17, planuri (două faze de lucru) şi secţiuni.

La decapare au fost identificate două aglomerări de pietre, la 2,50 m distanță una de cealaltă, în partea de est a suprafeței C. După curățare s-a observat conturul unui complex de mari dimensiuni, de formă patrulateră, cu colțurile rotunjite și ușor ieșite în exterior. Cele două aglomerări de pietre erau situate în jumătatea de vest a locuinței databile în epoca migrațiilor. Prima aglomerare, dinspre NV, avea o formă regulată, aproximativ pătrată, cu latura de 1,20 m. Laturile de est și de sud, bine delimitate, încadrau o suprafață de chirpici mărunțit. În ce privește a doua aglomerare, aceasta era mult mai mică, întinzându-se pe o suprafață de 1,20 x 0,80 m și era formată din galeţi și fragmente calcaroase.

Pentru a înţelege cât mai bine dispunerea și utilitatea complexului, s-a optat pentru secționarea întregii suprafețe, cu martori de 0,30 m. Adâncimea maximă a complexului față de nivelul de conturare a fost de 0,60 m, umplut ulterior cu pământ negru, amestecat cu chirpici, cărbune, multiple lentile de lut galben, mai ales în partea inferioară și spre margini un sol cafeniu-negricios, cu pigmentație de chirpici. În toate

casetele, de la -0,40 m față de nivelul conturare s-a observat un nivel de lemn, bârne și nuiele, păstrate într-o stare proastă de conservare (nu au putut fi măsurate). Au fost identificate câteva lentile, aproximativ patrulatere (0,20 x 0,30m) de pământ negru, lutos și foarte curat. În partea de NV, la adâncimea de 0,60 m, a fost descoperită o zonă de pietre, dispuse ordonat (2 x 1,50 m). Pe acest nivel a fost descoperită o bucată consistentă de lemn, precum și urme intense de arsură. După demontarea acestora s-a conturat o zonă roșiatică, de formă patrulateră (0,45 x 0,40 m) cu arsură în jur. La S de aceasta (în aceeași casetă) au fost identificate patru gropi de stâlp cu diametre cuprinse între 0,20 m și 0,40 m, situate la adâncimea de 0,15 m față de nivelul de călcare al locuinței. În celelalte casete s-au conturat încă cinci gropi, respectând mărimile menţionate mai sus.

Figura 35. Complexul 17, fotografii la stadii diferite de lucru: intermediar, vedere spre SV (stânga); final, vedere spre vest (dreapta).

Pe toate laturile (inclusiv în colțurile rotunjite) a fost identificat șanțul de implantare al bârnelor, lutuit, în interiorul complexului nefiind prezente resturi de pereți de chirpici prăbușiți. În ceea ce priveşte materialul arheologic recoltat, menționăm patru piese din fier (puternic deteriorate), o fusaiolă din lut, oase neprelucrate, ceramică tipică (Figura 36) şi atipică. Complexul poate fi datat, larg, în secolele VIII–IX.

Figura 36. Ceramică din complexul 17.

Complexul 18 (Suprafața C), groapă; orientare E–V; dimensiuni: 1,60 x 1,05m; h_c = 0,70 m (Figura 37). Groapa, de formă ovală, s-a conturat într-un sol cafeniu. În urma secționării, s-a dovedit a fi umplută cu pământ negru, pigmentat cu chirpici și mici lentile de lut galben în partea inferioară. Limita inferioară a complexului este neregulată, cu mai multe denivelări, care în jumătatea vestică se adâncesc până la -0,70 m față de la nivelul de conturare, având aspectul unei gropi de formă aproximativ circulară, cu un

diametru de 0,20 m. În urma cercetării acestui complex a rezultat foarte puțin material arheologic, format din câteva fragmente ceramice atipice.

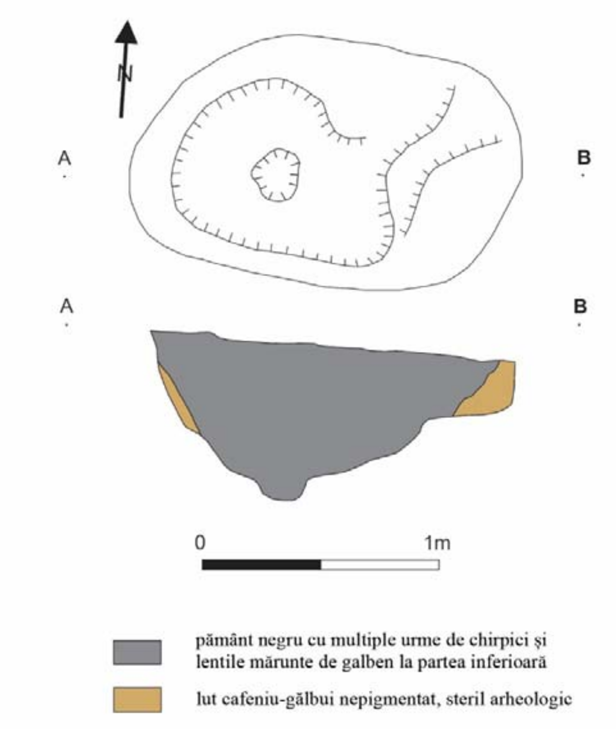

Figura 37. Complexul 18, plan şi profil.

Complexul 19 (Suprafața C), locuință semi-adâncită; orientare E–V; dimensiuni: 3,60 x 2,90 m (Figura 38).

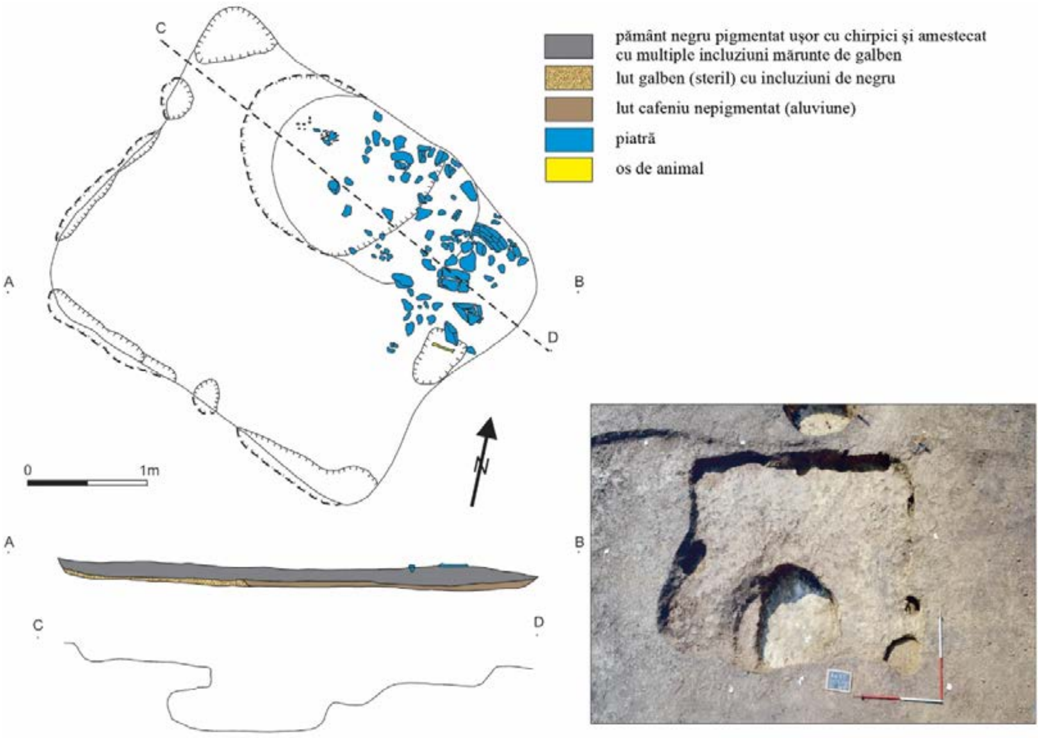

Figura 38. Complexul 19, plan profil şi fotografie (detaliu).

La conturare a fost identificată o aglomerare de galeţi şi fragmente de calcar, dispuse oarecum într-o formă ovală, de 2 x 1,40 m. După curăţare a fost pusă în evidenţă o zonă de culoare neagră, de formă aproximativ dreptunghiulară, cu colțurile rotunjite, unde colțul de NE corespunde cu limita aglomerării de pietre. S-a optat pentru o secționare pe diagonală.

În colțul de SE a fost identificată doar partea inferioară a unei gropi de par, de unde pornește spre colțul de SV urma unei grinzi de implantare, întreruptă în două locuri. Aproximativ în centrul laturii sudice a mai fost conturată încă o groapă de par, ușor ovală (0,30 x 0,24m), care ajunge la o adâncime de 0,40 m față de nivelul de conturare. A treia groapă de par, dar cu un contur neclar, a fost sesizată spre colțul de SV, posibil circulară (D_{max} = 0,20 m). Pe latura de vest au mai fost surprinse două adâncituri, lungi, iar spre nord o groapă circulară (D_{max} = 0,20 m), ușor înclinată spre NV. La 0,20 m nord de aceasta, în colțul de NV s-a conturat o groapă mai mare de 0,50 x 0,46 m, care se adâncește până la -0,25m de la conturare. Ultima groapă, de pe latura de est, are o formă ovală (0,50 x 0,30 m) și se adâncește până la -0,30 m.

În jumătatea de N, la baza locuinței, o groapă ovală (1,60 x 1,40 m) se adâncea înspre vest până la 0,60 m adâncime de la nivelul de conturare al locuinței. Limita inferioară a acestei gropi o reprezintă lutul galben, calcaros, iar pereții sunt săpați într-un sol cafeniu-gălbui. Umplutura gropii este asemănătoare cu cea a locuinței (respectiv pământ negru, pigmentat cu chirpici și lentile subțiri de pământ galben). Nu au fost descoperite urmele vreunei structuri de încălzire sau resturi masive de chirpici. În ceea ce privește materialul arheologic, acesta este sărăcăcios, format din câteva fragmente ceramice, oase. Se remarcă un împungător din os prelucrat, spart în două și foarte sfărâmicios. Lipsa materialului arheologic tipic nu permite datarea complexului.

Complexul 20 (Suprafața C); groapă; D_{max} = 1,15 m; h_c = 0,60 m (Figura 39). Complexul de mici dimensiuni, de formă circulară și pereți neregulați, a avut o umplutură formată din pământ negru, pigmentat cu chirpici și lentile de pământ galben-cafeniu. Din inventarul acestei gropi provine un fragment de zgură din fier, o piesă din os prelucrat (tub, cu capetele tăiate drept, păstrat precar) fragmente de oase neprelucrate și ceramică, într-o cantitate foarte mică.

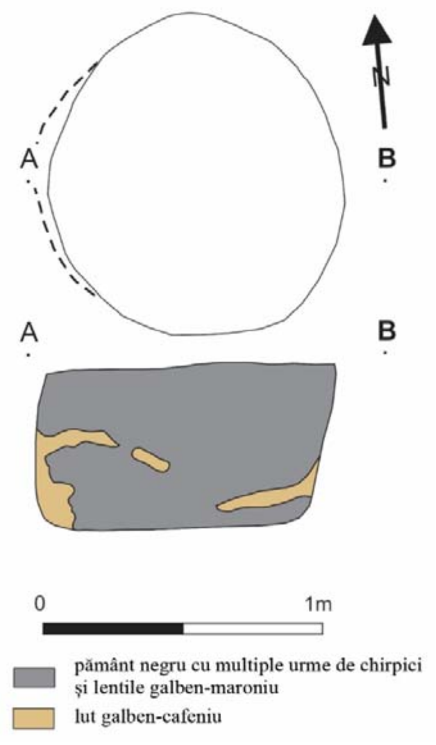

Figura 39. Complexul 20.

Complexul 21 (Suprafața H); locuință semi-adâncită; orientare: E–V; dimensiuni: 4,60 x 4,30 m; h_c = 0,70 m (Figura 41). În partea de est a suprafeței H a fost identificată o zonă de mari dimensiuni, ale cărei limite au fost greu de stabilit, mai ales în partea de est, unde solul prezenta aproximativ aceleași caracteristici (posibil pământ adus în timpul construcției canalului de irigare modern). Umplutura gropii este reprezentată din pământ negru, amestecat cu lentile mărunte de argilă, chirpici și cărbune, cu o densitate mai mare de material arheologic în partea superioară.

Complexul este o locuință semi-adâncită, cu trei gropi de par pe latura de V (prima groapă, înspre SV, are 0,20 m diametru și 0,15 m adâncime, a doua pe latura de V în zona centrală, adâncă de 0,15 m și 0,30 m în diametru, iar ultima, în colțul de NV, adâncă de 0,18 m și deschidere de 0,18 m). Pe profil au fost vizibile două gropi mai mici, de cca 0,10–0,15 m, adâncite cu 0,10 m față de nivelul inferior al locuinței, iar o alta a fost identificată pe latura de E. Complexul a oferit o cantitate însemnată de material arheologic (osteologic și ceramic), însă cantitatea de metal depășește inventarul oricărei alte gropi din cadrul acestui sit: două piese din bronz, nouă piese din fier (majoritatea resturi de forjare sau piese neidentificate), un ac din os, o plăsea decorată din os, o fusaiolă din piatră, o bucată de râșniță și un fragment de sticlă. Complexul poate fi datat preliminar în secolele VI-VII (v. Figura 41 pentru ceramică, Figura 42 pentru alte artefacte).

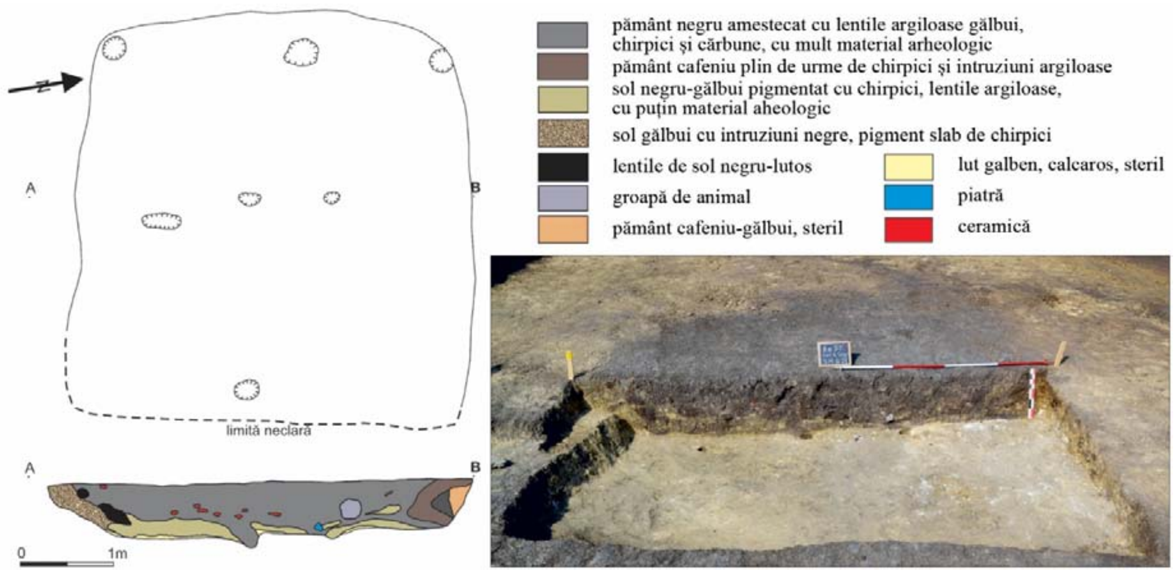

Figura 40. Complexul 22 – plan, profil, fotografia secţiunii.

Figura 41. Ceramică din complexul 22.

Figura 42. Alte artefacte din complexul 22.

C o m p l e x u l 2 2 (Suprafața A); locuința semi-adâncită; orientare: E-V; dimensiuni: 4 x 3,80 m; h_c = 0,50 m, vezi Figura 43. La extinderea suprafeței A spre vest s-a observat o zonă de mari dimensiuni, de formă aproximativ patrulateră, de culoare neagricioasă, cu urme de chirpici și fragmente osteologice. Limitele exacte ale complexului nu au putut fi stabilite întrucât locuința semi-adâncită a fost săpată într-o zonă mlăștinoasă (sol negru-cafeniu, cu pigmenți organici). La secționare s-au observat două gropi de stâlp chiar în profil și una spre est, în plan. Groapa din colțul de SV are o formă ovală (0,40 x 0,25m) și se adâncește 0,30 m față de cota inferioară a complexului. A doua groapă, din colțul de NE, are o formă aproximativ circulară (D_{max} = 0,30 m) și se adâncește până la cota de –0,30 m.

Latura de N și colțul de SE al complexului au fost total afectate în timpul decapării și s-a putut identifica doar o groapă de stâlp de formă circulară (D_{max} = 0,25 m) și adâncă de 0,25 m. În urma golirii complexului, în jumătatea de NV au fost descoperite încă două gropi, una pe latura de V a locuinței, la mijloc, de formă circulară (D_{max} = 0,28 m) și adâncă de 0,50 m, înclinată oblic de la SE la NV, pe axul vertical.

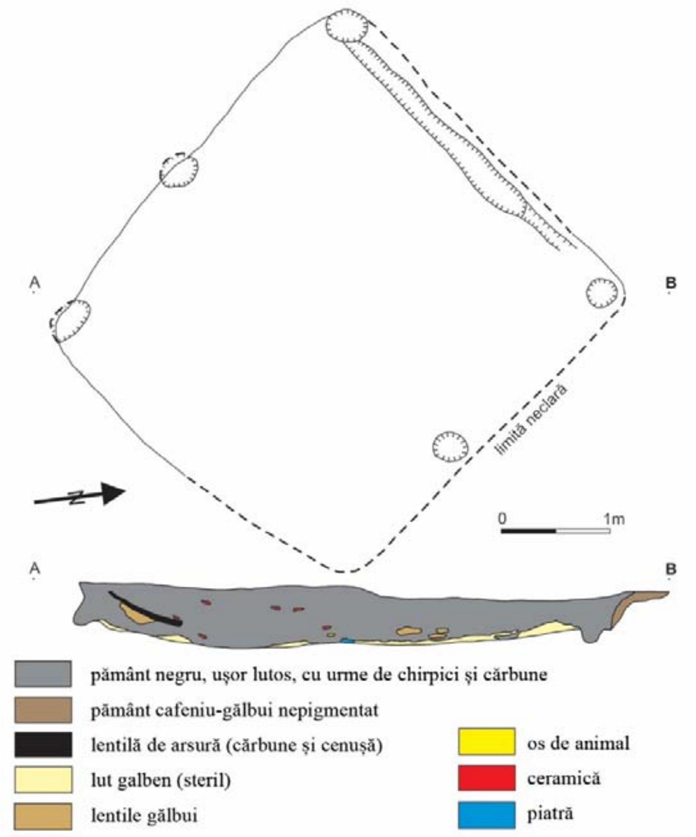

Figura 43. Complexul 22, plan și profil.

Spre colțul de SV s-a conturat o „treaptă” care consta într-un strat de arsură (mult cărbune și cenușă), posibil amplasamentul unei instalații de încălzire. Umplutura complexului a inclus pe lângă ceramică și resturi osteologice, trei fragmente din fier, o bilă din lut ars cu diametrul de 4 cm, o fusaiolă din lut și un fragment de silex. Complexul poate fi datat preliminar în secolele VI-VII.

Complexul 23 (Suprafața H); groapă; dimensiuni: D_{max} = 0,90 m; h_c = 0,75m (Figura 44).

Complexul avea o formă circulară, fiind de mici dimensiuni, iar în interiorul său au fost descoperite bucăți de la cel puțin patru râșnițe sparte, în umplutura de culoare neagră, compactă și pigmentată de chirpici. Pe lângă cantitatea mare de fragmente de râșniță, au apărut bucăți masive de chirpici cu urme de bârne și câteva fragmente ceramice.

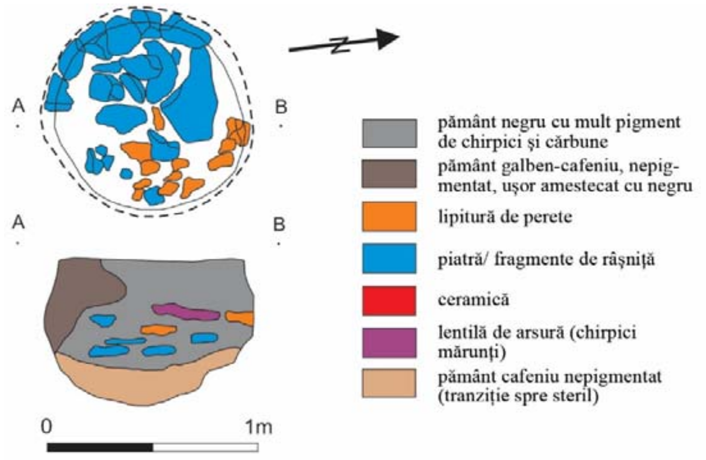

Figura 44. Planul și profilul complexului 23.

Complexul 24 (Suprafața G); aglomerare de chirpici; orientare N–S; dimensiuni: 3 x 2 m; h_c = 0,20 m). Complexul de mari dimensiuni s-a conturat sub forma unei zone puternic pigmentată cu chirpici ars, cu latura de V perfect dreaptă pe întreaga lungime. În urma secționării s-a observat are o adâncime de numai 0,10–0,15 m. De menționat că la 2 m vest de acest complex au apărut două cuie din fier, cu floare. Nu putem înainta nicio ipoteză cu privire la funcționalitatea acestui complex.

Complexul 25 (Suprafața G), groapă, orientare: E–V; dimensiuni: 1,20 x 0,65m; h_c = 0,45m (Figura 45)**.** La decaparea suprafeței G au fost descoperite mai multe oase în conexiune anatomică. După o curățare ulterioară s-a conturat scheletul unui animal, în poziție chircită, dispus lateral, fără material arheologic. În partea de SE s-a observat limita gropii care nu se adâncește mai mult decât nivelul pe care erau așezate oasele.

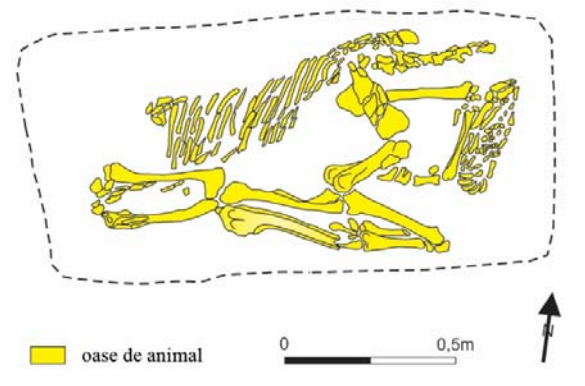

Figura 45. Complexul 25, animal în poziție anatomică.

Complexul 26 (Suprafața H); groapă, D_{max} = 0,90 m; h_c = 0,40 m (Figura 46)

La aproximativ 2 m NV de locuința notată c**omplex** 21 a apărut o pată circulară de culoare neagră. La secționare s-a observat prezența unei pietre mari circulare, de râșniță (o latură plată, una curbată, perforată la mijloc) cu diametrul de 0,60 m. Piatra era așezată ușor oblic. În umplutură a mai apărut un mic fragment de fier, amorf, cel mai probabil un rest de forjare.

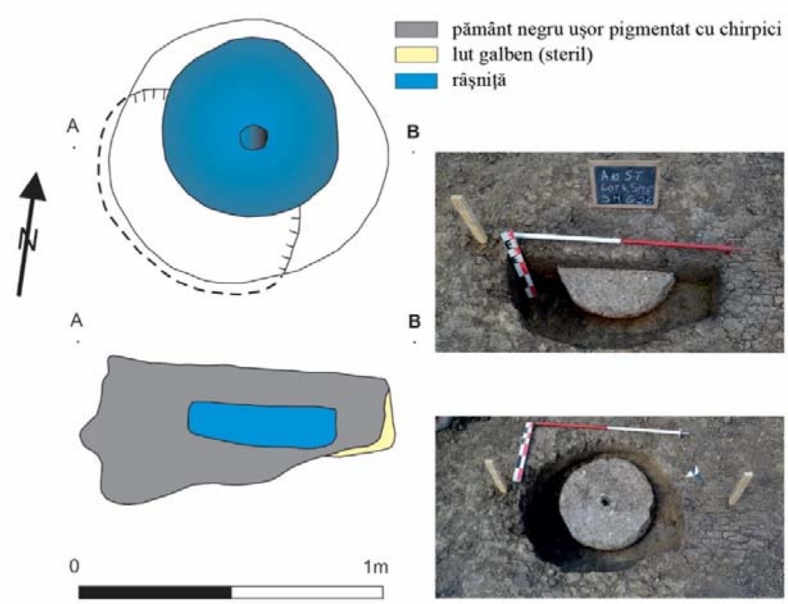

Figura 46. Complexul 26, plan, profil, fotografii din momente ale săpăturii.

CONCLUZII

Cercetările arheologice preventive din perioada august–septembrie 2014, pe traseul viitoarei autostrăzii A10, lot 4, Sebeş-Turda, în raza comunei Moldoveneşti, punctul „Stejeris II”, km 65+600–65+900, au condus la investigarea a 25 complexe arheologice (locuințe semi-adâncite și gropi circulare) care pot fi datate în epoca bronzului, epoca fierului și în epoca migrațiilor. Materialul arheologic tipic nu este foarte bogat și poate fi încadrat, în linii generale, unor epoci foarte diferite, în unele situații lipsind elemente de datare certe, ceea ce poate fi explicat prin faptul că locuințele au funcționat sezonier. De asemenea, scurgerea apelor pluviale, urmând panta naturală, etapele de inundaţii abundente, aluviunile aduse de pârâul Stejeriș, practicarea agriculturii intensive şi diverse alte intervenţii antropice necunoscute au dus la deteriorarea vestigiilor arheologice, astfel încât unele dintre complexe se aflau într-o stare de conservare precară.

***

Irina Ene (irinaene29ATyahoo.com) este arheolog la Muzeul Național de Istorie a României

Vlad Rumegă-Ilimuș (vladrumegaATgmail.com) este arheolog neafiliat

Luciana Rumegă-Irimuş (luciana_drATyahoo.com) este arheolog neafiliat

***

BIBLIOGRAFIE

Badea, Gâștescu, Velcea 1973	Badea, L., Gâștescu, P., Velcea, V. (coordonatori), *Geografia României*, vol. I, București: Editura Academiei RSR.
LMI 2010	*Lista Monumentelor Istorice*, Bucureşti: Institutul Naţional al Patrimoniului, ediţia 2010, judeţul Cluj.
Oancea, Velcea 1987	D. Oancea, V. Velcea (coordonatori), *Geografia României*, vol. III, București: Ed. Academiei RSR.
Moga, Ciugudean 1995	Moga, V., Ciugudean, H., (ed.), *Repertoriul arheologic al județului Alba*, Alba Iulia: Biblioteca Musei Apulensis.
Crişan et al. 1992	Crişan, I.H., Bărbulescu, M., Chirilă, E., Vasiliev, V., Winkler, I., *Repertoriului arheologic al județului Cluj*, Bibliotheca Musei Napocensis, 5, Cluj-Napoca: Editura Muzeului de Istorie al Transilvaniei.

ILLUSTRATIONS

Figure 1. Cartographic documents of the research area. The area of the site is marked in green.
First Austrian Survey, sheet 124 (1769-1773).
Artillery Directory Plans (1941, reprinted 1953).
Military map of 1980s.

Figure 2. The excavated area marked on an orthophotos (edition 2005)

Figure 3. Photo assembly of the working area, westward view.

Figure 4. Images from the archaeological preventive excavation.

Figure 5. The general plan of the excavation units.

Figure 6. The general plan of the excavation features.

Figure 7. Distribution of archaeological features and types of inventory.

Figure 8. Main northern section through Surface B. Typical stratigraphy for Zone I.

Figure 9. Main southern section through Surface D. Stratigraphy of Zone II

Figure 10. Feature 01, section and artefact in situ.

Figure 11. Feature 02. Plan (drawing and photography).

Figure 12. Pottery from the Feature 02.

Figure 13. Feature 4 (plan, section and photo in field).

Figure 14. Feature 05 (plan and section).

Figure 15. Snapshot of the Feature 05, eastward view.

Figure 16. Plan, section and photo of the Feature 06.

Figure 17. Pottery from the Feature 06.

Figure 18. Plan, section and photos from different excavation stages of the Feature 07.

Figure 19. Artefacts from the Feature 07: burned wall fragments (a); iron implements (b); spindle whorl (c).

Figure 20 Plan, section and photo of the Feature 08.

Figure 21. Feature 09, plan and section.

Figure 22. Artefacts from the Feature 09.

Figure 23. Plan and section of the Feature 10.

Figura 24: Plan and section for the Feature 12.

Figura 25: Photo taken to the Feature 12 at the end of the excavation, after removing the stratigraphic baulks.

Figura 26. Roman tiles from the Feature12.

Figura 27. Plan and section for the Feature 13.

Figura 28. Pottery from the Feature 13: fast wheel pottery (a); the same, with notched decoration on the rim (b); slow wheel pottery, with incised decoration (c); handmade pottery (d).

Figure 29. Feature 14, plan and section.

Figure 30. Burnt clay artefacts from the Feature 14.

Figure 31. Feature 15, plan, sections and a documentary photo.

Figure 32. Feature 16, plan and photo.

Figure 33. Pottery from the Feature 16.

Figure 34. Feature 17, plans (two stages of excavation) and sections.

Figure 35. Feature 17, images at different working stages: intermediate, south-western view (left); final photo, westward view (right).

Figure 36. Pottery from the Feature 17.

Figure 37. Feature 18, plan and section.

Figure 38. Feature 19, plan, section and photo (detail).

Figure 39. Feature 20.

Figure 40. Feature 22 – plan, section and photo.

Figure 41. Pottery from the Feature 22.

Figure 42. Other artefacts from the Feature 22.

Figure 43. Feature 22, plan and section.

Figure 44. Feature 23, plan and section.

Figure 45. Feature 25 (skeleton in anatomical position).

Figure 46. Feature 26, plan, section, and photos from different stages of the excavation.

Cercetări Arheologice, XXV, 2018, 61-76

SITUL ARHEOLOGIC DE LA ROȘIORI.

SEMNALAREA PRINCIPALELOR TIPURI DE OBIECTE BASTARNE

George-Dan Hânceanu

Rezumat

Săpăturile arheologice efectuate în anii 2004-2007 și 2015-2019, pe terasa superioară a râului Moldova, au permis să observăm păstrarea celor patru niveluri de locuire din stratigrafia sitului de pe teritoriul satului Roșiori, comuna Dulcești, județul Neamț: cel mai vechi nivel, geto-dacic, secolele V-IV a.Chr., urmat de stratul bastarnic, din secolele II-I a.Chr., nivelul dacilor liberi, secolele II-III p.Chr. şi stratul romanic, cel mai recent, secolele VI-VII p.Chr. În nivelul de locuire bastarnic am găsit ceramică neagră, fină, lustruită şi semifină, nelustruită, dar şi ceramică cu aspect grosier, folosită în bucătărie. Printre vasele casnice, de uz curent, menționăm căni, cănițe, străchini, castroane, vase borcan și vase pentru depozitare, descoperite în stare fragmentară. Au fost restaurate complet doar două străchini, două strecurători/afumători și un vas borcan. Categoria ceramicii de uz casnic, pentru bucătărie, cu aspect grosier, de culoare gălbui-cărămizie, cărămiziu-cenușie și cenușie-neagră, cuprinde vase bitronconice și de tip sac, de mari dimensiuni, decorate cu barbotină, arse secundar, fiind utilizate la foc. Alte obiecte, adiacente ceramicii, sunt lingurile, plăcile căţeilor de vatră și o fusaiolă.

Résumé: Site archéologique de Roșiori. Rapport des types principaux d'objets Bastarnae

Les fouilles archéologiques qu'on a effectué pendant l'annés 2004-2007 et 2015-2019 sur la terrasse supérieure de la rivière de Moldova nous ont permis d'observer l'existence des quatre niveaux d'habitation caractéristiques pour la stratigraphie du site localisé sur le territoire du village de Roșiori, commune Dulcești, dép. de Neamț. Ainsi, il s'agit d'un niveau attribué aux Geto-daces du Vème-IVème siècles av. J. C., suivi d'un niveau attribué au Bastarnes du IIème-Ier siècles av. J. C., puis le niveau des Daces libres encadré dans l'intervalle des IIème-IIIème siècles ap. J. C. et finalement, le niveau le plus récent, des VIème-VIIème siècles, attribué aux populations locales d'origine latine. Dans le niveau culturel des bastarnes on a découvert de la céramique noire, fine, polie et demi-fine, non polie, mais aussi céramique grossière utilisée dans la cuisine. De la catégorie de céramique à usage domestique on mentionne les types suivants: tasses, petites tasses, plats, bols, vases-sac et pots pour stockage; toutes les pièces se trouvent dans un état fragmentaire. On n'a restauré complètement que deux plats, deux crépines/fumé et un vas-sac. En ce qui concerne la catégorie de la céramique à usage domestique, pour la cuisine, avec un aspect grossier, couleur jaune-rouge, rouge-gris et gris-noire, elle comprend des pots bitronconiques et des vases-sac de grandes dimensions décorés avec barbotine avec des traces d'une brûlure secondaire. D'autres objets de céramique adjacents sont des cuillères, chiots foyer plaques et un disque d'essieu.

Cuvinte cheie: terasa râului Moldova; ceramică neagră lustruită; vase de uz comun; ceramică grosieră; barbotină.

Mots clef: la terrasse de la rivière Moldova ; céramique noire polie ; pots non polie ; céramique grossière ; barbotine.

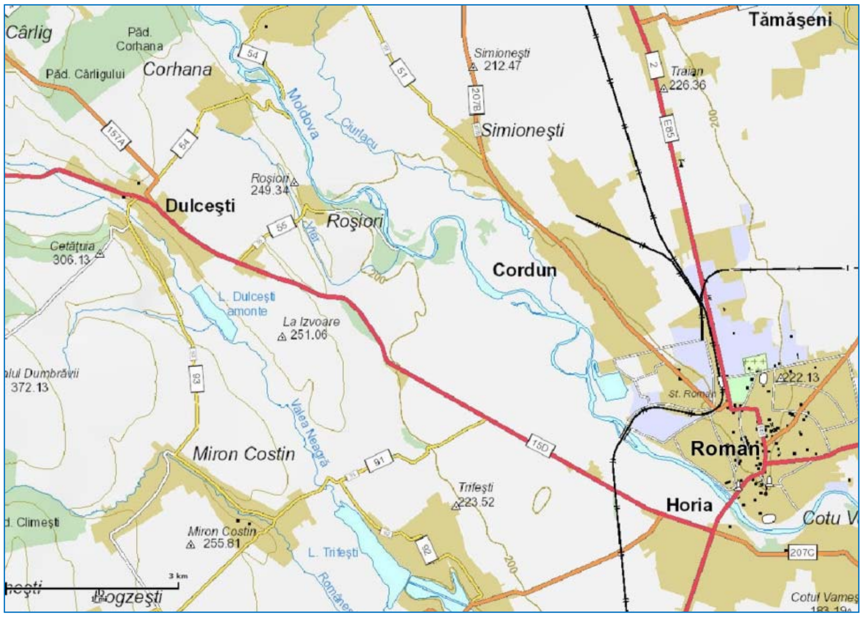

Figura 1a. Localizarea satului Roşiori, com. Dulceşti, jud. Neamţ. Sursa: ANCPI.

Figura 1b. Ortofotografie (2012) în zona satului Roşiori, cu amplasarea sitului arheologic.

Sursa: ANCPI.

INTRODUCERE

Amplasat pe terasa superioară a râului Moldova, situl arheologic de la Roșiori, comuna Dulcești, județul Neamț (Figura 1), are din punct de vedere stratigrafic și un nivel de locuire care aparține bastarnilor, probabil o enclavă stabilită în zonă. În cele nouă campanii de săpături sistematice (2004-2007, 2015-2019) s-a descoperit o cantitate apreciabilă de ceramică, doar în stare fragmentară. Aceasta este îndeosebi din nivel și mai puțin din complexe. Rareori starea de conservare a permis restaurarea unor vase ori unele reconstituiri în desen. Întrucât, pe parcursul descoperirilor, majoritatea materialelor a fost valorificată prin intermediul articolelor[1], am optat, pentru tematica de față, pentru o selecție de maximum unul-două

[1] Hânceanu 2006, 61-64; Hânceanu 2007, 429-435, Pl. VI-IX; Hânceanu 2008, 277-286; Hânceanu 2012, 32-33, 74-75, Pl. XII-XIII; Hânceanu 2016, 42-44, 58-59, 68-69, Pl. VII/4, VIII, XVII-XVIII.

fragmente din aceeași categorie tipologică, cu scopul de a puncta principalele tipuri ceramice și nicidecum a relua informații deja publicate. Scopul urmărit este de a releva formele de vase din așezare, dar și celelalte obiecte adiacente acestora, rămase inedite. Starea fragmentară ne-a determinat în general să renunțăm la semnalarea dimensiunilor, întrucât nu ar fi concludente.

Ceramica fragmentară de culoare neagră a fost lucrată manual dintr-o pastă fină cu forme bitronconice sau conice, având buza îndeosebi fațetată, toarta sub forma literei „X" și cu suprafața exterioară și interioară lustruită. O altă variantă a ceramicii negre este și cea din pastă semifină, nelustruită. Din aceeași categorie fac parte și acele fragmente de culoare gălbuie sau galbui-maronie, rămase astfel datorită arderii incomplete, dar cu aceleași particularități amintite, ca și ceramica neagră. Pe lângă această ceramică, cu variantele fină și semifină, semnalăm și ceramica cu aspect grosier, barbotinată, de uz casnic.

I. CERAMICĂ NEAGRĂ DIN PASTĂ FINĂ, LUSTRUITĂ.

Cele mai multe tipuri și forme de vase[2] din așezare aparțin acestei categorii:

I.1. Cănițe (Figura 2) păstrate fragmentar, de dimensiuni medii și mici, care au buzele simple, evazate ori teșite, gâtul scurt, uneori canelat, corpul bombat (spre globular) și cu fundul drept. Nu au torțile păstrate. Suprafața exterioară este intens lustruită. Asemănări cu recipientele de la Târpești (jud. Neamț)[3], Ciurea[4] și Borosești (jud. Iași)[5].

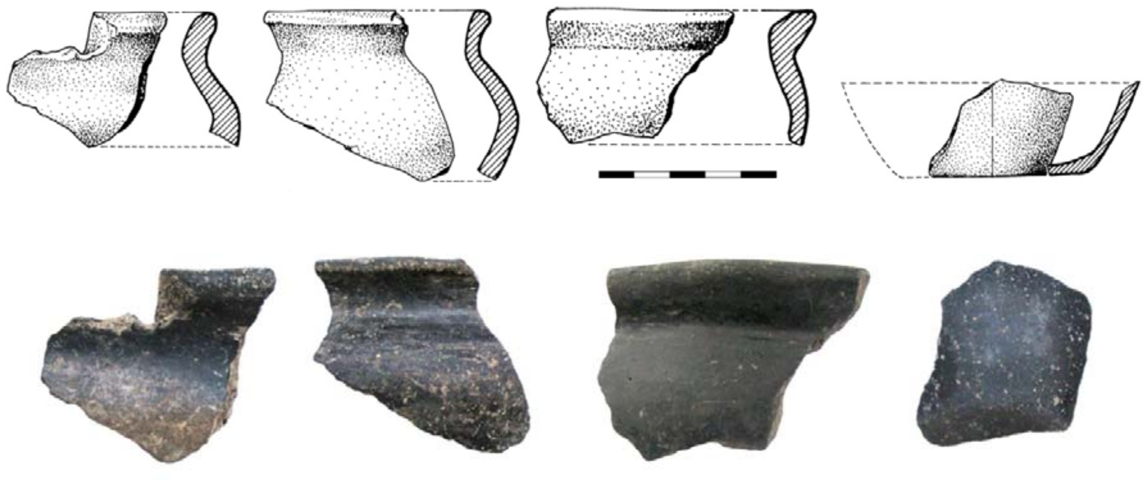

Figura 2. Cănițe lustruite.

I.2. Castroane de dimensiuni foarte mari (Figurile 3-4), fragmentare, cu buza de tip colac, rotunjită și nu fațetată ori dreaptă, teșită, ca la străchini. Gâtul este scurt și drept cu pereții conici, probabil finalizați tot cu un fund plat, precum la străchini. Unul dintre vase are un decor format din linii circulare orizontale, incizate succesiv pe corp. Nu avem analogii pentru acest tip de vas.

---

[2] Nu ne-am propus întocmirea unei tipologii generale, care deja există (a se consulta studiile și monografia semnate de M. Babeș, o parte menționate și pe parcursul acestui articol), ci mai degrabă semnalarea principalelor forme de vase și de obiecte din așezare, sub forma unei scurte sinteze cu piesele bastarne de la Roșiori.

[3] Babeș 1981, 109-110, Fig. 225/5, 13; 226/9-11.

[4] Teodor 1987, 88-89, Fig. 19/1, 4.

[5] Babeș 1993, 187, Taf. 6/49b.

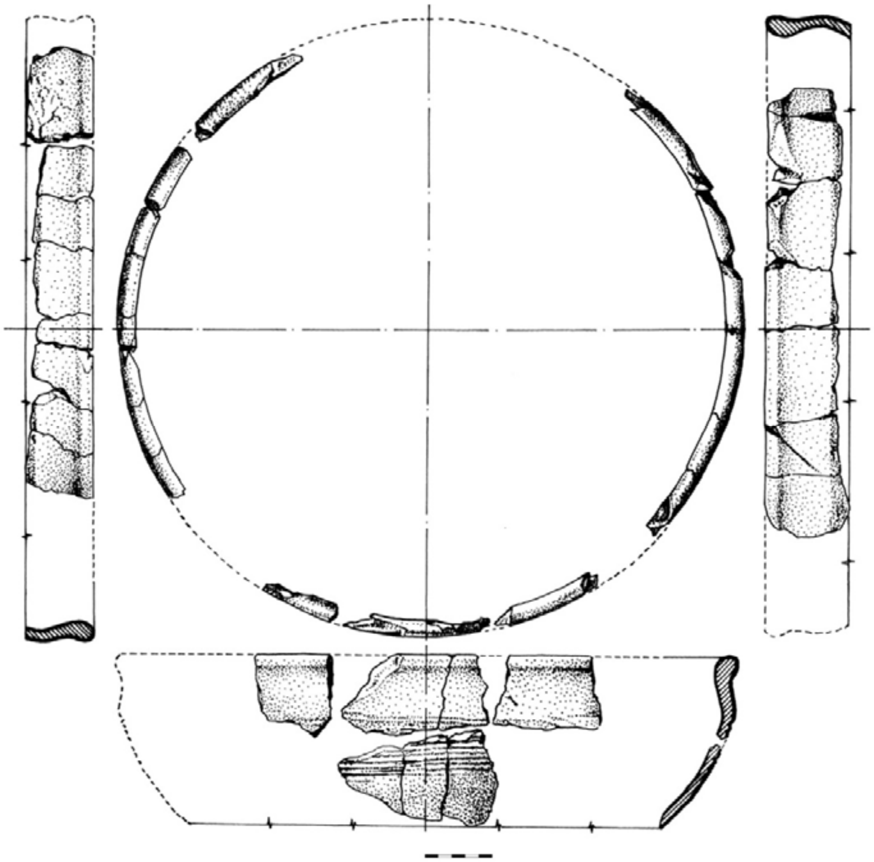

Figura 3. Castroane mari din pastă fină

Figura 4. Castroane mari din pastă fină. Fotografii la scări echivalente. Vezi şi Figura 3.

I.3. Străchini de dimensiuni mari. Potrivit exemplarelor a căror stare au permis restaurarea s-au putut distinge două variante (datorită aspectului buzei, înălțimii corpului și a diametrului interior):

Figura 5. Strachină din pastă fină, de mari dimensiuni, cu proporţii joase.

a) exemplare joase (un exemplar restaurat, Figurile 5-6) cu buza fațetată, evazată, gâtul scurt și cu pereții conici, terminați cu o bază rotundă, plată. Toarta este scurtă, sub forma literei „X", prinsă de buză și corp. Dimensiuni pentru vasul restaurat: înălțimea de 70 mm, diametrul gurii de 280 mm și al bazei de 70 mm. Similitudini cu vasele de la Poienești (jud. Vaslui)[6], Cârligi-Bahna (jud. Neamț)[7], Târpești (jud. Neamț)[8], Ciurea[9];

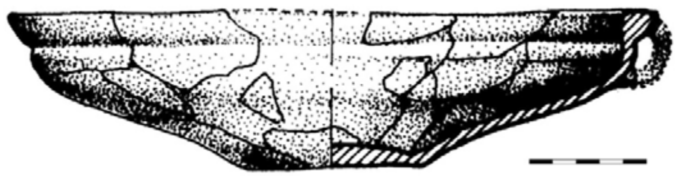

Figura 6. Strachină din pastă fină, de mari dimensiuni. Vezi şi Figura 5.

b) exemplare înalte (cu un exemplar restaurat, Figurile 7-8) cu buza dreaptă, teșită, gâtul scurt, cu pereții conici, mai largi și cu fundul finalizat drept. Toarta (unde se păstrează, în general la recipientele fragmentare, care nu s-au restaurat) imită litera „X", fiind prinsă tot de buză și corp. Dimensiuni pentru recipientul restaurat: înălțimea de 95 mm, diametrul gurii de 280 mm și al bazei de 80 mm. Asemănări cu recipientele de la Borosești (jud. Iași)[10].

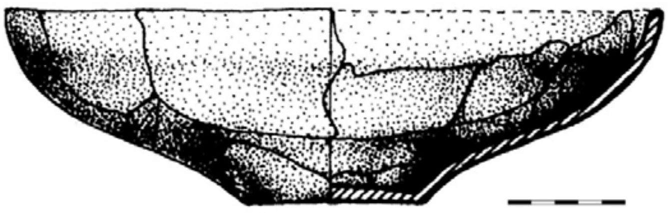

Figura 7. Strachină înaltă cu pereţi lustruiţi

[6] Vulpe 1953, 369, 371, Fig. 234; Babeș 1993, 213, Taf. 37/561b, Taf. 38/588b.
[7] Mitrea 1980, 433-434, Fig. 2/5.
[8] Babeș 1981, 109-110, Fig. 227/11.
[9] Teodor 1987, 88-89, Fig. 19/5.
[10] Babeș 1993, 186, Taf. 13/2.

Figura 8. Fotografii ale obiectului desenat la Figura 7

II. CERAMICĂ NEAGRĂ DIN PASTĂ SEMIFINĂ, NELUSTRUITĂ.

Aceasta este a doua categorie ca număr de vase după precedenta, cu următoarele tipuri de vase:

II.1. Căni fragmentare, ale căror forme indică două variante principale (potrivit formei corpului):

Figura 9. Cană globulară din pastă semifină.

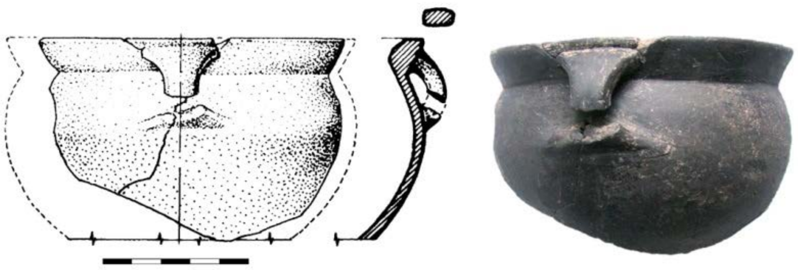

a) Căni globulare (Figura 9), de dimensiuni medii, cu buza evazată, fațetată, gâtul scurt, corpul bombat spre globular şi fundul drept. Toarta scurtă, sub forma literei X, este prinsă de buză şi corp. Similitudini cu recipientele de la Poieneşti (jud. Vaslui)[11], Cârligi-Bahna (jud. Neamț)[12], Ciurea[13], Boroseşti (jud. Iași)[14], Ghelăiești (jud. Neamț)[15] și Horodiștea (jud. Botoșani)[16].

[11] Vulpe 1953, 341-343, Fig. 157-158, 160; Babeş 1993, 213, Taf. 37/561a.

[12] Mitrea 1980, 433-434, Fig. 2/1; 3/1.

[13] Teodor 1987, 88-89, Fig. 19/7.

[14] Babeş 1993, 183, Taf. 4/25a.

[15] Babeş 1993, 199-200, Taf. 26/2.

[16] Babeş 1993, 201, Taf. 45/11.

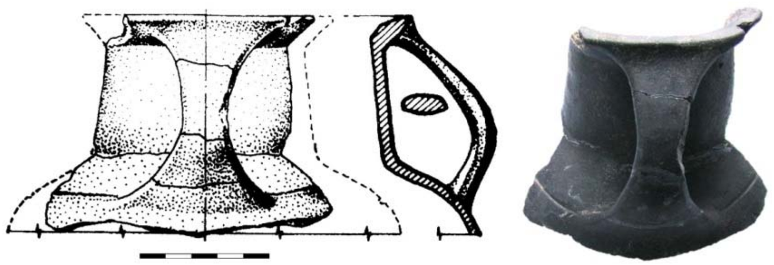

Figura 10. Cană bitronconică fragmentară.

b) Căni bitronconice (Figura 10), înalte, de dimensiuni mari, cu buza dreaptă, teșită, gâtul prelung, delimitat uneori de corpul bitronconic printr-o linie incizată. Toarta lungă, sub forma literei X, este prinsă asemenea recipientelor anterioare. Asemănătoare cu cănile găsite la Poienești (jud. Vaslui)[17], Borosești (jud. Iași)[18] și Curteni-Oltenești (jud. Vaslui)[19].

Figura 11. Strachină mică, conservată parțial.

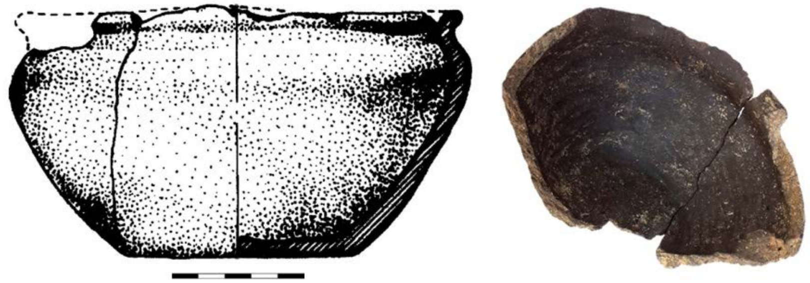

II.2. Străchinuță (Figura 11) păstrată pe jumătate, cu pereții înalți, ușor conici, finalizați la partea superioară cu o buză scurtă, evazată, iar la partea inferioară cu o bază rotundă, dreaptă. Potrivit unei asemănări (Borosești, jud. Iași)[20], respectivul vas nu dispune de toartă.

Întrucât străchinile au fost deja semnalate anterior, nu le vom relua, deoarece au aceleași forme, doar pasta este diferită, iar suprafața este nelustruită. Însă un aspect care trebuie menționat este legat de prezența pe un fragment (din prima variantă stabilită) a două perforații perechi (situate pe gât) (Figura 12), asemenea celor găsite și pe vasele locale, geto-dacice, considerate ca fiind „găuri de reparație”[21].

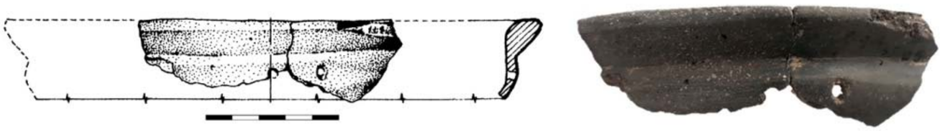

Figura 12. Strachină cu perforații.

[17] Babeş 1993, 212, Taf. 35/434a.

[18] Babeş 1993, 185-186, Taf. 2/10a, Taf. 6/36a.

[19] Teodor 1999, 235, Fig. 49/9.

[20] Babeş 1993, 186, Taf. 6/36b.

[21] Pentru detalii privind vasele cu perforații de la Roșiori, dar și ipoteze privind rolul respectivelor „găuri” a se vedea Hânceanu 2019 (în curs de publicare).

II.3. Vase borcan fragmentare (un singur recipient restaurat, Figura 13), înalte, cu buza fațetată, ușor evazată sau sub formă de colac, gâtul scurt, corpul bombat și fundul drept. Toarta în formă de „X” este prinsă de buză și corp. Similitudini cu vasele descoperite la Poienești (jud. Vaslui)[22], Borosești (jud. Iași)[23], Drăgești-Todirești (jud. Vaslui)[24], Târpești (jud. Neamț)[25], Ciurea[26], Ghelăiești (jud. Neamț)[27]. Dimensiunile vasului restaurat (Pl. XI/3): înălțimea de 155 mm, diametrul gurii de 205 mm și diametrul bazei de 75 mm. De regulă, acest tip de vas a fost des reutilizat în necropole, sub formă de urnă de incinerație, iar străchinile refolosite drept capace de urnă.

Figura 13. Vas borcan restaurat.

II.4. Vas depozitare (Figura 14), de la care s-au păstrat doar două fragmente din corp, mari, de la pereții subțiri. Posibil să fi folosit la depozitarea alimentelor.

Figura 14. Vase de provizii.

II.5. Afumători reprezentate prin două exemplare restaurate. Primul vas (Figura 15/1) are baza tronconică, iar spre partea superioară corpul devine globular. Buza este dreaptă, teșită, iar corpul are perforații pe toată suprafața, cu începere de sub buză. Petele gălbui indică o ardere incompletă a recipientului. Forma nu are şi nici nu a avut bază, peretele fiind lăsat circular, cu marginea dreaptă, teșită și diametrul mai îngust decât al gurii. Ușor asimetric, vasul are o înălțime ce variază între 115-125 mm, un diametru al gurii de 145-150 mm și al bazei de doar 90 mm. Al doilea vas (Figura 15/2) este ușor diferit ca formă, având corpul tronconic, fiind doar înspre buză mai rotunjit. „Recipientul” are buza dreaptă, teșită, cu corpul perforat pe toată suprafața, chiar de sub buză. Baza nu este închisă având marginea dreaptă, teșită, cu diametrul mai îngust decât al gurii. Spre deosebire de vasul anterior, acesta nu doar că are o formă diferită, dar și deschiderea gurii este mult mai mare. Dimensiuni: înălțimea este de 110 mm, diametrul gurii de 200 mm, iar al bazei de doar 70 mm.

Crescători de animale și totodată vânători, bastarnii se foloseau de strecurători și de afumători. Utilitatea respectivelor vase este relevată de forma lor de clopot cu perforații, fără bază și cu marginile rămase la rotund. Totodată, nu s-au găsit analogii în literatura de specialitate. Cel mai probabil, pentru utilizare era necesar un suport ori un capac adiacent recipientelor.

Între cele două variante ale ceramicii negre bastarne se observă unele diferențe în privința aspectului, dat de pasta mai aspră a vaselor semifine, nelustruite, precum și de utilitatea lor; exemplarele fine erau pentru păstrarea și servirea produselor, iar cele semifine pentru uzul curent, gătit și depozitat.

22 Vulpe 1953, 319-320, Fig. 112.
23 Babeş 1970, 223, Fig. 2; Babeş 1993, 185-186, 191, Taf. 3/16a, Taf. 6/33a, Taf. 11/128a; Babeş 2001, 526, Fig. 95/A.
24 Coman 1980, 249, 337, Fig. 127/9, 10.
25 Babeş 1981, 109-110, Fig. 227/1, 3-4, 9.
26 Teodor 1987, 88-89, Fig. 19/2, 9.
27 Babeş 1993, 199-200, Taf. 26/1.

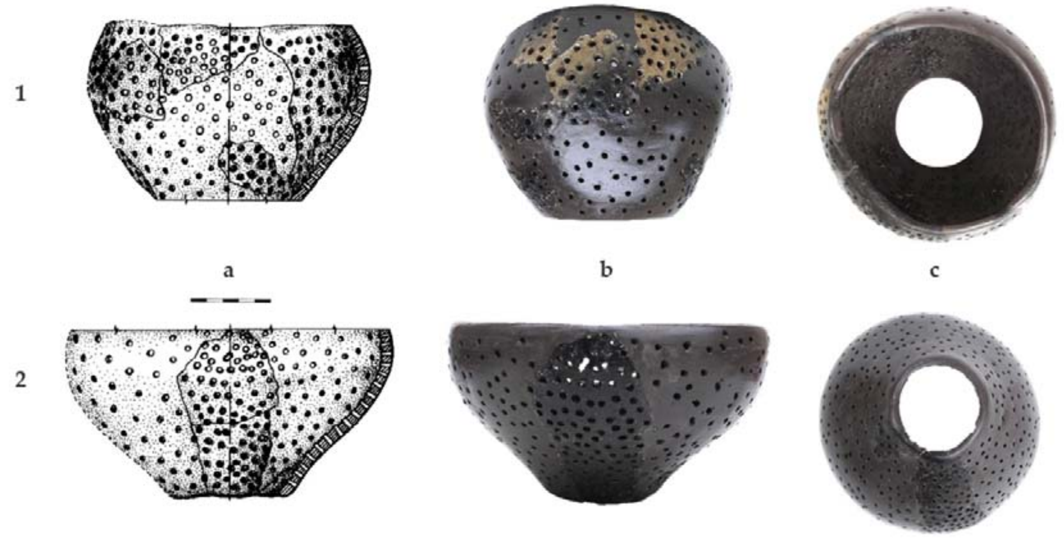

Figura 15. Afumători restaurate

Pentru a evita repetiția au fost selectate, pentru cele două categorii, tipologii de vase diferite, deși cănițele, cănile bitronconice, străchinile și vasele borcan sunt comune ambelor. Aceleași recipiente, tot fragmentare, s-au găsit și din pastă fină și semifină, însă arsă incomplet, de nuanță gălbuie și gălbui-maronie.

III. CERAMICA GROSIERĂ, DE UZ CASNIC

În general, categoria conține vase destinate gospodăriei, cu aspect grosier, cu urme intense de ardere secundară. Potrivit vaselor fragmentare s-au distins două grupe:

III.1. Varianta grosieră, neagră (vase pentru depozitare):

a) Vase depozitare (Figura 16) fragmentare, de formă bitronconică, cu pereții groși (între 10-15 mm), fundul drept, iar uneori cu una sau două torți circulare, dispuse orizontal ori vertical. Asemănări cu vasele de la Poienești (jud. Vaslui)[28], Șorogari[29] și Borosești (jud. Iași)[30].

Figura 16. Vase de depozitare fragmentare. Scară echivalentă

[28] Vulpe 1953, 349-350, Fig. 176-177, 361-362, Fig. 208/b, 209, 365, Fig. 217, 367, Fig. 225.
[29] Teodor 1969, 325, Fig. 3/3.
[30] Babeș 1970, 223, Fig. 2; Babeș 1993, 187, 191, Taf. 6/42a, Taf. 11/143a.

III.2. Varianta grosieră cu barbotină (vase pentru gătit):

Spre deosebire de varianta anterioară și tipologia ceramicii negre, fină și semifină, s-au găsit și vase fragmentare lucrate manual dintr-o pastă cu multe pietricele în compoziție, de culoare gălbui-cărămizie, cărămiziu-cenușie și cenușie-neagră, care prezintă la exterior „stropi”, decor cunoscut în literatura de specialitate sub denumirea de barbotină. Potrivit formei și grosimii pereților, vasele pot fi împărțite după cum urmează:

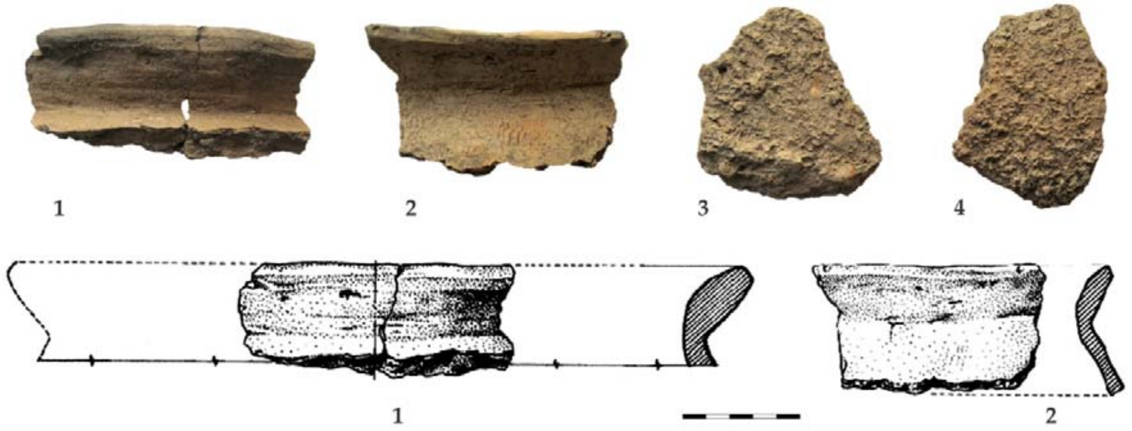

Figura 17. Vase cu barbotină, bitronconice

a) vase bitronconice (Figura 17) cu buza groasă, evazată, gâtul scurt și corpul proeminent, ușor bombat, finalizat cu o bază dreaptă. Decorul cu barbotină este îndeosebi dispus pe corpul recipientelor, ajungând chiar până spre bază. De culoare gălbui-cărămizie și cărămiziu-cenușie, vasele au de cele mai multe ori ardere secundară, fiind întrebuințate în bucătărie. Asemănări la Borosești[31], Glăvănești[32], Șorogari (jud. Iași)[33] și Târpești (jud. Neamț)[34].

b) vase de tip sac (Figura 18) cu buza dreaptă, teșită, gâtul și pereții slab conturați, de culoare cenușie-neagră, cu barbotină.

Figura 18. Vase cu barbotină, tip sac.

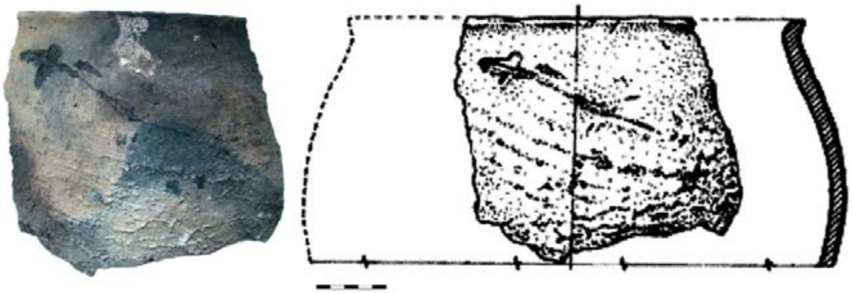

Pentru ambele tipuri de vase găsim asemănări în inventarele siturilor din Republica Moldova, de la Lucașeuka (raionul Orhei)[35], Ulmu (raionul Ialoveni)[36] și Trebujeni (raionul Orhei)[37].

[31] Babeş 1993, 183, Taf. 18/11-13, 15.
[32] Babeş 1993, 200, Taf. 28/9.
[33] Babeş 1993, 215-216, Taf. 40/29-31.
[34] Babeş 1981, 109-110, Fig. 228/24-25; Babeş 1993, 216, Taf. 41/38-39.
[35] Tkaciuk 1994, 246, Fig. 8/6.
[36] Tkaciuk 1994, 246, Fig. 8/7, 8.

Pe lângă ceramică, în nivelul de locuire s-au găsit și alte obiecte care reflectă o parte din ocupațiile cotidiene ale grupului bastarn așezat la Roșiori. În strânsă legătură cu vasele de lut, alimentația și bucătăria în general, sunt și următoarele două tipuri de obiecte:

IV. LINGURI:

S-au găsit fragmente de la trei exemplare. O tortiță de forma literei „U", având o alveolă pe mijloc (Figura 19/1) și două căușe (Figura 19/2-3), unul mare și unul mai mic. Toate au fost lucrate manual, din pastă semifină, de culoare neagră, nelustruită. Asemănări la Borosești (jud. Iași)[38].

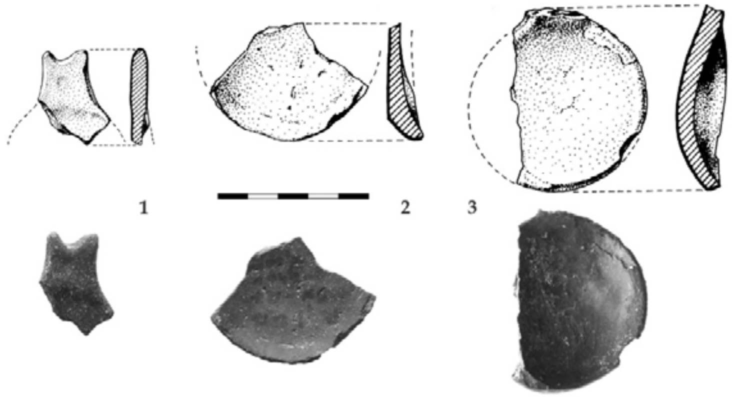

Figura 19. Toartă (1) şi căuşe (2, 3) de la linguri.

V. CĂȚEI DE VATRĂ

Nu s-au păstrat suporții propriu-zis, respectiv cățeii de vatră (denumiți în literatura de specialitate și cu termenul german, *Feuerböcke*[39]), însă au fost descoperite plăcile ornamentale ale acestora, fragmente cu decoruri geometrice (Figura 20), asemenea exemplarelor găsite la Lozna[40], Botoșana[41] și Ciurea (în acest ultim exemplu, obiectul este nedecorat)[42].

Figura 20. Căței de vatră. Fotografiile nu sunt la scară.

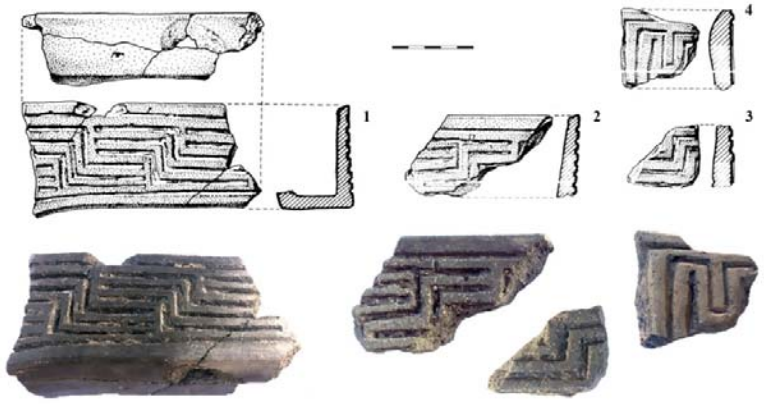

[37] Tkaciuk 1994, 246, Fig. 8/10.

[38] Babeş 1993, Taf. 20/3, 4.

[39] Termen menționat în majoritatea studiilor și monografiilor semate de M. Babeș, unele și în colaborare cu V. Mihăilescu-Bîrliba.

[40] Teodor 1992, 63, 65, Fig. 15/1, 3; Teodor 1999, 75, 241, Fig. 55/1, 5.

[41] Teodor 1980, Fig. 16/4; Babeş 1993, 192-193, Taf. 22.12; Teodor 1999, 75, 241, Fig. 55/3.

[42] Teodor 1987, 91-9, Fig. 25/9, 13; 29/1-9, 11.

Ultima piesă nu are legătură cu celelalte descrise, fiind destinată unui meşteşug, torsul.

VI. FUSAIOLĂ:

Piesă fragmentară, plată, din pastă semifină, de culoare neagră, nelustruită (Figura 21). Cel mai probabil, obiectul a fost decupat din peretele unui vas fragmentar, cu scopul de a fi refolosit. Analogii în aşezările de la Boroseşti[43], Lunca Ciurei (jud. Iaşi)[44], Botoşana (jud. Suceava)[45], Davideni[46] şi Ghelăieşti (jud. Neamţ)[47].

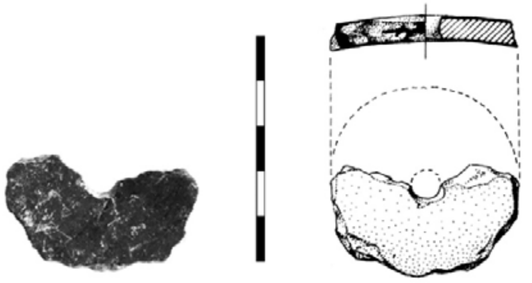

Figura 21. Fusaiolă din ceramică reciclată.

CONCLUZII

În privința cronologiei și periodizării aşezărilor culturii *Poienești-Lucașeuka*, recent au fost aduse noi considerații la o teorie mai veche, prin care începuturile locuirii în aşezările de tip *Poienești-Lucașeuka* ar trebui plasate la începutul secolului al II-lea a.Chr. (în jurul anului 200), iar finalul situat în deceniile 30-20 ale secolului I a.Chr[48]. Noua analiză și reinterpretare a permis identificarea a trei grupe de aşezări (față de doar două grupe ale teoriei mai vechi)[49], argumentate nu doar prin combinarea tipologiei ceramicii bastarne cu materialul amforistic grecesc, dar și prin includerea unor alte piese cu relevanță cronologică (obiecte de port), care au permis stabilirea unei cronologii absolute pentru respectivele grupe[50].

Conform celor menționate și pe baza tipurilor ceramice și a celorlalte obiecte bastarne, găsite în nivelul de locuire, cel mai probabil, grupul bastarn de la Roșiori (posibil *peucini*) a locuit terasa râului Moldova de la sfârșitul secolului al II-lea/început de secol următor și până spre finalul veacului I a.Chr (deceniile 30/20), încadrându-se în ultima fază de evoluție a grupei a III-a[51]. Nivelul semnalat suprapune, iar de multe ori deranjează nivelul getic al aşezării, materiale bastarne fiind găsite în inventarul locuințelor getice, ajunse accidental (prin deranjarea straturilor) sau ca urmare a legăturilor dintre membrii comunității getice cu cei ai enclavei bastarne. De altfel, conform materialului amforistic, la Roșiori aşezarea getică pare să aibă și o fază de locuire mai veche, corespunzătoare secolelor V-IV/IV-III a.Chr., aspect indicat prin ceramica locală și cea de import.

Tribul bastarn de la Roșiori, purtător al culturii *Poienești-Lukașeuka*, se integrează masei populației bastarne, stabilită o perioadă de timp în părțile de nord-est ale Daciei, între Carpații Orientali și Nistru,

[43] Babeş 1993, Taf. 20/23.
[44] Babeş 1993, Taf. 31/2.
[45] Babeş 1993, Taf. 22/20, 23.
[46] Babeş 1993, Taf. 23/31.
[47] Babeş 1993, Taf. 26/50.
[48] Babeş 1993, 153-154; Babeş 2001, 522.
[49] Babeş 1985, 203; Babeş 1993, 145-146.
[50] Iarmulschi 2018, 29, 30, 33.
[51] Iarmulschi 2018, 35.

până spre o linie sudică delimitată de arealul localităților Piatra Neamț – Roman – Crasna – Leova – Tighina[52].

Întrucât și campania anului 2019 a furnizat informații importante despre cultura lor materială, putem confirma extinderea nivelului de locuire a terasei și prezența unor dovezi arheologice care denotă o parte din ocupațiile cotidiene ale acestora.

***

Dr. George-Dan Hânceanu (georgehanceanuATyahoo.com) este cercetător științific III la Muzeul de Istorie Roman (Complexul Muzeal Județean Neamț)

***

BIBLIOGRAFIE

Babeş 1970 Babeş, M., Dacii şi bastarnii, *Mem.Antiq.*, II, 1970, 215-236.

Babeş 1977 Babeş, M., Peuce – Peucini, *Peuce*, 6, 1977, 79-85.

Babeş 1981 Babeş, M., The Bastarnae, in S. Marinescu-Bîlcu, *Tîrpești. From Prehistory to History in Eastern Romania*, B.A.R: Oxford, 109-113 (+ fig. 10, 224-228, nepaginate).

Babeş 1985 Babeş, M., Date arheologice şi istorice privind partea de nord-est a Daciei în ultimele secole înaintea erei noastre, *SCIVA*, 3, 36, 1985, 183-214.

Babeş 1993 Babeş, M., *Die Poieneşti-Lukaševka-Kultur. Ein Beitrag zur kulturgeschichte in Raum ostlich der Karpaten in der letzen Jarhunderten vor Christi Geburt*, Dr. Rudolf Habelt GMBH: Bonn.

Babeş 2001 Babeş, M., Spațiul carpato-dunărean în secolele III-II a.Chr., in M. Petrescu-Dîmbovița, Al. Vulpe (coord.), *Istoria Românilor*, vol. I: Bucureşti, 2001, 501-531.

Coman 1980 Coman, Gh., *Statornicie, continuitate. Repertoriul arheologic al județului Vaslui*, Editura Academiei RPR: București, 1980.

Hânceanu 2006 Hânceanu, G.D., Două strecurători bastarne din aşezarea carpică de la Roşiori-Dulceşti (jud. Neamţ), *Carpica*, XXXV, 2006, 61-64.

Hânceanu 2007 Hânceanu, G.D., Cercetările arheologice din 2005 de la Roşiori-Dulceşti (jud. Neamţ), *Mem.Antiq.*, XXIV, 2007, 419-461.

Hânceanu 2008 Hânceanu, G.D., Ceramica bastarnă din aşezarea de la Roşiori-Dulceşti (jud. Neamţ), *ArhMold*, XXX (2007), 2008, 277-286.

Hânceanu 2012 Hânceanu, G.D., Cercetarea sitului arheologic de la Roşiori-Neamţ (2006-2007). Contribuţii la cultura dacilor liberi de pe malul Moldovei, *AMT*, VII, 2012, 24-116.

Hânceanu 2016 Hânceanu, G.D., Vestigii dacice şi bastarne dintr-o locuinţă a sitului de la Roşiori – Neamţ, *AMT. Istorie veche şi arheologie (Historica et Archaeologica in honorem*

[52] Babeş 1977, 79-85; Babeş 1985, 183, inclusiv nota 2.

Ion Ioniţă octogenarii), XII_2, 2016, 40-71.

Hânceanu 2018 — Hânceanu, G.D., Bastarnii de la Roșiori. Rezultatele campaniei arheologice din anul 2016, *Tyragetia*, S.N., XII [XXVII], 1, 2018, 271-292.

Hânceanu 2019 — Hânceanu, G.D., Ipoteze privind scopul perforării vaselor de lut și de bronz din situl de la Roșiori-Dulcești (jud. Neamț), *RAASI*, I, 2019 (în curs de publicare).

Iarmulschi 2018 — V. Iarmulschi, Consideraţii privind cronologia şi periodizarea aşezărilor culturii Poieneşti-Lucaşeuca, *Tyragetia*, S.N., XII [XXVII], 1, 2018, 29-39.

Mitrea 1980 — Mitrea, I., Şantierul arheologic Izvoare-Bahna, *MCA* (a XIV-a sesiune anuală de rapoarte), Tulcea, 1980, 432-449.

Teodor 1969 — Teodor, S., Aşezarea din secolele III-II î.e.n. de la Şorogari, *ArhMold*, VI, 1969, 321-327.

Teodor 1980 — Teodor, S., Așezarea de epocă La Tène de la Botoșana, jud. Suceava, *SCIVA*, 2, 31, 1980, 181-227.

Teodor 1987 — Teodor, S., Cercetările arheologice de la Ciurea, jud. Iaşi, *ArhMold*, XI, 1987, 65-102.

Teodor 1992 — Teodor, S., Cercetările arheologice de la Lozna-Hlibicioc, județul Botoșani, *ArhMold*, XV, 1992, 45-70.

Teodor 1999 — Teodor, S., *Regiunile est-carpatice ale României în secolele V-II î.d.Hr. Considerații generale și repertoriu arheologic*, Bibliotheca Tracologica: București, 1999.

Tkaciuk 1994 — Tkaciuk, M., Manifestări culturale din sec. V-I a.Chr, *TD*, XV, 1-2, 1994, 215-256.

Vulpe 1953 — Vulpe, R., Săpăturile de la Poieneşti din 1949, *MCA*, I, 1953, 213-506.

LISTE DES ILLUSTRATIONS

Figure 1a. Location village Roșiori, com. Dulcești, dép. Neamț. Source: ANCPI.

Figure 1b. Orthophotos (2012) dans le village Roșiori, avec l'emplacement du site archéologique. Source: ANCPI.

Figure 2. Petites tasses polie.

Figure 3. Grands bols de pâte fine.

Figure 4. Grands bols de pâte fine. Photos échelles équivalentes. Vue et Fig. 3.

Figure 5. Plat de pâte fine, de grand dimensions, avec des proportions faibles.

Figure 6. Plat de pâte fine, de grand dimensions. Vue et Fig. 5.

Figure 7. Haut plat avec les parois polie.

Figure 8. Les photos de l'objet dessiné sur la Fig. 7.

Figure 9. Tasse globulaire de pâte demi-fine.

Figure 10. Tasse bitronconique fragmentaire.

Figure 11. Petite plat, partiellement conservée.

Figure 12. Plat avec perforations.

Figure 13. Vase-sac restauré.

Figure 14. Vases de stockage.

Figure 15. Fumé restauré.

Figure 16. Vases de stockage fragmentaire. Échelle équivalente.

Figure 17. Vases bitronconique avec barbotine.

Figure 18. Vase-sac avec barbotine.

Figure 19. Poignée (1) et écuelles (2, 3) de cuillères.

Figure 20. Chiots foyer. Les photos ne sont pas échelle.

Figure 21. Disque essieu de céramique réutilisé.

A 'NEW' ROMAN TEMPORARY CAMP IN PARÂNG MOUNTAINS

Eugen S. Teodor, Aurora Peţan, Alexandru Hegyi

Abstract

A new Roman camp was documented – mainly for its topographical features – far away from any known camp from Şureanu Mountains. It has a typical size of the encampments from around *Sarmizegetusa Regia*, 5 hectares, as no one reaches a full-size legionary camp. Having *tituli* and being made of two parts separated by a palisade, it finds also analogies in the region (as Comărnicel 1). What is really outstanding at the encampment from Cracul Găurilor is the steep slope on which it is standing with more than half of its surface.

Its location raises the problem of new routes driving to the Dacian capital. One of them could have its departure point at the lower end of the Jiu Gorges, at the Vârtop fort. Another – less plausible but still possible – would start on the Middle Olt River, at *Buridava*.

Rezumat: Un „nou" castru roman de marş în Munţii Parâng

Un castru roman de marş, aflat departe de oricare obiectiv similar din zona Munţilor Şureanu, a fost documentat, în special pentru caracteristicile sale topografice. Dimensiunile sale sunt tipice pentru taberele romane din jurul Samizegetuzei Regia, respectiv 5 hectare, fiindcă nici un astfel de obiectiv nu putea adăposti o legiune completă. Având porţi cu *tituli* şi fiind compus din două părţi separate de o palisadă, el îşi găseşte analogii relative în regiune, cum ar fi castrul Comărnicel 1. Ceea ce este neobişnuit şi frapant pentru castrul de la Cracul Găurilor este panta aspră pe care este construită mai mult de jumătate din suprafaţa sa.

Poziţia sa geografică ridică problema unor noi rute romane având ca ţintă capitala dacică. Una dintre ele ar avea ca punct de plecare castrul de la Vârtop, la ieşirea din Defileul Jiului; cealaltă, mai puţin plauzibilă, dar nu imposibilă, ar avea ca staţie de pornire castrul de la Buridava, de la Oltul de mijloc.

Key words: Roman temporary encampment; vexillation camp; Dacian wars; Parâng Mountains; high slopes

Cuvinte cheie: castru roman de marş; castru de vexilaţie; războaiele dacice; Munţii Parâng; pante abrupte

1. INTRODUCTION

The so called 'Dacian Mountains', guarding the capital *Sarmizegetusa Regia*, have still many hidden landscapes, although under the scrutiny of the historians (and treasure hunters) from more than 200 years. This was recently proved by British archaeologists, benefiting a LiDAR cover of the area from 2011, made at BBC request.[1] This recent contribution showed the existence of some Roman temporary camps nearby the Dacian regal seat, at Dealul Şesului and Cornu Pietrii (Figure 1).[2] The great picture is still in progress, as some of them are not properly published (Bătrâna and Târsa, for instance),[3] not known by the

[1] Olteanu, Hanson 2017.

[2] Olteanu, Hanson 2017, 435-438.

[3] The encampment from Bătrâna is also known from several years, being visible on Google Earth. For Târsa there

public (Ocoliş), or require certain re-evaluations (Muncel, Prisaca, Poiana Omului, Ponorici).[4]

Some of the Roman camps from the mountains are still known only from a small circle of connoisseurs, being previously mentioned in the 'grey' literature. This is the case for Cracul Găurilor from Parâng Mountains, mentioned first (?) seven years ago.[5] Its remote position made us delay several years our intention of documenting it better. In 2018 we have succeeded finally to make two separate expeditions in Northern Parâng (August and November), at the altitude of 1900 m, where the camp lays. In the November mission it was used a DJI Phantom 4 PRO drone, collecting 119 snapshots, processed with Agisoft Professional from Photoscan. Came up 9.389.038 referenced points interpolated to acquire a terrain model having a resolution of 23.5 cm/pixels and produce an orthophoto with a resolution of 11.7 cm/pixel.[6]

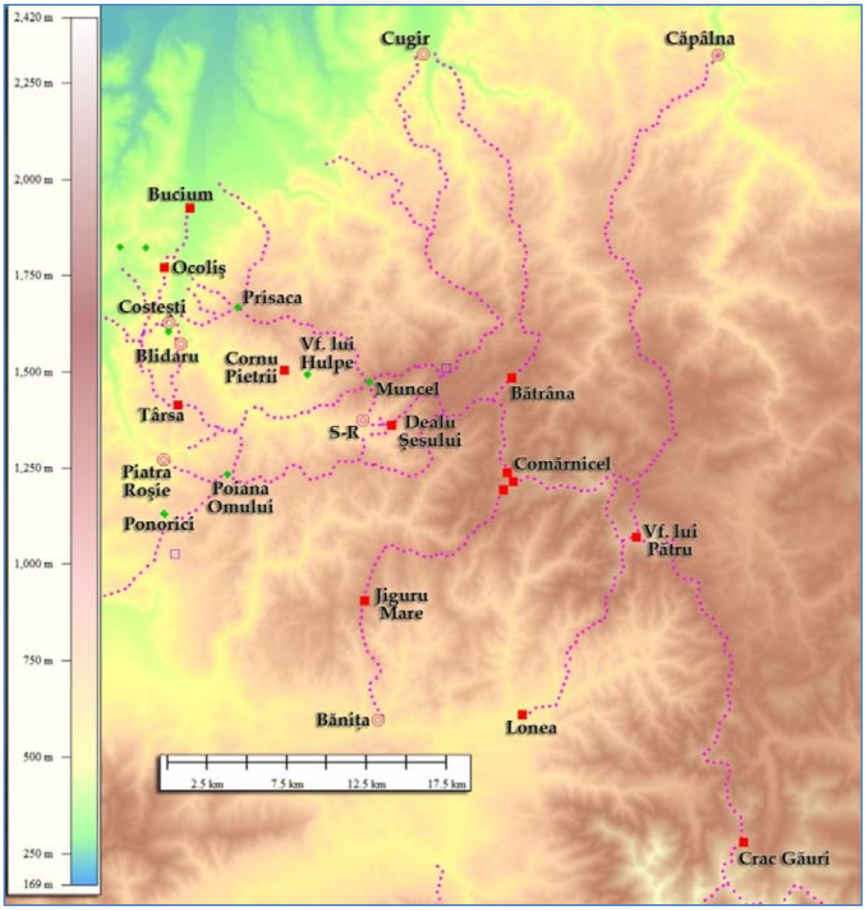

Figure 1. Şureanu Mountains and the main military objectives in the time of the Trajan's wars. SRTM-30 (2018), UTM projection.

Legend: red squares – Roman camps; double red circles – Dacian stone strongholds; green diamonds – other Dacian hillforts; empty black squares – other possible earthworks; magenta broken lines – ridge roads across mountains.

are several archaeological renditions, older (Daicoviciu, Ferenczi 1951, 48-49) and newer (Teodor, Peţan, Berzovan 2013, esp. 20-28). For Târsa we are going to publish new data, more accurate, taking advantage of the new technologies.

[4] For Muncel we already published a recent point of view (Teodor, Peţan, Hegyi 2018). For Prisaca see mainly Daicoviciu, Ferenczi 1951, 46, which is a short but fair description of the facts; Ferenczi 1983, 381, for a 'consecration' of it as a 'Roman camp' (due to its… shape); against all odds, it is still considered a Roman camp (Stefan 2005, 608). For Poiana Omului see again Teodor, Peţan, Berzovan 2013 a, esp. 4-11. For Ponorici there is a considerable literature but almost no research (see Teodor, Peţan, Berzovan 2013 an for an account of the problem and its literature).

[5] Oltean 2012, 512-519. The author named the place 'Coasta lui Rus Mică' from the name of the peak located immediately west of the camp, name taken from an unknown map (România Digitală – Garmin?). The connection made between the fort from Bumbeşti-Gară and the encampment from the Parâng is wrong, due to the differences in chronology, but the proposed route over the Moldivişu Peak is alright.

[6] As the mission ended around 4 p.m., the processed image is half in the full light, but half in the shadow, as mountain peaks over 2300 m are located closely southwest. It is good for study, but not that good for publication.

2. DESCRIPTION OF THE CAMP

The camp is about 5 hectares and, except its northern third, it is standing on a strong slope (Figure 2); therefore, its rampart is visible only in its upper part.[7] For a change, the ditch is somehow better preserved, being visible almost all around, and we will give the measured dimensions along it: maximum length is 306 m; the width near the southern corners is 298 m, but near the northern corners only 275 m, having thus rather a trapeze shape. Everywhere the distance between the rampart and the ditch can be measured it is about 2.5 m; therefore, from the dimensions given above one will extract 5 m for each. The northern side, which is also the shortest, is not straight, but with a protruded shape where the gate was done, about 17 m forward.

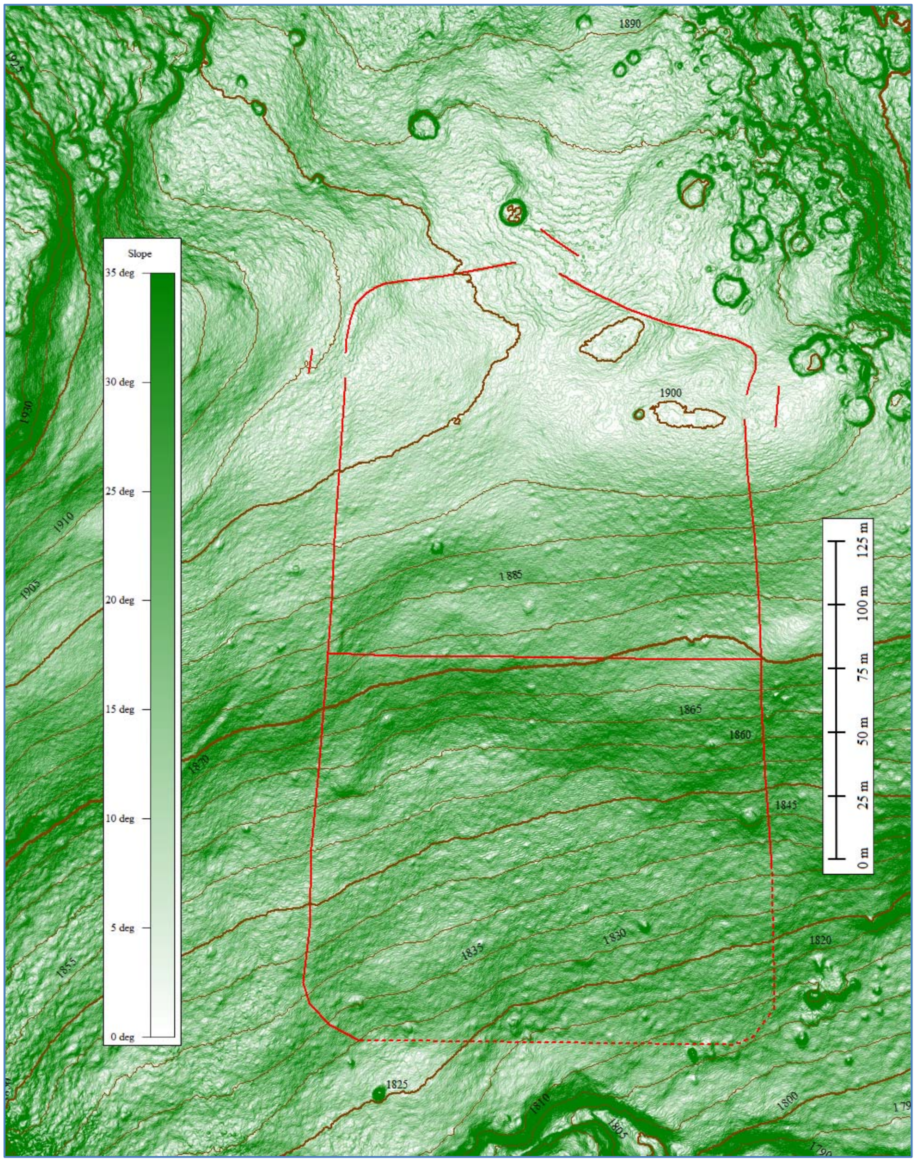

Figure 2. Plan of the encampment at Cracul Găurilor. Terrain-model at 0.23 m resolution, rendered as slope shadow. Contour lines added for each 5 m interval.
Legend: red lines – visible contour of the ditches; broken lines – lines not visible on the terrain model.

[7] See also Figure 6. As we have mentioned several times before, the conservation status of the ramparts and ditches is directly connected with the slope value (see, for instance, Teodor 2018, 334-335).

There are visible three gates, all having a *titulus*. The main entrance is on the northern side, facing enemy, having a (small) ditch dug 12.4 m forward. The rampart of *titulus* is not visible and the ditch itself is barely visible on the terrain model (a DEM with a resolution of 23 cm), but it is clear on many snapshots (both from the air and from the ground), due to the late afternoon light (Figure 3). The reason why the northern side is angular we can only guess, and that would be the Romans were expecting uninvited guests. The fear of a northern attack is clear looking at the other two visible gates: just around the corner on both eastern and western sides; this way a large part of the expeditionary troop could intervene promptly against the attackers from the north.

Figure 3.
The northern end of the camp. Snapshot taken from northeast, showing fortification system.

The western *titulus* – near the north-western corner – is 11 m long, preserving a short rampart, about 30 cm in height, 3.5 m wide, the ditch having similar dimensions (11 m long, 0.25 m deep, 3.3 m wide). The opposite gate, near the north-eastern corner, seems greater or – more likely – it is better preserved. Titulus is 15.8 m long, but the profile is very week (just a few cm for both the ditch and the rampart, see Figure 4). The gate is apparently closed also by a ditch crossing all the gate width, but this is more likely what waters have dug, not the Romans.

No other entrance is visible, but of course they should be more. As stated before, the camp is divided in two similar halves, and the southern enclosure has no obvious gate. An opening on the northern side is unlikely, due to the harsh slope; similarly, a gate towards east would go pretty much nowhere, because a deep valley is following (heading the Lotru River springs). On the western side the ditch is continuous and no *titulus* (or *clavicula*) can be guessed. The southern side of the camp is not preserved; it can be yet drawn due to the south-western rounded corner.[8] An opening here seems compulsive, as it is flanking the stream of water, the only source in the area.

[8] The orthophoto shows supplementary parts of the southern ditch, mainly in its western and central parts.

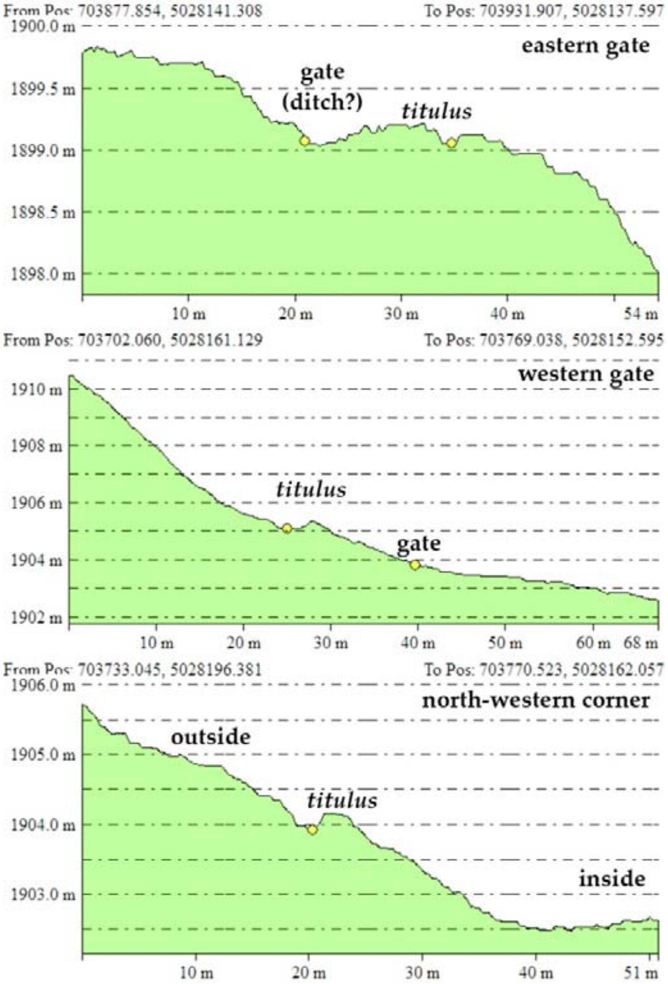

Figure 4. Topographical sections through the fortification system, showing the conservation status, in order the eastern and western gates and the north-western corner. UTM coordinates.

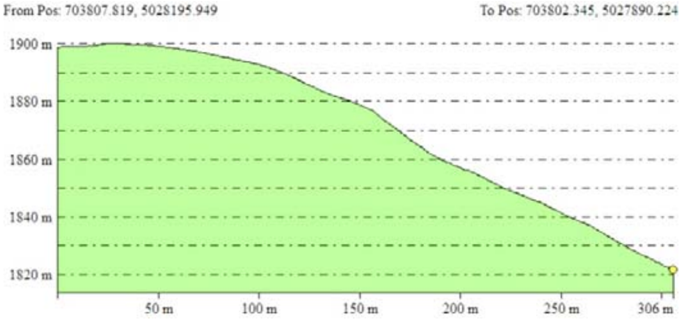

Figure 5. Longitudinal topographical section through the camp Cracul Găurilor, from north to south. UTM coordinates.

The main issue connected with the camp at Cracul Găurilor is the strong slope on which it was laid. Looking at a section crossing longitudinal the enclosure, one will find the next (see Figures 5 and 6):

- 32 m at the northern end the terrain has a small northern tilt (about 2°);
- the next 74 m southward the slope is changing towards south, with moderate values (average 6°);
- the next 57 m make the southern third of the northern enclosure, for which the slope turns steep (16° as average);
- the northern section of the southern enclosure, 35 m long, is the steepest, having a slope of 28°, on which is difficult to stand;
- the middle and southern parts of the southern enclosure (108 m in length) are pretty much the same, having an average tilt of almost 19°.

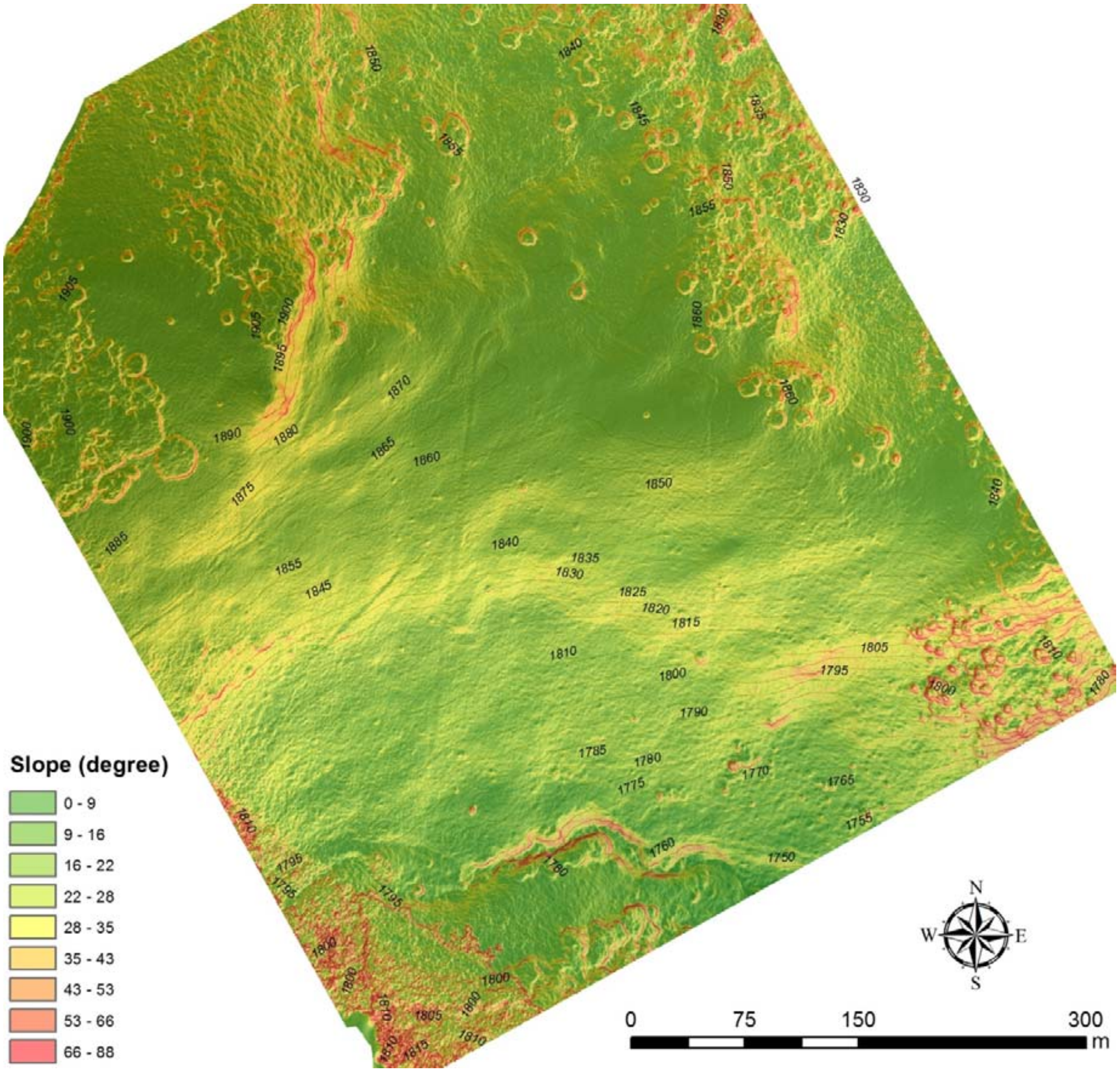

Figure 6. Slopes on the encampment and around.

Even more interesting, standing on a strong slope was a deliberate option. The next 300 m north of the camp the average tilt (northward) has 9°, which is far better than inside the camp. The situation recalls the rule spelled by antique historians to avoid a position from which the camp can be surveyed by the enemy.[9] True enough, 700 m west of the camp there is a mountain peak raising 50 m above the encampment, but that one is steep and far from the normal lines of communication; more, it is likely that the Roman scouts took that position in care. The only place allowing a survey of the camp from far, Mount Ciobanul (the Shepard), 1944 m in height, is located 2 km northward. The photo from the Figure 7 is taken exactly from that place (with a strong zoom, of course), proving that there were visible only the first 30 m or so from the length of the camp, or, better, only the palisade. We cannot know if the Dacians were around, so far away from their permanent bases, but we can suppose that the Roman commander was worried about. The unusual shape of the front side – probably supposed to break the line of attack – and the odd location of the side gates are suggesting the same.

[9] Campbell 2017, 71, citing Hyginus ('a hill over which the enemy could arrive or view what is going on in the camp should not dominate the camp').

Figure 7. Photo taken from the Mount Ciobanu against the front side of the camp Cracul Găurilor.

Although Roman encampments with 'annexes' are known, including in this area (as the camp no. 1 from Comărnicel),[10] the analogy should be taken carefully. Camp no. 1 from Comărnicel has another orientation, but due to the known location of the gates we can say that the 'annex' was attached also in the rear side. The main encampment is 236 x 205 m,[11] having attached a segment on the length, 78 m long. The two parts, the main camp and the 'annex' are far from even, the main encampment being three times longer, but some of the story told for Cracul Găurilor is similar. Comărnicel 1 is made around a top mountain, therefore its real size cannot be seen no matter the location of the viewer. The front half of the camp is tilt towards southwest, on a mild slope (3.2^{o} in average). The rear half is completely different, having much steeper slopes, with an average tilt of 8°, but the annex is worst, as the northern half has a slope of 16.5^{o} (Figure 8).[12] Due to the similitudes of the rear annexes from Comărnicel and Cracul Găurilor, we would say that they did not serve for containing tents, but burden animals for logistics. Even more interesting, the orientation is suggesting that the troops housed there were coming from Vârful lui Pătru, possibly on the same route from Cracul Găurilor. For a change, the militaries from the camp Comărnicel 2, located less than 500 m southwest, were coming from Jiguru Mare.[13]

The name of the camp, Cracul Gărilor (or, on short, Crac-Găuri), is taken from the military map from 1980s, the place name being written on the exact spot.[14] From an administrative point of view, it is located very close to the border between the counties Hunedoara (westward) and Vâlcea (eastward), standing in Vâlcea County, within the territory of Voineasa commune.

---

[10] Stefan 2005, 299-307, with plenty of aerial images, plans and connected literature.

[11] Measurements on the military orthophotos (2012).

[12] The plan measurements for Comărnicel were performed using the military orthophotos (edition 2012); the slope is calculated on Alos Palsar terrain model (resolution 12.5 m).

[13] The name could be found in literature in this form or with small orthographic variations (like Jigur or Jigoru Mare), all encountered also in drivers maps. The localisation proposed at Jiguru Mic (or Jigurel) by Olteanu and Hanson (2017, 433-345) is wrong because Jigurel (diminutive, meaning *the Small Jigoru*) is another mountain, located over two km away from the main peak, Jiguru Mare, where the Roman camp stands (anybody can check it on Google Earth). The portal of the official national agency for maps and topography uses the form ´Jiguru Mare´ (https://geoportal.ancpi.ro/geoportal/viewer/index.html).

[14] It is also present on the official map of Romania of our days, referring to the strong slope from the eastern side of the fort, see https://geoportal.ancpi.ro/geoportal/viewer/index.html.

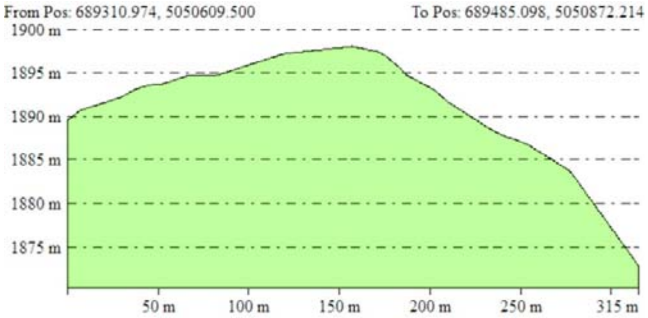

Figure 8. Longitudinal topographical section through the camp Comărnicel 1, from southwest (front) to northeast (back). UTM coordinates, Alos Palsar terrain model (12.5 m resolution).

3. The role of the camp at Cracul Găurilor in the Dacian wars

When we learned about the camp from Parâng Mountains we were a bit surprised. It is so far from the Dacian capital and supposes such a long and hard journey... On the other hand, the piece of information was compatible with the general observation that Romans have invaded Şureanu Mountains not on two or three columns, as usually historians say,[15] but on much many (at least seven). The strategical idea, simple as it is – to put a moderate pressure on very many different points from the mountainous landscape – proved deadly, making Dacians to split their limited military strength in too many parts. The many bottlenecks of the communication lines were crossed shifting the places were pressure was on. This issue will not be discussed here in detail.

The existence of the camp at Cracul Găurilor explains and old know fact, but never understood before: outside the Jiu gorges we know two early Roman permanent bases: Pleşa (234 x 156 m)[16] west of the Jiu River and Vârtop (126 x 114 m),[17] east of the river (Figure 9). As the gorges were not usable,[18] being ready for traffic only in the 19th century, both forts should have had a function connected with the wars. Pleşa is standing just at the southern end of the Pass Vâlcan (sometimes written 'Vulcan'), the main route heading the Jiu Depression for millennia. As for the fort at Vârtop, it apparently had no function; now it has, being the departure point for the journey over Parâng Mountains.

In order to have an evaluation of the difficulties faced by the Roman army approaching the Dacian Mountains (today Şureanu) we have made Table 1. Before commenting the numbers, let us see first what the table contains. On the first two columns there are noted routes through the mountains, containing known camps or relevant landmarks and the ridge routes (noted 'crest'), the last needed for an intermediary calculation on multiple routes.

Under the label 'ascending' one can see four columns, displaying the next:

- total amount of meters to ascend, along the route;[19]
- length of the ascending route (km), on the 3D path;
- average declivity of the ascending route (percent);
- estimated hours needed to walk the route.

---

[15] E.g. Petolescu 2010, 137. See also Glodariu 2000 for a brief presentation of the Roman army operations in the area of Şureanu Mountains, named there 'Orăştie Mountains', as the whole Cluj-Napoca school does.
[16] Rendered as ´Porceni´ by Al. Stefan (2005, 317-321).
[17] Vlădescu 1983, 73-74; Gudea 1997, cat. 93-94.
[18] Stefan 2005, 573.
[19] This is not the altimetric difference between the departure point and the finish, but all ascending parts of the track, calculated by the GIS software, within the report Paths Details under Path Profile (in Global Mapper). The length and declivity are given the same.

Table 1. Routes in Parâng Mountains and eastern Șureanu Mountains

from	to	ascending				descending				total	
		m	L km	decl. %	hours	m	L km	decl. %	hours	hours	days
Vârtop	Cracul Găurilor	2928	23.30	12.57	10.02	1341	12.26	10.94	4.46	14.92	2
Cracul Găurilor	Vârful lui Pătru	1639	13.72	11.95	21.63	1549	13.59	11.40	5.04	27.47	3
Lonea	Vârful lui Pătru	1715	11.64	14.73	12.87	423	4.68	9.04	1.58	14.88	2
Vf. lui Pătru	Comăr-nicel	576	5.18	11.11	7.64	671	6.60	10.17	2.33	10.26	1
Bănița	Jiguru Mare	931	6.37	14.61	7.98	168	1.96	8.59	0.65	8.89	1
Jiguru Mare	Comăr-nicel	967	7.92	12.22	6.02	638	6.16	10.36	2.19	8.46	1
Comăr-nicel	Bătrâna (crest)	206	2.31	8.92	1.36	248	3.06	8.11	1.00	2.43	1/4
Bătrâna (crest)	Tâmpu (crest)	129	1.63	7.91	0.67	212	2.04	10.38	0.73	1.43	1/6
Tâmpu (crest)	Șteaua Mică (crest)	22	0.65	3.40	0.29	37	0.74	5.02	0.22	0.52	1/9
Șteaua Mică (crest)	Muncel	196	2.71	7.25	1.44	287	3.68	7.81	1.18	2.70	1/3
Comăr-nicel	Muncel	553	7.29	7.58	3.35	784	9.51	8.24	3.11	6.65	1
Șteaua Mică (crest)	Dealul Șesului	22	0.41	5.43	0.23	445	3.29	13.52	1.34	1.62	1/5
Vf. lui Pătru	Dealul Șesului	955	10.18	9.38	3.70	1613	15.73	10.25	5.56	9.54	1

The last mentioned issue in the list above is far from simple. The normal speed for a man is considered to be 5 km on a flat terrain. The same man will do less if loaded, for instance with at least 30 kg of equipment (all types, from weapons to kitchenware), as seems the case for Roman militaries.[20] Those which made the service in army know exactly what that means; the standard marching test in the Romanian army in 1980s was 20 km 'quick movement' carrying about 20 kg of equipment, and it was horrifying (true enough, due mainly to the imposed speed, over 5 km per hour). Making the same in mountains it is obviously still worst. People accustomed with mountain know that the distances are never expressed in km (which is futile information) but in hours (for average trained travellers). The estimation is performed with the help of two columns not shown here (for layout reasons): the first is calculating the needed time on a flat landscape, dividing the length to 4 km (the conventional speed for a loaded man), the second is calculating the slow-down effect of the mountainous terrain, depending on declivity. The implemented formula (1-(x/0.3)), where x is the declivity, says, in essence, that the speed is mostly null for a declivity of 30°, which is not fully true, but very close. The rest is a calculation of proportions: at declivities up to 15°, the speed would be then about half, but around 80% on some tracks on the ridge of

[20] Some estimates go as high as 45 kg load for a man (Roth 1999, 75), which is difficult to take – in our experience – no matter the pretended experiments performed in modern times.

the mountain. Easy to observe, the worst routes are those accessing the lower parts of the mountains (both Parâng and Şureanu).

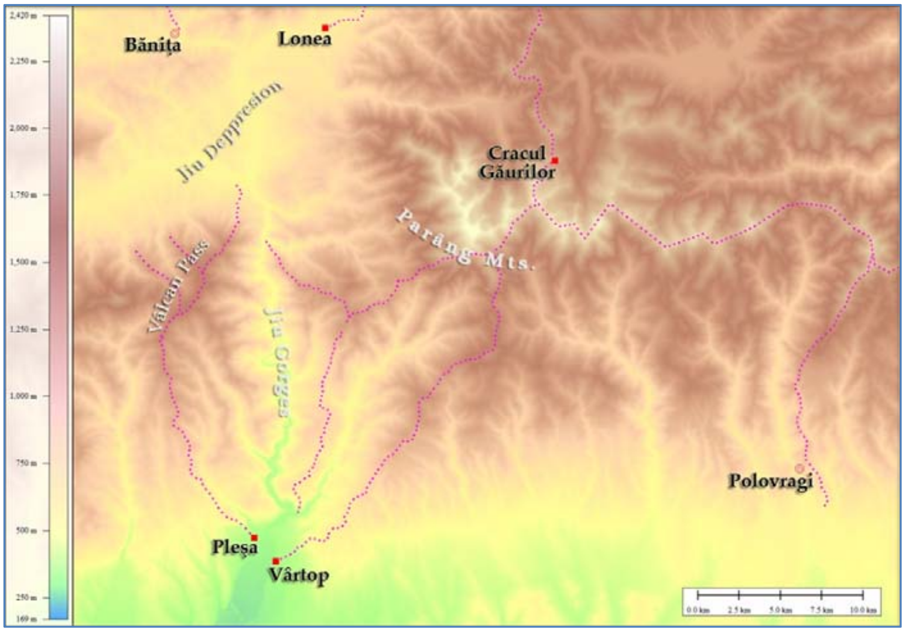

Figure 9. Parâng Mountains and the main military objectives in the time of the Trajan's wars. SRTM-30 (2018), UTM projection. Legend as at the Figure 1.

Under the label 'descending' one will find the same columns as the previous, except the calculation of slow-down effect, for which the formula is changed in 1-(x/0.35). In fact, the calculation for 'descending' could be the same as for 'ascending', as at least some of the militaries had to make the route in both directions (for instance the logistic caravans).

Under 'total' the calculated hours needed to ascend and descent along the route are summed, adding a 3%. This addition is due to a certain fact: a 30 m resolution terrain model is obliterating many details of the terrain; a test made on the very surface of the camp at Cracul Găurilor proved that one and the same line is 1.6% shorter on SRTM (resolution at 30 m)[21] than on our terrain-model, at the resolution of 0.23 m. In fact, no matter how fine is a terrain-model, there are obvious limits in peaking up the 'ideal' path for a caravan; therefore we have added to the needed time not 1.6%, but 3%.

The 'hours' under 'total' were finally turned to days of march, considering that 8 to 9 hours of march would be top army could do, on a daily basis. One would not forget that a Roman military has not only to walk a long distance each day, but also to pack the camp (the tent, personal goods, arms, etc.), to unpack them and – sometimes at least – to dig the ditches of a new encampment, and all those in a single day, before dark.

On brief, our calculations and final figures (necessary days of march) should be taken as a minimum, because it is difficult to believe that infantry and logistic caravans could make it better. The final results were a bit surprising for ourselves, here and there. For instance, in our expectations the route between Cracul Găurilor and Vârful lui Pătru would be a two days journey, but in fact there are surely at least three. The 'detail' is critical, because the areas where the missing camps could be found are different from case to case. For a change, the distance between Vârtop and Cracul Găurilor is two days, the night stop being expected probably around the peak Molidvișu (1757.5 m).[22]

[21] We are using also Alos Palsar terrain model, much better (resolution 12.5 m), but unfortunately it does not cover the whole area in work. For the sake of homogeneity we have used the file which is stretching out all over the area where travel calculation was needed.

[22] Although having good orthophotos for the area, we have not been able so far to find it, but not the whole route is clear of woods.

Speaking of lengths of the vary routes heading Sarmizegetusa Regia, we have to note that the way over Parâng Mountains is not definitely longer than the alternative crossing the Vâlcan Pass. Only for reaching from Oltenia in the Jiu Depression the way is painfully long (27 km), climbing from 300 m altitude to 1678 m (Vâlcan Pass), descending then to 570 m, which is a two days journey. The road to Lonea camp[23] (estimated to another 15 km) would take another day, in an area much closer to the enemy's armed forces. Another two days are necessary to reach Pătru Peak, facing the worst declivity from our table (14.73^{o} as an average on climbing). To be precise, departing from the mouth of Jiu Gorges, at Vârtop, and going to Vârful lui Pătru trough Parâng Mountains will take also five days. This is clearly illustrating the attempt made by the Romans to find multiple ways of reaching Şureanu crest, which is *above* the Dacian capital. The strategy behind is simple: if one way is locked by the resistance opposed by the enemy, another one will be unlocked by another military column.

Of course, as long as the middle distance encampment between Vârtop and the one on the crest, at Cracul Găurilor, is not positively know, the route is not secure as a historical certitude. One shouldn't rule out the possibility that the troops encamped at Cracul Găurilor came from east, following the crests of Căpăţânii Mountains, then Parâng. That would mean a far longer journey to reach Şureanu Mountains, but it is not impossible, the traveling conditions along Căpăţânii Mountains being the same as along Şureanu Mountains, far better than expected, mainly on the ridge. At the south-western feet of Căpăţânii Mts. there is an old Dacian fortress, Polovragi, probably in ruins when Trajan has pushed his troops over the Danube.[24] Yet we do not know any Roman fortifications at the middle way between Jiu Valley and Olt Valley, in order to take advantage of the former Dacian way connecting Polovragi by Sarmizegetusa.

Another about 50 km east of Polovragi one can find another Dacian fortress, Buridava, near the Olt River. In its proximity, on the river bank, there was a Roman fort, within nowadays village Stolniceni. Older researches in the area recovered stamps left by vexillations of legionaries from *I Italica, V Macedonica* and *XI Claudia*, all mobilised from *Moesia inferior*. For about the same place the so-called Hunt Papyrus mentions parts of *cohors I Hispanorum veterana quingenaria* as being at *Buridavae in vexillatione*.[25] Such a concentration of elite troops is not abnormal south of Carpathians Mountains, being encountered especially in middle northern Muntenia, in forts driving from Danube to the Tatar Pass (as Târgşor and Drajna de Sus),[26] heading south-eastern Transylvania,[27] a secondary – but still important – front in the Dacian Wars. Well, then: what was doing such an important task force at Buridava? The Olt gorges was very likely not an option within the war, although some historians still consider it.[28] As no other mountain

[23] Ferenczi 1983, 185, about some consistent Roman remains (pottery, bricks and tiles, some stamped by *legio XIII Gemina*) found in the neighborhood Lonea from the eastern part of the town Petrila, at the foot of the Mount Capra, supposed rather to bespoke about an early camp than a civilian settlement. Alexandru Stefan (2005, 577) name it Campa (correct Cimpa), which is in the close vicinity of Lonea, but here and there some could find also other names, as, for instance, ´Gropile lui Pyrrhus´.

[24] Glodariu 1983, 80-82, considered by many as ruined before the Trajan's wars, but the author has cast doubt. In our view, the simple fact that no Roman camp is known there and nowhere around, makes us go with the majority.

[25] Petolescu 2010, 162-163.

[26] Zahariade, Lichiardopol, 2006, esp. 122. Stamps of those three mentioned legions are spread all over the northern Muntenia, mainly in the pre-mountainous areas, but all of them are present only at Drajna de Sus, which is the last fort before the mountain paths. This might be relevant for the importance of the discoveries from Stolniceni-*Buridava*.

[27] A completely different explication gave Ţentea and Matei Popescu (2016, 61-63), preferring to connect all military structures from northern Muntenia by the reach salt deposits from the area, not by the routes connecting the two sides of the mountains. That was anyway before Dan and Magdalena Ştefan published (2018) their research on the top of the mountains (Siriu) driving to Tatar Pass (sometimes named 'Buzău Pass'), including two Roman temporary encampments.

[28] Petolescu 2010, 139, citing also Constantin and Hadrian Daicoviciu (commenting Cassius Dio LXVIII 9, 4, about Laberius Maximus, the governor of *Moesia inferior*, which captured Decebalus' sister and a stronghold, either Costeşti or Tilişca, both on the northern frame of the mountains). The fort *Arutela*, located at the lower entrance in the gorges, was built in 138, as well as Copăceni, further north. The forts from the inner road, bypassing Cozia Mountain on east, as Rădăcineşti and Titeşti, are small and give no hint about the presence of the vexillations coming from *Moesia inferior*, being most likely built in Hadrian's time. As for the fort closing Olt gorges at the northern end, *Caput Stenarum* (Boiţa), it is still later, made in the time of Marcus Aurelius (Vlădescu 1983, 92-115). The idea that the Olt gorge was used for military operations within the Dacian wars was repeatedly rejected by archaeologists, as Zahariade, Dvorski 1997, 60 or Glodariu 2004, 539. A similar point of view was recently made

pass exists about 70 km around Buridava, one has to examine another option: taking the mountain paths towards Sarmizegetusa.[29] Only a full cover of LiDAR data for the Romania's territory will prove this true or wrong.

4. CONCLUSIONS

The Roman encampment from Cracul Găurilor is relatively typical for the Roman camps made around *Sarmizegetusa Regia*, both as size and layout. What is not exactly the norm is the strong slope on which it was made, being apparently the result of a crisis situation, possibly an imminent clash with the enemy. Its location is a strong suggestion that Romans moved towards the Dacian capital on more than 'traditionally' three columns admitted so far by historians.

***

Eugen S. Teodor (esteo60ATyahoo.co.uk) is archaeologist at the History National Museum from Bucharest

Aurora Peţan (apetanATgmail.com) is leading Dacica Fundation, Alun, Boşorod, Hunedoara County

Alexandru Hegyi (alexandruhegyiATgmail.com) is GIS specialist and geophysicist at the West University in Timişoara

***

BIBLIOGRAPHY

Campbell 2017	Campbell, D., The Roman Army Camp, in Strassler, R.B., Raaflaub, K.A. (eds.), *The Landmark Julius Caesar. Web Essays*, Pantheon Books: New York, Toronto, 68-73.
Daicoviciu, Ferenczi, 1951	Daicoviciu, C., Ferenczi, A., *Aşezările dacice din Munţii Orăştiei*, Ed. Academiei: Bucureşti.
Ferenczi 1983	Ferenczi, Ș., Observații tipologice și comparative la castrele de marș romane situate în zona cetăților dacice din Munții Șurianului, *Sargetia,* 16-17 (1982-1983), 179-198.
Glodariu 1974	Glodariu, I., Itinerarii posibile ale cavaleriei maure în războaiele dacice, in *In memoriam Constantini Daicoviciu*, Ed. Dacia: Cluj, 151-164.
Glodariu 1983	Glodariu, I., *Arhitectura dacilor, civilă şi militară (sec. II î.e.n.-I e.n.)*, Ed. Dacia: Cluj-Napoca.
Glodariu 2000	La zone de Sarmizegetusa Regia et les guerres de Trajan, *Studia Antiqua et Archaeologica*, 7, 363-376.
Glodariu 2004	Glodariu, I., Roads across the Carpathians during the Dacian antiquity, *Orbis Antiquus. Studia in Honorem Ioannis Pisonis*, Nereamia Napocae Press: Cluj-Napoca, 538-541.

by Ţentea, Matei-Popescu 2016, 57-58, saying that the Romans did not go further north of Buridava, within the Dacian wars, although in the same book (idem, 12-13) one will find a map of the forts existing in the time of the conqueror, including those located north of *Castra Traiana*. There is still one voice claiming the contrary, as an (unsustainable) hypothesis, see Schuster 2013 (a good archaeologist, yet with another specialisation).

[29] The idea is yet not new at all (Stefan 2005, 574, note 124, with literature).

Gudea 1997	Gudea, N., Der dakische Limes. Materialien zu seiner Geschichte, *Jahrbuch des Römisch Germanischen Zentralmuseums Mainz,* 44, 2, 497-609.
Oltean 2012	Oltean, D., *Regii dacilor și războaiele cu romanii*, (no publisher): Deva.
Olteanu, Hanson 2017	Olteanu, I.A., Hanson, S.H., Conquest strategy and political discourse new evidence for the conquest of Dacia from LiDAR analysis at Sarmizegetusa Regia, in *Journal of Roman Archaeology*, 30, 2017, 430-446.
Petolescu 2010	Petolescu, C.C., Dacia. Un mileniu de istorie, Ed. Academiei Române: București.
Roth 1999	Roth, J.P., *The Logistics of the Roman Army at War*, Brill: Leiden, Boston, Köln.
Schuster 2013	Schuster, C., Castelul de la Caput Stenarum şi Cohors I Flavia Commagenorum, *Terra Sebus*, 5, 237-253.
Stefan 2005	Stefan, A.S., *Les guerres daciques de Domitien et de Trajan: architecture militaire, topographie, images et histoire,* Collection de l'École française de Rome - 353, École française de Rome: Roma.
Ştefan, Ştefan, 2018	Ştefan, D., Ştefan, M., Remote-sensing for Mountain Archaeology in the Curvature Mountains. The fortifications around Crai's Peak, *Istros*, 24, in press.
Teodor 2018	Teodor, E.S., Watching and Warning along the *Limes Transalutanus*. The Search for Watchtowers along its Southern Sector, in Sommer, C.S., Matešić, S. (eds.), *Limes XXIII. Proceedings of the 23rd International Congress of Roman Frontier Studies, Ingolstadt 2015*, Nünnerich-Asmus Verlag: Mainz, 331-340.
Teodor, Peţan, Berzovan, 2013 a	Teodor, E.S., Peţan, A., Berzovan, A., Cercetări perieghetice pe Platforma Luncani. I. Târsa şi Poiana Omului, http://www.esteo.ro/frUnprinted.html.
Teodor, Peţan, Berzovan, 2013 b	Teodor, E.S., Peţan, A., Berzovan, A., Cercetări perieghetice pe Platforma Luncani. II. Ponorici și Chiciura, http://www.esteo.ro/frUnprinted.html.
Teodor, Peţan, Hegyi 2018	Teodor, E.S., Peţan, A., Hegyi, A., Comments on the Morphology of the Hillfort from Muncel, *ArheoVest VI, In Memoriam Marian Gumă*, Timişoara, *24 nov. 2018*, JATPress Kiadó: Szeged, 683-706.
Ţentea, Matei-Popescu 2016	Ţentea, O., Matei-Popescu, F., *Between Dacia and Moesia Inferior. The Roman forts in Muntenia under Trajan*, (no publisher): București.
Vlădescu 1983	Vlădescu, C.M., *Armata romană în Dacia Inferior*, Ed. Militară: București.
Zahariade, Dvorski 1997	Zahariade, M., Dvorski, T., 1997, *The Lower Moesian Army in Northern Wallachia (AD 101-117). An Epigraphical and Historical Study on the Brick and Tile Stamps Found in the Drajna de Sus Roman Fort*, The Sylvi Pub. House: Bucharest.
Zahariade, Lichiardopol 2006	Zahariade, M., Lichiardopol, D., Componenţa şi structura armatei romane în nordul Munteniei, între anii 101-118, in Teodor, E.S., Ţentea, O. (ed.), *DACIA AVGVSTI PROVINCIA, crearea provinciei*, Cetatea de Scaun: Târgovişte, 121-133.

Lista ilustrațiilor:

Figura 1. Principalele obiective militare din Munții Șureanu, în vremea războaielor de la începutul sec. II p.Chr. Model teren SRTM-30 (2018), proiecție UTM. Legenda: pătrate roșii – castre de marş; cercuri duble – cetăți dacice; carouri verzi – alte fortificații dacice; pătrate transparente – alte posibile lucrări de fortificare; linii magenta (roz intens) – drumuri de plai.

Figura 2. Planul castrului de marș de la Cracul Găurilor. Model-teren cu rezoluția de 0,23 m (dronă), reprezentat după valoarea pantelor (nuanțele mai închise pentru pante accentuate). Linii de contur la 5 m. Legenda: linii roșii continue – contur vizibil al șanțului de apărare; linii roșii întrerupte – linii care nu sunt vizibile pe modelul-teren (dar sunt parțial vizibile pe ortofotoplan).

Figura 3. Capătul nordic al castrului de la Cracul Găurilor. Fotografie luată din afara incintei, de la colțul de NE, pe direcția porții de nord, arătând sistemul de fortificație.

Figura 4. Secțiuni topografice prin sistemul de fortificare, arătând starea de conservare, în ordine pentru porțile de est și vest, apoi colțul de NV. Coordonate UTM.

Figura 5. Secțiune topografică longitudinală prin castrul de la Cracul Găurilor, de la nord spre sud. Coordonate UTM.

Figura 6. Reprezentare a pantelor în interiorul și exteriorul castrului de la Cracul Găurilor. Vezi legenda (în grade).

Figura 7. Fotografie luată de pe Muntele Ciobanu (aflat la 2 km spre sud) spre partea frontală a castrului de la Cracul Găurilor.

Figura 8. Profil topografic longitudinal prin castrul de la Comărnicel 1, de la SV (partea frontală) spre NV (partea dorsală), model Alos Palsar (rezoluție 12,5 m).

Figura 9. Munții Parâng și principalele obiective militare în epoca lui Traian. Model teren SRTM-30 (2018). Proiecție UTM. Legenda ca la Figura 1.

Tabelul 1. Rute de creastă prin Masivul Parâng și partea orientală a Munților Șureanu.

FRESCA UNEI LOCUINŢE DIN SECOLUL II P.CHR. DE LA SARMIZEGETUSA[1]

Ovidiu Ţentea, Bianca Olteanu

Rezumat

În zona centrală a orașului Colonia Dacica Sarmizegetusa, la Vest de Forul lui Traian, a fost identificată o locuință romană aflată sub ruinele templului dedicat zeilor din Palmyra, construit în timpul dinastiei Severilor. Locuința, care a funcționat până la începutul dinastiei Severilor, a aparținut unui personaj de rang înalt, posibil un decurion. La începutul dinastiei severilor aici se construiește o clădire cu o funcțiune publică, configurată în funcție de câteva constrângeri date de amplasarea la intersecția a două drumuri și de dimensiunile parcelei.

În porțiunea săpată din locuință au fost descoperite cîteva camere în care decorația pereților cu frescă a fost relativ bine păstrată. Acesta poate fi clasificată cel mai probabil în cel de-al treilea stil pompeian datorita utilizării panourilor simple, monocromatice, clar demarcate și al utilizării motivelor vegetale. Au putut fi identificate 4 panouri cu decoraţii diferite, iar în registrul inferior se observă o decoraţie care imită marmura.

Abstract: Frescoes in a house from the 2nd century AD from Sarmizegetusa

In the central area of Colonia Dacica Sarmizegetusa, a Roman house was discovered under the remains of the temple dedicated to the Palmyra gods, west of Trajan's Forum. This household belonged to someone with a high social status, most probably a Decurion and was used until the beginning of the Severan dynasty. From this moment on, a public building is erected in its place, but the layout has to adapt to the parcel's dimensions and being at the intersection of two roads.

While excavating the Roman house, walls decorated with frescoes where identified in a few rooms. The frescoes are relatively well preserved and can be included in the third Pompeian style due to the use of simple, monochromatic panels clearly individualized and the occurrence of vegetal motifs. Four such panels were identified on the superior register, while on the inferior one the decoration imitates marble.

The list of illustrations is available at the end of the paper.

Cuvinte cheie: Colonia Dacica Sarmizegetusa, frescă, locuință romană, pigmenți, tencuială

Keywords: Colonia Dacica Sarmizegetusa, frescoes, Roman house, pigments, plaster

În cursul anului 2007 au început săpăturile arheologice care au dus la descoperirea templului zeilor palmireni (sau sediu al unui colegiu), amplasat la Vest de Forul lui Traian şi la Nord de Clădirea X (Figura

[1] O primă evaluare teoretică a semnificaţiei frescelor descoperite, în corelație cu amplasamentul clădirii în cadrul orașului și relevanța schimbării de funcțiune a clădirilor din acest spațiu a fost prezentată în cadrul unei conferințe, materialul fiind trimis pentru evaluare volumului acesteia: Ovidiu Țentea, Bianca Olteanu, *Decorating overlapping buildings: domus and Palmirian temple at Colonia Dacica Sarmizegetusa*, TRAC - Theoretical Roman Archaeology Conference, University of Kent in Canterbury on 11th-14th of April 2019.

1), care făcea parte din Forul lui Antoninus Pius. Pe lângă structurile clădirii, au fost identificate numeroase fragmente de inscripţii, plăci pentru placarea pereţilor, fragmente de fusuri de coloană şi de capiteluri corintice, reliefuri votive și trepte, care, împreună cu datele stratigrafice, ne-au oferit datele, informațiile necesare pentru a data construirea acestei clădiri în primii ani ai dinastiei severilor[2]. Acest edificiu suprapune ruinele dezafectate ale unei locuințe (*domus)*, care fusese construită în prima parte a secolului al doilea. În cursul cercetărilor arheologice din *domus* au fost identificate încăperi cu tencuială pictată în tehnica frescei[3].

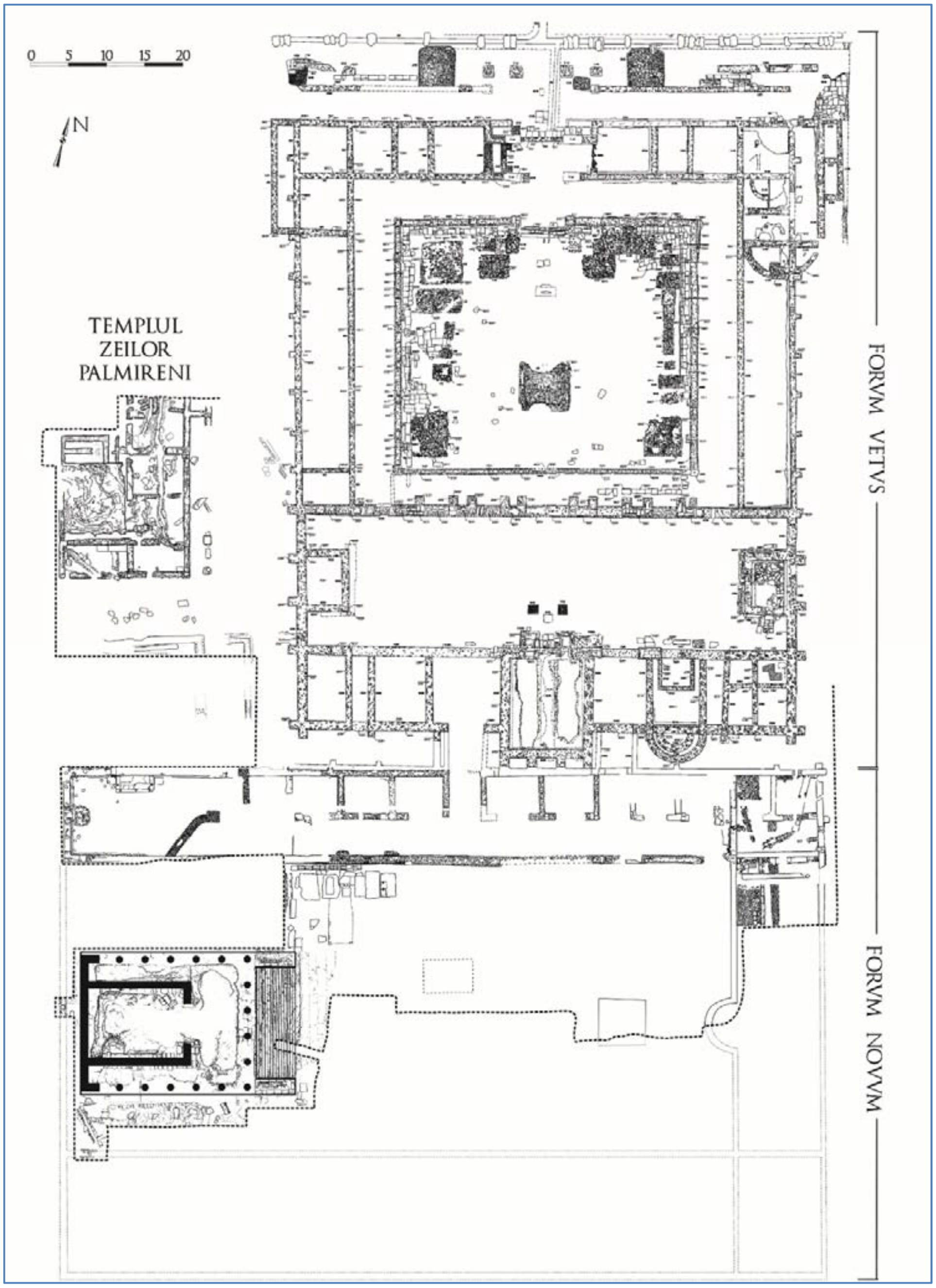

Figura 1. Planul celor două fora și a templului dedicat zeilor palmireni

[2] Piso, Țentea 2011, 111-121.
[3] Piso, Țentea 2009, 190-191; Piso, Țentea 2012, 123-126.

Cele mai spectaculoase porţiuni decorate în tehnica frescei din întreaga clădire au fost identificate în camerele L, M, și N. Deși, motivele decorative sunt foarte diverse, acestea respectă o anumită scenografie. În partea inferioară, fresca imită decorația unor socluri realizate din marmură, deasupra urmează motive geometrice, apoi registre colorate în roșu-pompeian, urmând ca în registrele superioare să figureze motive vegetale și celeste.

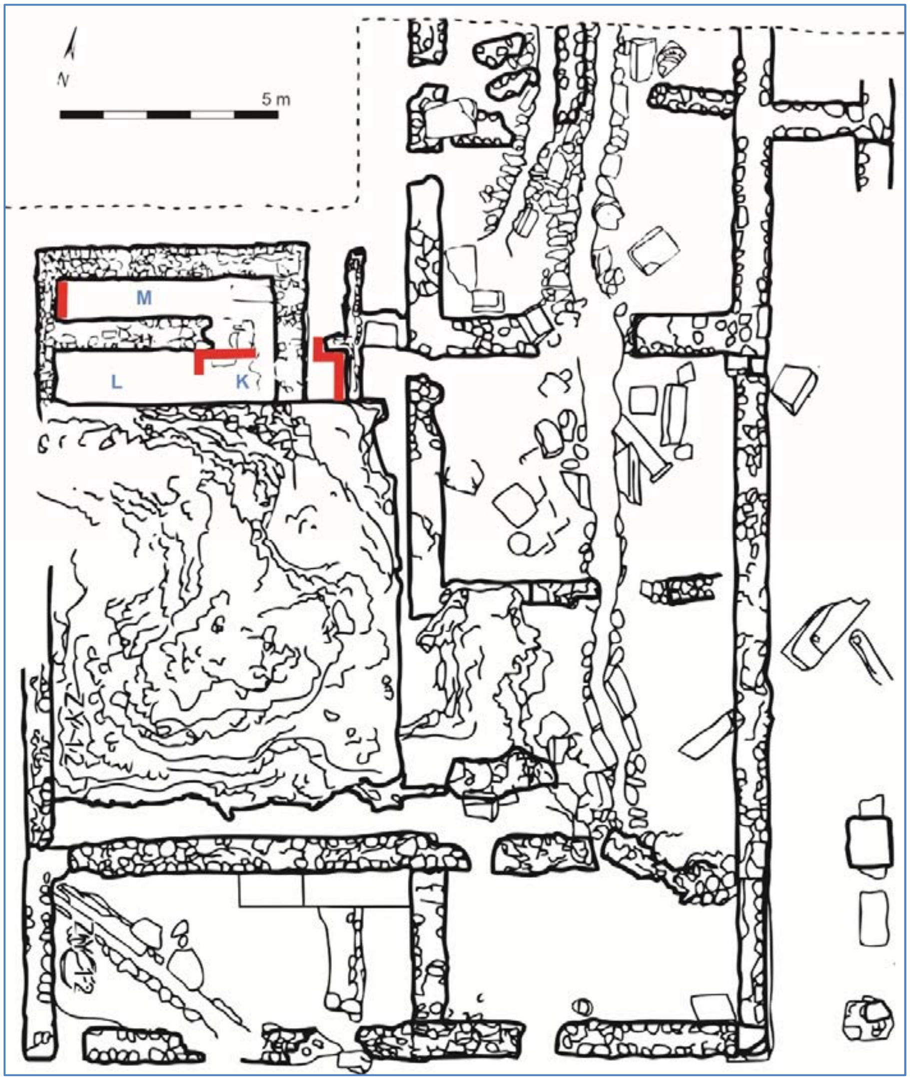

Figura 2. Planul templului zeilor palmireni și al locuinţei romane. Zonele marcate cu roșu indică prezența fragmentelor de tencuială pictată.

Piesele de dimensiuni relativ mari au fost descoperite în poziție primară, iar restul fragmentelor de dimensiuni mici au fost identificate în poziție secundară, ca urmare a dărâmării pereților pe care a fost aplicată tencuiala (Figura 2).

La un interval de câțiva ani, peste pereții decorați cu frescă a fost amenajat un al doilea strat de tencuială care nu a fost pictat. În urma buciardării atente a frescei (Figura 3), această tencuială a fost aplicată pe toată suprafaţa zidului acoperit anterior de frescă, până la nivelul podelei. Potrivit acestor observaţii se poate afirma că ambele tencuieli (fresca anterioară şi tencuiala nedecorată ulterioară) au aparţinut clădirii din prima fază de piatră[4].

Fresca reprezenta apanajul unei părți a societății romane și anume a elitei politice și militare. Inițial erau folosite la scară largă picturile pe suport mobil, dar ulterior fresca devine modalitatea de decorare cea mai

[4] Piso, Țentea 2009, 190-191; Piso, Țentea 2012, 123-126.

răspândită. Acest fapt a dus chiar la conservarea sau păstrarea unor opere de artă sau a unor copii a acestora până în ziua de astăzi. Tencuiala pictată ne poate oferi foarte multe detalii despre diferite aspecte ale vieții sociale romane. După cum menționa Vitruvius (7.5.1-2), temele preferate ale frescelor erau la început cele care copiau cât mai fidel realitatea. Cu trecerea timpului se observă o preferință spre arta fantastică, fapt relatat și de autorul antic, care atrăgea atenția publicului asupra faptului că aceste reprezentări nu ar trebui permise (Vitruvius 7.5.4-7). Ulterior a avut loc o revenire la redarea în panouri mai simplificate cu o decorație mai subtilă. Sursele antice indică faptul că o astfel de lucrare presupunea o pregătire considerabilă în prealabil, precum și alocarea unei sume considerabile de bani. În majoritatea cazurilor meșterul angajat pentru o asemenea execuție dispunea de o paletă de culori proprie. În cazurile excepționale, care presupuneau folosirea pigmenților rari și greu de obținut, comanditarul se ocupa personal de procurarea acestor vopseluri speciale[5].

Figura 3. Fragment de tencuială pictată ce imită marmura.

Figura 4. Detaliu al unui fragment de tencuială unde se observă umplerea spațiilor goale cu un model improvizat.

Studierea detaliată a fragmentelor de tencuială pictată din acest edificiu a putut oferi date semnificative privind maniera de decorare, fapt care a conturat mai bine imaginea de ansamblu a monumentului. Cu toate că fragmentele descoperite nu sunt reîntregibile decât parțial, elementele disponibile ne-au permis încadrarea stilistică în cel de-al treilea stil pompeian. Caracteristicile acestuia sunt divizarea peretelui în mai multe panouri, în a căror redare nu mai sunt utilizate tehnicile care creau iluzii optice, specifice celui de-al doilea stil pompeian și utilizarea în registrul inferior a unei singure culori de fundal[6]. În acest caz de la Sarmizegetusa avem de-a face cu utilizarea unor panouri simple, conținând o decorație vegetală în registrul superior, iar în cel inferior decorația imită marmura.

Studierea pigmenților utilizați pentru realizarea unei decorații de tip frescă a fost un demers relevant întrucât s-au obținut detalii referitoare la proveniența materialelor utilizate, identificarea metodelor de obținere a acestora, fapt care permite o mai bună înțelegere a tehnicilor utilizate.

O atenție particulară a fost acordată identificării pigmenților utilizați și metodelor prin care aceștia au fost extrași și aplicați. Aceste date au reieșit în urma determinării compoziției chimice, prin spectometrie[7]. Rezultatele au indicat existența a 3 straturi de tencuială, pornind de la cel mai grosier la cel mai fin, peste care s-au aplicat culorile. Toate acestea ne oferă detalii despre maniera de prelucrare și indică faptul că meșterul angajat pentru a executa lucrarea era o persoană care avea cunoștințele necesare desfășurării

[5] Plinius (Hist.Nat., 35.12) și Vitruvius (7.5.8). Aplicarea, chiar inestetică, a unor astfel de culori atât de puternice producea „o înfățișare coloristică strălucitoare”(Vitruvius 7.5.8).

[6] Olaru 2014, 28; McAlpine 2014, 187.

[7] Cortea et al 2019, 1: Spectroscopie în infraroșu (FTIR), fluorescenta de raze X (XRF), difracția cu raze X (XRD) și Spectroscopia de radiatie-X cu dispersie in energie (SEM-EDX). Fiecare aparat a oferit o gamă de rezultate despre componenții organici, liantul folosit, pigmenți și originea acestora din straturile de tencuială aplicată, atât cele grosiere, cât și cele pictate.

întregului proces. Pentru realizarea primului strat de tencuială s-a remarcat utilizarea mai multor agregate amestecate omogen, dar și a unor fibre vegetale. Culorile cel mai des întâlnite sunt alb, negru, roșu, verde și galben, uneori fiind observate nuanțe de albastru[8].

Figura 5. Ilustrație ce prezintă fragmentele de tencuială pictată de colț ce continuă dintr-o încăpere în următoarea.

Un aspect care a putut fi remarcat este absența unui desen realizat înainte de aplicarea pigmentului. Tehnica folosită în acest caz pentru a realiza decorația este aceea fresco-secco. *A fresco* presupune pregătirea straturilor de tencuială și anume aplicarea primului strat grunjos peste perete, ulterior un al doilea strat mai fin ce este adesea buciardat pentru a ajuta cel de-al treilea strat, cel mai fin, să prindă mult mai bine[9]. În tehnica *a fresco* pigmenții se aplică peste tencuiala umedă. Pentru realizarea acesteia este necesară o atenție sporită la detalii. În cazul lucrărilor de dimensiuni mari peretele era împărțit în mai multe cadrane[10]. Acestea erau pictate pe rând pentru a putea lucra în permanență cu tencuiala udă și

[8] Cortea et al 2019, 4. Pigmentul alb a fost obținut din carbonatul de calciu. Minereul numit calcit este forma sub care se regăsește cel mai des carbonatul de calciu, dar acesta putea fi obținut și din gresii sau cretă. Analizele efectuate pe pigmenții roșu, verde și galben arată un conținut ridicat de fier. Așadar cel mai probabil pentru verde a fost utilizat celadonit, un minereu din clasa micelor, este un silicat ce conține cantitaăți mari de fier, magneziu și potasiu, de culoare verde. Acest tip de pigment a fost utilizat des în această perioadă de timp, fapt atestat de testele de laborator efectuate anterior fragmentelor de tencuială pictată din diferite zone ale Imperiului (Cortea et a 2019, 5). Pentru a obține pigmentul roșu cel mai probabil a fost folosit un pigment natural sau o formă de minerale din lut. Pigmentul natural este cel mai des întâlnit în fragmentele roșii studiate și împreună cu cel galben ar fi putut să fie obținute din depozite de fier expuse contactului cu aerul. Pigmentul roșu ar fi putut fi obținut și din plumb, câteva fragmente analizate prezintă clar utilizarea acestui tip de pigment. Pigmentul roșu obținut în această manieră poate suferi modificări sau alterări în timp, ceea ce duce la o decolorare sau la înnegrirea culorii. Astfel culoarea neagră ar putea fi o consecință a utilizării plumbului în amestecul pigmentului. Cu toate acestea nivelul ridicat de calciu și de fosfor indică și utilizarea pulberii obținute prin carbonizarea/ arderea oaselor de animale (Cortea et al. 2019, 6).
Pentru obținerea pigmentului galben a fost folosit ocru (Cortea et al. 2019, 5).

[9] Adam 2005,451.

[10] Adam 2005,453.

pentru a nu întinde culorile. Tehnica fresco-secco presupune ca pentru realizarea picturii în ansamblu să se lucreze pe tencuiala udă, iar anumite detalii se aplică după ce peretele s-a uscat. Tehnica era folosită în special în cazul pigmenților ce puteau avea o reacție chimică cu tencuiala umedă, iar culoarea obținută să fie diferită de cea dorită[11].

Figura 6. Imagine cu modalitatea în care decorația continuă pe cei trei pereți și linia ce marchează colțul încăperii.

Fragmentele conservate în poziție primară fac parte din registrul inferior al peretelui. Așa cum am menționat anterior, aici avem de-a face cu o decorație ce imită marmura (Figura 3). Fundalul este alb, alb-gălbui iar peste acesta au fost aplicate nervuri de culoare roșie ce încadrează discuri de dimensiuni mici de culoare galbenă. Discurile au fost obținute prin aplicarea pensulei îmbibate în pigment pe perete și răsucirea acesteia pe loc. Primele au fost desenate discurile galbene, apoi au fost pictate nervurile ce le încadrează. În cazul în care distanțele din acest model erau prea mari, spațiile goale au fost umplute cu astfel de linii roșii (Figura 4). Se poate observa cum acest tip de decorație este utilizat în două camere consecutive, deoarece pe colțul încăperii a fost surprinsă această decorație ce continuă în camera alăturată (Figura 5). Decorația ce imită marmură este prezentă pe aproximativ toți pereții și se află în registrul inferior al acestora. Într-o zonă continuitatea acesteia este clară pe trei pereți consecutivi (Figura 6), dar colțul interior al încăperii a fost semnalat printr-o linie de culoare neagra (Figura 7). Totodată se observă foarte clar cel de-al doilea strat de tencuială, grosieră, aplicat pentru a acoperi fresca despre care vom discuta ulterior. Unul dintre fragmentele cel mai bine păstrate face parte din registrul inferior. Pe acesta se distinge exact modelul dorit și se pot observa precis limitele panoului (Figura 8). În două dintre fragmentele recuperate au fost observate două discuri de dimensiuni mari de culoare neagră aplicate peste această imitație de marmură. De-a lungul timpului culorile s-au estompat ca urmare a decolorării.

În primul caz (Figura 9) acest disc nu este bine păstrat dar se observă că este conturat prin intermediul unui linii de culoare galbenă. În acest caz se pot distinge câteva puncte de culoare în interiorul său dar nu se poate stabili cu exactitate dacă acestea au fost aplicate intenționat sau dacă stratul de pigment s-a estompat și oferă vizibilitate către imitația de marmură de dedesubt. Cel de-al doilea disc de culoare neagră (Figura 10) nu este conturat printr-o linie exterioară dar în interiorul său se pot observa cercuri de diferite culori (galben și roșu). Nu se poate cunoaște cu exactitate rolul pe care acest tip de decorație îl avea în cadrul încăperii. Pe acest perete, fundalul ce reprezintă imitația de marmură a fost stropit cu pigment verde pe alocuri (Figura 11).

[11] McCorquodale 1983,75.

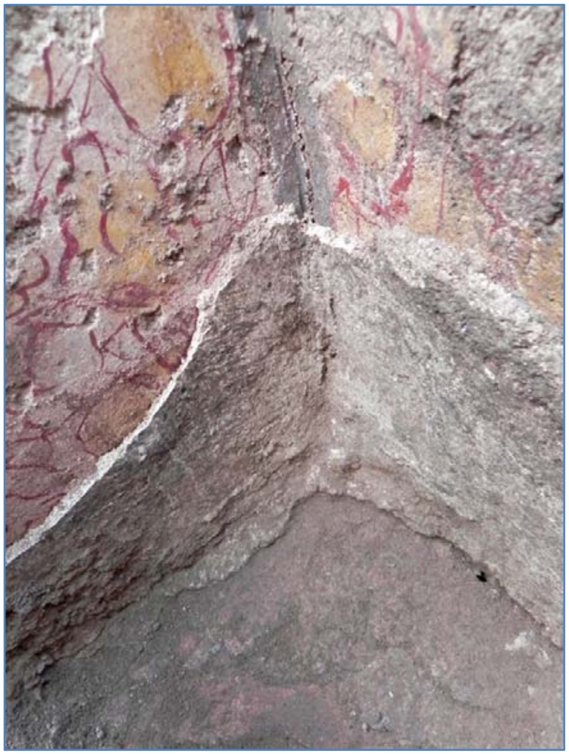

Figura 7. Detaliu fragment tencuială ce imită marmura. Detaliu al celui de-al doilea strat de tencuială ce acoperă fresca.

Figura 8. Fragment de tencuială pictată și modalitatea de a o încadra.

Figura 9. Detaliu fragment de tencuială pictată cu delimitarea discului de culoare neagră (centru).

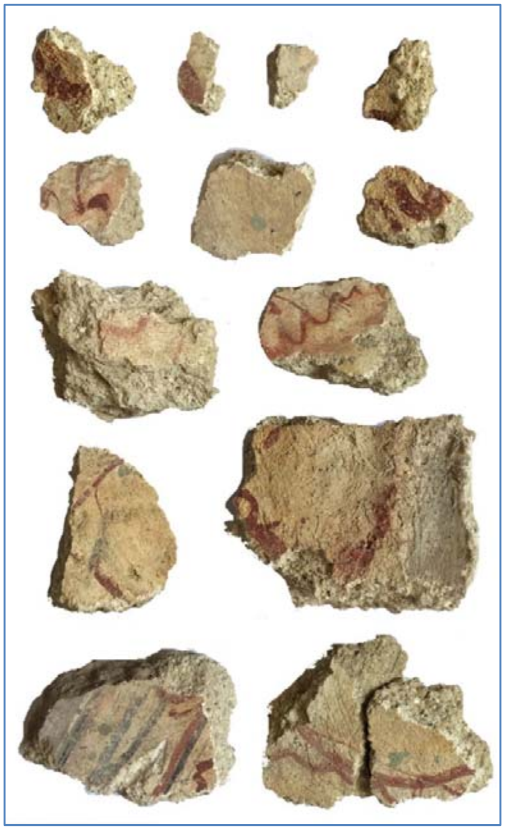

Figura 10.
Fragment de tencuială pictată.
Se observă al doilea disc care
întrerupe modelul imitației de marmură.

Figura 11. Fragmente de tencuială pictată de dimensiuni mici care fac parte din registrul inferior.

Figura 12. Fragment de tencuială pictată cu două panouri decorative, din care unul prezintă o plantă stilizată de culoare galbenă.

Figura 13. Fragmente de tencuială pictată de dimensiuni mici ce alcătuiesc panoul decorativ cu motiv vegetal.

Pe unul dintre pereți se afla o frescă cu două panouri decorative (Figura 12). Primul este o reprezentare a unei plante stilizate realizată folosind pigment galben, dar pe cel de-al doilea panou decorația s-a pierdut. Luând în considerare urmele de culoare identificate, cel mai probabil acest panou prezenta aceeași imitație de marmură. Au fost identificate 4 astfel de panouri ce aparțin registrului mediu / superior. Primul panou la care vom face referire este cel cu decorație vegetală. Și de această dată fundalul este alb, dar motivele sunt realizate prin intermediul pigmentului verde. Această decorație este compusă din diferite tipuri de plante și flori stilizate (Figura 13). Frunzele și tulpinile sunt de culoare verde, iar pentru petale și pistil s-au folosit roșu și negru (Figura 14). În cadrul unor fragmente se poate observa o linie de

demarcație ce separa acest panou de următorul (Figura 15). Un alt panou este cel cu motive geometrice realizate cu ajutorul unor linii frânte de culoare neagră (Figura 16). În acest caz fundalul este de un gri deschis, cel mai probabil inițial era alb, dar pigmentul negru a reacționat chimic cu cel alb și culoarea s-a întins pe alocuri. Acest fragment prezintă o curbură specifică pieselor de colț, menite să acopere colțul unei încăperi. Cel de-al treilea panou diferă de cele prezentate până acum. În acest caz culoarea de fundal este cea roșie (Figura 17).

Figura 14. Fragment frescă cu o floare stilizată. Se observă folosirea pigmentului verde pentru realizarea frunzelor și a pigmenților roșu și negru pentru floare.

Figura 15. Fragment frescă. Se observă florile, plantele stilizate și linia de demarcație.

Figura 16. Fragment tencuială pictată ce face parte din panoul cu motive geometrice realizat cu pigment negru.

Figura 17. Fragmente de tencuială pictată ce alcătuiesc panoul cu fundal roșu.

Din fragmentele identificate două ies în evidență datorită decorației. Unul dintre fragmente, reîntregibil, prezintă corpul unei păsări, posibil o lebădă datorită prezenței unui gât alungit (Figura 18). Corpul este realizat din linii de culoare albastră și galbenă. Aceasta este așezată peste un postament alcătuit din linii și puncte de culoare galbenă. Din nefericire capul acestei păsări lipsește, ceea ce nu face posibilă identificarea cu exactitate a speciei. Pe cel de-al doilea fragment se observă un disc similar cu cele întâlnite anterior în registrul inferior (Figura 19) doar că de această dată culoarea este mai puțin pregnantă, pe alocuri aproape ștearsă, fundalul roșu din imediata apropiere este mai închis ca nuanță, dar și în acest caz discul este conturat cu ajutorul unei linii de culoare galbenă. Din acest panou fac parte si fragmente cu o decorație atipica precum cele din imagini. (Figurile 20 si 21) Ultima categorie este

alcătuită din fragmente de mici dimensiuni. Fundalul este alb, se observă câteva pete de culoare galbenă, peste acestea au fost aplicate nervuri de culoare roșie și puncte de culoare verde ce au fost aplicate de această dată ulterior uscării peretelui (Figura 22). Impresia vizuală este cea a unor copaci înfloriți stilizați. Unele fragmente prezintă decorații din două panouri adiacente dar și linii clare ce aveau rolul de a delimita panourile (Figurile 23 și 24).

Figura 18. Fragment tencuială pictată cu reprezentarea unei lebede/ păsări.

Figura 19. Fragment de tencuială pictată pe care se observă discul de culoare albastră și conturul galben al acestuia.

Figura 20. Fragment de tencuială pictată cu fundal roșu.

Figura 21. Fragment de tencuială pictată cu fundal roșu. Se observă utilizarea altor pigmenți pentru a realiza detaliile.

În faza a doua de existență a locuinței, pardoseala este înălțată, iar întreaga tencuială pictată a fost acoperită de un strat de tencuială grunjoasă. Toate fragmentele identificate prezintă urme de buciardare, ceea ce a permis o mai bună aderență a următorului strat de tencuială. Stratul de tencuială albă grosieră aplicată peste fresca buciardată are aproximativ 2 cm în grosime și a fost aplicat uniform. Pe toate fragmente descoperite în poziție secundară s-au putut observa atât fața nefinisată, rugoasă, vizibilă la în interiorul camerei respective, cât și denivelările datorate aderenței peste stratul anterior de frescă. În câteva situații se pot observa atât urmele pigmenților imprimați de la frescă pe partea inferioară a celui de-al doilea strat, cât și mici proeminențe, rezultate de umplerea găurilor regulate rezultate în urma buciardării frescei. Noul strat de tencuială aplicat umed a permis transferul de culoare de pe peretele deja decorat pe noul strat de tencuială.

Figura 22. Fragmente de tencuială pictată ce alcătuiesc panoul cu fundal alb și redau imaginea unor pomi înfloriți.

Figura 23. Fragment de tencuială pe care se observă prezența mai multor tipuri de decorații și a delimitării între panouri.

Figura 24. Fragment de tencuială pe care se observă prezența mai multor tipuri de decorații și a delimitării între panouri; fragment din zona de trecere dintre panouri.

CONCLUZII

Fresca, care a decorat camerele din acest domus de la Sarmizegetusa, a fost realizată de un meșter care avea cunoștințe destul de avansate în domeniu. Paleta de culori utilizată este una destul de limitată. S-a putut observa atenția acordată detaliilor, dar și pregătirii straturilor de tencuială necesare.

Liniilor de demarcație care separau diversele panouri exprimă o bună utilizare a tehnicii de redare a acestor decorații. Rolul acestora era atât de împărțire a câmpurilor vizuale ale încăperii, cât și de a asigura trecerea între spațiile aceleiași camere. Am presupus faptul că panourile cu fundal roșu au fost elementele centrale ale încăperii întrucât, prin contrastul creat, acestea care atrag cel mai mult privirea. Un alt aspect important este predominanța motivelor vegetale în detrimentul altor elemente decorative.

Proprietarul locuinței era o persoană cu un statut social înalt care și putut permite alocarea unor resurse financiare semnificative pentru decorarea adecvată a unor încăperi cu frescă.

***

Ovidiu Ţentea (ovidiu.tenteaATgmail.com) este arheolog la Muzeul Naţional de Istorie a României

Bianca Olteanu (olteanu.biancaATgmail.com) este doctorand la Universitatea Babeş-Bolyai Cluj-Napoca

***

BIBLIOGRAFIE

Adam 2005	Adam, J.-P., *Roman buildings materials and techniques*, translation by Anthony Mathews, London, New York, Routledge.
Cortea et al. 2019	Cortea I.M., Ghervase L., Țentea O., Pârău A.C., Rădvan R. 2019 First Analytical study on second-century wall paintings from Ulpia Traiana Sarmizegetusa: insights on the materials and painting technique, *International Journal of Architectural Heritage*, DOI: 10.1080/15583058.2019.1568614.
McAlpine 2014	McCorquodale, C., *The history of interior decoration*, Oxford: Phaidon Press Limited.
Olaru 2014	Olaru, Ioana Iulia, The evolution of ancient painting inside the Roman Empire, *Arta* 23 / 1(AV), 2014, 25-35 - http://artjournal.asm.md/pagina-exemplu.
Piso, Țentea 2009	Piso, I., Țentea, O., Sarmizegetusa, com. Sarmizegetusa, jud. Hunedoara [Ulpia Traiana Sarmizegetusa]. Templul lui Yarhibol, Valachica 21, *CCA 2008*, 2009, 190-191.
Piso, Țentea 2011	Piso, I., Țentea, O., Un nouveau temple palmyrénien à Sarmizegetusa, *Dacia. N. S.* 55, 111-121.
Piso, Țentea 2012	Piso, I., Țentea, O., Sarmizegetusa, com. Sarmizegetusa, jud. Hunedoara [Ulpia Traiana Sarmizegetusa]. Templul zeilor palmyreni, *CCA 2011*, 2012, 123-126.
Plinius	Pliny, Natural History, Volume IX: Books 33-35. Translated by H. Rackham. Loeb Classical Library 394. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1952.
Vitruvius	Vitruvius, On Architecture, Volume II: Books 6-10. Translated by Frank Granger. Loeb Classical Library 280. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1934.

ILLUSTRATIONS

Figure 1. Map of the two fora and of the temple dedicated to the Palmyra gods, in Colonia Ulpia Traiana Sarmizegetusa.

Figure 2. Plan of the temple dedicated to the Palmyra gods and the structure of the house. Areas decorated with frescoes are underlined with red

Figure 3. Fresco fragment imitating marble.

Figure 4. Detail of a fresco fragment, improvising pattern to fill in space.

Figure 5. Illustration showing the fresco fragments that cover the corner and the decoration continuing into the following room.

Figure 6. Image showing how the frescoes continue from one wall to the other (the three walls) and the line that marks the corner of the room.

Figure 7. Detail of fresco fragment imitating marble. Detail of the second layer of plaster used to cover the frescoes.

Figure 8. Fragment of fresco with the decoration that imitates marble and the way to show its limits.

Figure 9. Detail of fresco fragment showing the contouring of the black disc.

Figure 10. Fresco fragment showing the second disc interrupting the marble pattern.

Figure 11. Small fragments of fresco belonging to the inferior part of the wall.

Figure 12. Fresco fragment with two decorative panels, one representing a stylized yellow plant.

Figure 13. Small fresco fragments that are part of the decorative panel with a vegetal motif.

Figure 14. Fresco fragment with a stylized flower. The use of green pigment for leaves, red and black pigments for the flower.

Figure 15. Fresco fragment with stylized flowers and a demarcation line.

Figure 16. Fresco fragment that is part of the panel with geometric motif made with black pigment.

Figure 17. Fresco fragments that are part of the panel with a red background.

Figure 18. Fresco fragment depicting a swan/ bird.

Figure 19. Fresco fragment with a blue coloured disc and its yellow outline.

Figure 20. Fresco fragment with red background.

Figure 21. Fresco fragment with red background and other pigments used as details.

Figure 22. Fresco fragments that are part of the white background panel and give the impression of blossoming trees.

Figure 23. Fresco fragment with multiple decorations and a demarcation line.

Figure 24. Fresco fragment with multiple decorations and a demarcation line, fragment from the area between panels.

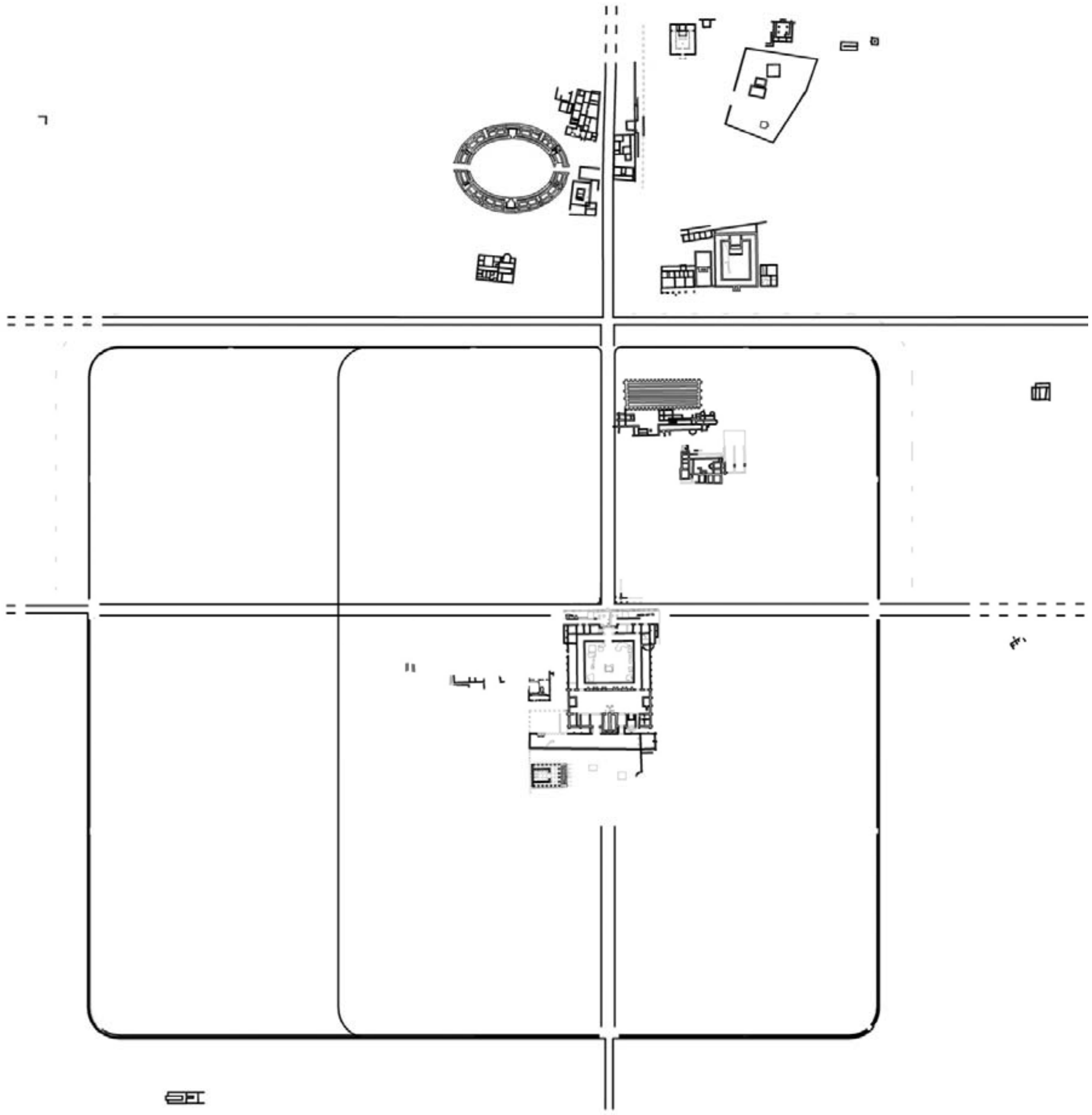

Ilustrație suplimentară: Colonia Ulpia Traiana Sarmizegetusa, planul general.

Supplementary illustration: Colonia Ulpia Traiana Sarmizegetusa, general outline.

Cercetări Arheologice, XXV, 2018, 105-118

UN SEGMENT DE LIMES REDESCOPERIT: LUNCAVIȚA, JUD. TULCEA

Ovidiu Țentea

Rezumat

Lucrarea evaluează descoperirile din cinci situri databile în perioada Principatului într-un areal restrâns din vecinătatea a două fortificații învecinate de pe cursul inferior al Dunării. Acest demers este o continuare a unui studiu recent, prin care readuceam în discuție fortificația romană de la Luncavița, Dealul Milan. Pe lângă noile elemente care detaliază fortificația de pe Dealul Milan, studiul integrează observațiile referitoare la fortificația de la Rachelu și din alte 3 situri din proximitate. Subliniem amplasarea celor două fortificații și a unui sit (cel mai probabil, necropolă) la limita terasei înalte a Dunării, o caracteristică a majorității fortificaților romane de pe frontiera dunăreană. Imaginea oferită de dispunerea celor cinci situri ne oferă o perspectivă mult mai relevantă a dimensiunii ocupării teritoriului în perioada Principatului și a modului în care funcționau instalațiile militare și rețelele rutiere.

Abstract (A rediscovered section of the limes: Luncavița, Tulcea County)

This paper studies the discoveries made in five archaeological sites from the Principate Age situated in a relatively small area in the vicinity of 2 neighboring forts situated on the Lower Danube. This is a continuation of a previous study which brought back to attention the roman fort from Luncavița, Dealul Milan. In addition to the new found information that gives further insight into the fort on the Dealul Milan, this study integrates the observations regarding the Rachelu fort (*quadriburgium*) and three other sites nearby. We emphasize the location of the two forts and an archaeological site (most probably, a necropolis) on the higher terrace of the Danube. This is a feature of most of the Roman forts situated on the Danubian frontier. The arrangement of these five sites gives us a much more relevant perspective over the size of the territory's occupation during the Principate and the way in which the military installations and road networks functioned.

Cuvinte cheie: frontiera romană, Principat, Dunăre, fortificații romane, situri arheologice

Key words: Roman frontiers, Principate, Danube, Roman forts, archaeological sites

1. Introducere

În urmă cu trei ani am publicat un articol care reintroducea în discuție o fortificație "dispărută"[1] din sistemul defensiv roman de pe cursul inferior al Dunării. Este vorba despre fortificația romană de la Luncavița, amplasată între cele de la Dinogetia și Noviodunum, segment care în lucrările de sinteză referitoare la frontiera epoca Principatului, părea de două ori mai lung decât distanțele la care au fost amplasate celelalte fortificații romane de pe cursul inferior al Dunării.

[1] Țentea 2015, 269-275.

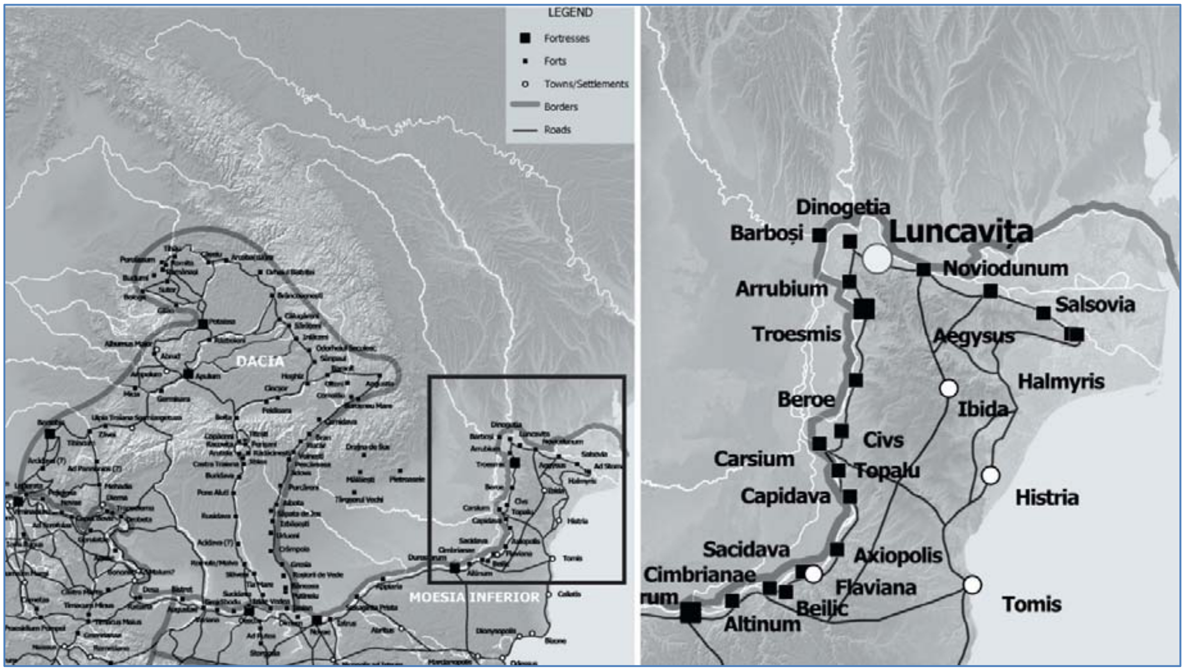

Figura 1. Harta provinciile romane din zona Dunării de Jos în epoca Principatului (stânga) şi detaliu (dreapta).

2. Dealul Milan

La Luncavița, pe Dealul Milan, un platou de natură stâncoasă având cota 48 metri[2], a fost semnalată o fortificație cu dimensiuni de aproximativ 225 x 75 m[3]. Prima semnalare apare în manuscrisele lui Gr. Tocilescu, date care au fost folosite de cele mai multe ori în lucrările ulterioare. Planul a fost realizat de inginerul topograf P. Polonic, în ultimii ani ai secolului XIX (Figura 2), delegat de Tocilescu, la acea vreme directorul Muzeului Naţional de Antichităţi, să efectueze cercetări şi măsurători de suprafaţă în diferite zone ale Dobrogei[4].

Despre acest sit s-au făcut ulterior doar referiri lacunare în lucrări de sinteză privind frontiera romană[5], în voci din dicționare sau în scurte menționări ale unor cercetări arheologice din arealul respectiv, dar privitoare la alte epoci istorice sau descoperiri întâmplătoare[6].

Cercetarea detaliată a ortofotoplanurilor (Figura 3) și a hărților au indicat o situație mult mai complicată decât cea cunoscută din publicații. Am aprofundat această temă prin examinarea datelor satelitare, coroborate cu aeriene oblice realizate în anul 2008, cu scanări 3D parțiale ale sitului și cu o serie de

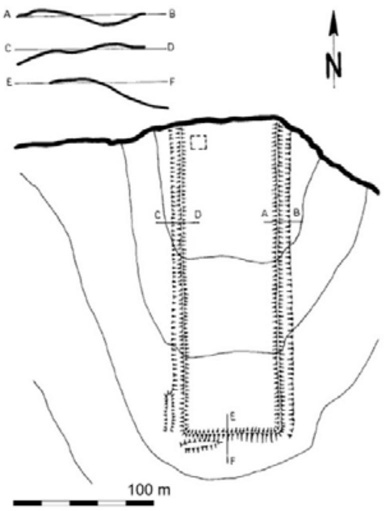

Figura 2. Luncavița, Milan, planul fortificației (Tocilescu 1898, 100-101).

[2] Cota fluviului, în aval de Galaţi, este de 2 m (referinţă Marea Neagră).
[3] Barnea 1996, 334; Zahariade, Gudea 1997, 81 no. 49; Gudea 2005, 457. Acest plan oferă delimitarea fortificației pe trei laturi, cea nordică părând distrusă de eroziune, cf. Tocilescu 1898.
[4] Aceste date au fost incluse cel mai probabil în *Marele dicţionar geografic al României, Dealul Milan* - Lahovari et al. 1901, 339.
[5] Zahariade, Gudea 1997, 81, no. 49; Gudea 2005, 457-458, no. 49. Semnalările nu au adus date noi față de planurile lui Pamfil Polonic.
[6] Comșa 1952, 413-416; Poenaru-Bordea 1996, 86-87, no. 140-141. Vezi și nota 3.

recunoașteri la fața locului. Rezultatele acestor cercetări au avut ca rezultat restituirea parțială a planului fortificației romane târzii de la Luncavița, Dealul Milan[7], dintre care voi face o scurtă prezentare în cele ce urmează.

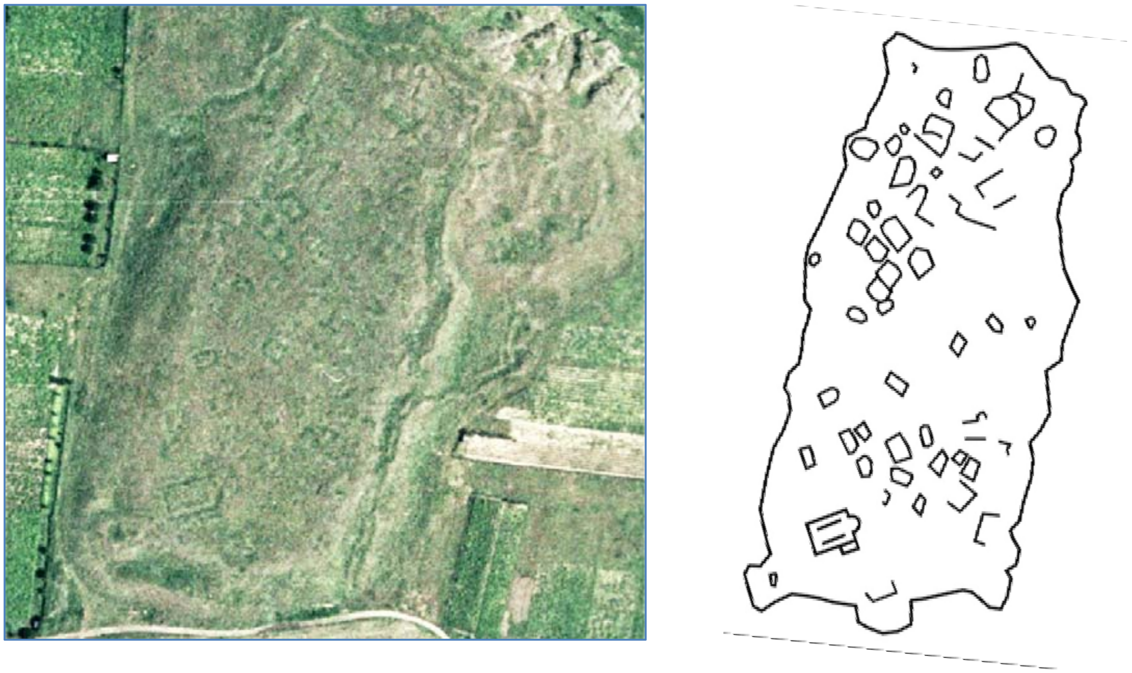

Figura 3. Luncavița, Milan, ortofotografie (stânga, rezoluţie 0,5 m) şi interpretarea imaginii, schiţă (dreapta), ambele după Țentea 2015, 272, fig. 6a.

Contururile zidurilor de incintă și ale unor clădiri din interior pot fi observate cu acuratețe în negativele șanțurilor de scoatere a zidurilor[8]. Fără a putea realiza un plan detaliat foarte precis, am reușit să redăm parțial planul fortificației și al unor clădiri din interior (Figura 3). Corelarea abaterilor nu influențează major planimetria întregii fortificații. Șanțurile de scoatere a zidurilor au fost săpate de-a lungul acestora, urmărindu-se una dintre fețele zidurilor. Cantitatea de pământ aruncat în urma acestei intervenții nu este prea mare, fapt care nu a perturbat prea mult observațiile noastre. Nu același lucru se poate spune însă despre degajarea zidurilor de incintă. Aici contururile zidurilor se văd cu dificultate şi ne referim în special la turnuri de curtină și la porți. După cum aminteam, aceste intervenții au fost realizate înainte de începutul secolului XX. Incinta are o formă patrulateră, având lungimea aproape dublă față de lățime (Figura 4). Latura lungă, orientată Nord-Sud are o lungime de 237 m, iar cea scurtă între 87 m (latura nordică) și 93 m (latura sudică). Se pot observa turnurile în formă semicirculară (trapezoidală?) pe laturile de Est, Sud și Vest și pe colțuri. Cel mai bine se poate observa turnul din colțul sud-vestic, porțiune în care pe planul său, Polonic marcase două scurte porțiuni distincte de val către exterior, fără a trasa conturul unui turn. Pe laturile lungi se pot observa unele mici ondulări care pot proveni de la turnuri de curtină sau porți, însă acestea nu pot fi amplasate cu precizie. Analogii au fost identificate în principal pe baza dimensiunilor și a formei fortificației, luându-se în considerare și numărul sau forma turnurilor[9].

[7] Țentea 2015, 269-275.

[8] Lahovari emitea ipoteza existenței unei fortificații romane, notând și faptul că în urma săpăturilor efectuate ("*nu în acest scop [...] pentru a se scoate piatră pentru case*") nu a fost descoperită nicio inscripție, fapt care l-a condus la concluzia că mai probabil în acel loc ar fi fost o fortificație turcească (Lahovari et al. 1901, 339).

[9] *Dinogetia* (Barnea 1986, fig. 3), *Troesmis* cetatea de vest (Tocilescu 1882, 105), *Salsovia* (Haynes et al. 2007, 135, fig. 3).

Figura 4. Fotografie aeriană oblică, vedere spre sud (Dan Costea 2018).

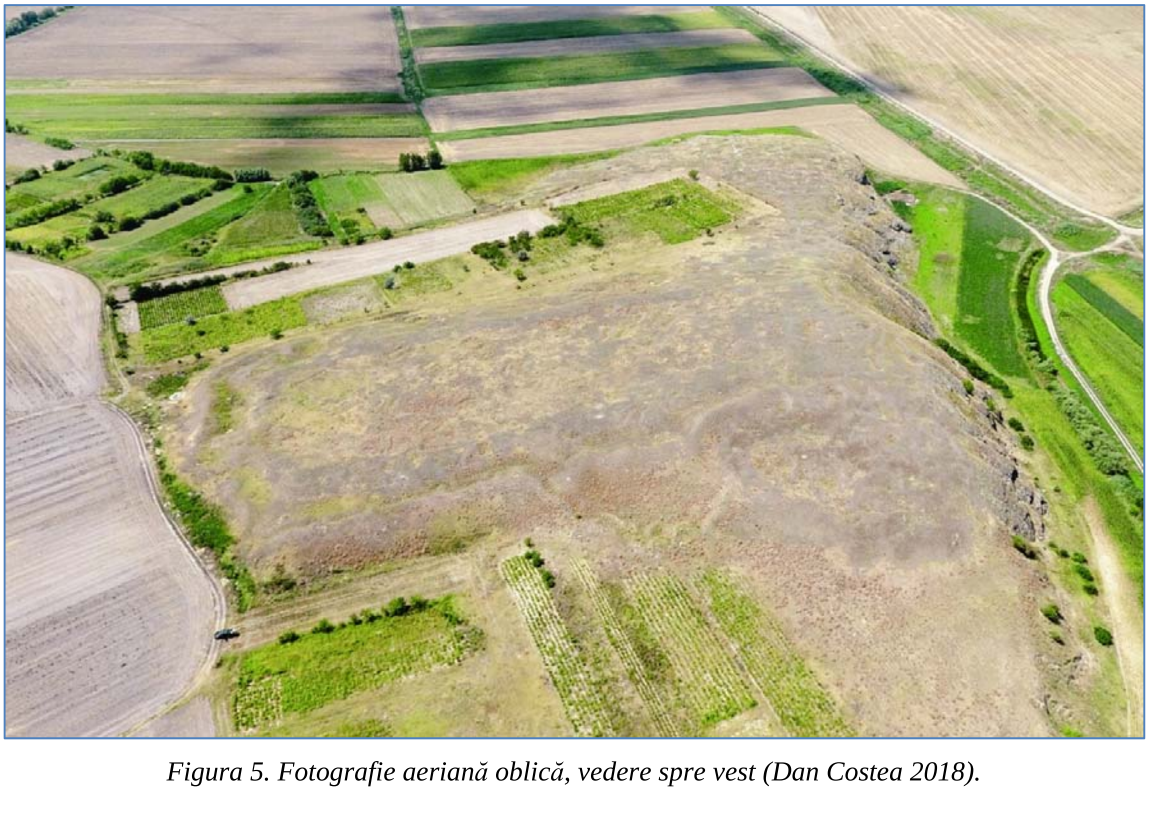

Figura 5. Fotografie aeriană oblică, vedere spre vest (Dan Costea 2018).

Figura 6. Ortofografie de mare rezoluție (Dan Costea 2018).

În interiorul fortificației se pot observa numeroase amprente delimitate de șanțuri de extragere a pietrei, care provin de la clădiri care au aparținut ultimei faze de locuire în interiorul fortificației. Unele au forme neregulate, ovoidale, dar cele mai multe sunt patrulatere[10].

Dintre acestea se distinge o clădire dreptunghiulară amplasată în zona sud-vestică a fortificației. Aceasta poate fi identificată cu o basilica cu un naos dreptunghiular, format probabil dintr-o singură navă, care împreună cu absida altarului indică lungimea totală a edificiului (măsurată pe axul orientat Est-Vest) de 19 m. Lățimea edificiului este de 11 m. Pe latura vestică se distinge o curbură destul de accentuată, care nu poate fi decât o absidă. În apropierea colțului sud-estic, adosată laturii sudice, poate fi observată o încăpere dreptunghiulară (*baptisterium?* vezi Figurile 7-8). Alte detalii relevante pentru reconstituirea compartimentării interne a clădirii nu pot fi identificate[11].

Nu se cunosc date referitoare la săpături arheologice pe teritoriul fortificații sau alte informații suplimentare. Nu sunt cunoscute mențiuni ale vreunei trupe sau indicii asupra numelui antic al cetății. La data la care readuceam în discuție această fortificație, afirmam că este foarte probabil ca fortificația de pe Dealul Milan să fi funcționat pe durata secolelor II-III p.Chr. întrucât în zonele învecinate au fost

[10] Prin analogie cu situația binecunoscută de la *Capidava,* este vorba despre o așezare fortificată de bordeie, care suprapune structurile interne ale fortificaței romano-bizantine din secolele V-VII p. Chr. - Florescu 1958, 138-152; Florescu 2004.

[11] Țentea 2015, 273-274, fig. 7-8.

documentate artefacte databile în perioada Principatului. Asupra acestor informații vom reveni în cele ce urmează.

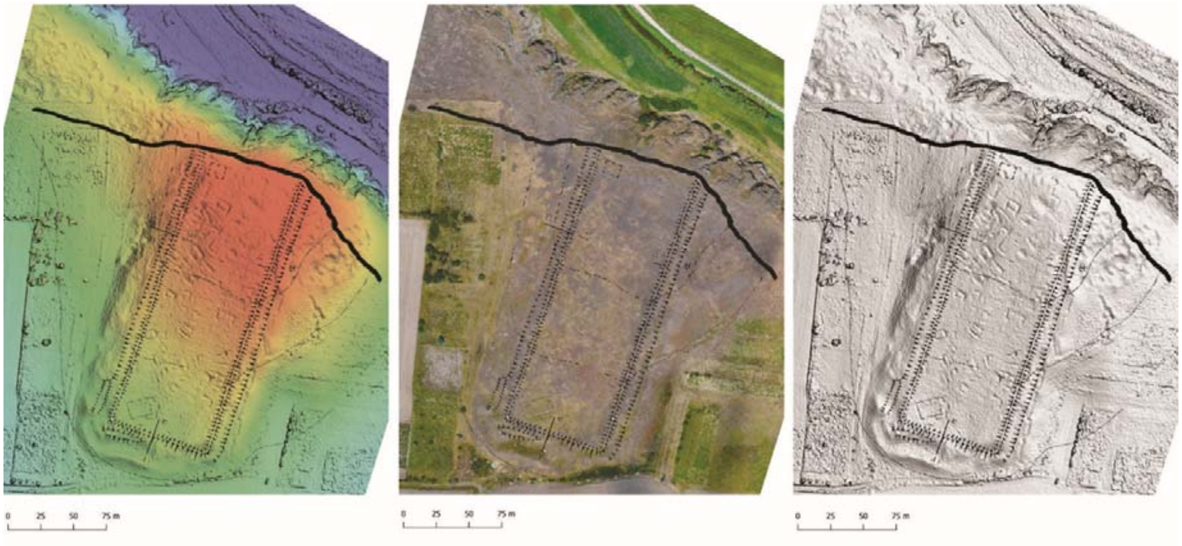

Figura 7. Planul publicat de Tocilescu (1989, 100-101) pentru fortificaţia de la Luncaviţa, suprapus peste modelul digital al terenului (stânga), ortofotografie (centru) şi vederea de tip hillshade a modelului digital (evidenţierea pantelor, dreapta).

Datele acestui studiu au fost reluate în cadrul Programului Național LIMES, în cursul procesului de monitorizare a fortificațiilor de pe sectorul sudic al frontierei romane din România. În campaniile din anii 2018 şi 2019 am realizat mai multe recunoaşteri pe teren şi două serii de zboruri cu drona, care s-au materializat cu completarea documentației cartografice a Dealului Milan, dar şi a fortificației de la Rachelu, situată, de asemenea, pe teritoriul comunei Luncavița. Pentru o mai bună înțelegere a detaliilor sistemului defensiv roman și a delimitării corespunzătoare a așezărilor și a instalațiilor militare din această zonă, investigația a fost extinsă la un areal cât mai larg posibil.

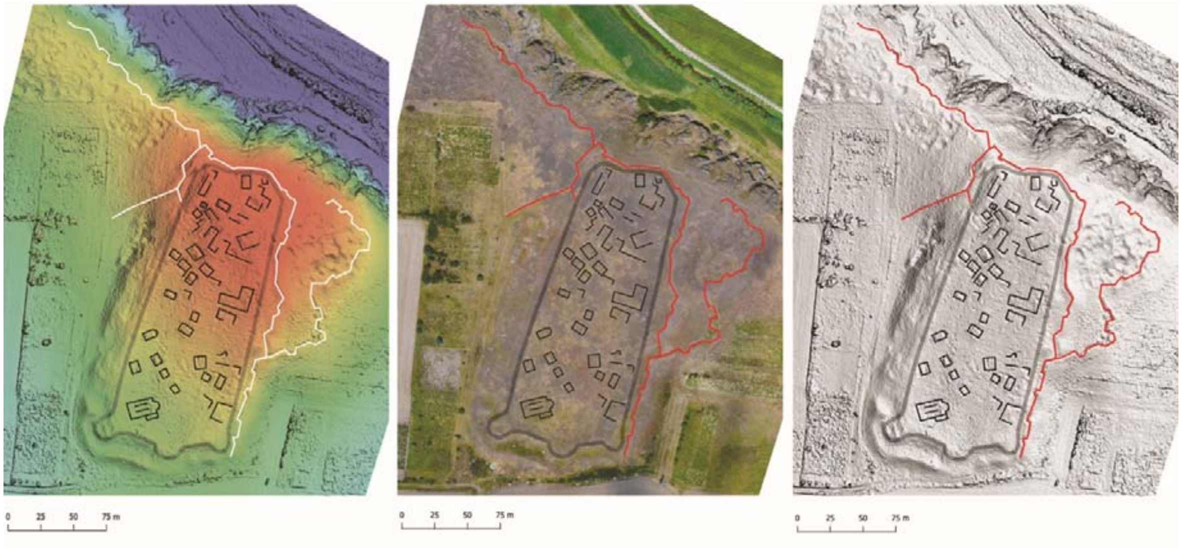

Figura 8. Interpretarea documentaţiei pentru construcţiile de la interiorul fortificaţiei (negru) şi a sistemelor de tranşee moderne (alb, respectiv roşu), pe acelaşi set de imagini ca la Figura 7.

Acest studiu cuprinde informații rezultate în urma investigațiilor proprii, care au fost coroborate cu informațiile și datele comunicate cu amabilitate de colegii care au efectuat anterior periegheze și săpături arheologice pe teritoriul comunei Luncavița[12].

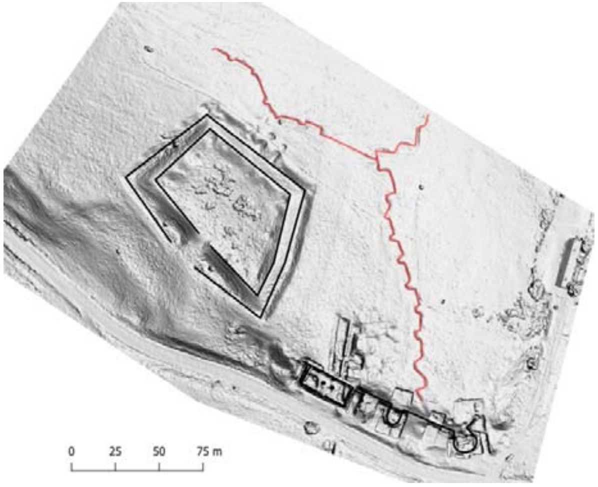

Figura 9. Schiţă parţială a sitului arheologic de la Noviodunum, cu marcarea tranşeelor din Primul Război Mondial (roşu). În stânga – tabia otomană; în dreapta jos – turnuri de epocă romană târzie.

Planul fortificației de pe Dealul Milan a fost corectat ca urmare a realizării unor modele efectuate la o rezoluție mai bună[13], respectiv prin procesarea și analizarea mai detaliată a acestora. Ca urmare, am putut obține câteva detalii suplimentare ale planimetriei interne a fortificației de pe Dealul Milan**,** precum și observații ale traseului incintelor printr-o mai bună corelare cu planul întocmit de Polonic (Figura 7). În urma suprapunerii acestor date, am putut separa cu claritate anumite șanțuri, care în unele porțiuni, conțin elemente de regularitate și structuri asemănătoare unor tranșee din perioada modernă (Figura 8). Tranșee similare au putut fi identificate şi pe alte situri romane din Dobrogea de nord, precum Novidunum (Figura 9) sau Salsovia (Figura 10). Acestea reflectă activitățile de pe linia frontului desfășurate în cursul Primului Război Mondial. Aceste tranșee au afectat parțial colțul Nord-Vestic și latura nordică a fortificației antice de pe Dealul Milan. În această porțiune a platoului, situată în proximitatea pantei accentuate și stâncoase a dealului, se observă o grupare de adâncituri numeroase cu forme rotunjite care nu au fost semnalate în interiorul fortificației antice. Așa cum s-a putut observa și din notițele lui G.I. Lahovari cea mai mare cantitate de piatră fusese extrasă anterior de către localnici[14]. Aceleași situații au fost înregistrate și în cursul cercetărilor de la Salsovia[15], atât ca practică a localnicilor de a demonta zidurile și de a scoate piatra din fundațiile acestora, cât și ca utilizare a fortificației antice ca punct defensiv, în cadrul operațiunilor din cel de-al Doilea Război Mondial (?).

Figura 10. Schiță a sitului arheologic Salsovia cu marcarea tranșeelor moderne (după Topoleanu, Bogdan, Haynes 2012, 110 fig. 20). Cu negru interpretarea urmelor de construcţii antice; cu roşu - tranşee moderne.

[12] Date regăsite în Studiu istoric şi arheologic comuna Luncavița, capitol al Planului de Urbanism General al comunei - Micu et al. 2012.
[13] Datele au fost colectate și prelucrate primar de către Daniel Costea.
[14] Vezi nota 8.
[15] Topoleanu, Bogda, Haynes 2012, 107, notele 61, 62.

Așezarea civilă de la Luncaviţa este situată la Sud de fortificație, după cum o indică materialul ceramic vizibil din abundență în urma efectuării lucrărilor agricole.

3. FORTIFICAȚIA DE TIP *QUADRIBURGIUM* DE LA RACHELU

Fortificația de tip *quadriburgium* de la Rachelu a fost amplasată pe un promontoriu stâncos, situat la marginea zonei inundabile a Dunării (Figura 11), în marginea satului. În prezent fortificația este acoperită în mare parte de grădina unei case. În anul 1991 au fost efectuate săpături de salvare care au dus la identificarea turnului circular de Nord-Est, construit din blocuri de piatră legate cu mortar[16]. De pe cele două fortificații era asigurată vizibilitatea atât între ele (Figura 17), cât și mai departe către Dinogetia, respectiv către Noviodunum.

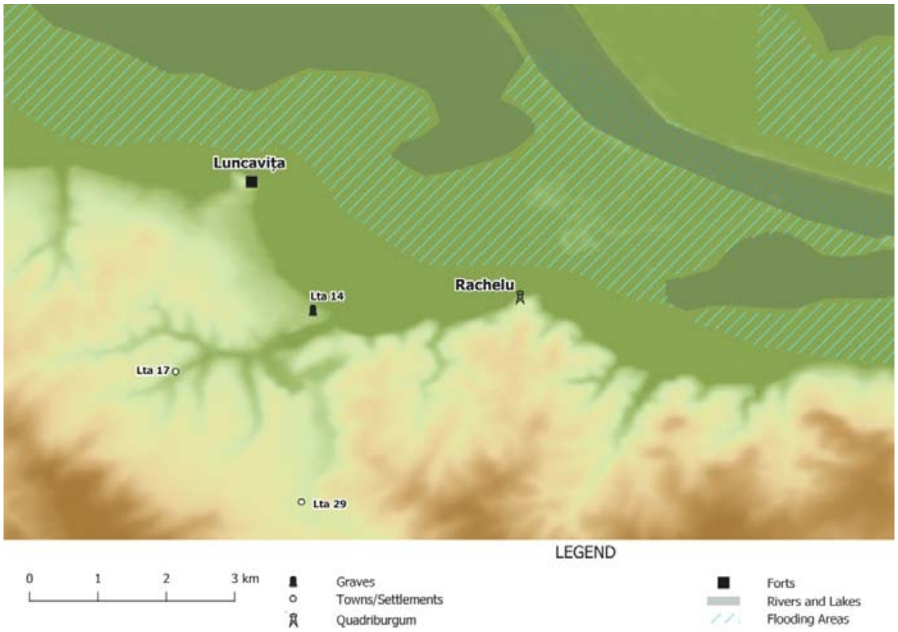

Figura 11. Siturile romane din zona Luncavița – model elevaţie (SRTM).

4. OCUPAREA ZONEI LUNCAVIȚA ÎN EPOCA PRINCIPATULUI

Ocuparea zonei Luncavița în epoca Principatului este documentată prin descoperiri de ceramică, dintre care cele mai importante sunt trei amfore, din care una se află în colecția ICEM și două în cea a școlii generale din Luncavița. Acestea provin din situl, denumit convențional "Lta 14" (Figurile 11-12). Acesta este situat în zona de nord-est a satului Luncavița, nu departe de fosta zonă de bălți a Dunării, fiind identificat în anul 2003, în timpul amenajării unei fundații de locuință.

[16] Cercetările arheologice au fost efectuate de Mihai Zahariade și Gabriel Jugănaru - Zahariade 1999 a, 202, Băjenaru 2010, 130. Dimensiunile sale (45 x 45 metri) au fost preluate pe baza informațiilor furnizate de P. Polonic.
Recunoașterea de teren din aprilie 2019 am făcut-o împreună cu Alexandru Rațiu. Fotografiile din dronă au fost efectuate de Daniel Costea.
Nicolae Gudea a localizat greșit aceasta fortificație de tip *quadriburgium* de la Rachelu în locul celei de pe Dealul Milan (Gudea 2005, 457-458, no. 49).

Dintre descoperiri au fost amintite două amfore, care ar fi putut aparține unui mormânt databil în secolul al II-lea p.Chr. Există indicii că din inventarul complexului funerar mai făceau parte cel puțin câteva brățări de sticlă[17].

O amfora, aproape completă, a fost publicată și face parte din colecția ICEM Tulcea, (Figura 12/1)[18]. Amfora are pastă bej, în compoziţie având mică şi particule negre şi maronii (H - 68,4; Dg - 6,8; Dm - 22; Db - 7,2).

Două amfore au fost descoperite în același loc și se păstrează în colecția Școlii Generale din Luncavița (Figura 12/2, 3). Acestea au aceleași caracteristici cu cea publicată de către colegul Dorel Paraschiv, dimensiunile și unele caracteristici fiind uşor diferite, după cum vor fi prezentate în cele ce urmează. Amforele nu sunt întregi, motiv pentru care nu se pot întregistra dimensiunile pentru toți parametrii. Prima are o înălțime păstrată de 56 cm și diametrul maxim (Dm) de 18,5 cm (Figura 12/2). În cazul celei de-a doua amfore, pe înălțimea păstrată de 45 cm am putut măsura diametrul gurii (Dg) de 6,5 cm., respectiv diametrul maxim (Dm) de 20,5 cm. Se observă faptul că are dimensiuni asemănătoare cu cele anterioare.

Cele trei amfore fac parte din aceeaşi clasă denumită „cu pastă fină” şi gâtul lung, anume *narrow-necked light-clay amphorae*. Tipul respectiv, definit de D.B. Šelov şi S.Yu. Vnukov[19], cuprinde şase variante (A-E), considerate a fi etape evolutive ale aşa-numitei amfore “pseudo-cos”[20].

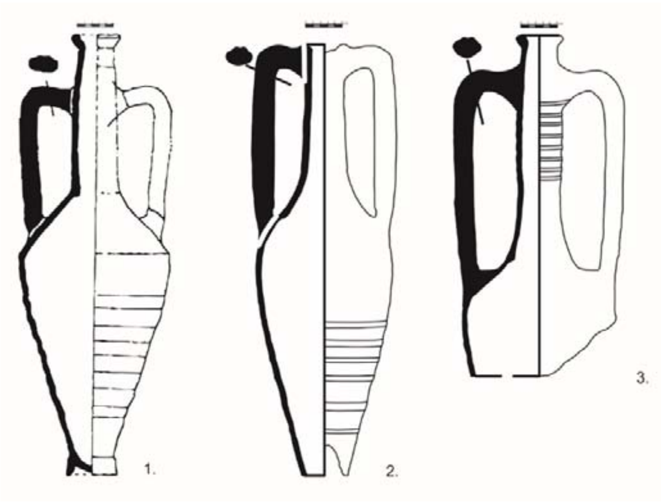

Figura 12. Amfore identificate în situl “Lta 14”. 1) după Paraschiv 2006, 222, pl. 2/11; 2-3) desene Radu Stănescu.

Acest tip de amfore este atestat în toate siturile dobrogene între finele secolului I p.Chr. şi pe durata secolului următor, fiind unul dintre cele mai răspândite tipuri de amfore de la Dunărea de Jos[21]. Amfora este confecţionată din argilă de culoare deschisă de la portocaliu la galben, unele mai albicioase, conţinând mult nisip, placioclaste, ceramică pisată şi fragmente negre de piroxen şi mică. Corp piriform sau ovoidal terminat cu un picior scurt şi inel de susţinere, gât îngust care se lărgeşte spre partea inferioară, având o trecere lină spre umerii amforei, buză profilată, torţi profilate şi uşor arcuite, prinse în apropierea buzei şi la baza umărului amforei[22]. Originea acestor amfore pare a se situa în perioada

[17] Paraschiv 2006, 20, nota 114.
[18] Paraschiv 2006, p. 222 pl. 2/11.
[19] Šelov 1986, 395-400; Vnukov 2004, 407-415; Vnukov 2016, 37.
[20] Abadie-Reynal 1999, 256; Opaiţ 2004, 31
[21] În literatura de specialitate din România, aceste amfore pot fi întâlnite în diferite alte clasificări: Rădulescu 2, Scorpan I, Opaiţ VI, Suceveanu LIV, Paraschiv 3 (Rădulescu 1976, 102 pl. I. 2,2a,3,3a; Scorpan 1977, 269; Opaiţ 1980, 301; Suceveanu 2000, tipul LIV; Paraschiv 2002, 170-171).
[22] Dyczek 2001, 220

elenistică, ele fiind produse cel mai probabil în Heracleea Pontică[23]. În secolele II-III p.Chr. a fost cel mai popular tip de amforă din zona sudică a Mării Negre[24]. Aceste amfore sunt foarte răspândite pe coastele Mării Negre, în special în Nord şi Vest[25], fiind cel mai frecvent tip de amforă la *Noviodunum*[26] sau din necropolele de la *Histria*[27], *Tomis*[28] sau Galați[29]. Cele trei amfore se încadrează în varianta B a acestui tip, putând fi datate în secolul II p.Chr. După cum menționam mai sus, descoperirea lor fiind foarte frecventă în necropole, situație care pare să fie întâlnită și în cazul pe care îl discutăm.

5. Alte situri arheologice din zona Luncavița

Situl numit convențional „Lta 17" a fost descoperit în cadrul unor periegheze desfășurate în ultimele decenii în marginea de sud-vest a satului Luncavița, în partea nordică a unui platou, aflat între Valea Moacii și Valea Joiței. Aici au fost descoperite fragmente de vase și de opaițe romane[30].

Un alt sit, denumit „Lta 29", se află pe o colină care are ca reper borna kilometrică 3 + 400 a DJ Luncavița-Nifon. În zona *Cetățuia*, în timpul unei cercetări de suprafață din anul 1951, E. Comșa a semnalat identificarea unor fragmente ceramice atribuite perioadei romane. Ulterior au putut fi găsite trei gropi menajere conținând material databil în perioada romană[31].

Figura 13. Amplasarea fortificațiilor de la Luncavița, Rachelu (prim plan, săgeată albastră) și Luncavița, Milan (plan îndepărtat, săgeată roșie). Imagine prelucrată după o fotografie aeriană realizată de Dan Costea.

Fortificațiile de pe Dealul Milan și Rachelu, precum și situl Lta14 sunt amplasate pe terasa înaltă a Dunării, în imediata vecinătate a luncii inundabile a Dunării (Figura 13; revezi Figura 11), pe marginea

[23] Šelov 1986, 400; Abadie-Reynal 1999, 256; Dyczek 2001, 215; Opaiţ 2004, 32, Vnukov 2004, 415. Producţia acestui tip de amfore la Heracleea se încadrează în intervalul crononogic cuprins între al doilea sfert al secolului I p.Chr. şi epoca romană târzie.
[24] Vnukov 2004, 415
[25] Abadie-Reynal 1999, 256; Dyczek 2001, 215
[26] Simion 1984, 84, 496 pl. XII.3,4.
[27] Alexandrescu 1966, 511 pl. 79.XVI 1-24; 531 pl. 99/XXX.6-8.
[28] Lungu, Chera 1986, 92, 108 pl. VI.62.
[29] Țentea, Cleșiu 2006, 45-46.
[30] Micu et al. 2012, Lta 17.
[31] Comșa 1953. Informații reluate și în Micu, Maille, 2002, 119; Micu et al. 2012, Lta 29.

platoului. Acestă situație este o caracteristică a majorității fortificațiilor romane de pe frontiera dunăreană. Imaginea oferită de dispunerea celor cinci situri ne oferă o perspectivă mult mai relevantă a dimensiunii ocupării teritoriului în perioada Principatului și a modului în care funcționau instalațiile militare și rețelele rutiere.

MULȚUMIRI

Țin să le mulțumesc mai multor colegi pentru sprijinul acordat în vederea realizării acestui studiu. Lui Cristian Micu i se datorează informațiile de teren care actualizează informațiile referitoare la siturile romane delimitate și introduse în studiul istoric al Planului de Urbanism General, menționate în text (Lta 14, Lta 17, Lta 29). Radu Stănescu a realizat desenele amforelor din colecția Școlii Generale din Luncavița (fig. 16.2, 16.3). Dorel Paraschiv a făcut verificări ale inventarelor ICEM, aducându-ne clarificările necesare asupra provenienței amforelor. Vlad Călina a asigurat procesarea figurilor. Fotografiile din dronă au fost realizate de Daniel Costea.

***

Ovidiu Ţentea (ovidiu.tenteaATgmail.com) este arheolog la Muzeul Naţional de Istorie a României

***

BIBLIOGRAFIE

Abadie-Reynal 1999	Abadie-Reynal, Catherine, Les amphores romaines en Mer Noire (1er – 4e s.*)*, In: Y. Garlan (ed.), Production et commerce des amphores anciennes en Mer Noire, Aix-en-Provence, 1999, 255-264.
Alexandrescu 1966	Alexandrescu, P., Necropola tumulară. Săpături 1955-1961, În: Condurachi, E. (ed.), *Histria II*, Bucureşti, Ed. Academiei R.S.R, 133-294.
Barnea 1986	*Barnea, Al., La forteresse de Dinogetia à la lumière de dernières fouilles archéologiques,* In: *Studien zu den Militärgrenzen Roms III. Akten des 13. Internationalen Limeskongresses Aalen 1983, Stuttgart, 447–450.*
Barnea 1996	Barnea, I., Luncaviţa,în *Enciclopedia Arheologiei şi Istoriei Vechi Româneşti*, vol. II (ed. C. Preda), Bucureşti, Ed. Enciclopedică*, 334.*
Comşa 1953	Comşa, E., Contribuţie la harta arheologică a Dobrogei de Nord-Vest, *SCIV* IV, 3-4, 747-757.
Dyczek 2001	Dyczek, P., *Roman Amphorae of the 1st-3rd Centuries AD Found on the Lower Danube. Typology*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warsaw.
Florescu 1958	Florescu, Gr., *Locuintele*, În: Gr. Florescu, R. Florescu, P. Diaconu, *Capidava. Monografie arheologica*, Bucuresşti, 138-152.
Florescu 2004	Florescu, R., Bordeiul medio-bizantin de la Capidava și rolul său în viața familiilor de stratiotai, *Sesiunea Zilele Antropologiei românești – Universul locuinței, Sibiu 2001*, Istorie și tradiție în spațiul românesc, V, Sibiu, 2004, 253-259. - http://www.capidava.ro/publicatii.php#2

Băjenaru 2010	*Băjenaru, C., Minor Fortifications in the Balkan-Danubian Area from Diocletian to Justinian, Cluj-Napoca, Mega Publishing House.*
Gudea 2005	Gudea, N., Der untermoesische Donaulimes und die Verteidigung der moesischen Nord-und Westküste des Schwarzen Meeres. Limes et Litus Moesiae inferioris (86-275 n.Chr.), *Sonderdruck aus Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 52, 2005, 319-566.
Haynes, Bogdan, Topoleanu 2007	Haynes I., Bogdan, D., Topoleanu, F., Salsovia: A Roman Fort and Town on the Lower Danube. The Lower Danube in Antiquity (VI C BC – VI C AD), in: *International Archaeological Conference Bulgaria-Tutrakan, 6.-7.10.2005* (ed. L.F. Vagalinski), Sofia, 131-140.
Lahovari, Brătianu, Tocilescu 1901	Lahovari, G.I., Brătianu, I.C., Tocilescu, G.G., Milanul, În: *Marele dicţionar geografic al României alcătuit şi prelucrat după dicţionarele parţiale pe judeţe,* IV, Bucureşti, 339.
Lungu, Chera 1986	Lungu, V., Chera, C., Contribuţii la cunoaşterea complexelor funerare de incineraţie cu "rug-busta" de epocă elenistică şi romană de la Tomis, *Pontica* XIX, 89-111.
Micu, Maille 2002	Micu, C., Maille, M., Rechérches archeologiques dans le cadre de l'etablissement-tell de Luncaviţa, (dep. de Tulcea), *Studii de Preistorie* I, 115-129.
Micu et al. 2012	Micu, C. , Ailincăi, S., Mihail, Fl., Stănică, A., Panait, V., Costea, Iuliana, Dima, Ligia, Mocanu, M., Iacob, Mihaela, Paraschiv, D., Studiu istoric şi arheologic comuna Luncavița, Tulcea.
Opaiţ 1980	Opaiţ, A., Consideraţii preliminare asupra amforelor romane şi romano-bizantine din Dobrogea, *Peuce* VIII, 291-327.
Paraschiv 2006	Paraschiv, D., *Amfore romane și romano-bizantine în zona Dunării de Jos (sec. I-VII p.Chr.)*, Iași, Editura Fundaţiei Axis.
Poenaru-Bordea 1992-1993	Poenaru-Bordea, Gh., Ocheşeanu, R., Un tezaur de denari romani din secolul I p.Chr. de la Rechelu şi câteva descoperiri monetare izolate din comuna Luncaviţa, jud. Tulcea (Un trésor de dénars romains du Ier siecle apres J. C. de Rachelu et quelques découvertes monétaires isolées de la commune de Luncaviţa), *BSNR*, 1992-1993 [1996], 86-87, nr. 140-141, 77-94.
Rădulescu 1976	Rădulescu, A., Amfore romane şi romano-bizantine din Scythia Minor, *Pontica* IX, 1976, 99-114.
Scorpan 1977	Scorpan, C., Contributions à la connaissance de certains types céramiques romano-byzantins (IVe-VIIe siècles) dans l'espace istro-pontique, *Dacia N.S.* XXI, 269-297.
Šelov 1986	Šelov, D. B., Les amphores d'argile claire des prèmiers siècles de notre ère en Mer Noire, In: J.-Y. Empereur, Y. Garlan (éd.), *Recherches sur les amphores grecques. Actes du colloque international (Athènes, 10-12 Septembre 1984), Bulletin de Correspondance Hellénique. Supplément 13*, Athènes, 395-400.
Simion 1984	Simion, G., Descoperiri noi în necopola de la Noviodunum. Raport preliminar, *Peuce* IX, 1984, 75–96, 481–502.
Suceveanu 2000	Suceveanu, Al., Histria X, Ceramica romană din secolele I – III p.Chr, Bucureşti, Editura CIMEC TIR L 35 –Tabula Imperii Romani: L 35, Romula-Durostorum-Tomis, Bucarest, Editura Academiei Republicii Socialiste România.
Topoleanu, Bogdan, Haynes 2012	Topoleanu, F., Bogdan, D., Haynes, I., Salsovia: chronological landmarks, *Peuce, S.N.* X, 2012, 101-144.

Tocilescu 1882	Gr G. Tocilescu, Monumente epigrafice şi sculpturale din Dobrogea, Revista pentru istorie, arheologie si filologie I, 97 – 132.
Tocilescu 1898	Tocilescu, Gr. G. mss. rom. 513 [Biblioteca Academiei Române], 1898 [5132] mss. 100-101.
Țentea, Cleșiu 2006	Țentea, O., Cleșiu, S., Fortificaţia şi necropola romană de la Galaţi, Cart. „Dunărea". Raport arheologic, *Cercetări Arheologice* 13, 39–88.
Țentea, Oltean 2009	Țentea, O., Oltean, Ioana, A., The Lower Danube Roman Limes at Galaţi (Romania). Recent results from excavation and aerial photographic interpretation, In: *Limes XX: Estudios sobre la Frontera Romana, Roman Frontier Studies, vol. III, Anejos de Gladius 13*, León, Spain, September 2006, eds. A. Morillo, N. Hanel, E. Martín, Madrid, Polifemo, 2009, 1515–1524.
Țentea 2015	Țentea, O., Closing a gap. A roman fort rediscovered, in Limes XXII. Proceedings of the XXIIth International Congress of Roman Frontier Studies, Ruse, Bulgaria, September 2012 (eds. L. Vagalinski, N. Sharankov) (= Bulletin of the National Archaeological Institute XLII, 2015), Sofia 2015, 269-276.
Vnukov 2004	Vnukov, S. Y., Pan-roman amphora types produced in the Black Sea Region, In: J. Eiring, J. Lund (eds.), *Transport Amphorae and Trade in the Eastern Mediterranean, Acts of the International Colloquium at the Danish Institute at Athens, September 26-29, 2002 (Monographs of the Danish Institute at Athens 5)*, Athens, 407-415.
Vnukov 2016	Vnukov, S. Y., Еще раз о типологии, эволюции и хронологии светлоглиняных (позднегераклейских) узкогорлых амфор (On the typology, evolution and chronology of light- clay (late Heraclean) narrow-necked amphorae), *Российская археология (Rossijskaja Arheologija)* II, 36-47.
Zahariade, Gudea 1997	Zahariade, M., Gudea, N., *The Fortifications of Lower Moesia (AD 86–275)*, Amsterdam, Hakkert.
Zahariade 1999	Zahariade, M., *The Roman Frontier in Scythia Minor (1980–1995). Proceedings of the XVIIth International Congress of Roman Frontier Studies, Zalău 1997*, Zalău 1999, Publishing House Porolissum, 199–213.
Zahariade 1988	*Zahariade, M., Moesia Secunda, Scythia și Notitia Dignitatum, Editura Academiei Republicii Socialiste România București.*

ILLUSTRATIONS

Figure 1. Map of the Roman provinces situated in the Lower Danube region during the Principate (left) and detail (right).

Figure 2. Luncaviţa, spot Milan, plan of the fort (after Tocilescu 1989, 100-101).

Figure 3. Luncaviţa-Milan, orthophoto (left) and photointerpretation (right), both following Ţentea 2015, 272, fig. 6 a.

Figure 4. Plan published by G. Tocilescu (1989, 100-101) for Luncaviţa fort overlaid a digital terrain model (left), orthophoto (middle), and a hillshade digital model highlighting the slopes.

Figures 5-6. Oblique photos on Luncaviţa-Milan (Dan Costea 2018).

Figure 7. Vertical photos, Luncaviţa-Milan (Dan Costea 2018).

Figure 8. Interpreting existing evidence for the inner buildings of the fort (black) and the modern

tranches (white, red), on the same image set as in the Figure 4.

Figure 9. Sketch of the archaeological site from Noviodunum (detail), showing the trenches of the First World War (red lines). Ottoman fort (tabia) on left and some towers of the Late Roman fort (right).

Figure 10. Outline of the Salsovia stronghold (black) with some modern trenches (red). Hillshaded terrain model overlapped by the restituted plan, after Topoleanu, Bogdan, Haynes 2012, 110, fig. 20.

Figure 11. The Roman archaeological sites around Luncaviţa – elevation model.

Figure 12. Amphorae found on 'Lta14' site. 1) following Paraschiv 2006, 222, pl. 2/11; 2-3) drawing made by Radu Stănescu.

Figure 13. Location of the forts from Luncaviţa Rachelu (foreground, blue) and Luncaviţa-Milan (background, red). Snapshot by Dan Costea, heading west.

Cercetări Arheologice, XXV, 2018, 119-180

Roman Age Pottery at the Fort Băneasa, collected in 2017 Archaeological Campaign

Eugen S. Teodor, Emil Dumitraşcu

Abstract

The authors are testing here an older impression, that the Roman pottery from western and eastern sides of the Olt River (*Alutus*) is not exactly the same. In order to accomplish a comparison, they are using two sets of data: the normalised data offered by the old monograph of the Roman pottery from Oltenia (Popilian 1976) and the ceramic inventory from the digging campaign at the Roman fort from Băneasa (Teleorman county, 20 km east of Olt River).

A methodological section explains the criteria followed for classifying the sherds, in order to have both an archaeological report and the object of comparison with previous collections of data. At the end of that section there is explained the annex of the study, containing the detailed description of the ceramic pastes, as well as some statistics of the recurrence of the main types.

The larger section of the study is an illustrated and commented catalogue of the pottery from Băneasa, sorting data in the next order: recipients for transportation, for storage, for cooking, for drinking and for eating, ending with the lids – a multifunctional category – and *mortaria*.

A last section of the paper tries to bring a solution to an older problem: how different is the pottery from the eastern fringes of *Dacia inferior* compared with that – better known – from the core of the province, located west of the Lower Olt River; a comparison still difficult, as working with such different collections (a full-shape catalogue of recipients versus a complete inventory from one digging).

Rezumat: Ceramica de epocă romană din campania arheologică a anului 2017 la castrul Băneasa

Autorii au testat prin acest studiu o mai veche impresie, anume că ceramica romană de pe părţile de vest şi de est ale Oltului nu este tocmai la fel. Pentru a-şi atinge obiectivul, sunt folosite două seturi de date: cele oferite de clasica monografie a ceramicii romane din Oltenia (Popilian 1976) şi inventarul ceramic al campaniei din vara anului 2017, în castrul Băneasa (judeţul Teleorman, 20 de km est de râul Olt).

Partea metodologică a lucrării explică criteriile folosite pentru clasificarea fragmentelor ceramice pentru a obţine termenul de comparaţie necesar cu datele pre-existente. La finalul acestei secţiuni este explicată Anexa în care sunt descrise tipurile de fabricaţie ceramică şi date statistice asupra recurenţei lor.

Partea cea mai largă a studiului este un catalog ilustrat şi comentat al ceramicii de la Băneasa, folosind următoarea ordine de sortare: recipiente pentru transport, stocare, gătit, pentru lichide şi pentru servirea mesei, sfârşind cu capacele – categorie multifuncţională – şi *mortaria*.

Ultima parte a lucrării încearcă să propună o soluţie pentru o mai veche problemă: cât de diferită este ceramica din teritoriile de la graniţa de sud-est a secolului al III-lea, în comparaţie cu cea cunoscută pentru nucleul vechi al Daciei „de jos”, aflat la vest de râul Olt. Comparaţia este deocamdată dificilă, câtă vreme lucrăm cu colecţii constituite atât de dificil (un catalog de forme întregi *versus* un catalog al tuturor artefactelor, dar care sunt toate fragmentare).

Key words: Roman pottery, military site, fabrication, statistics, imports

Cuvinte cheie: ceramică romană, sit militar, fabricaţie, statistică, importuri

1. INTRODUCTION

The Roman fort at Băneasa lays along *Limes Transalutanus*,[1] housing the largest military garrison from that frontier. It is located only about 20 km north of the Danube and another 20 km east of the lower Olt River. The archaeological research in the area was initiated within the *Limes Transalutanus project* (2014-2017). In September 2016 was done a small, informative digging, located at the south-western corner, considered an endangered area, in order to evaluate the conservation status.[2] As the results were better than expected, a systematic digging program was initiated in 2017, beginning with the north-eastern corner (the best preserved), the report published excluding the collected pottery,[3] due to the predictable size of the study, as well as the needed time for processing data.

In the report for the 2016 campaign, as well as in several other instances,[4] we stressed the great difficulties in understanding what 'Roman' means in the third century Roman eastern frontier, and what could be local tradition, archaeologically labelled as Chilia-Militari Culture.[5] The first impressions were that the two concepts are melted in an indistinct material culture, needing a more applied study for both. A first step was to turn the 'bible' of the Roman pottery – the well-known monograph made by Gh. Popilian in 1976 – in a database, in order to have a clear comparison set.[6] The second step is exactly this paper, dealing with the pottery recovered from a barrack in 2017.

The work is presenting the Roman Age pottery in a detailed analysis, including the fabrication, colour and functionality of the recovered sherds, leaving microscopy and chemical analysis for a later debate.[7] There are included a table of the fabrication types, a catalogue of pottery, illustration, and comments for each major functional class, followed by a discussion on the main issues.

It worth mention that all the presented artefacts are safely dated for the first quarter of the third century,[8] or the first half of existence for that frontier.

2. CLASSES AND TYPES OF FABRICATION

The digging from 2017 has affected 145 m^2 at the north-eastern corner of the fort, including a section going through the defensive ditch. The surface inside the fort, featuring the burned ruins of a military barrack, was far smaller, around 50 m^2. Due to the fact that the area was not military reused in the second phase of the fort – shrank at the western side, along the terrace – the ruins were not cleaned and removed, therefore plenty of pottery was collected. Unfortunately, those ruins were neither undisturbed, being upturned in order to recover some valuable things, like weaponry, equipment and very likely the wood incompletely burned.[9] Consequently, the pottery is very fragmented.

It has been counted 2114 pottery fragments, weighting 32.065 kg. All the sherds received a gross classification, based on the generic fineness (fine or coarse) and the type of firing (oxidised or reduced). Their balance is contained in the Table 1.

[1] Teodor 2017.
[2] Teodor 2016. A short but extensive digging, from the time of the Second Wold War (Cantacuzino 1945) did not bring notable contributions.
[3] Teodor, Dumitraşcu, Ştefan 2017.
[4] See mainly Teodor, Ştefan, Bădescu 2017, but pottery related problems occur also in others, as Teodor 2017 (889, 891, 898, etc.) or Teodor, Bădescu, Haită 2015 (125, 127-128).
[5] See Teodor, Bădescu, Haită 2015 with bibliography for Chilia-Militari.
[6] Teodor 2019.
[7] Microscopically snapshots are already taken for about 100 artefacts, but the chemical analysis, as well the petrographic survey have to wait. All these are anyway too lengthy to be included in this study.
[8] Teodor, Dumitraşcu, Ştefan 2017, 91. This chronology is also supported by a coin discovered in the 2019 summer diggings, on the road from the eastern gate (denarius from Caracalla, most likely from 213, as read by Mihai Dima after a superficial cleansing).
[9] In that report (Teodor, Dumitrașcu, Ștefan 2017, 96) we have mentioned the shortage of wood in the area, therefore the fact is understandable.

Table 1. Ceramic paste fineness and firing

fineness	firing	weight (sum, grams)
fine	oxidized	7,354.38
fine	reduced	9,227.96
coarse	oxidized	5,733.06
coarse	reduced	9,559.30
'kaolin'	oxidised	190.45

'Fineness' was estimated as the possibility to have one fragment or another from a table set. 'Coarseness' is similarly an estimation that one fragment or another could serve in kitchen, including for boiling things. 'Oxidized' and 'reduced' mean, simple, that at the glimpse the object seems rather red (or another warm colour) or grey. For the complex firing processes, on which the faces and the core are of different shades, or when a particular face is different, it has been always used for classification the face more exposed to the view, as the outer face of a flagon, or the inner face of a dish.[10] The proportion of greyware from the Table 1, of about 60%, is abnormal high for the first quarter of the third century, at least in comparison with the Roman pottery from Oltenia.[11] If we are removing from analysis the amphorae – which are certainly not local production – the proportion of grey pottery raises at 70.3%. This is giving a very particular profile of the local production, from the very beginning. As for the 'kaolin', it is just a conventional name, easy to understand by archaeologists; it is in fact kaolinite clay, with a concentration of aluminium oxide around 20%, not very fine and not very bright, having a pale yellow tint.[12] All those products are also certain imports, and removing them from statistics would increase even more the percentage of greyware.

About three quarters of the fragments (1537) were classified only on this way, because they were too small (the average weight is 9.6 g), impossible to be ascribed to a certain functional class, and because the second phase of classification (see below) is time consuming; in fact, a detailed fabrication typology worth only if the fabrication type and the use of the recipient could be analysed together.

A second phase of classification aimed to classify the artefacts for a specific type of fabrication. That was done under a large magnifying glass (14 cm across) and strong white light, noting down all the things macroscopically visible. It came up the Table 2.

Table 2. Classes and types of fabrication, short description and frequency
Classes very-fine, fine, half-coarse, coarse

type	description	Red	Grey	White
1	sandy but fine, under millimetric silica (silicon dioxide, typically in the form of quartz), small but many mica flakes, holes up to 1 mm		4	
2	ceramic with fine to coarse silicate-sand, very fine mica flakes and rare brown opaque minerals; open pores up to 1 mm	4	2	
3	sandy, many silica up to 1 mm, average mica flakes, a few brown opaque minerals, possibly grinded sherds, sparse and very small		1	
6	sandy but very fine, silica under millimetric size, powder-like mica, sparse, tiny holes (in 0.1 mm class), middle frequency (3 out of 5)	4	13	
7	rare quartzitic elements, of millimetric size, many mica flakes (especially on faces), tiny and very rare porosity holes	2	3	
9	sandy fabric, with silica below 1 mm, mica flakes relatively large (0.2 mm) but rare, with relatively rare tiny holes (in class 0.1 mm)	11	40	
10	sandy fabric, with silica below 2 mm and abundant, mica flakes abundant too; no obvious porosity		8	

[10] The bowls were assimilated with the closed formed, for which the outer face is the most visible. On the other hand, the complex firing is a rather accidental presence, around 1% from all.
[11] The reader will find a dedicated section for such comparisons, at the end of the paper.
[12] See for details Teodor 2019, 100, note 53. For kaolinite see also Shepard 1965, 6-7.

11	sandy fabric, with silica below 2 mm and abundant, small amount of mica flakes; no visible porosity; border type towards very coarse fabric	1	12	
12	as no. 10, but gravel up to 3 mm and rare holes; border type towards very coarse fabric	5	27	
15	rare quartz/silica sandy granules, many mica flakes, rare porosity holes		2	
20	sandy, slightly rough, with no visible components (one of the finest)	4		1
23	sandy, relatively fine, sub-millimetre silica, frequent; small amounts of mica flakes, accidentally black mate mineral, holes of millimetric size but abundant, possibly crushed sherds	2	1	
26	sandy, silica up to 2 mm, frequent; sparse brown minerals, nothing else visible; possibly import		2	
28	fine, almost dusty; no visible silica; possibly mica (very small), rare shiny black mineral; import	1	1	
31	abundant and large silica (up to 2 mm), plenty of mica flakes, rare black minerals, possibly crushed sherds (or brown mineral?); border type towards very coarse fabric		1	
39	slightly rough, with no visible silica, frequent mica flakes, no other mineral compounds	3	5	
40	variant to no. 28, no silica, slightly rough touch, mica flakes, abundant dark brown areas, low porosity	1		
41	abundant silica and gravel up to 3 mm, mica flakes relatively sparse, high porosity, cracks on the surface; border type towards very coarse fabric	1		
42	fine, very compact, with no visible components on magnifying glass, except mica flakes (only on the faces?); no visible porosity	2	1	
43	dense, resonant, pale yellow with pink tint, no silica visible but lots of opaque, black and glossy matters, along brown matters, all relatively large (up to 3 mm), mainly on the outer side (the slip?), possibly with a decorative effect; no hollows visible	1		
44	compact, with silica up to 1 mm, relatively frequent, slightly shiny (mica flakes?), very discreet hollows; it is related with the type 9	2	3	
45	dense, resonant, very well sorted, with no obvious silica, abundant very fine mica flakes, small and rare hollows	4	3	
46	dense, resonant; excellent sorted, with no visible elements, mica flakes only on the faces, very small and sparse hollows	1	9	
47	dense; with silica only accidentally present, sparse mica flakes, small hollows but relatively frequent; associated with a coarser slip, with similar composition	12	15	1
48	dense, well burnt, with large silica elements (up to 2 mm, accidentally larger), large and frequent hollows	2		
49	as the type 48, but with silica in excess, lots of mica flakes, also a sparse black opaque matter; possibly grinded sherds	1		
50	fine, smooth, very small mica flakes, relatively frequent, opaque brown matters, small and sparse, small and sparse hollows	5	2	
51	as the type 50, with sparse fine silica granules, no brown matters	16	22	1
52	fine ceramic matrix, but including also fine sand elements relatively abundant (although not visible), fine but abundant mica flakes, sparse hollows	4	8	
53	very fine and smooth, no silica visible, sparse mica flakes, very low porosity	11	21	2
54	fine, slightly rough; mica flakes only on faces (slip); hollows relatively small (as 0.3 mm) but many	1	6	
55	silica up to 1 mm (accidentally larger) but abundant, sporadic mica flakes, sparse brown opaque areas, sub-millimetre but relatively frequent hollows; fabrication near the definition ‘coarse’	3		
56	very fine, almost no roughness, sparse and small silica, no mica flakes, rare small brown opaque matters, the same for the hollows	2		
57	as 56, but with fine, small mica flakes	3	3	
58	fine, slightly rough touch, sparse and small silica, discreet mica flakes, sparse small hollows; the particularity is made of grey opaque areas, very small but relatively many		9	

59	fine, very small and sparse silica, doubtful mica flakes, rare and very small opaque brown areas, fine grinded sherds but relatively frequent			2
60	under millimetre silica, but relatively many, also relatively many mica flakes (some coarser), small hollows but abundant	3	10	
61	silica up to 1 mm, relatively frequent; no mica flakes; small hollows but relatively frequent; border type towards coarse paste types	4	1	
62	fine, no silica, no mica flakes, but containing brown opaque matters (up to 0.3 mm), relatively sparse, also rare black glossy matters; light pink, certainly import	1		
63	abundant silica, up to 2 mm; no easily visible mica flakes, relatively high porosity	3	5	
64	although with no visible silica, it has a rough touch; rare and white opaque matters, no easily visible mica flakes; relatively frequent brown opaque matters up to 2 mm	2		
65	no silica or mica flakes visible, but many small brown granules, sparse feldspar rods, tiny and rare hollows	1		
66	sparse silica up to 0.2 mm, no mica flakes, opaque brown matters, very small but quite abundant, rare small hollows			1
67	no silica or mica flakes visible, relatively frequent small (0.2 mm) glossy black matters, rare whitish rods (feldspar?), rare very small hollows	1		
68	very small but frequent silica, opaque brown matters, similar in size and density, very small but many hollows	1		
69	dense and resonant, very well sorted (no silica), very tiny but plenty of mica, very small but frequent hollows		2	
70	similar with 69, with no mica flakes and rare small hollows	1		1
71	tiny but plenty of silica, small and moderate mica flakes, very small but abundant hollows	2	5	
72	dense, very well sorted (no silica), sparse and small mica flakes, sparse feldspar rods, very low porosity	1	1	
73	tiny and sparse silica, rare black glossy matters, tiny but frequent hollows	1		
74	dense and well sorted, rarely visible small silica, no mica, sparse whitish material (limestone?), rare small hollows	1		
75	silica up to 2 mm, relatively many, no mica flakes, rare brown opaque matters, rare whitish matter (calcar?), relatively large hollows (up to 1 mm) but just a few	1		
76	abundant silica around 1 mm, many mica flakes, sparse white soft matter up to 1 mm, low porosity	2	1	
77	frequent silica around 1 mm, sparse mica flakes, relatively frequent black opaque minerals up to 2 mm, rare coarse grinded sherds (up to 2 mm)	2		
78	dense, very well sorted, although some small silica are visible; no mica flakes; very low porosity		1	
79	frequent silica up to 1 mm, small amounts of mica flakes (rather coarse), sparse black minerals up to 1 mm, porosity relatively high (small holes but abundant)	4	2	
80	sparse and small silica, also rare mica flakes, sparse grinded sherds, up to 1 mm, very low porosity	4	5	
81	relatively large (up to 2 mm) and frequent silica, sparse mica flakes, rare brown and black matters, up to 1 mm, porosity relatively important (holes up to 1 mm, frequent)	2		
82	sparse and small silica, no mica flakes, a brown soft matter, exfoliating, and a black and tough mineral, both rare and around 1 mm in diameter, small and rare holes	1		
83	compact and hard, frequent silica up to 1 mm, possible mica flakes, porosity relatively important (frequent holes around 1 mm)	2		
84	small silica (under 1 mm) but frequent, very tiny mica flakes, difficult to spot, rare black spots below mm scale, small holes but relatively many		2	
85	fine, no silica, no mica flakes, brown soft exfoliating matter, another black, tough and glossy, both up to 1 mm and rare, soft feldspar, small and sparse, small and sparse grinded sherds, no visible porosity	8		

86	rare silica up to 1 mm, no mica flakes, brown round particles up to 2 mm, relatively frequent, rare small holes	2		
87	frequent silica up to 1 mm, relatively rare mica flakes, frequent black matters up to 1 mm, small but frequent holes	2	2	
88	dense, resonant; very well sorted (no silica), a small amount of mica flakes; very small holes but relatively frequent		2	1
89	very small and sparse silica, as well as mica flakes, white and soft feldspar (?) up to 1 mm, sparse, small but frequent holes		2	
90	very small and sparse silica, tiny but frequent mica flakes, sparse feldspar (?), small but frequent holes	1	4	
91	frequent silica up to 1 mm, no mica flakes, rare feldspar up to 1 mm, very small holes but frequent	1		
92	frequent silica up to 1 mm, rare small mica flakes, rare small black matters, sparse feldspar up to 1 mm, small and relatively rare holes		3	
93	very small and sparse silica, small but abundant mica flakes, rare and very small black matters, small but frequent holes		1	
94	frequent silica up to 1 mm, plenty of fine mica flakes, rare fine grinded sherds, middle porosity		2	
95	abundant silica up to 1 mm, a small amount of mica flakes, sparse feldspar up to 2 mm, very fine grinded sherds, middle porosity (small holes but plenty)	1	1	
96	abundant silica up to 1 mm, a small amount of (golden) mica flakes, sparse opaque brown elements	1		
97	sparse and small silica, no mica flakes, rare feldspar up to 2 mm, rare grinded sherds up to 2 mm, low porosity	1		
98	silica is not visible but it has a rough touch, a small amount of mica flakes, frequent but small black elements, very low porosity			1
99	rare under-millimetre silica, frequent mica flakes, rare under-millimetre black particles, rare fine grinded sherds	1		
100	as the type 99, without the black particles	1		
	TOTALS	167	276	11

There are many comments to make about the table above. First of all, the top number under 'type' is 100, but there are 77 rows at all. The reason is the fact that the database, created for the previous campaign (2016) and used further, contains all pottery that popped up at Băneasa, including those of the Hallstatt settlement. The number of each type will be considered just a name, or an ID.

Secondly, the descriptions were made by archaeologists, not by geologists, therefore the accuracy of the terminology shouldn't be judged too harsh. The purpose was not to 'identify' things visible with the (almost) naked eye, but to provide a description detailed enough to avoid naming multiple times the same kind of paste. We are not very sure that we have succeeded, but at least we have tried.

A third fact is that the Table 2 from above is difficult to read, and even more difficult for tracing similar types. In this respect, we used analytical tables, one for each major class of fabrication (very-fine, fine, half-coarse, coarse). Those four tables are displayed as Annex 1. Even so, one will need explanations about the way those tables were completed, as well as how they have to be red.

Annex 1 uses seven identifiable intrusions: quartz,[13] mica flakes,[14] black opaque,[15] brown opaque,[16] voids,[17] feldspar,[18] and iron ore.[19] Each of them has two columns reserved, for size and frequency. Size is

[13] Translucent or white, very hard, they are larger grains of the sand trapped in the clay. Within the Table 2 it is render as (more generic) 'silica'.

[14] Glistening flakes, most of the time white. In a very few cases it has been observed gilded mica, noted case by case (into the database of the artefacts); as a general fact, gilded flakes occur on pottery which very likely is not a local product.

[15] Most of the time shiny, being black iron ore. Not all the black intrusions are shiny, but this is difficult to say on a magnifier.

[16] Dull brown, clay like, or grog (Orton, Hughes 2013, 281).

[17] If more or less round, the voids tell about the (melted) limestone (Orton, Hughes 2013, 280) from the original clay

given in mm, but the figures are indicating rather classes of size than real numbers; '0.1' means an almost invisible matter, having the size near 0.1 mm, but doesn't exclude values up to 0.5mm; similarly, '1' indicated sizes close to 1 mm, and '2' close to 2 mm. Usually the exceptional sizes of some intrusions are ignored. A special case is the notation '/0/', meaning 'nothing visible', followed yet by a frequency, as 1 or 2, meaning that despite the absence of a visible matter (through a magnifying glass), the surface is feeling as a bit rough, therefore – deductively – the ratio of a fine sand would be relatively large within the clay paste.

We have to say it again: these are not petrographic identifications, but easily identifiable intrusions by an archaeologist. Their real nature is not known, it is only presumed. Although without a 'scientifically' determination, the procedure is yet necessary for splitting up typology for hundreds of sherds with the usual means at hand for an archaeologist. More than that, conditions for observation were not always great, as the sherds have secondary burnings and layers of matters of different natures (calcareous, ash, organic, or a combination of those). True enough, in difficult situations we have broken a part in order to observe the fresh fracture. Even so, some very small intrusions are not visible in an irregular fracture, as would be the mica flakes.

Frequency is given in five steps: 1 – sparse (the usual case would be 'only one visible'); 2 – rare (difficult to spot into the paste); 3 – medium presence (easy to observe, but not too many); 4 – high (obvious, dominant in the view); 5 – very high (over 80% from composition, never occurred).

Classification is mainly intended for the paste of the body and only in some cases it contains data about the surface treatment, as would be the types 42, 46, 54 (etc.) for which it was noticed the presence of the mica flakes only in the composition of the slip (in order to achieve a glittering look). Such observations were not available in all cases, because the slip is very damaged or covered with layers of calcite or decayed organic matters. The poor conservation of the slips made impossible a dual classification (body and slip), risking not only to multiply unfruitful the fields of the database, but also to reach false conclusions and make far too many types. In most of the cases the slip can be stated only based on the discreet marks of the wooden spatula used in finishing process (but not in forming the shape, made under the pressure of the fingers), the composition of the body and the slip being identical (even if diluted for the last). This is the case for the majority of the kitchen pots.

As one can see on the Annex attached to the paper, the classes of fineness (very-fine, fine, half-coarse, coarse) are not predetermined, and the scale is not copied from other works,[20] but calibrated to the collection in work. As the classification of the types was rather intuitive than based on a certain calculation (size and frequency of the intrusions), some of them could be questionable. For instance, the type 39 (fine) has an analytical description fitting rather the 'very-fine' category (no visible quartz but a rough touch and a moderate presence of mica flakes), comparable with (for instance) type 51 (classified 'very-fine'). It is normal to be so, as long as the terms within the pairs of classes (very-fine and fine; half-coarse and coarse) have the same practical utility ('tableware' or 'kitchenware'), the distinction inside the pairs being rather conventional. Frontier types could be also found between the fine and coarse categories; as would be the types opening the second and the third list (types 1 and 3 at the Annex 1), the only notable difference being the brown opaque matters from the type 3.

Classifying one object or another as joining a type or another does not mean a certitude that the entire production was made in a certain location, with very similar clays. One example shows clearly the opposite: the type 47, half-fine, for which the statistics are showing 12 oxidized, 14 reduced, and 1

paste. This is the case, without missing the irregular shapes (also limestone).

[18] Sub-rectangular (rarely rectangular, elongated), bright shades (even white), cleaving.

[19] Typically red and oval.

[20] For instance, the scale of inclusions proposed by Orton, Hughes 2013, 281, is split in 5 steps: very fine (up to 0.1 mm), fine (0.1 to 0.25 mm), medium (0.25-0.5 mm), coarse (0.5-1 mm), very coarse (larger than 1 mm). This could work for middle ages pottery, but certainly not for the Roman age pottery, sometimes much coarser than the proposed scale. The scheme has also another downfall: estimating with the free eye classes of size so small is far too risky, and would imply using a microscope for each item, which is time consuming and not practical; a scale of inclusions without a scale of percentage of inclusions seems useless. Rusu Bolindeţ (2007, 61) is using a scale still smaller, beginning with 0.01 mm for the 'fine' type, which is – in our opinion – improper for a macroscopic estimation.

whitish artefacts; the type 47 being the best represented half-fine type, making thus the core of the local production, but it contains also one item made of kaolinite, a raw material which surely is not local. The clay types recorded are only suggestions about the way in which the pottery production would be possibly structured.

Table 3. The most frequent types of paste

group	type	red	grey	white	sums (items)
very fine	51	16	22	1	39
	53	11	21	2	34
fine	6	4	13		17
	47	12	15	1	28
half-coarse	9	11	40		51
	10		8		8
coarse	11	1	12		13
	12	5	27		32

The most frequent types are anyway certainly pointing out the local production (Table 3). They collect roughly half of the pottery classified in details (222 artefacts). Those more numerous types are all pairs of very similar paste types, the variation being possibly due to the natural variation of the clay source (as the composition of clay could vary, on the same spot), in manufacture, or even in laboratory observation.

A relevant fact is the distribution of the functional classes within those frequent paste types. If the coarse types are – as expected – mainly kitchen pots, the array of shapes within the fine types is considerable (storage jars, flagons, beakers, bowls, dishes, lids, small beakers, double handled jars). All of them are distributed in all frequent fine types from the Table 3 (51, 53, 6 and 47). This would be the proof that the pairs of types are only variations of a single clay source, and the main provider of pottery is only one, of course, in the close proximity. Studying the inclusions of the four dominant types we can presume that the clay source is the same (Table 4).

The sherds classified within the paste types make a majority of the artefacts studied, in terms of weight. They are 577 fragments, weighting 17.257 kg, or an average of 29.91 g (to be compared with 9.6 g, the average of not classified fragments).

Table 4. Inclusions within the most frequent types of fine pastes

type	quartz		mica		black opaq.		brown op.		voids		feldspar		iron ore	
	size	freq	size	freq	size	freq	size	freq	size	freq	size	freq	size	freq
51	0.1	1	0.1	2					0.1	1				
53			0.1	2					0.1	1				
6	<1	2	<0.2	2					0.1	3				
47	0.1	1	0.1	2					0.1	3				

3. Catalogue

In this section we shall present the main corpus of pottery recovered in the digging from 2017. A short

introduction is needed in order to tell the way in which the content is structured.

The main parts of the catalogue are presenting the main functional classes: transportation recipients (amphorae), storage jars, kitchen jars, small pots (different classes), liquid transfer pots (beakers, but mainly flagons), eating related pottery (bowls, dishes), lids, *mortaria*.

The published catalogue will not render the entire database (704 records), but those about we were able to determine for each sherd with a reasonable certitude the function of the recipient and the type of pottery (see the previous section), counting 261 records. Some of them are illustrated, some are not.

The catalogue has the next fields:

- DB – a unique identification number of the sherd
- the main fabric class (noted shortly 'fabric'), using the next four acronyms: vF (very fine), F (fine), hC (half coarse), and C (coarse)
- the type of paste (noted 'paste'), as rendered in the previous section
- colour, which will be not Munsell Chart Colour, for reasons already explained,[21] but a limited set of 'natural' colours, as accustomed in archaeology
- secondary burn (noted 'sec.burn.'), mainly for the traces of use in the kitchen
- 'form' (shape, functional class)
- 'part' of the pot shape represented by the analysed sherd (rim, shoulder, etc.)
- the proportion on which the sherd is conserved, near the closest diameter (expressed in degrees), noted 'conserved'
- measurable 'diameter', cm, related to the known 'part' from above
- 'figure' number, is any
- description, containing observations, complementary measurement, comments

The sorting of the records is given by the next order of criteria: form (shape), generic order of the fineness (very fine, fine, half coarse, coarse), type of paste, colour.

3A. AMPHORAE

This class is the best represented on the processed pottery collection, summing 31% from the measured weight.[22] This is not a surprise, as the place was housing a military garrison.[23] There have been recorded 63 amphora sherds, in 52 different records, of which 26 are presented in the catalogue below, and a number of 18 artefacts are illustrated (Figure 1).

amphoras

DB 224 **fabric** F **paste** 61 **colour** pink **firing** complex **sec.burn** no
form amphora **part** rim **conserved** 5 **diameter** 8.0 **figure** no
description the intersection area between a cylindrical neck and a rim bent at 80 degrees, with a broken tip; the sherd is bulky (10 mm thick; estimated 8 cm inner diameter); the firing is special and rare: intense pink outside, dark grey inside (including on the rim!), possible only if the amphora was fired standing on its mouth (difficult to believe, but the only explanation); clear slip on the both faces, finer than the core

[21] Teodor 2019, 94-98. At those arguments we have to add here the poor conservation status of the analysed pottery, which has laid 17 centuries in a strongly burned layer, the surface being frequently covered with post-depositional thin blankets of ash, calcium carbonates or a mix of these. In relatively many cases the 'real colour' was rather guessed from scratches, fresh fractures, or small polished areas.

[22] Or 5.197 kg from a total of 16.751 kg (the amount of fragmented pottery with a supposed functional class).

[23] Cool 2006, 18, table 3.1. 'Amphorae as a proportion of total pottery assemblages at various types of sites', giving a single military site, Bainesse, counting 27.8%, well above the urban sites (between 11 and 18%) or rural sites (5.4-8.2%). Similar figure for the percentage of amphorae in the pottery collection is provided by an archaeological report from the fort Binchester (Durham County), giving a ratio of 34% (Wessex Archaeology 2008, 27). A smaller figure is suggested for Hardknott, 23.6% (Bidwell, Snape, Croom 1999, 83, Table 1; we ignored the 'totals' from that table, as they are wrong), but in every case the main idea is the same: potsherds of amphorae are the most usual discovery on a Roman fort.

DB 237 **fabric** F **paste** 62 **colour** pinkish yellow **firing** oxidised **sec.burn** no
form amphora **part** body **conserved** 15 **diameter** >40.0 **figure** no
description fragment from somewhere on the lower body (the profile is straight right), from a very large recipient (measured diameter is greater than 40 cm, 11.2 mm thick); the outer face is light pinkish-yellow, very nice finished and unusual fine (for an amphora!), the inner side (not visible for the customer) is much sloppier, turning grey (maybe due to organic residues collected on the rough surface); it is the largest amphora at Băneasa

DB 32 **fabric** hC **paste** 9 **colour** yellowish-red **firing** oxidised **sec.burn** no
form amphora **part** neck-shoulder **conserved** 35 **diameter** 14.5 **figure** 1/3
description fragment from the joint of a large neck and the shoulder; cylindrical neck, slightly enlarged; the fabrication type is using the main body composition, the faces being coarser, with plenty of holes and fabrication faults; dim: nD = 14.5

DB 33 **fabric** hC **paste** 9 **colour** yellowish-red **firing** oxidised **sec.burn** no
form amphora **part** lower body **conserved** 50 **diameter** 10.6 **figure** 1/17
description lower body fragment, near the foot; apparently the same fabrication as DB 32, but very likely another artefact, as the type of amphora seems different; dim: bD = 9; type Kapitän 2

DB 447 **fabric** hC **paste** 23 **colour** brick-red **firing** oxidised **sec.burn** no
form amphora **part** handle **conserved** **diameter** **figure** 1/13
description a short segment of a handle, of ellipsoidal section (47 x 30 mm), decorated with two large but shallow grooves; as the paste type is coarse and rare (71, including a second amphora), it is probably from an amphora type Kapitän 2

DB 112 **fabric** hC **paste** 23 **colour** yellowish-red **firing** oxidised **sec.burn** no
form amphora **part** neck **conserved** 75 **diameter** 8.0 **figure** 1/4
description segment of the lower part of the neck of an amphora, conserving the plug of the handle, below the diameter of the long neck; measured diameter below the plug is 8 cm, and the restituted diameter of the neck is 5.6 cm

DB 256 **fabric** hC **paste** 26 **colour** brick-red **firing** oxidised **sec.burn** no
form amphora **part** neck **conserved** 35 **diameter** 15.0 **figure** 1/7
description fragment from the lower part of a long neck, having a truncated cone section, shrinking upwards; it is nevertheless a very large one, having 17 cm diameter on the middle of the sherd; it is decorated with large ribs, visible on the both sides; the inner face and the core have an intense brick-red shade, the outer part being covered by a thick, pale yellow slip; type Kapitän 2

DB 90 **fabric** hC **paste** 26 **colour** brick-red **firing** oxidised **sec.burn** no
form amphora **part** foot **conserved** 30 **diameter** 9.0 **figure** 1/15
description very massive sherd from the foot of an amphora, with the base broken, being 13.8 mm thick; surprisingly, the broken base is quite thin (5 mm); type Kapitän 2

DB 31 **fabric** hC **paste** 43 **colour** reddish-yellow **firing** oxidised **sec.burn** no
form amphora **part** body **conserved** 35 **diameter** 36.0 **figure** no
description dense and resonant, with a pink tint (especially inside); the outer sider has a 'decorative' slip, more reddish

DB 113 **fabric** hC **paste** 44 **colour** yellowish-red **firing** oxidised **sec.burn** no
form amphora **part** rim **conserved** 100 **diameter** 9.0 **figure** 1/1
description two fragments from the mouth of an amphora, straight prolonging the upper part of a quasi-cylindrical neck; the outer face is decorated with two superficial grooves; slip present on the both faces, having a loose finishing, inclusive outside

DB 344 **fabric** hC **paste** 60 **colour** brick-red **firing** oxidised **sec.burn** yes
form amphora **part** handle **conserved** **diameter** **figure** 1/14
description a segment 10 cm long from a massive handle (53 x 30 mm), decorated on the both sides with two shallow and large grooves; probably type Kapitän 2

DB 266 **fabric** hC **paste** 64 **colour** brick-red **firing** oxidised **sec.burn** no
form amphora **part** handle **conserved** **diameter** **figure** 1/6
description a 18 cm long handle, almost straight, ellipsoid section of 52 x 28 mm; covered by a thick whitish layer due to the post-depositional processes, thus difficult to be observed (the mentioned shade can be seen in fresh scratches); type Kapitän 2

DB 417 **fabric** hC **paste** 75 **colour** brick-red **firing** oxidised **sec.burn** no
form amphora **part** handle **conserved** **diameter** **figure** 1/5

description the upper part of a handle, having a section of 56 x 33 mm and a wider plug to the neck (68 mm); two large grooves are decorating it; broken before a strong turn; type Kapitän 2

DB 670 **fabric** hC **paste** 76 **colour** yellowish-red **firing** oxidised **sec.burn** no
form amphora **part** handle **conserved** **diameter** **figure** 1/8
description very massive handle, with a section of 53 x 33 mm, widening progressively towards the plug but broken before; decorated with three shallow grooves; type Kapitän 2

DB 487 **fabric** hC **paste** 81 **colour** brick-red **firing** oxidised **sec.burn** no
form amphora **part** shoulder **conserved** **diameter** **figure** 1/10
description fragment with the shoulder and the neck, probably with a cylindrical neck, with wheel ribs outside; the place where the handle was plug is visible, 2 cm under the neck; the handle is missing; type Kapitän 2?

DB 534 **fabric** hC **paste** 86 **colour** brick-red **firing** oxidised **sec.burn** no
form amphora **part** base **conserved** 20 **diameter** 9.0 **figure** 1/18
description fragment from the bottom of an amphora with tubular termination; the diameter (9 cm) is measured at the minimum size of the foot; the closing bottom is far thinner (5 mm) than the outside wall (10 mm); type Kapitän 2

DB 585 **fabric** hC **paste** 91 **colour** brick-red **firing** oxidised **sec.burn** no
form amphora **part** base **conserved** 180 **diameter** 8.0 **figure** 1/16
description bottom of an amphora standing on a high ring (estimated 38 mm), with flat bottom, thinner (5 mm) than the side walls (8 mm); the long foot is decorated with ribs, the lower end being broken; no slip, sloppy finishing on the both sides; measured diameter is the minimum of the foot; type Kapitän 2

DB 608 **fabric** hC **paste** 96 **colour** brick-red **firing** oxidised **sec.burn** no
form amphora **part** neck-shoulder **conserved** 270 **diameter** 12.0 **figure** 1/12
description a massive fragment of the shoulder and the neck of an amphora; the neck is long, almost cylindrical, with rhythmic ribs; a mark of a handle is visible on the shoulder, with a width estimated to 6 cm; the shoulder is strongly arched, the median diameter being relatively small; type Kapitän 2

DB 74 **fabric** C **paste** 48 **colour** brick-red **firing** oxidised **sec.burn** no
form amphora **part** neck **conserved** 10 **diameter** 15.0 **figure** 1/11
description fragment from the lower part of neck, quasi-cylindrical, decorated with large horizontal ribs; it seems to be a sherd from the artefact DB 62; dim: rD ~ 7 cm; measured diameter (15 cm) at the limit between the neck and the shoulder; see also ID 62; type Kapitän 2

DB 62 **fabric** C **paste** 48 **colour** brick-red **firing** oxidised **sec.burn** no
form amphora **part** handle **conserved** **diameter** **figure** 1/11
description small segment of a large handle, with oval section (51 x 39 mm) and two large longitudinal grooves; see also DB 74; type Kapitän 2

DB 108 **fabric** vF **paste** 20 **colour** light pink **firing** oxidised **sec.burn** no
form table amphora **part** body **conserved** 5 **diameter** **figure** no
description sherd made of a fine, dense and pinkish paste, decorated with wide grooves; the outer face is covered by a yellowish-white thick slip, containing kaolin-like clay; the two materials did not merge correctly, leaving large cleavages; it might come from a large flagon, known also like a 'table amphora', possibly made in Moesia Inferior, as the technique (white slip over an oxidized recipient) is documented in this collection on smaller size objects

DB 678 **fabric** vF **paste** 53 **colour** yellowish white **firing** oxidised **sec.burn** no
form table amphora **part** body **conserved** **diameter** **figure** /photo/
description a relatively small fragment from the body of an amphora (?), 5.4 mm thick; fabrication is fine, from a light pinkish paste, covered outside with a yellowish-white slip, somehow coarser; the inner side was carefully finished with oblique moves made with a spatula, leaving grey marks (slip?; this was previously seen on recipients with a narrow neck); the outer face is modelled in ribs (waves); the closest analogy would be the table amphora type Stonea (link here)

DB 160 **fabric** vF **paste** 56 **colour** yellowish-red **firing** oxidised **sec.burn** no
form table amphora **part** body **conserved** 5 **diameter** **figure** no
description bulky fragment from a body measuring about 40 cm around the median diameter (thickness 10.8 mm), with strong wheel marks; it is covered by a yellowish slip; it is a luxury product, from very fine paste, probably a table amphora

DB 609 **fabric** vF **paste** 85 **colour** yellowish-red **firing** oxidised **sec.burn** no
form table amphora **part** body **conserved** **diameter** 56.0 **figure** no

description 6 fragments from an amphora body, yellowish-red with a pink tint; some fragments are strongly curved and come from the shoulder; the largest diameter measured is 56 cm (which is not very usual); another abnormal fact is the paste, very fine (and obviously not local), which would recommend rather a table amphora, but again the measured diameter is far too large

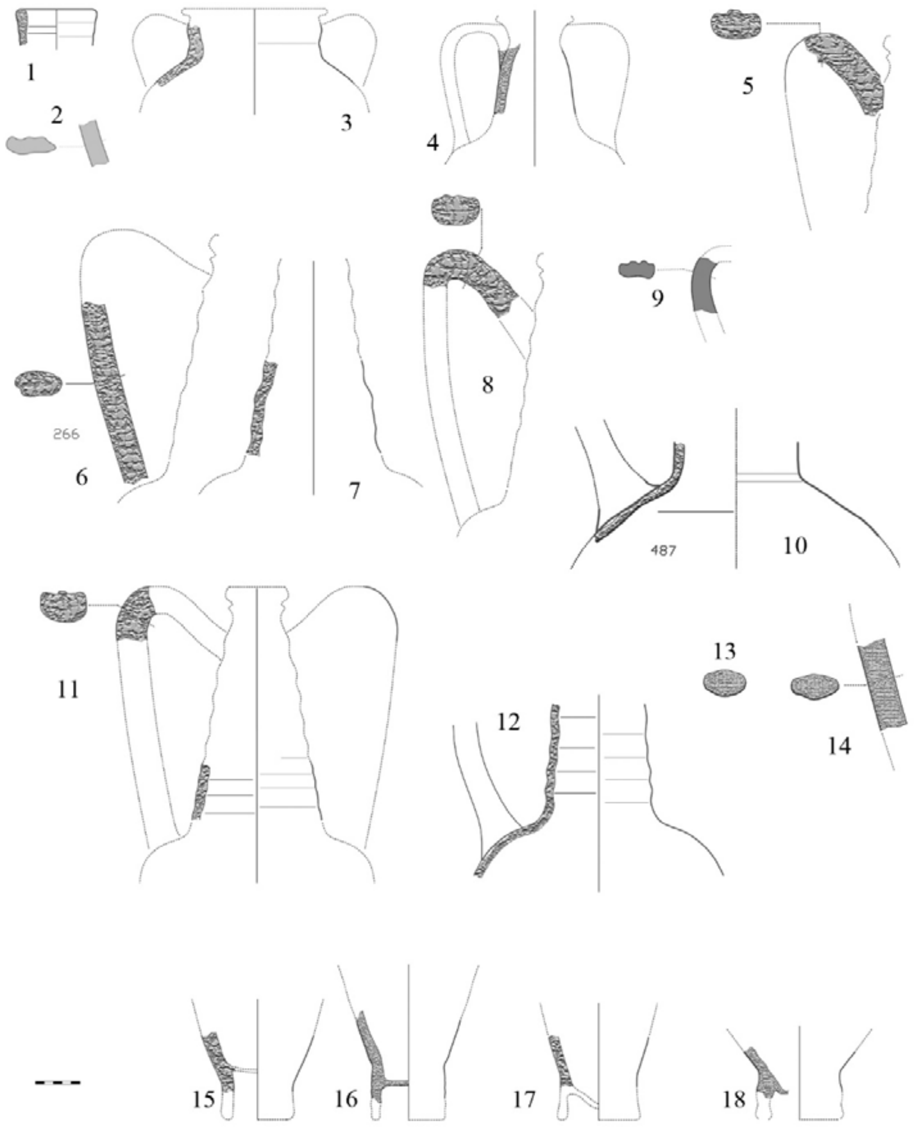

Figure 1. Amphora fragments from Băneasa.

Fine and red fabric (2), fine and grey fabric (9), all the rest have a coarse and oxidant fabric.

Kapitän 2 type (5-8, 11-18, possibly 10), the rest are not classified.

Scale 1:8.

DB 167 **fabric** F **paste** 2 **colour** yellowish-red **firing** oxidised **sec.burn** no
form table amphora **part** handle **conserved** **diameter** **figure** no
description the lower part of a very massive handle (46 x 15 mm), decorated with only two longitudinal grooves; the paste is of unusual fine composition (almost dusty), covered with a bit coarser slip; probably a table amphora

DB 159 **fabric** F **paste** 47 **colour** grey **firing** reduced **sec.burn** no
form table amphora **part** handle **conserved** **diameter** **figure** 1/9
description massive handle, having two strong longitudinal ribs, suggesting from its dimensions (section 39.6 x 20 mm) an amphora; yet the quality of the paste includes it among the large drinking recipients, as a large flagons, sometimes known as 'table amphorae'; it has a coarser slip as the main body of pottery, containing a lot of mica flakes, giving a glittering image

DB 446 **fabric** F **paste** 71 **colour** yellowish-red **firing** oxidised **sec.burn** no
form table amphora **part** handle **conserved** **diameter** **figure** 1/2
description a short segment from a large handle (flat type, 55 x 19 mm), with 3 longitudinal large grooves; fragment

from the lower part, below the bent; looking at the fabric (fine), it might be rather an 'table amphora', meant for short time storage, than a proper amphora; the paste type (71) is very likely local, as it was identified on different functional shapes (jars, dishes, lids, flagons)

DB 616 **fabric** F **paste** 97 **colour** reddish-yellow **firing** oxidised **sec.burn** no
form table amphora **part** body **conserved** **diameter** **figure** no
description two fragments decorated with large but shallow grooves, probably from the upper body; without obvious slip remnants, it has surprisingly shades: brick-brown (or a dark brick-red) on the inner face (negligent finished, as usual), and pale reddish-yellow outside; such a great difference would recommend a very narrow neck; considered 'table amphora' due to the fineness of the paste (see yet DB 609)

Most of the illustrated artefacts seem to belong to the type known as Kapitän 2, one of the most frequent types of transportation recipients for wine.[24] The most distinctive features of the type are the long, almost straight handles, with ovoid section, with or without longitudinal shallow grooves (Figures 1/6, 13, 14), strongly bent above the rim level (Figures 5, 8, 11), with high, conical neck, decorated with ribs (Figures 1/7, 11, 12, possibly 10), with cylindrical hollow foot (Figures 1/15-18).

The literature concerning Kapitän 2 amphora type has considered it almost unanimously as coming from the Aegean Sea, being recorded with at least two different fabrics: a coarse one, orange-red, with frequent quartz (up to 4 mm!), and a second, rather fine, creamy-buff,[25] which, by the way, is absent in Băneasa. A dedicated study of amphorae types across Roman Dacia was counting 19 items of the sort, all of coarse fabric, having tints in the range from red to reddish-brown or brick-like brown,[26] different colorations that could fall within the different post-depositional conditions. The problem appears when Adrian Ardeţ is giving the ceramic paste descriptions, which are not two of the same kind. The most typical description mentions quartz, 'pebbles', mica flakes, and 'limestone'. Almost half of those descriptions mention also a black volcanic inclusion, making seemingly a second type of fabrication.[27] Such a diversity of fabrics could seem impossible; it is yet confirmed by our work: from 13 items considered as joining the type Kapitän 2 (10 certain and 3 likely), only two are falling in the same fabric type, no. 26, ID 90 and 256, therefore possibly from the same recipient, as they have also the same tint, brick-red.

Table 5. Analytical table of the fabric types encountered for Kapitän 2 amphora sherds[28]

type	quartz		mica		black opaq.		brown op.		voids		feldspar		iron ore	
	size	freq	size	freq	size	freq	size	freq	size	freq	size	freq	size	freq
9	<1	3	0.2	2					0.1	2				
23	<1	3	0.1		<1	2			1	4			?	1
26	<2	3					1	2						
48	~2	3							2	4				
60	0.1	3	0.1	3					0.1	4				
64	/0/	2-3	0.1	1			2	3			2	2		
75	2	2-3					1	2	1	2-3	2	2		
76	1	4-5	0.1	3					0.1	2-3	1	1		
81	2	3	0.1	1	1	2	1	2	1	3				
86	1	2					2	3	0.1	2				
91	1	3							0.1	3	1	2		
96	1	4	0.1	1			1	1	0.1	3			0.1	2

On the Table 5 we can see a coarser type (48), the only seemingly with the visual characterisation provided by the Amphora Project. All the others were classified as half-coarse fabrics, but their diversity is amazing. Quite surprizing is only one case, fabric 9, because, as we shall see, it is very characteristic

[24] Or even the most frequent type in the third century for Eastern Mediterranean and Black Sea area (see Roman Amphorae, catalogue, Kapitän 2).
[25] Roman Amphorae, catalogue, Kapitän 2, see petrology.
[26] Ardeţ 2006, 189-192.
[27] Could be mentioned a third type, containing shells, for two locations in Transylvania (catalogue 18 and 19, see Ardeţ 2006).
[28] Excerpted data from the Annex.

for the local production of kitchenware. Suspicions about local production of amphorae has been spelled out before,[29] but this is a hint worth deepen in future XRF analyses.

Table 6. Comparative data for handles' sections

class	ID	figure	wide	thick	ratio	section[30]	notes
amphorae	62	1/11	5.1	3.5	1.46	17.85	
	266	1/6	5.2	2.8	1.86	14.56	
	344	1/14	5.3	2.8	1.89	14.84	
	417	1/5	5.6	3.3	1.70	18.48	
	447	1/13	4.7	3.0	1.57	14.10	
	446	1/2	5.5	1.9	2.89	10.45	table amphora?
	159	1/9	3.9	1.9	2.05	7.41	table amphora?
two handled jars	55	no	3.3	1.1	3.00	3.63	
	110	no	3.2	1.0	3.20	3.20	
	165	no	3.1	1.0	3.10	3.10	
	169	no	4.0	1.0	4.00	4.00	
	288	no	3.6	1.0	3.60	3.60	
	482	no	3.7	1.4	2.64	5.18	
	588	2/4	3.0	0.8	3.75	2.40	
	589	2/6	3.5	1.0	3.50	3.50	
	644	2/8	2.8	1.2	2.33	3.36	linked to a typical rim
flagons	27	no	3.8	1.0	3.80	3.80	
	99	5/13	4.9	0.9	5.44	4.41	
	208	5/1	4.6	1.3	3.54	5.98	
	340	5/9	3.0	0.9	3.33	2.70	
	403	5/3	5.8	1.5	3.87	8.70	the very end is wider
	541	5/5	3.3	2.0	1.65	6.60	
	558	no	3.2	1.3	2.46	4.16	
	645	5/10	3.5	0.7	5.00	2.45	

The outcome would be that although the Kapitän 2 amphora type is very frequent at Băneasa,[31] in the early third century, there are at least 10 different fabrication types, meaning that there were provided (full of wine, very likely) at different moments and, if not sent from different providers, at least from different production lots. The shapes are, for a change, highly standardized, following closely the dimensions taken on various drawing plates,[32] with a rim diameter around 7 cm, a long neck, around 26 cm, a hollow base measuring outside around 8 cm, and very likely a total height about 77 cm. Such a recipient would measure, on the median diameter, about 26 cm. We are dealing thus with a paradox: a highly standardized shape and a tremendous diversity of fabrication types, for a very popular product, at least in the eastern side of the empire. This would suggest further a recipient carrying a specific load – as a specific sort of wine – but with multiple providers,[33] as a certain sort of grapes can be cultivated in different regions.

[29] Ardeț 2006, 128 with note 689, citing a personal communication of Gheorghe Popilian.
[30] The surface of the rectangle in which the handle's section is inscribed. 'Wide' and 'thick' in cm.
[31] Add three sherds of the same kind published into the report concerning 2016 excavations (Teodor 2016, 120, Fig. 10/3-5).
[32] Ardeţ 2006, 334-335, plates XXVI-XXVII (scaled and measured in AutoCAD); see also Amphora Project (drawing, link here). See also Paraschiv 2006, 87, for the given dimensions, and the plates 1/5-7, 2/8-14.
[33] There are claims for chemical analyses proving very different origin for Kapitän 2 recipients (Paraschiv 2006, 88-

We did not try to classify the other artefacts from the Figure 1, due to their fragmentation. Some data could look disturbing, as ID 32 (Figure 1/3), having a neck diameter of 14.5 cm, which would be almost right for the lower part of a Kapitän 2 neck, but the conformation is different.[34] Even more strange are two handles, those from the Figure 1/2, 9 (IDs 446 and 159), which are made of fine fabrics (one red and one grey),[35] being a bit smaller than the others handles in the group. In order to check our intuition from the laboratory, we made the Table 6, which compares data for amphorae, two handled jars and flagons.

Data presented proved us right, at least for those two cases, with IDs 446 and 159, the sections being smaller than the other amphorae's handles, but larger than the sections from two handled jars and flagons (ID 403 will be disregarded). Their ratio is greater than the compact group of amphorae, but smaller than all others (except ID 541, which has smaller general dimensions). We have noted IDs 446 and 159 as 'table amphorae', but they could be, as well, 'table pitchers', but the difference is impossible to tell on small fragments; a table amphora is yet a 'more Roman' artefact.[36]

3B. STORAGE RECIPIENTS

Within the processed pottery assemblage from Băneasa proper *dolia* are missing. Nevertheless, some large jars occur, as depicted at the Figure 2/1-3, 5, and their most likely use is for storage. The largest in our collection (Figure 1/1) is the only one having a clear reference to Popilian's *dolia* (1976, cat 746), as the shape of the – flat, large – rim, with missing neck and strong raised shoulder, as well as its fine, red fabrication, but it is far smaller than the pot from *Romula* (rim's diameter 22 cm, compared to 29 cm).

storage

DB 35 **fabric** vF **paste** 45 **colour** grey **firing** reduced **sec.burn** no
form dolium **part** rim-shoulder **conserved** 80 **diameter** 22.0 **figure** 2/1
description the most massive rim from this collection, flat and wide (30 mm), with a trapezoidal section, with no neck and high shoulder; slip from the same paste and colour, apparently applied only outside, as tiny marks of a wooden spatula are visible; this is a forefather of the fourth century *Krausengefässe*

DB 434 **fabric** vF **paste** 51 **colour** dark grey **firing** reduced **sec.burn** no
form dolium **part** rim-shoulder **conserved** 30 **diameter** 22.0 **figure** 2/5
description a massive, triangular flat rim (23 mm), decorated with 3 grooves, with no neck; the shape is intermediary between certain 'dolia' (Figures 2/1, 3) and double-handled jars with a long, enlarged neck (Figure 2/7, 9, 11 etc.); in this case, the orientation of the rim towards inside, the bulky rim, the diameter (22 cm) and the angle of the sherd below the rim, are all suggesting a dolium (or, simpler, a storage vessel); slip on the both sides, darker than the core

DB 642 **fabric** F **paste** 52 **colour** reddish-yellow **firing** oxidised **sec.burn** no
form dolium **part** neck-shoulder **conserved** 40 **diameter** 21.0 **figure** 2/3
description a flat rim, 23 mm wide, not decorated, closing towards interior, null neck, a relatively low but long shoulder, suggesting a median diameter around 30 cm; it is not a proper 'dolium', but a storage vessel

DB 110 **fabric** vF **paste** 45 **colour** yellowish-red **firing** oxidised **sec.burn** no
form double handled jar **part** handle **conserved** **diameter** **figure** no
description the upper plug of a flat section handle (32 x 10 mm), with three longitudinal grooves, strongly bent (suggesting a short handle); the estimated diameter of the recipient, near the mouth, is around 20-22 cm), driving the hypothesis towards a double handled jar (usually associated with a fine paste)

DB 433 **fabric** vF **paste** 51 **colour** yellowish-red **firing** oxidised **sec.burn** no

---

89, citing Empereur, Picon 1989, not seen).

[34] The shape could be related to the type 6 of amphorae in Popilian's classification (1976, 172, cat. 203, 204, 207, 212, see plate 16), with large neck and rim diameters, between 13.5 and 16.8 cm), but for all those Popilian was noting a 'fine, red-brick fabric'. Our sherd, ID 32 (Fig. 1/3), is classified as half-coarse, but is difficult to tell if Popilian's 'fine' could be the same as ours 'half-coarse'. On the other hand, the fabrication type 9 is very common for kitchen ware in Băneasa and one should not rule out to possibility to have local replicas.

[35] Full size amphorae made out of fine fabrics are not excluded, as Popilian (1976, 45, plate 15/9) mentioned a fine and grey type, having also a hollow foot and body decorated with ribs (but missing the upper part. In our case the size of the handles warned us to consider another hypothesis.

[36] Opaiț 2003, esp. 217-218.

form double handled jar **part** rim-neck **conserved** 45 **diameter** 14.0 **figure** 2/10
description typical flat rim (17 mm), turned outside in right angle, decorated with two grooves on the top; it is conserved also about half of the long neck, a bit enlarged; bilateral slip and brown paint, visible especially inside (the outer side is covered with a thick layer of hardened ash)

DB 395 **fabric** vF **paste** 53 **colour** greyish white **firing** oxidised **sec.burn** no
form double handled jar **part** rim **conserved** 30 **diameter** 12.0 **figure** no
description rim and a short fragment of the neck, making an angle of 80º; triangular shape rim profile, with a flat top, slightly dished; the closest analogy is Figure 2/10; if double handled jar, as supposed, it would be the smallest

DB 288 **fabric** vF **paste** 53 **colour** yellowish-red **firing** oxidised **sec.burn** no
form double handled jar **part** handle **conserved** **diameter** **figure** no
description flat section handle (36 x 10 mm), having three longitudinal grooves; the lower end is present, the upper end is broken; strongly arched; the diameter where the handle was stuck is estimated at 20 cm; covered by post-depositional layer

DB 281 **fabric** vF **paste** 53 **colour** grey **firing** reduced **sec.burn** no
form double handled jar **part** rim **conserved** 40 **diameter** 17.0 **figure** no
description simply rounded rim, reverted about 80 degrees, fragment broken at the neck's diameter; it has a slip darker than the core; possibly a doubled handled beaker (Popilian 1976, type 2)

DB 169 **fabric** vF **paste** 53 **colour** light grey **firing** reduced **sec.burn** yes
form double handled jar **part** rim-shoulder **conserved** 60 **diameter** 16.0 **figure** no
description triangular section rim, with flat top, 18 mm wide, not decorated; the place where the handle has stuck is visible, immediately below the lip, suggesting a wide and flat shape (40 x 10 mm)

DB 165 **fabric** vF **paste** 57 **colour** dark yellowish-red **firing** oxidised **sec.burn** no
form double handled jar **part** handle **conserved** **diameter** **figure** no
description flat wide handle (31 x 10.2 mm) with two longitudinal deep grooves; strongly arched, it conserves the both ends, the distance between them being rather small (48 mm); very likely it comes from a relatively small double handled jar

DB 588 **fabric** vF **paste** 88 **colour** dark grey **firing** reduced **sec.burn** post-funct.
form double handled jar **part** rim-neck **conserved** **diameter**16.0 **figure** 2/4
description funnel-like rim, with a flat top and a deep groove outside, with narrowed neck (measured inside as having 13 cm) of which the handle was attached; the lower part of the handle is missing; flat handle, 30 x 7.6 mm, decorated with three wide grooves; slip on the both sides, finishing not very carefully; this type of recipient is a single appearance so far

DB 170 **fabric** F **paste** 6 **colour** yellowish-red **firing** oxidised **sec.burn** no
form double handled jar **part** rim-shoulder **conserved** 80 **diameter** 17.0 **figure** no
description similar with the previous (DB 169), but reddish, flat rim (20 mm wide), not decorated; traces of red paint ; the recently broken part shows a much lighter shade, yellowish

DB 166 **fabric** F **paste** 6 **colour** grey **firing** reduced **sec.burn** yes
form double handled jar **part** handle **conserved** **diameter** **figure** no
description handle of a similar type as DB 165, coming yet from a larger pot; the upper plug to the neck is 49 mm wide;
the width is not preserved; the thickness is 12 mm

DB 55 **fabric** F **paste** 47 **colour** brick-red **firing** oxidised **sec.burn** no
form double handled jar **part** handle **conserved** **diameter** **figure** no
description flat section handle (33 x 11 mm), with two deep longitudinal grooves, simply arched, closing a length of 8 cm along the shape, very likely from a double handled jar

DB 551 **fabric** F **paste** 47 **colour** yellowish-red **firing** oxidised **sec.burn** ?
form double handled jar **part** rim-neck **conserved** 45 **diameter** 15.0 **figure** 2/12
description a bilateral thickened rim, larger outside and smaller inside (beak-like), along cylindrical neck, a bit enlarged in the middle, broken at the shoulder; it is the usual conformation for two handled jars, yet not having grooves on the lip; very fine slip, finished with a wooden spatula; traces of red paint outside, on the lip and on the inner rim (not below); two fine grooves below the rim; on the middle height of the neck it is inscribed the letter M (or two, in ligature?), after the firing, using a sharp tool, made out of 4 straight lines (one longer, obviously intentionally)

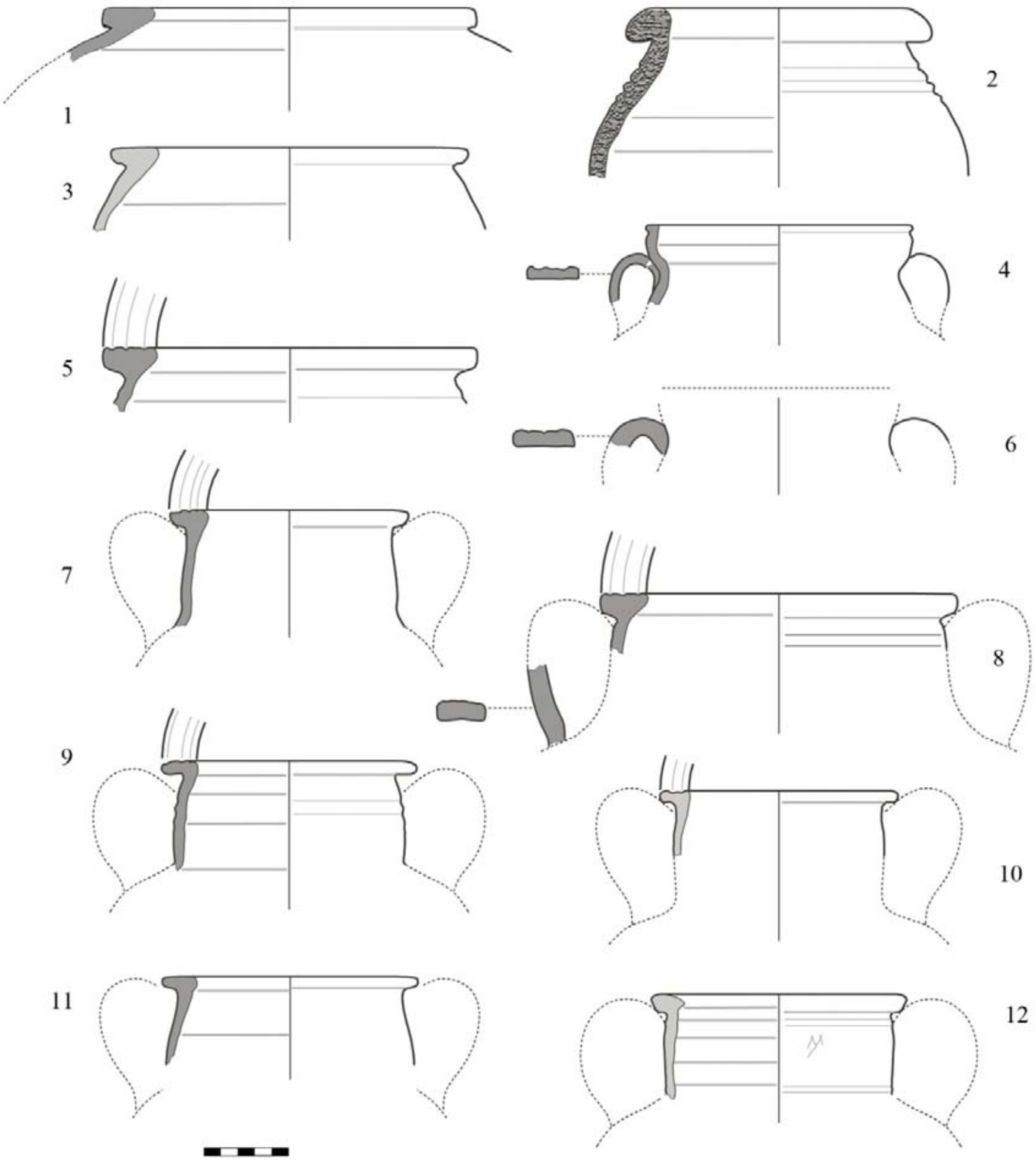

Figure 2. Storage jars from Băneasa. Fine fabric except 2; oxidized pottery: 3, 10, 12. Scale 1:4. Type 1: 1; type 2: 3, 5; type 3: 7-12; type 4: 4; type 5: 2; not classified: 6.

DB 530 **fabric** F **paste** 47 **colour** dark grey **firing** reduced **sec.burn** no
form double handled jar **part** rim-neck **conserved** 55 **diameter** 15.0 **figure** 2/9
description typical shape at Băneasa, with a flat horizontal rim, decorated with 3 grooves, a long cylindrical neck, enlarged in the middle; the sherd is broken at the junction with the shoulder; the enlarged section of the neck is decorated with 2 grooves; the finishing (including decoration) is sloppy

DB 482 **fabric** F **paste** 47 **colour** grey **firing** reduced **sec.burn** no
form double handled jar **part** handle **conserved** **diameter** **figure** no
description a small fragment of a flat section (37 x 13.6 mm) handle; it has two longitudinal grooves, very deep, having a V section

DB 478 **fabric** F **paste** 52 **colour** grey **firing** reduced **sec.burn** no
form double handled jar **part** rim-shoulder **conserved** 120 **diameter** 14.0 **figure** 2/7
description flat rim (20 mm wide) decorated with three grooves; long cylindrical neck, a bit enlarged, broken at the

point where the shoulder was developed; thin slip, darker than the core

DB 338 **fabric** F **paste** 69 **colour** reddish grey **firing** reduced **sec.burn** no
form double handled jar **part** rim **conserved** 25 **diameter** 15.0 **figure** 2/11
description a flat rim (17.5 mm wide) and the whole long neck, tall, a bit enlarged; slip on the both faces; three grooves are running around the rim, on the flattened lip, at uneven intervals; another two grooves are marking the middle, enlarged part of the neck

DB 659 **fabric** F **paste** 71 **colour** pink **firing** complex **sec.burn** no
form double handled jar **part** rim **conserved** 50 **diameter** 16.0 **figure** no
description a typical rim of a double handled jar, with a flat and wide 17.8 mm) rim, slightly tilt inside; there are some interesting facts connected with it, as the intense pink shade, very rare; it is a pot with a complex firing process, having the core light-grey, but pink faces; the object has obvious flaws of fabrication, having bubbles and cracks, although the artefact was recovered from the middle of the barrack (both planimetric and stratigraphic); two other sherds from the same area have the same shades and flows

DB 643 **fabric** F **paste** 80 **colour** grey **firing** reduced **sec.burn** no
form double handled jar **part** neck-shoulder **conserved** 35 **diameter** 21.0 **figure** 2/8
description two separate fragments: a flat, decorated rim (22.7 mm, three grooves), a short part of the quasi-cylindrical neck, decorated with grooves (DB 643); the lower half of a handle (DB 644), flat, having in section 28.2 x 11.7 mm, with four shallow grooves; certain slip, careful finishing (giving small facets by polishing)

DB 589 **fabric** F **paste** 93 **colour** dark grey **firing** reduced **sec.burn** no
form double handled jar **part** handle **conserved** **diameter** **figure** 2/6
description the upper part of a handle, suggesting a neck diameter of 13 cm; flat, 35.2 x 9.5 cm, it is decorated with three longitudinal grooves made with a sharp blade, living a V shaped groove

DB 118 **fabric** vF **paste** 51 **colour** grey **firing** reduced **sec.burn** no
form jar **part** rim **conserved** 20 **diameter** 18.0 **figure** no
description S-shaped rim, although made of fine paste; dark grey slip; it is a direct prove that some liquid containers were supposed to be used with a lid

DB 117 **fabric** F **paste** 47 **colour** dark grey **firing** reduced **sec.burn** no
form jar **part** base **conserved** 60 **diameter** 20.0 **figure** no
description an unusual large base of a large jar, very likely for storage, preserving a very short part of the lower body, but very splay, suggesting a medium diameter around (or over) 40 cm

DB 418 **fabric** hC **paste** 15 **colour** grey **firing** reduced **sec.burn** no
form jar **part** rim-median **conserved** 35 **diameter** 18.0 **figure** 2/2
description the rim is vertical, the lip is bent and stuck on the outer face; no lid sill; three grooves are decorating the shoulder; relatively coarse paste, but unlikely for cooking purposes; there are no traces of smoke, and the diameter is unusual large for a cooking pot; it is the only artefact of this kind

The large jar from the Figure 2/1, noted in the catalogue as *dolium*, goes in our typology as the type 1. The other two noted similarly, as *dolia* (Figures 2/3, 5), make a second type, as being intermediary between Figure 2/1 and the large group from the figure 2/7-12, as rim's diameter, massively flat rim, as well as the angle of the shoulder (neck??) are seemingly.

The third type of the storage jars from Băneasa is, by far, the largest (Figures 2/7-12),[37] having very good parallels in Oltenia,[38] the only difference being the colour: in Oltenia this type is almost all the time oxidized pottery (all from the illustrated items), category making at Băneasa only a third of them, the rest being grey. The fabric is split between very fine and fine paste types. The shape is highly standardized, with a flat rim developed horizontally, with a long neck, having a cylindrical scheme, enlarged towards the half height. The dimensions yet vary relatively much, the rim diameter oscillating from 14 to 21 cm.[39] A special note worth Figure 2/12, item having an M scratched on the neck,[40] a fact remarked previously

[37] To be added two grey pots (Teodor 2016, 117, Fig. 8/5, 10) and a reddish one (idem, 119, Fig. 9/10) from the same sort, published for the digging campaign from 2016.
[38] Popilian 1976, 92, cat. 399-407 (type 4). Well represented also in Oltenia, it is not the most frequent type of the two handled jars, but is dated also in the third century.
[39] To be compared with the range 14.8-19.2 cm in Oltenia.
[40] Having also a good analogy in Oltenia, at Stolniceni (Popilian 1976, 184, cat. 397), on a double handled jar from

on valuated pottery.

The fourth type of storage jars is also a double handled jar (Figure 2/4) of a completely other type, with a short, S-shape rim and a groove on the outside, with shorter neck and flat handles with three longitudinal grooves. It parallels the type 1 of Popilian (1976, 91, cat. 382-393), more frequent red than grey, also fine, dated mostly in the second century, with rim diameters between 9.5 and 15.8 cm.

The fifth type of storage jars is the only one having a half-coarse fabric (Figure 2/2), with a morphology reminding the kitchen pots, albeit imperfectly, with thick rim, rolled outside, no neck, a tall upper body, with four grooves on the shoulder. It wears no sign of use in the kitchen, the diameter being much larger than usual for a kitchen pot. More likely it was used for keeping edibles.

As for the functions played, our type 1 is obviously a storage pot, which is very likely also for the types 2 and 5. Remains in discussion the types 3 – very frequent – and 4. Although a cooking utility was previously mentioned,[41] it is quite unlikely: the paste fabric is too fine, improper for cooking,[42] and the neck is too long.[43] The flat and wide rim is not suggesting a good pouring (making exceptions Figures 2/11, 12). Many of them has the top rim decorated with three grooves (except Figure 2/10, with only two), which could address also a specific function, like sealing them with wax, using either lids or wooden caps. This could be useful for lots of dry edibles.

The recipients gathered under the generic name 'storage jars' give about 9% from the weight of the assemblage.

3C. KITCHEN JARS

This is the second most frequent class of recipients at Băneasa, with almost 22% from the total weight. As a minimum number of pieces, we have counted 84 different rims, from a total of 196 records (42.8%).

Trying to make a typology for those, we have recalled the words of our forerunner Gheorghe Popilian, saying that the all-day pottery is the most difficult chapter of the study dedicated to the Roman pottery in Dacia.[44] The cooking pots are the peak of the difficulty, the analyst having to deal with great numbers, but all in small shares of each pot, with a disconcerting variability of close related shapes.

We have included here all pots suspected, one way or another, to have been used in food preparation. Therefore, one will find within the catalogue a few recipients made of fine paste; along 22 pots made of coarse paste, there are also 34 made of half-coarse paste, but also 4 made of fine paste types, and 2 from very fine paste types. The reasons are different in each case, having either a 'kitchenware' conformation (S-shape rim, unusual for storage pots previously presented), either displaying marks of use in hot environments. As concerns the type of firing, the picture is overwhelming in favour of the reduced processes.

The report presented in the Table 7 between grey and red based colours is very close to the picture made from processing data from Oltenia, for which oxidised (coarse) kitchen ware make only 12.2% from all.[45] Interesting to note, Popilian was not using the concept of 'kitchen jars', but an expression very accustomed in Romanian archaeology, 'oala-borcan', which can be translated as 'handless jar'; within this category he also included a few pots made out of fine pastes (types 10 and 11), making 18% of all, similar again with our data (13% from the Table 7 is fine ware).

---

the second type (very similar, possibly earlier), where the letters VAL were incised in the same place, on the neck, after firing. In the military sites such propriety marks are usual (Davies 1971, 132).

[41] Popilian 1976, 91, addressing all double handled jars.

[42] The clay is rapidly increasing its volume if exposed to heat, risking crack and shattering, therefore the cooking ware paste contains quartz and other silica, which are non-plastic, preventing the expansion of the body (Shepard 1965, 27-29; see also Orton, Hughes, 2013, 250).

[43] As we shall see, one of the most obvious features of the cooking pots from Băneasa is a very short neck.

[44] Popilian 1976, 83. On same page, the old master of Roman pottery in Dacia was adding: 'the all-day pottery expresses most accurately the self of provincial culture in Dacia', which is exactly the idea fuelling our efforts.

[45] Within the study recently published (Teodor 2019) there were given some 'supplementary data' as an Excel file, where are copied the main features of the catalogue made by Popilian (1976). The percent is calculated relaying on those data.

Table 7. Cooking pots, class of fineness and firing

generic	firing	items	% per category
very fine	reduced	2	100.0%
fine	reduced	4	100.0%
half-coarse	complex	2	5.9%
half-coarse	incomplete	2	5.9%
half-coarse	oxidised	3	8.8%
half-coarse	reduced	27	79.4%
coarse	complex	2	9.1%
coarse	oxidised	2	9.1%
coarse	reduced	18	81.8%

kitchen jars

DB 327 **fabric** vF **paste** 51 **colour** dark grey **firing** reduced **sec.burn** functional
form handless jar **part** rim **conserved** 30 **diameter** 10.0 **figure** 3/29
description a typical shape, again, for a kitchen pot, although the paste is rather fine; the dimension is also relatively too small for a cooking pot; certain traces of a slip, at least on the inner face

DB 353 **fabric** vF **paste** 51 **colour** grey **firing** reduced **sec.burn** no
form handless jar **part** rim **conserved** 40 **diameter** 12.0 **figure** 3/26
description S-shape rim, very typical for cooking pots, as well as the upper diameter, but the paste is fine, improper for cooking, and there are no traces of smoke on the artefact (difficult to be seen on a grey surface); slip, good finishing

DB 362 **fabric** F **paste** 6 **colour** dark grey **firing** reduced **sec.burn** no
form handless jar **part** rim-shoulder **conserved** 45 **diameter** 11.0 **figure** 3/25
description another paradoxical artefact, having all the essential traits of a cooking pot (including the diameter), made yet from a relatively fine paste; bilateral slip (as the cooking pots!)

DB 386 **fabric** F **paste** 6 **colour** grey **firing** reduced **sec.burn** no
form handless jar **part** rim **conserved** 50 **diameter** 11.0 **figure** 3/30
description thickened rim of a jar (double handled?), missing the S-shape profile and a proper paste for cooking pots, also the smoke marks, although having typical dimensions for a cooking pot, as well as a bilateral slip (usually identified on cooking pots); groove on the shoulder

DB 405 **fabric** F **paste** 71 **colour** grey **firing** reduced **sec.burn** functional
form kitchen jar **part** rim **conserved** 10 **diameter** **figure** 3/21
description this is a very clear case of a relatively fine paste (type 71) was used to make a cooking pot (the rim profile is the most usual, a fact confirmed by smoke traces on the external lip); the sherd is too small to allow a good diameter measurement, but the loose estimation falls also in a very usual class of sizes for the kitchen pots (11-12 cm)

DB 626 **fabric** F **paste** 71 **colour** yellowish-grey **firing** reduced **sec.burn** ?
form kitchen jar **part** base-body **conserved** 55 **diameter** 10.0 **figure** no
description a relatively large segment of the lower body, suggesting a slim and tall shape, with a short and profiled foot, with flat base (all the central part is absent); the most interesting fact here is that although the paste is fine, the slip is coarser, 'simulating' a kitchen-pot

DB 129 **fabric** hC **paste** 7 **colour** dark grey **firing** reduced **sec.burn** no
form kitchen jar **part** rim-shoulder **conserved** 60 **diameter** 13.0 **figure** 3/36
description S-shaped rim, simply rounded, very short neck

DB 126 **fabric** hC **paste** 7 **colour** dark grey **firing** reduced **sec.burn** functional
form kitchen jar **part** rim-shoulder **conserved** 45 **diameter** 11.0 **figure** 3/4
description S-shaped rim, thickened and splay; functional marks

DB 430 **fabric** hC **paste** 9 **colour** brown **firing** complex **sec.burn** no

form kitchen jar **part** rim-shoulder **conserved** 40 **diameter** 18.0 **figure** 3/39
description a jar difficult to be ascribed to a certain functionality: the rim is strongly bent outside, the lid sill is missing, the size is rather large for a cooking pot, the steam traces are missing; nevertheless, the paste is typical for a cooking pot, as well as the bilateral slip; decorated with two grooves on the shoulder

DB 198 **fabric** hC **paste** 9 **colour** brick-red **firing** oxidised **sec.burn** functional
form kitchen jar **part** rim **conserved** 20 **diameter** 23.0 **figure** 3/42
description a jar used in the kitchen, with a sketchy S-shape scheme, strongly reverted outside, with a beak-like section; on the outer rim tere are traces of smoke (was it used with a larger lid?)

DB 175 **fabric** hC **paste** 9 **colour** yellowish-red **firing** oxidised **sec.burn** no
form kitchen jar **part** rim-shoulder **conserved** 5 **diameter** **figure** 3/28
description S-shaped rim, thickened and splayed, very short neck, shoulder decorated with grooves; the fresh section shows vivid colours, with a light yellowish core and red sides

DB 125 **fabric** hC **paste** 9 **colour** dark grey **firing** reduced **sec.burn** functional
form kitchen jar **part** rim-shoulder **conserved** 55 **diameter** 12.0 **figure** 3/24
description S-shaped rim, thickened lip, short neck; functional marks

DB 123 **fabric** hC **paste** 9 **colour** dark grey **firing** reduced **sec.burn** functional
form kitchen jar **part** rim-shoulder **conserved** 60 **diameter** 11.0 **figure** 3/2
description S-shaped rim, slightly thickened and splay; short neck, shoulder marked with at least tow grooves (broken there); functional marks

DB 632 **fabric** hC **paste** 9 **colour** dark grey **firing** reduced **sec.burn** functional
form kitchen jar **part** rim-shoulder **conserved** 45 **diameter** 14.0 **figure** no
description typical configuration (thickened rim, S-shape, short neck) with a relatively high shoulder; obvious traces of a slip, mainly inside; clear marks of cooking fats on the rim

DB 605 **fabric** hC **paste** 9 **colour** dark grey **firing** reduced **sec.burn** yes
form kitchen jar **part** rim-body **conserved** 60 **diameter** 14.0 **figure** 3/13
description typical cooking pot, with thickened rim, S-shape configuration, a neck more developed than usual, low shoulder, marked by three grooves; slip on the both sides; relatively large, with an estimated medium diameter around 20 cm and long upper half

DB 64 **fabric** hC **paste** 9 **colour** dark grey **firing** reduced **sec.burn** no
form kitchen jar **part** rim-shoulder **conserved** 55 **diameter** 20.0 **figure** 3/15
description one of the largest jars in this collection, having a typical S-shaped rim, with a bilateral thicken lip; although the configuration is suggesting a kitchen jar, there any kind of marks of using it for cooking

DB 664 **fabric** hC **paste** 9 **colour** grey **firing** reduced **sec.burn** post-functional
form kitchen jar **part** rim-shoulder **conserved** 40 **diameter** 13.0 **figure** 3/6
description two fragments from the rim of a kitchen pot, having a typical morphology, with a strong S-shape and two grooves on the shoulder; traces of slip; strong secondary firing

DB 300 **fabric** hC **paste** 9 **colour** grey **firing** reduced **sec.burn** no
form kitchen jar **part** rim-shoulder **conserved** 50 **diameter** 15.0 **figure** 3/17
description typical mouth configuration for a kitchen jar, making a ridge outside; two grooves on the base of the neck; the shoulder is relatively low, suggesting a tall upper body; covered in a post-depositional coating, ash like

DB 45 **fabric** hC **paste** 9 **colour** grey **firing** reduced **sec.burn** functional
form kitchen jar **part** rim-shoulder **conserved** 50 **diameter** 13.0 **figure** no
description S-shaped rim, very typical for kitchen-ware, made of relatively fine paste, covered with a coarser and darker slip; it is not basically a kitchen jar, but an imitation (a pot dressed for looking coarse than it is)

DB 360 **fabric** hC **paste** 9 **colour** grey **firing** reduced **sec.burn** no
form kitchen jar **part** rim-shoulder **conserved** 60 **diameter** 17.0 **figure** 3/20
description typical section of a cooking pot (S-shape, thickened rim), short neck and well ballanced shoulder, decorated with (at least) three distanced grooves; bilateral slip

DB 451 **fabric** hC **paste** 9 **colour** grey **firing** reduced **sec.burn** no
form kitchen jar **part** base **conserved** 90 **diameter** 8.0 **figure** no
description bottom of a kitchen pot with rope traces on the outer side; strong wheel marks on the lower body; no traces of use (no flame marks, no organic deposition on the bottom)

DB 470 **fabric** hC **paste** 9 **colour** grey **firing** reduced **sec.burn** functional

form kitchen jar **part** rim-shoulder **conserved** 55 **diameter** 12.0 **figure** 3/32
description typical morphology for a kitchen jar, decorated with two grooves on the shoulder; the slip is not obvious; secondary burning on the both sides, supposing a lateral fire and the use of the lid

DB 139 **fabric** hC **paste** 10 **colour** dark grey **firing** reduced **sec.burn** no
form kitchen jar **part** rim **conserved** 40 **diameter** 17.0 **figure** no
description rim of a jar oriented almost vertical, thickened outside, having an unusual deep groove on the top

DB 306 **fabric** hC **paste** 10 **colour** grey **firing** reduced **sec.burn** yes
form kitchen jar **part** base **conserved** 80 **diameter** 7.0 **figure** no
description the lower part of the body, making a short and not profiled foot (this is quite common); the base would be thinner that the body, but it is broken (another common fact); secondary burning, post-functional

DB 535 **fabric** hC **paste** 23 **colour** grey **firing** reduced **sec.burn** functional
form kitchen jar **part** base **conserved** 40 **diameter** 7.0 **figure** no
description the bottom of a kitchen jar, wearing the rope marks outside; short and not profiled foot (typical); thinner bottom as the body (again typical)

DB 396 **fabric** hC **paste** 60 **colour** yellowish-brown **firing** complex **sec.burn** yes
form kitchen jar **part** neck-shoulder **conserved** 60 **diameter** 12.0 **figure** 3/23
description typical profile for a kitchen jar, with S-shape rim, short shoulder and low shoulder decorated with a groove; strongly burned, post-functional, heavy whitish post-depositional layer

DB 536 **fabric** hC **paste** 63 **colour** yellowish-grey **firing** incomplete **sec.burn** no
form kitchen jar **part** rim-shoulder **conserved** 60 **diameter** 11.0 **figure** no
description typical kitchen shape (S-shape and thickened rim), made from a coarse paste, but covered with a better slip, neglecting finished; although the coloration of the section is suggesting an incomplete firing (yellowish-grey on faces, grey on the core), the sherd is fairly hard, thus the coloration could be due to a complex firing; no obvious functional burning, the inner side is a bit darker near the inner rim, thus likely it was used for boiling with a lid

DB 574 **fabric** hC **paste** 63 **colour** yellowish-red **firing** oxidised **sec.burn** no
form kitchen jar **part** rim-shoulder **conserved** 10 **diameter** **figure** 3/10
description middle sized kitchen pot having a typical profile, with a short neck and shoulder marked by two grooves; bilateral slip

DB 604 **fabric** hC **paste** 63 **colour** dark grey **firing** reduced **sec.burn** functional
form kitchen jar **part** base **conserved** 300 **diameter** 9.0 **figure** no
description one of the few preserved bottoms for a kitchen pot; a short and not profiled foot, a flat bottom, slightly raised and thinner than the side walls; traces of rope on the outer face; strong secondary burning (functional) and organic remains; it belongs from a relatively large cooking pot

DB 268 **fabric** hC **paste** 63 **colour** grey **firing** reduced **sec.burn** yes
form kitchen jar **part** rim-shoulder **conserved** 45 **diameter** 12.0 **figure** 3/35
description S-shape rim, no thickened; short neck, shoulder marked by a groove; secondary firing, post-functional

DB 260 **fabric** hC **paste** 63 **colour** grey **firing** reduced **sec.burn** functional
form kitchen jar **part** rim-shoulder **conserved** 75 **diameter** 14.0 **figure** 3/8
description typical profile for a kitchen pot (S-shaped and thickened rim); a groove is marking the shoulder; bilateral slip (darker as the core); secondary firing, probably functional

DB 267 **fabric** hC **paste** 63 **colour** grey **firing** reduced **sec.burn** functional
form kitchen jar **part** rim-shoulder **conserved** 85 **diameter** 13.0 **figure** 3/5
description typical section for a kitchen pot (S-shaped and thickened rim); short neck, shoulder marked with two grooves; secondary firing, quite strong, on the shoulder and outer rim

DB 419 **fabric** hC **paste** 76 **colour** yellowish-grey **firing** incomplete **sec.burn** ?
form kitchen jar **part** rim-shoulder **conserved** 45 **diameter** 18.0 **figure** 3/40
description profiled shoulder, neck almost null, rim strongly bent outside, flatten lip; this is not the typical configuration of a cooking pot, but the angle of the rim is proper for using a lid; if a cooking pot, it is one of the largest from the collection; apparently incomplete firing (the section shows different qualities of firing), oscillating shades between yellowish-grey and plain grey, possibly due to a second burn (uncertain)

DB 427 **fabric** hC **paste** 76 **colour** grey **firing** reduced **sec.burn** no
form kitchen jar **part** rim-shoulder **conserved** 85 **diameter** 13.0 **figure** 3/31
description relatively small kitchen jar, with a relatively usual morphology (missing yet the S-shaped rim), short neck, shoulder marked by three grooves; bilateral slip; dim.: rD = 13.0; nD = 11.8; mD = 16.9

DB 512 **fabric** hC **paste** 84 **colour** dark grey **firing** reduced **sec.burn** functional
form kitchen jar **part** rim-shoulder **conserved** 40 **diameter** 11.0 **figure** 3/12
description typical kitchen jar, with an S-shaped rim, a relatively small one, with thin walls (4 mm), low shoulder stressed by a groove; functional marks (lateral fire and the use of a lid)

DB 665 **fabric** hC **paste** 84 **colour** grey **firing** reduced **sec.burn** functional
form kitchen jar **part** neck-shoulder **conserved** 45 **diameter** 10.0 **figure** 3/1
description although small, the rim is very typical for a kitchen pot, as well as the two grooves from the shoulder and the bilateral slip; functional marks (secondary burnings on the lip)

DB 587 **fabric** hC **paste** 92 **colour** grey **firing** reduced **sec.burn** functional
form kitchen jar **part** rim-shoulder **conserved** 60 **diameter** 15.0 **figure** 3/16
description this is the most elaborated kitchen profile, having a double thickness of the rim, the usual inner S-shape (lid's sill), with a deep groove marking (unusual!) the neck's diameter, and with another - usual, this time - groove on the shoulder; obvious slip on the both faces; the inner side has a darker shade, which might be the result of boiling fats with a lid

DB 663 **fabric** hC **paste** 92 **colour** grey **firing** reduced **sec.burn** post-funct.
form kitchen jar **part** rim-shoulder **conserved** 60 **diameter** 12.0 **figure** 3/9
description two fragments from the rim of a kitchen pot, having a typical morphology, short neck and two grooves on the shoulder; traces of a slip, mainly inside; strong secondary burning (after breaking)

DB 622 **fabric** hC **paste** 94 **colour** yellowish-grey **firing** reduced **sec.burn** no
form kitchen jar **part** rim-shoulder **conserved** 15 **diameter** 17.0 **figure** 3/19
description a relatively unusual morphology for a kitchen pot, with the usual thickening of the rim, but much bent outside, with the usual S-shaped inner side, but rather symbolic than functional, with the usual short neck but an unusual high shoulder, marked - as usual - by a groove; the colour is a ochre-grey (with an almost black core), another rare thing in this collection; it is considered kitchen-pot just because it has a proper paste for cooking, yet there are no definite marks of use (except a darker shade on the outer rim, as if a larger lid would have been used); between cooking pots, it is anyway one of the largest

DB 606 **fabric** hC **paste** 95 **colour** reddish grey **firing** reduced **sec.burn** functional
form kitchen jar **part** rim-shoulder **conserved** 55 **diameter** 13.0 **figure** no
description typical configuration, with an enlarged rim, externally protruded, S-shape (lid's sill), short neck and a shoulder marked by three grooves; bilateral slip; strong smoked, especially on the inner side (turned black) and on the top of the rim

DB 46 **fabric** C **paste** 11 **colour** yellowish-red **firing** oxidised **sec.burn** functional
form kitchen jar **part** rim-shoulder **conserved** 55 **diameter** 13.0 **figure** 3/22
description S-shaped rim, very characteristic for a kitchen jar

DB 47 **fabric** C **paste** 11 **colour** dark grey **firing** reduced **sec.burn** functional
form kitchen jar **part** rim-shoulder **conserved** 45 **diameter** 11.0 **figure** 3/27
description S-shape rim, having below it a small ridge, without an obvious decorative meaning (the place to do it, between the lip and the neck's diameter, is unusual)

DB 359 **fabric** C **paste** 11 **colour** grey **firing** reduced **sec.burn** no
form kitchen jar **part** rim-shoulder **conserved** 45 **diameter** 20.0 **figure** 3/41
description not very typical cooking pot, with a short, thickened and everted rim, without a lid sill; very short neck, low and long shoulder; bilateral slip, darker

DB 10 **fabric** C **paste** 11 **colour** grey **firing** reduced **sec.burn** post-funct.
form kitchen jar **part** rim **conserved** 45 **diameter** 10.0 **figure** 3/3
description S-shaped rim, slightly thickened outside, from a small jar

DB 28 **fabric** C **paste** 11 **colour** yellowish-grey **firing** reduced **sec.burn** post-functional
form kitchen jar **part** rim **conserved** 45 **diameter** 12.0 **figure** no
description kitchen jar with a discreet S-shape conformation decoration with an incision just below the (short) neck possible but uncertain slip

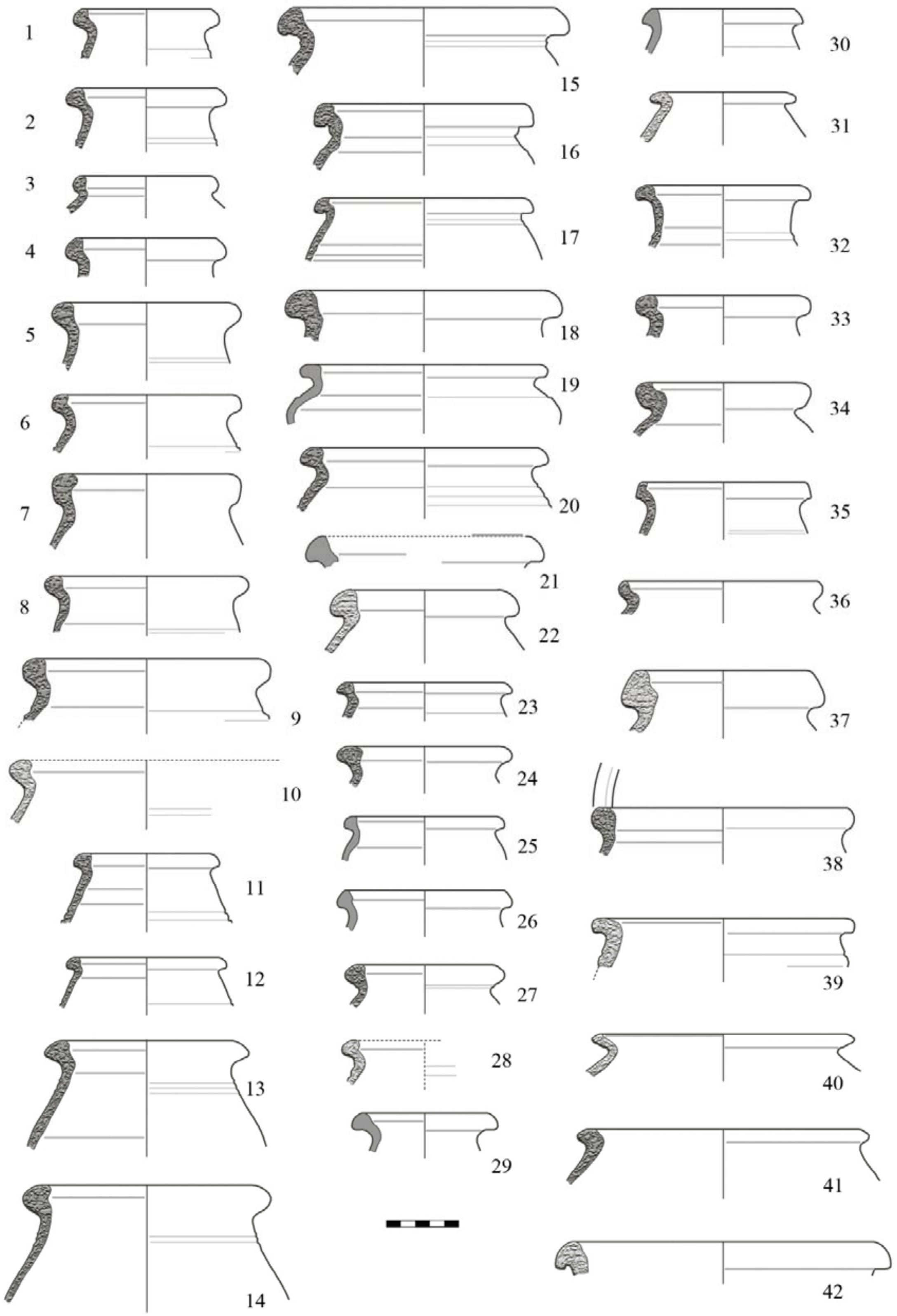

Figure 3. Kitchen pots from Băneasa.
Light grey – oxidized; darker grey – reduced; broken shade – coarse paste.
Scale 1:4.

DB 93 **fabric** C **paste** 12 **colour** yellowish-red **firing** complex **sec.burn** no
form kitchen jar **part** rim **conserved** 60 **diameter** 14.0 **figure** 3/37
description S-shaped rim, typical for the kitchenware (if associated with a coarse paste); the core is (light) grey, suggesting not an incomplete firing, but a complex one (a reduced phase followed by an oxidizing one); the slip is not obvious, but very likely it was used; no marks of using in the kitchen

DB 411 **fabric** C **paste** 12 **colour** yellowish-red **firing** complex **sec.burn** no
form kitchen jar **part** rim-shoulder **conserved** 40 **diameter** 10.0 **figure** 3/31
description kitchen jar, almost typical (S-shape rim is absent), small, unusual coarse paste, bilateral slip (much better than the core)

DB 458 **fabric** C **paste** 12 **colour** yellowish-red **firing** oxidised **sec.burn** no
form kitchen jar **part** base **conserved** 100 **diameter** 10.0 **figure** no
description a lower body making a short, not profiled foot, with a flat base, a bit raised and thinner as the body (this is the general rule); no flame traces

DB 122 **fabric** C **paste** 12 **colour** dark grey **firing** reduced **sec.burn** functional
form kitchen jar **part** base **conserved** 180 **diameter** 9.0 **figure** no
description kitchen jar bottom, slightly bulging on the both sides, having a small and profiled foot; the outer side has the marks of the rope used for detaching it from the wheel

DB 673 **fabric** C **paste** 12 **colour** dark grey **firing** reduced **sec.burn** no
form kitchen jar **part** rim **conserved** 35 **diameter** 26.0 **figure** no
description a very typical but unusually large rim of a kitchen pot (the largest, in fact); it is broken before the neck's diameter (therefore not drawn); bilateral slip (darker than the core); no kitchen use marks

DB 69 **fabric** C **paste** 12 **colour** dark grey **firing** reduced **sec.burn** no
form kitchen jar **part** base **conserved** 90 **diameter** 8.0 **figure** no
description lower body with a sketched foot of a kitchen type jar, with a flat base, slightly thinner and lifted at the centre; no obvious marks of using in the kitchen

DB 199 **fabric** C **paste** 12 **colour** dark grey **firing** reduced **sec.burn** no
form kitchen jar **part** rim **conserved** 55 **diameter** 19.0 **figure** 3/18
description similar shape as the previous (DB 198), similar (but different) paste, but grey and with no obvious traces of smoke (difficult to be noticed on a grey surface); slip at the same colour, much finer, attentively finished

DB 357 **fabric** C **paste** 12 **colour** dark grey **firing** reduced **sec.burn** functional
form kitchen jar **part** rim-shoulder **conserved** 80 **diameter** 14.0 **figure** no
description a cooking pot having only a suggestion of S-shape, everted but not thickened; coarse paste smoothed by slip on the both sides; well fired, consistent and tough; two (or many) grooves on the shoulder; traces of smoke

DB 323 **fabric** C **paste** 12 **colour** dark grey **firing** reduced **sec.burn** no
form kitchen jar **part** rim-shoulder **conserved** 65 **diameter** 12.0 **figure** 3/34
description S-type section of the rim, a bit different as the majority, as the sill made for the lid is located upper than usual, near the top of the lip; the paste is yet very typical for kitchenware; slip darker than the core

DB 94 **fabric** C **paste** 12 **colour** dark grey **firing** reduced **sec.burn** no
form kitchen jar **part** rim-shoulder **conserved** 45 **diameter** 12.0 **figure** 3/33
description same type as the previous, but smaller and with no obvious slip, usually present on the kitchenware

DB 187 **fabric** C **paste** 12 **colour** grey **firing** reduced **sec.burn** functional
form kitchen jar **part** rim-shoulder **conserved** 80 **diameter** 13.0 **figure** no
description kitchen jar, S-shaped rim, thickened and flatten; traces of smoke on the inner side of the lip; undecorated although the shoulder is present

DB 295 **fabric** C **paste** 12 **colour** grey **firing** reduced **sec.burn** functional
form kitchen jar **part** base **conserved** 45 **diameter** 11.0 **figure** no
description lower body with a small, not profiled foot, with the base completely missing; secondary functional traces of exposure to heat, on the side; bad firing, with cleavage of the wall

DB 675 **fabric** C **paste** 12 **colour** grey **firing** reduced **sec.burn** no
form kitchen jar **part** rim-shoulder **conserved** 30 **diameter** 18.0 **figure** 3/38
description rounded rim, thickened outside, having a deep groove on top (very unusual); the S-shape of the inner face is missing; no secondary burning or marks for the kitchen jobs; bilateral slip, darker than the core; this is one of the largest kitchen pots in the collection

DB 188 **fabric** C **paste** 12 **colour** grey **firing** reduced **sec.burn** functional
form kitchen jar **part** rim-shoulder **conserved** 75 **diameter** 12.0 **figure** no
description kitchen jar, with a thicken rim (as many of the kind) but missing the characteristic S-shape; the everted line of the rim compensates and ensures the functionality; traces of smoke on the inner side of the lip (the outer side is secondary burned out); short neck and superficial grooves at the shoulder line; although kitchenware, the wall is thin (4 mm)

DB 674 **fabric** C **paste** 12 **colour** grey **firing** reduced **sec.burn** functional
form kitchen jar **part** base **conserved** 180 **diameter** 7.4 **figure** no
description one of the few conserved kitchen jars' bottoms, having a short an not profiled foot; although no ring is present, the bottom is slightly raised, this time having the same thickness as the body (8 mm), which is happening pretty rare.

DB 91 **fabric** C **paste** 12 **colour** yellowish-grey **firing** reduced **sec.burn** no
form kitchen jar **part** base **conserved** 90 **diameter** 11.0 **figure** no
description very massive base of a kitchen (?) jar, with the lower body 16.2 mm thick, having a discreet foot (it is the most usual conformation of the lower body), with a base thinner and slightly lifted; there are no obvious signs of using it at open fire and no organic deposits on the bottom; its firing is not a straight 'reduced' one, as the core has reddish-yellowish tints of grey; the slip is not clearly visible, but the both faces have darker greys than the core of the sherd

DB 553 **fabric** C **paste** 31 **colour** dark grey **firing** reduced **sec.burn** post-functional
form kitchen jar **part** rim-shoulder **conserved** 60 **diameter** 10.0 **figure** 3/11
description a small kitchen jar, with typical morphology, sloppy modelling; low shoulder, marked by two grooves

A typology oriented towards shapes is difficult, mainly because we have at disposal only rims, at best connected with the shoulders. As a general rule, almost all the rims are thickened, in order to increase the strength on occasional and unintended strokes; there are just a few exceptions on that, as Figures 3/31, 35, 36, 39, 40. A second rule is the S-shaped rim, forming a sill for fitting a lid; similarly, there are just a few exceptions (Figures 3/31, 38, 39-42), but in all cases the more or less averted rim would make no trouble for using a lid. One could see that some shoulders are much raised (as Figure 3/19), others are very low (Figure 3/11-14), but the number of cases is too small to consider it as a classification criterion.

A first type of kitchen jars would be the one having a slightly thickened S-shaped rim (Figures 3/1-14). A second type would be similar, but with a broader thickened section, developed on the both sides, creating a small ridge on the outer face of the rim (Figures 3/15-29, 32-34, 37). A third type has slender terminations, but has the S-shape (Figures 3/31, 35, 36), and a fourth type would miss the S-shape (Figure 3/30, 31, 38-40). In details, there is much variation on the specific way in which the threshold for the lid is made, upper or lower, tilt outside (as Figure 3/34) or inside (like Figure 3/3), sometimes with doubtful functionality.

Whenever the shard is longer, on the shoulder one can see horizontal grooves, from one to three, not very deep, and seems to be more or less a rule.[46] A special note is worth Figure 3/38, which has a groove on the top of the rim, looking odd on a rounded rim. It is possible that the groove was intended with a functional aim, as a sealing support, as already discussed for storage jars,[47] situation in which it will be reconsidered as a storage pot, being one of the largest (rim diameter is 18 cm).

[46] Looking at the evidence published by Gh. Popilian, the things are pretty much the same, with grooved shoulders, with just a few exceptions (cat. 339, 345, 354, 355, 362, etc.). Some of those decorations could be located upper (on the neck) or lower (on the body), but the general rule is a couple of lines marking the shoulder.
[47] But also seen on some amphorae (Ardeţ 2006, plate XL, 281-283). See also Honcu 2016, Plate I/9-11, for kitchenware of the third century from Scythia Minor.

Table 8. Distribution of the coarse types of paste on the kitchenware

generic	specific	count
coarse	11	10
coarse	12	26
coarse	31	1
coarse	41	1
coarse	49	1
half-coarse	7	4
half-coarse	9	38
half-coarse	10	6
half-coarse	15	1
half-coarse	23	1
half-coarse	44	2
half-coarse	60	8
half-coarse	63	8
half-coarse	76	2
half-coarse	79	1
half-coarse	81	1
half-coarse	84	1
half-coarse	92	3
half-coarse	94	1
half-coarse	95	1

Studying the distribution of the paste types on the kitchen pots (Table 8) one can see a very uneven situation: the table is consistently dominated by the types 12 and 11 from the generic class 'coarse', having also a detached leader for the generic class 'half-coarse' within the type 9, followed distantly by a few others. In order to understand better this situation, we made further the Table 9, facilitating us to understand the differences. Looking first at the coarse pottery, the type 11 is a softer variant of the type 12, while type 41 is a coarser one; the other two are quite different and should warn about a different provider. Taking now the second part of the Table 9, we can see that the main type, 9, has the same structure as 12, being yet finer; some middle occurrences, like the types 7, 10, 44, 60, 63, have the same structure (naming quartz, mica flakes and voids), but different proportions. They all could come from the same area, if not from the same clay deposit. All others, checking the presence of opaque black (volcanic) and opaque brown intrusions, feldspar and iron ores, are suggesting quite different origin(s).

Table 9. Analytical distribution of inclusions on the coarse types of paste, occurring on kitchen jars. Excerpt from the Annex 1.

type	quartz		mica		black opaq.		brown op.		voids		feldspar		iron ore	
	size	freq	size	freq	size	freq	size	freq	size	freq	size	freq	size	freq
11	<2	4	0.1	2										
12	~2	4	0.1	4					1	2				
31	<2	4	0.1	4	<2	2	1	2					?	
41	~3	4	0.1	2										
49	<3	4	0.1	4	1	1	1	1						
7	<1	1	0.2	4					0.1	1				
9	<1	3	0.2	2					0.1	2				
10	<1	4	x	4										
15	0.1	2	x	1	1	2			0.1					
23	<1	3	x		0.1	2			1	4			?	1
44	<1	2	?	1					<1	1				
60	0.1	3	0.1	3					0.1	4				
63	2	4	0.1	1					0.2	3				
76	1	4-5	0,1	3					0.1	2-3	1	1		
79	1	3	0.2	2	1	2			0.2	3-4				
81	2	3	0.1	1	1	2	1	2	1	3				
84	0.1	3	?	1	?	1			1	3				
92	0.1	3	0.1	2	0.1	2			0.1	3	1	1		
94	1	3	0.1	3					0.1	3			0.1	2
95	1	4	0.1	2					0.1	3	2	1	0.1	2

Although a solid hypothesis connected with the provenance of the kitchenware is not possible before a XRF measurement and a petrological analysis, the macroscopic made typology of the clay is strongly suggesting that about two thirds of the kitchen pots were provided by the same producer, very likely

located close to the fort. The last third of the cases seems rather to be merchandise collected from different other sources, possibly associated with the small exchanges of goods (including edibles) usually mediated by the military vicus.

Although the Romanian literature about the kitchenware usually does not mention a slip, our experience with the pottery from Băneasa says otherwise. Although the visible voids are not impressive (see Table 9), the relative coarseness of the paste makes it porous, which gives a poor energetic performance if not covered with a slip.[48] True enough, the slip is difficult to see, especially on dark grey sherds (most of them!), being revealed by tiny marks left by a wooden spatula on a very wet – and relatively diluted – clay, which cannot be the coarse paste itself. The slip was meant only to close the pores, not to cover the bumpy surface, on which most of inclusions are still visible. More than that, kitchen-like style, with gritty textures, seems to be required. In several occasions, working on half-coarse sherds, have been observed that the slip was coarser than the core of the wall (IDs 45, 79, 82, 406, 485). A similar fact was noticed on some fine clays pots, covered with a much coarser slip, as the cases of ID 388 (absent in the catalogue), and ID 626 (present into the catalogue). To fake a good ceramic paste for a coarse type one could look funny, but it makes sense for kitchen recipients.

Almost 30 bottoms of the kitchen pots are also recorded. Their state of conservation is still poorer than of the rim sherds. Almost systematically, every time the thickness of the bottom could be measured, it was thinner than the side walls of the body, the difference being consistent, about 2 mm. This is probably the cause for which they are almost all broken, 'cut' along the body walls. Those few having yet the middle of the bottom preserved, displaying always an almost flat surface, easily raised from the soil. The relationship between the thickness of the side walls and the diameter of the bottom is not proportionally. The thickness is varying between 6.8 and 10 mm, and the diameter between 6 and 11 cm (one item is isolated, having 13 cm).[49]

Although we are missing complete shapes, a comparison between the two sets of data – for the rims and for the bottoms of the kitchen jars – could provide clues about the classes of size.

Table 10. Extremities dimensions and the estimation for
the classes of size for the kitchen jars (see mainly the red figures)

rims (cm)	items		bottoms (cm)	items
10	4			
11	10		6	3
12	11		7	5
13	14		8	3
14	9			
15	2			
16	3		9	5
17	5		10	3
18	5		11	3
19	2			
20	2		12	1
23	1		13	2
26	1			

Even if the sums for each part (rims and bottoms) are different, the comparison leave no doubt that we have three distinctive classes of jars, a small capacity group, with rims ranging from 10 to 14 cm and bottoms from 6 to 8 cm, a middle class, having rims around 17-18 cm and bottoms around 10 cm, and a

[48] Orton, Hughes 2013, 251.
[49] Drawings for some of the jar's bottoms are published for the previous campaign (Teodor 2016, 117, Fig. 8/8-9, 14-15; 119, Fig. 9/11-12).

larger one (but rare), having rims around 25 cm and bottoms about 13 cm.

3D. SMALL RECIPIENTS

We have to tell from the very beginning that these sorts of ceramic artefacts are surprisingly few in the studied assemblage. Adding to that their very fragmentary status, the general morphology is largely unknown and it is difficult to assert a certain name for each. In the Romanian archaeology there are anyway serious troubles with the names. For instance, Gheorghe Popilian – our main term of comparison, for territories in southern Romania – used for the small recipients having one or two handles the locution 'small beakers' (Rom. pl. *cănițe*), although they have a morphology quite different of the (normal sized) beakers. Similar shapes, with similar capacities (below half a litre) were instead named 'cups', just because they had no handles; nevertheless, the 'cups' type 6 – looking as some small bowls – have two small handles[50]... Looking for a way out we have decided to name them with the most generic locution, 'small recipients', which cannot be wrong.

small recipients

DB 42 **fabric** vF **paste** 20 **colour** yellowish-grey **firing** oxidised **sec.burn** no
form small recipient **part** handle **conserved** **diameter** **figure** 4/5
description handle from a tiny object, like a small beaker; the paste is very fine, but the manufacture is rather sloppy; probably import; the D-shape handle has a flat side, decorated (?) with grooves

DB 121 **fabric** vF **paste** 51 **colour** grey **firing** reduced **sec.burn** no
form small recipient **part** rim **conserved** 50 **diameter** 8.0 **figure** 4/11
description rounded rim, slightly reverted, from a small drinking recipient (generic named 'cup'), with a thin wall (3 mm); the shoulder line is marked with a groove; darker slip; dim.: rD = 8.0; nD = 7.6; mD ~ 9.7 cm

DB 607 **fabric** vF **paste** 51 **colour** yellowish-red **firing** oxidised **sec.burn** no
form small recipient **part** fragments **conserved** 360 **diameter** 3.0 **figure** 4/2
description a beaker with a tiny base (28 mm in diameter), with no ring but slightly raised centre, with inner umbo, broken below the median diameter; a second fragment comes from the shoulder area, and a third from the transition from shoulder to the neck, wearing the mark of a (lost) handle, on the neck; dim.: rD ~ 8.7; nD = 6.2; mD = 6.8; bD = 3.0; H ~ 9.1

DB 532 **fabric** vF **paste** 51 **colour** yellowish-red **firing** oxidised **sec.burn** no
form small recipient **part** neck-body **conserved** **diameter** **figure** 4/3
description a small handle, D-shape, 12.5 x 7 mm, over-raised, conserved integrally, with the both plugs and the pot's wall between them; the upper handle was stuck below the rim (missing); the lower end of the handle is located at the median diameter; measured inner diameter above the maximum width is 6.5 cm; restituted dimensions: rD ~ 7.8; nD = 6.1; mD = 6.8; bD ~ 3.8; H = 9.1 cm

DB 460 **fabric** vF **paste** 51 **colour** yellowish-red **firing** oxidised **sec.burn** no
form small recipient **part** handle **conserved** **diameter** **figure** 4/4
description the lower half of a small handle, D shape section (17.6 x 10 mm), still fixed on a small part of the median diameter, 4 mm thick; decorated with two shallow grooves; very faint traces of red paint

DB 557 **fabric** vF **paste** 51 **colour** dark grey **firing** reduced **sec.burn** no
form small recipient **part** handle **conserved** **diameter** **figure** 4/6
description handle from a small beaker, preserving the lower plug and missing the upper one, with flat section, 18.6 x 10.6 mm, decorated with one groove (with round section)

DB 527 **fabric** vF **paste** 51 **colour** dark grey **firing** reduced **sec.burn** no
form small recipient **part** rim-body **conserved** 80 **diameter** 9.0 **figure** 4/1
description un upper body almost vertical, with the rim turned un right angle and slightly dished; the handle is fixed immediately below the rim, the lower plug being located - surprisingly - much below the maximum diameter; D-shape handle section; all the lower body is decorated with a bunch of 4 grooves; the bottom is absent; there are some comments to do: the 'small beaker' (the name is just 'traditional') cannot be use for drinking, due to the shape of the rim; there is a certain disproportion between the size of the pot and the

[50] Popilian 1976, cat. 574-684 for one handled small beakers; cat. 685-687 for double handled small beakers; cat. 697-742 for 'cups'. See also the comments about the small recipients from Teodor 2019, 103.

size of the handle, the last having a length of 54 mm (from an overall estimated height of 68 mm); the median diameter is only 65 mm; due to the fact that the recipient has a sort of ritual use, we are supposing also a second handle; dim.: rD = 9.0; nD = 6.4; mD = 6.5; bD ~ 3.3; H ~ 6.8 cm

DB 677 **fabric** vF **paste** 53 **colour** grey **firing** reduced **sec.burn** no
form small recipient **part** handle **conserved** **diameter** **figure** no
description handle from a small beaker, flat, 29 x 8.2 mm, decorated with two longitudinal grooves made with a sharp tool used oblique (leaving a section like '*fossa punica*'); slip darker than the core, mostly lost

DB 348 **fabric** vF **paste** 70 **colour** yellowish-red **firing** oxidised **sec.burn** no
form small recipient **part** handle **conserved** **diameter** **figure** 4/13
description small handle missing the both ends, arched, with an ellipsoid section, 13 x 7.2 mm, covered with red paint; comes from a small beaker, no taller than 6 cm

DB 624 **fabric** vF **paste** 88 **colour** yellowish white **firing** oxidised **sec.burn** ?
form small recipient **part** body **conserved** **diameter** **figure** 4/10
description fragment from the body of a small beaker decorated with continuous grooves around the maximum diameter, having a special cut, asymmetrical, like '*fossa punica*'; it seems joining the fourth type of the single-handled beakers from Oltenia; note that ID 590, discovered relatively far away, comes from the same pot; note more than the two sherds (not connected) has the same look, seemingly 'burned' on the outer face, but more likely to have a slip containing a very different composition and turning dark-grey at high temperatures; it is very interesting to see that 'black' pottery was so fashioned in the early third century (at least in western Muntenia) that kaolin paste was 'faked' to look black; dim.: mD ~ 11.8; bD ~ 3.7 cm

DB 661 **fabric** F **paste** 6 **colour** yellowish-red **firing** oxidised **sec.burn** no
form small recipient **part** rim-body **conserved** 20 **diameter** 11.3 **figure** 4/15
description small beaker with two handles, imitating the shape of the double-handled jars, but much smaller; the rim has the tip broken, it was very likely flat and more or less horizontal; the neck is long, cylindrical and with an enlarged middle section; the handle - flat, 17.6 x 9 mm, with only one central groove - is caught in the usual places, below the lip and on the shoulder; traces of red paint on the lip, on the handle, and possibly on the outer side of the neck; the rim's diameter is an estimation; the measured length is the inner diameter, at the shoulder (8 cm); dim.: rD = 11.3; nD = 9.0; mD ~ 9.0 cm

DB 573 **fabric** F **paste** 52 **colour** grey **firing** reduced **sec.burn** no
form small recipient **part** handle **conserved** **diameter** **figure** 4/8
description small flat handle, 27 x 7 mm, decorated with two longitudinal grooves; the lower plug is present, the upper one is missing

DB 261 **fabric** F **paste** 54 **colour** grey **firing** reduced **sec.burn** no
form small recipient **part** rim **conserved** 40 **diameter** 7.0 **figure** 4/12
description simply rounded lip, rim a bit everted, a groove is marking the neck's diameter; dim.: rD = 7.0; nD = 6.1; mD ~ 7.9 cm

DB 311 **fabric** F **paste** 68 **colour** light yellowish-red **firing** oxidised **sec.burn** no
form small recipient **part** handle **conserved** **diameter** **figure** 4/7
description handle from a small beaker (?), flat, section 19 x 11 mm, with two longitudinal grooves; almost full, missing just a small fragment from the upper part; left side is flat, right side is rounded (that is the usual look for many handles); strongly arched, it belongs to a small recipient, about 11-12 cm tall; no obvious surface treatment; very likely an import

DB 630 **fabric** F **paste** 80 **colour** yellowish-red **firing** oxidised **sec.burn** no
form small recipient **part** rim-shoulder **conserved** 35 **diameter** 11.0 **figure** 4/14
description vertical rim, flatten on top, with a groove outside, relatively tall (collar like), with a short neck and very low shoulder; not drawn, it is almost as Figure 2/4, but much smaller and thinner (the walls have only 4 mm); covered with red paint, more abundant on the rim (on the both sides), giving a brownish tint; on the shoulder the shade is rather pinkish; it was found next to a small handle (conserved half, DB 631), with a D section (16 x 9.3 mm) decorated with an unusual side groove; surprisingly, no paint can be seen on the handle; nevertheless, they have the same composition of the paste (type 80, not very common)

DB 278 **fabric** hC **paste** 63 **colour** yellowish-red **firing** complex **sec.burn** no
form small recipient **part** rim **conserved** 40 **diameter** 9.0 **figure** 4/9
description small recipient, generic named 'cup' (as 'a small drinking container'), with a right rim, slightly reverted, with thinner lip; the fragment is broken at the neck's diameter; the fabrication is unusual, as the core of the wall is pale yellow, and the outer side has an intense yellowish red, that look being abnormal for a wall 4.1 mm

thick; very likely the firing was too short (adding to other artefacts of the collection, near the definition of scrap); small traces of red paint assure us yet that the piece was finished and sold; dim.: rD = 9; nD ~ 7.8 cm

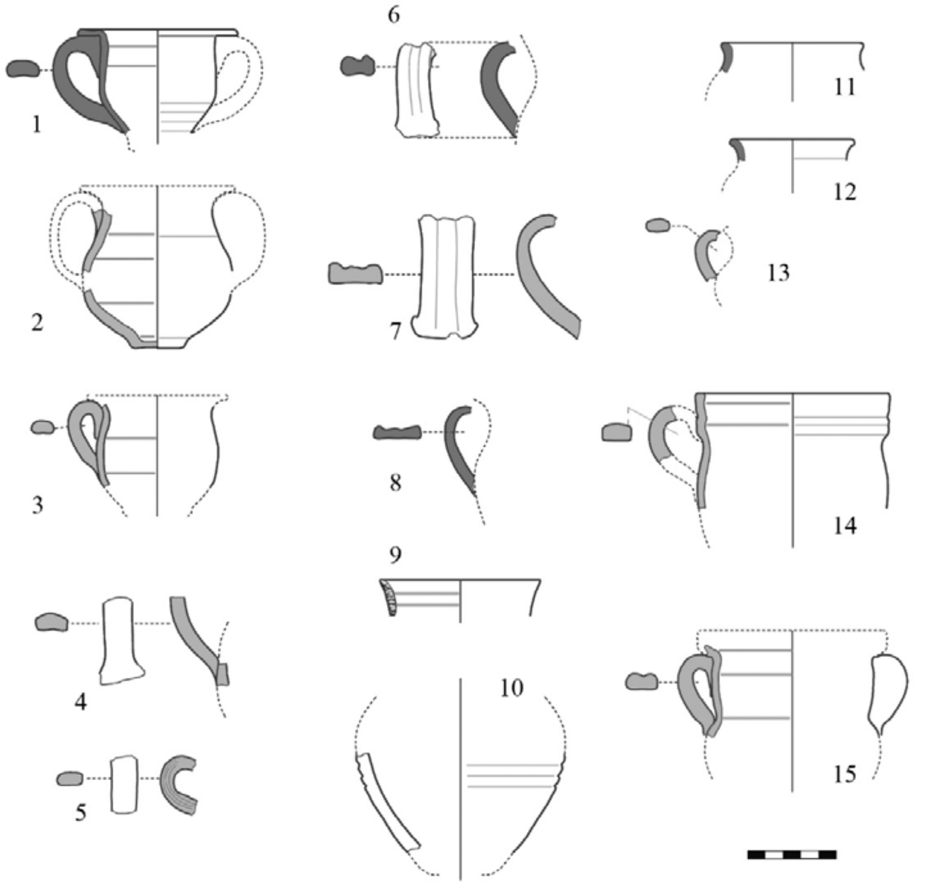

Figure 4. Small recipients from Băneasa.

Lighter shades: oxidised; darker shades: reduced; broken shade: coarse.

Although just a few, the typological diversity of the small recipients is considerable. In the next we will render shortly seven different types which can be drawn looking at the Figure 4.

- type 1 (Figures 4/9, 11, 12), with thin, rounded and softly reverted rims (could have handles or not); they could correspond to Popilian's small beakers types 1-3 (cat. 574-664), or to the cups type 3 (cat. 707-720)
- type 2 (Figure 4/10), having analogies on the Popilian's small beakers type 4 (with whitish paste also); import in both cases
- type 3 (Figure 1/1), having a flanged rim and a disproportionate large handle, plugged on the body unusually low, below the median diameter; it has no correspondent in Oltenia
- type 4 (Figures 4/3-5, 13, possibly 2), small beaker with one (?) handle of D-shape section; analogies are scattered throughout many types of Popilian's classification, being the most common handle
- type 5 (Figures 4/6,-8), small beakers (?) with a wider, flat handle, with one or two longitudinal grooves; analogies
- type 6 (Figure 4/14) with sleeved vertical mouth, short neck, small handle with D-shaped section, with no analogies in Oltenia
- type 7 (Figure 4/15), small beaker, with long, cylindrical and enlarged neck, corresponding to Popilian's second type of the double handled beaker

The question of functionality of those small recipients seems far from understood. The handless small pots could be used for cold drinks, as they fit naturally in the palm. The small one handled beaker could

be maybe used for warm drinks (wine mixed with hot water, probably spiced).[51] But what will be the purpose of the two handled small beakers? Any practical explanation seems futile. Let's note that this small double handled pot is rare both in Oltenia and in our collection, therefore a practical purpose seems excluded.

About 55% of the included items have oxidised firing, compared to 87% in Oltenia,[52] a difference to be analysed further. As concerns the presence of some coarse pastes, it occurs accidentally in both cases (Oltenia and Băneasa).

The frequency of those small recipients seems yet the greatest issue at Băneasa. The small drinking recipients (small beakers and cups) are taking 29% of the pottery from Oltenia, as number of artefacts. In a bold contrast, the share of the small recipients, in Băneasa fort, is between 1.7% (as total weight) and 3% (as the minimum number of artefacts).[53] From a different perspective, those about 20 items are fairly equalling the number of militaries living in those about three rooms of the investigated barrack.

Another surprising thing is the fact that two of the types listed above have no analogies in Oltenia, having further to search them in the local production, somewhere in Muntenia (or farther?). In one case (ID 630, Figure 4/14) the type of paste is not very usual, and could be an import; for the other (ID 527, Figure 4/1) – it is not only usual, but the most frequent, thus local.

3E. Flagons and beakers

This is the third most frequent class of pottery, gathering 16.7% from the total weight. They are made of fine or very fine pastes, in similar proportions. In what concerns the balance between reduced and oxidised pottery, it is also pretty close: 55.6% to 44.4%. The catalogue brings specific data for 38 different artefacts from a total of 63 records of the database. Of course, many of the records from the original database are referring very fragmented sherds, on which the class identification could be sometimes under doubt.

flagons

DB 27 **fabric** vF **paste** 42 **colour** dark grey **firing** reduced **sec.burn** no
form flagon **part** handle **conserved** **diameter** **figure**
description a fragment of a flat handle, 38 x 10 mm, with two longitudinal grooves, deep and angular, from the middle sector, where it is bent

DB 109 **fabric** vF **paste** 45 **colour** reddish-yellow **firing** oxidised **sec.burn** no
form flagon **part** neck-shoulder **conserved** 180 **diameter** 2.8 **figure** 5/18
description fragment of a flagon with a short neck, with the handle (broken) between the lip and the neck's diameter; note that although the measured diameter is very small, the two faces of the fragment has the same shade of colour

DB 40 **fabric** vF **paste** 45 **colour** yellowish-red **firing** oxidised **sec.burn** no
form flagon **part** body **conserved** 25 **diameter** 35.0 **figure** no
description a body part from a flagon (?), most likely from the middle diameter, having a much darker brown slip only on the outer face, with obvious aesthetic aims (functionally would be more useful inside)

DB 58 **fabric** vF **paste** 45 **colour** dark grey **firing** reduced **sec.burn** no
form flagon **part** base **conserved** 60 **diameter** 13.0 **figure** no
description base with a short, not profiled foot, making a strong 'umbo' in the middle; judging from the size of the base (13 cm), that would be a large flagon

DB 101 **fabric** vF **paste** 46 **colour** brick-red **firing** oxidised **sec.burn** no
form flagon **part** body **conserved** 50 **diameter** 17.0 **figure** no
description panel from the median body, thicker towards the shoulder, strongly arched; two shallow horizontal

[51] http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/secondary/SMIGRA*/Calida.html (seen July 2019).
[52] Considering all small recipients, as one handled or two handled beakers and the 'cups'.
[53] Counting only the rims.

grooves on the zone of the middle diameter; strong internal ribs due to the potter's wheel (a fact usually seen on flagons); complex firing, giving different shades of colour, as follows: intense brick-red on the outer side, dark yellowish-grey on the inner side, and straight dark-grey on the core; if our guess is right and the sherd is belonging to a flagon, then the coloration is due to the small diameter of the neck, and the relative lack of oxygen

DB 480 **fabric** vF **paste** 50 **colour** yellowish-red **firing** oxidised **sec.burn** no
form flagon **part** body **conserved** **diameter** **figure** /photo/
description a small sherd from a flagon (?) having inscribed with a sharp tool, after firing, a letter (N?), partially missing; paint traces

DB 340 **fabric** vF **paste** 51 **colour** yellowish-red **firing** oxidised **sec.burn** no
form flagon **part** handle **conserved** **diameter** 20.0 **figure** 5/19
description the lower part of a flat handle, 30 x 9 mm, decorated with three longitudinal grooves, deep and slanted, plugged in a body part (shoulder) having a diameter of 20 cm; the drawing is suggesting that it could be a beaker with a relatively large neck, or a flagon with a longer neck (longer than in the restitution proposed at Figure 5/19); restituted median diameter at 21.4 cm

DB 558 **fabric** vF **paste** 51 **colour** grey **firing** reduced **sec.burn** no
form flagon **part** handle **conserved** **diameter** **figure** no
description a short fragment of a flagon (?) handle, flat section (32 x 12.6 mm) with two longitudinal grooves with V sections

DB 296 **fabric** vF **paste** 51 **colour** grey **firing** reduced **sec.burn** no
form flagon **part** rim **conserved** 60 **diameter** 3.5 **figure** 5/12
description funnel-like flagon mouth, having a flat lip (10.5 mm) and triangular section; broken before the neck diameter; dim.: rD = 3.5; nD ~ 1.6; inner neck diameter ~ 0.7 cm (sic)

DB 625 **fabric** vF **paste** 51 **colour** grey **firing** reduced **sec.burn** no
form flagon **part** base **conserved** 30 **diameter** 12.0 **figure** 5/16
description one of the few preserved bottoms of a flagon; there is no ring, but the centre of the base is strongly raised, umbo-like; the paste is fine, but on the inner side of the bottom were deposited all the coarser parts of the slip (silica); such a situation was previously observed only for flagons, for the good reason they have a narrow neck and such coarser remnants could not be pull out, nor seen; judging from the dimension of the bottom, the flagon was a large one

DB 552 **fabric** vF **paste** 53 **colour** yellowish-red **firing** oxidised **sec.burn** no
form flagon **part** rim **conserved** 60 **diameter** 7.0 **figure** 5/4
description a wide collar-like rim, cylindrical, with two grooves outside, shrinking to a narrow neck (broken); slip and red paint outside; one of its kind at Băneasa, so far, it falls in the second type of flagons in Oltenia; dim: rD = 7.0; nD ~ 3.5 cm

DB 704 **fabric** vF **paste** 53 **colour** yellowish-red **firing** oxidised **sec.burn** no
form flagon **part** base **conserved** 15 **diameter** 20.0 **figure** 5/8
description a body part, 7 mm thick, curved, belonging probably to a flagon; strong inner ribs (more usual on the lower parts of the flagons); on the entire length of the preserved sherd (50 mm) it is written, with red paint, a letter, possibly Lamda, with is not standing vertical, but tilt to the right; another short painted line is visible at the left corner

DB 491 **fabric** vF **paste** 53 **colour** dark grey **firing** reduced **sec.burn** no
form flagon **part** rim-neck **conserved** 200 **diameter** 9.0 **figure** /2 photos/
description one of the largest flagons, unfortunately conserved only as a large rim and the neck, close to the shoulder; the rim is folded outside, the neck has an enlarged section, the handle being plugged on this part; the general look of the profile is an accolade; it has no analogy in this collection (see yet Popilian 1976, flagon type 11, rare and red); note that other 8 fragments from the body were preserved, but without a direct connection; the medium diameter is estimated at 20 cm

DB 186 **fabric** vF **paste** 53 **colour** light grey **firing** reduced **sec.burn** yes
form flagon **part** rim **conserved** 100 **diameter** 7.0 **figure** no
description the mouth of a flagon, with cylindrical rim (decorated with two grooves) and funnel like neck (broken); mark of the broken handle just below the rim; darker slip; see Figure 5/4 as a general reference of the shape

DB 645 **fabric** vF **paste** 53 **colour** light grey **firing** reduced **sec.burn** no
form flagon **part** diverse **conserved** 15 **diameter** 25.0 **figure** 5/10
description three disparate fragments from an unusual light-grey flagon: a handle with flat section, 35 x 9 mm, having three shallow grooves (DB 645); a sherd from the shoulder, strongly raised, decorated with two grooves

(DB 646, estimated diameter 23 cm); a fragment from the lower body, near the median diameter (DB 647, estimated diameter 30 cm); all of them had a much darker slip, almost completely lost

DB 586 **fabric** vF **paste** 72 **colour** yellowish-red **firing** oxidised **sec.burn** no
form flagon **part** body **conserved** 35 **diameter** 31.0 **figure** 5/21
description most of the body profile from a flagon (? beaker?), not decorated (the shoulder is missing); slip applied only outside; from the medium diameter upward, it is also covered by red paint (darker as the body); this is the largest flagon (beaker? table amphora?) from the collection

DB 415 **fabric** vF **paste** 73 **colour** yellowish white **firing** oxidised **sec.burn** no
form flagon **part** rim-neck **conserved** 360 **diameter** 4.4 **figure** 4/11
description cylindrical neck, not very long, ending with a rim slightly thickened, with two handles of round section, fixed 2 cm below the rim; the handles are strongly arched, heading a close shoulder (missing); the core is yellowish-red, completely covered by a thick whitish coat; the object is obviously an import, but a sloppy one: the lip is not quite horizontal, the handles are not exactly at 180 degrees, and the slip has a neglectful finishing

DB 39 **fabric** F **paste** 6 **colour** reddish-yellow **firing** incomplete **sec.burn** no
form flagon **part** base **conserved** 10 **diameter** **figure** 5/24
description Base of a recipient (flagon?) with an incomplete (complex?) firing, with reddish faces and blackish core; flat base; the coarser parts of the slip have been deposited on the bottom (this is a fact usually seen on flagons, due to the narrow neck); estimated base diameter ~ 4.4 cm

DB 99 **fabric** F **paste** 39 **colour** yellowish-red **firing** oxidised **sec.burn** no
form flagon **part** handle **conserved** **diameter** **figure** 5/13
description two fragments from a flat handle (49 x 9 mm), with two deep longitudinally grooves, one (DB 99) from the point where it makes a strong turn, and a second from the lower plug (DB 100); traces of red paint; the strong turn recommends rather a flagon than a double handled jar (the most frequent recipients with handles, in this collection)

DB 23 **fabric** F **paste** 39 **colour** grey **firing** reduced **sec.burn** no
form flagon **part** body **conserved** 50 **diameter** 19.0 **figure** no
description body panel from a relatively large flagon, but very fine; the outer side is straight grey, but the inner side has a reddish tint (which is paradoxical but possible); the outer face has discreet horizontal facets, result from the finishing operations; no visible slip

DB 78 **fabric** F **paste** 39 **colour** grey **firing** reduced **sec.burn** no
form flagon **part** rim **conserved** 110 **diameter** 4.0 **figure** no
description fragment from a quasi-cylindrical mouth of a flagon, slightly as a truncated cone, closing up, decorated with two large grooves outside; apparently it has a spout, but it is too broken to be sure; note that in the area we do not know any analogy of this type (a flagon with such a small mouth, but having a spout (pitcher), as all published by Popilian 1976, Plate 49, nos. 525- 531, are larger (no. 529 is the closest as dimension, but not as morphology; in Popilian collection there is no flagon with the rim decorated with two large grooves)

DB 21 **fabric** F **paste** 40 **colour** yellowish-red **firing** oxidised **sec.burn** no
form flagon **part** shoulder **conserved** 5 **diameter** **figure** 5/15
description three fragments from the upper body, very likely from a flagon; red, very fine ('dusty' type), it has no slip; the thickness of the section is growing fast near the shoulder (a fact seen frequently at flagons); the strong ribs from inside (another typical trait of the flagons) and the external decorative incision made easier the orientation of the sherd, with a very high shoulder; estimated mD ~ 21.5 cm

DB 363 **fabric** F **paste** 47 **colour** grey **firing** complex **sec.burn** no
form flagon **part** shoulder **conserved** **diameter** **figure** no
description two fragments from the shoulder area, from fine paste, with a burning sequence difficult to explain: with grey core, reddish brown inside and grey outside; being very likely a flagon, thus having a narrow neck, the inner side could be less oxidized than the other side, but this is exactly the opposite; a possible explanation would be the use of two different pastes for the inner and the outer walls, a clear cut line being visible between the two (the outer layer has a regular 17 mm thickness; the outer side is finished by polishing the surface with a stone (a rare fact in this collection), leaving horizontal facets 4.5 mm wide

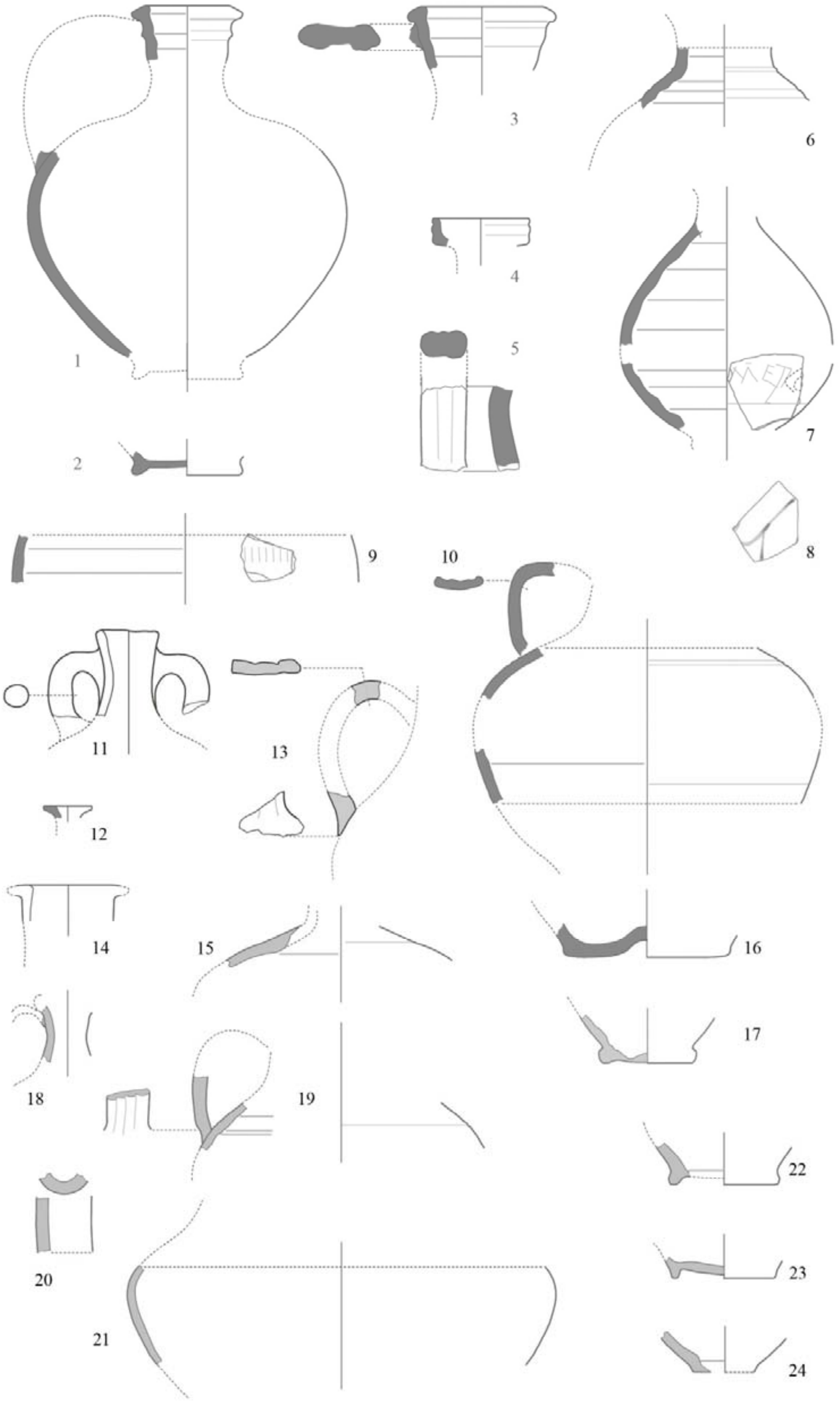

Figure 5. Flagons from the fort Băneasa. Light grey – oxidized; darker grey – reduced; not shadowed – white. Scale 1:4.
Type 1: 11;
Type 2: 1, 2, 4, 7, possibly 2 and 6;
Type 3: 10, possibly 9, 16;
Type 4: 14, 18, 20.

Inscriptions: 7 (scratched), 8 (painted)

DB 273 **fabric** F **paste** 47 **colour** yellowish-red **firing** incomplete **sec.burn** no
form flagon **part** base **conserved** 130 **diameter** 8.0 **figure** no
description base standing on a ring, with the lower body relatively thick (7 mm) but a very thin base (3 mm, broken), possibly a flagon; with grey core and red faces (including the thin base); the ring has small variations in shape and an imperfect contact with the table, and also small areas of the surface are 'exploded', due to the firing downfalls; red slip (rather than paint); although found in a barrack (and not in a dumping area), the artefact seems more or less a technological failure (not that is not the only one)

DB 173 **fabric** F **paste** 47 **colour** grey **firing** reduced **sec.burn** no
form flagon **part** base **conserved** 90 **diameter** 8.0 **figure** no
description base standing on strong ring, with the middle of the base lowered and quite thin (5 mm), with strong ribs due to the potter wheel; all data suggest a flagon

DB 403 **fabric** F **paste** 47 **colour** grey **firing** reduced **sec.burn** no
form flagon **part** rim **conserved** 180 **diameter** 10.7 **figure** 5/3
description a funnel like mouth of a large flagon (apparently the largest of the collection), with a washer like rim profile and a wide flat handle (58 x 15 mm) immediately below the rim; long neck, with ribs; fine, grey and large (estimated height 35 cm), it is not very accustomed in the Roman world in the first quarter of the third century; dim.: rD = 10.7; nD ~ 6.5 cm

DB 197 **fabric** F **paste** 52 **colour** yellowish-red **firing** complex **sec.burn** no
form flagon **part** base **conserved** 50 **diameter** 8.0 **figure** 5/22
description base of a flagon standing on a solid ring, yet with a thin base, broken; strong ribs from the wheel rotation; complex firing, with a pale yellow core; it is not covered by paint, but by a very micaceous glittering slip; dim.: rD = 8.00; nD ~ 5.1; mD = 23.0; bD ~ 7.6; H ~ 28 cm

DB 149 **fabric** F **paste** 54 **colour** yellowish-red **firing** complex **sec.burn** no
form flagon **part** base **conserved** 70 **diameter** 7.5 **figure** 5/23
description base standing on a ring, probably from a small flagon, with thin walls (3.6 mm near the break)

DB 154 **fabric** F **paste** 54 **colour** dark grey **firing** reduced **sec.burn** no
form flagon **part** base **conserved** 40 **diameter** 8.0 **figure** 5/2
description base of a flagon, with the body missing, standing on a relatively large ring

DB 208 **fabric** F **paste** 58 **colour** dark grey **firing** reduced **sec.burn** no
form flagon **part** body **conserved** 45 **diameter** **figure** 5/1
description three sherds fitting together (208-210), from the place on the shoulder where the handle (46 x 13 mm) was fit on the body, down to the lower body, near the base; the inner side is brighter, not being covered by the dark grey slip; all these are from the same flagon as DB 2007; note that DB 154 (Figure 3/154) has the right dimensions, but a different (although similar) paste

DB 207 **fabric** F **paste** 58 **colour** dark grey **firing** reduced **sec.burn** no
form flagon **part** rim **conserved** 60 **diameter** 9.0 **figure** 5/1
description funnel-like rim, thicken, flattened and tilt, with a strong rib below the lip, made from modelling, missing the neck diameter; slip visible on the finishing lines left by a wooden spatula, due to the fine and diluted material, visible only on the outer face; the mouth is relatively large, suggesting a large flagon; see also 208

DB 218 **fabric** F **paste** 59 **colour** yellowish white **firing** oxidised **sec.burn** no
form flagon **part** rim **conserved** 90 **diameter** 5.0 **figure** 5/14
description flat rim (with the tip of the lip broken) standing on a long, cylindrical neck (broken); the diameter (5 cm) was measure inside, the outer diameter being around 9 cm; kaolin-like paste, relatively fine (as this type of paste is never very fine, in this collection); spatula marks on the outer face, suggesting a slip (not visible otherwise); measured diameter at the inner face of the rim = 5 cm; restituted dim.: rD ~ 8.7; nD ~ 6.3 cm

DB 541 **fabric** F **paste** 71 **colour** dark grey **firing** reduced **sec.burn** no
form flagon **part** handle **conserved** **diameter** **figure** 5/5
description a relatively massive handle, 33 x 19.7 mm, conserved on a length of 64 mm, with two grooves on the face and a dished back; slip darker than the core

DB 623 **fabric** F **paste** 80 **colour** dark grey **firing** complex **sec.burn** no
form flagon **part** neck-shoulder **conserved** 100 **diameter** 7.0 **figure** 5/6
description fragment from the shoulder to the minimum diameter of the neck, having a sill at the threshold of the neck and two grooves on the shoulder; the look of the sherd is weird: yellowish-red inside, pale yellow at the core and dark grey outside; it was obviously fired in oxidising conditions, but the outer face was covered with a slip containing a matter which turns black on high temperatures; dark grey was very fashionable, at least for flagons; dim: nD = 7; mD ~ 19.8 cm

DB 662 **fabric** F **paste** 80 **colour** yellowish-red **firing** incomplete **sec.burn** no
form flagon **part** neck **conserved** 30 **diameter** 4.0 **figure** 5/20
description a sherd 41 mm long, pipe-like, having an outer diameter of 4 cm and a slightly curved line; it could be the middle section of a flagon with a narrow neck (single handle flagon type 1 from Oltenia), but it has no analogy in this ceramic collection; faint traces of red paint classifies it as a pottery sherd, not as a technical device (as an air blowing tube); it is anyway a strange object, as the walls are 10 mm thick, incompletely fired

DB 569 **fabric** F **paste** 90 **colour** dark grey **firing** reduced **sec.burn** no
form flagon **part** body **conserved** **diameter** **figure** 5/7 and
description a large fragment from the lower body of a flagon, modelled with strong ribs inside (which is a general trait of the flagons), with no visible slip; after firing an inscription was made (a 'user signature'), using a sharp tool; one can read the upper case letters M, E and T (?), the last being twice long as the others, ending as L; other scratches in the area are rather involuntary strokes related to use; thee other sherds from the upper body (DB 570), with the same fabrication and shade, giving together the image (Figure 5/7) of a tall flagon, with the median diameter lower than the half height; dim: nD = 4.2; mD = 15.3; bD = 5.0; H ~ 20.1 cm

DB 578 **fabric** F **paste** 90 **colour** grey **firing** reduced **sec.burn** no
form flagon **part** body **conserved** 5 **diameter** 25.0 **figure** 5/9
description a small fragment from the body of a flagon (?), near the medium diameter, loosely estimated at 25 cm, decorated with a roller having a simple pattern, with vertical imprints 11 mm tall for every 5.5 mm around the pot; this is a unique occurrence

DB 700 **fabric** F **paste** 100 **colour** yellowish-red **firing** complex **sec.burn** no
form flagon **part** base-body **conserved** 360 **diameter** 7.0 **figure** 5/17
description one of the few bottoms fully preserved; profiled foot, strong ring, thinner base, modelled in 'umbo'; the inner part is finished with diagonal touches with a wooden tool, stretching a dark-grey slip; this diagonal finishing technique was previously seen only for recipients with narrow neck

As morphology, there is only one double handled flagon (DB 415, Figure 5/11), noted as the type 1, having yet smaller handles than the reference models from Oltenia. The analogy is far from perfect, mainly because it was modelled from a customary yellowish-red paste, but it is covered in a thick layer of whitish slip, situation never encountered in Popilian's monograph. The core of the recipient is made from a type of paste – 73 – which is a unique occurrence at Băneasa, therefore it is an import, most likely from *Moesia inferior*.

Many of the grey ware in the list is following the second type of flagons from Popilian's classification, taken here also as the type 2. There are, first of all, two relatively bulky rims (Figure 5/1, 2), with funnel-like necks, with the outer side decorated with deep grooves. A different shape of the rim, a collared one (Figure 5/4), joins yet the same type from Oltenia, following the old classification. Another recipient, from the Figure 5/7, could go for the same type, due to the shape of the body, pear like, with a low medium diameter. Other shards from the Figure 5, as number 2[54] and 6, could go in the same category. There is yet a problem: the colour. From 29 flagons of the second type, published by Popilian, all are red, except one; vice versa, all apparent analogies from Băneasa are (dark) grey, and their production in Oltenia is unlikely.

Another grey flagon from Băneasa (Figure 5/10) is following Popilian type 11 (type 3 at Băneasa), the main clues being the general proportions of the body and the flat handle with three grooves. The bottom depicted at the Figure 5/16 could go for the same type, but it has a distinct paste type as the former.

A second whitish flagon, this time made entirely from kaolin-like paste (DB 218, Figure 5/14), seems to be alike the Popilian type 1, but, again, there is no white flagon in Oltenia. Also, the mentioned type (no. 4 in our classification, see Figure 5) seems to be the raw model of other two, oxidised products, Figure 5/18 and 20, as the tall, quasi-cylindrical and narrow neck is specific. Some of them (as Popilian 1976, cat. 425) has a tilt neck, explaining thus the curved line of the neck at ID 662 (Figure 5/20).

The bottoms have a variety of shapes, illustrated in Figure 5: flat (Figure 5/24), almost flat, with inner umbo (Figure 5/16, 17), or standing on a ring (Figure 5/22-23).

[54] Fig. 5/2 fits well the dimensions of Fig. 2/1, but it has a completely different type of paste.

The decoration is that usual: grooves on the rim-neck and on the handles, thin grooves on the shoulder (5/6, 10, 19). The only surprise was the use of the roller for a stamped decoration around the body, near the median diameter (Figure 5/9). No analogies are known in Oltenia. The paste type (90) is rather rare.

We have also two inscriptions made on the body of some flagons: a scratched one (ID 569-70, Figure 5/7) and a painted one (ID 704, Figure 5/8). They are currently understood as 'signatures' of the owners, occurring on high valued recipients.[55]

A curios fact was noticed about the correspondence between some paste types from the generic sort 'fine' and some functional classes. This is the case mainly for the types 47 and 58, which are the most frequent in flagons production (5 cases, respectively 6), types completely absent for small beakers and storage vessels. Weird, isn't it? This could be a clue about the specialisation of pottery providers.

There are only three records for which it might be possible to have sherds coming from a beaker.

beakers

DB 106 **fabric** F **paste** 2 **colour** brick-red **firing** oxidised **sec.burn** no
form beaker **part** body **conserved** 55 **diameter** 36.0 **figure** no
description panel from the median body from a large recipient (estimated at 36 cm near the median diameter), with a relatively thin section (7.4 mm), made out from a fine paste (therefore probably not a storage vessel), fired at intense brick-red, the same on the both sides (therefore not a flagon, see the comments from DB 101); the outer side was covered with a blackish paint, partially decayed by use; it is than an imitation of a dark-grey beaker (not usual in the Roman environment of the early third century); the median diameter should be around 40 cm

DB 200 **fabric** F **paste** 6 **colour** dark grey **firing** reduced **sec.burn** no
form beaker **part** rim **conserved** 60 **diameter** 13.0 **figure** no
description a sort of S-shaped rim, in a singular appearance, with a narrow groove below the inner lip, thicken rim and decorated outside with another groove; the sort of paste, as well the thin wall (3.3 mm) exclude the use in the kitchen; it is rather a beaker from the Type 1 Popilian

DB 138 **fabric** F **paste** 52 **colour** dark yellowish-red **firing** oxidised **sec.burn** no
form beaker **part** handle **conserved** **diameter** **figure** no
description small handle with a rectangular section (20 x 15 mm), with an unusual groove on one side; it is preserved only the inferior half, stuck on the body a bit slanting; it comes probably from a small beaker

The reasons for suspecting a beaker, and not something else, are explained into the catalogue: either a too large belly, with a firing not matching the patterns seen for flagons (DB 106), either a too wide opened mouth (DB 200), or an unusual handle (DB 138).[56] All three sherds were considered irrelevant and not drawn. No matter if our presumptions are right or wrong, in each case, the fact is that the beakers are quite rare, fitting the statistics done for Oltenia.[57]

3F. BOWLS

We are going further with the tableware, breaking the Romanian tradition on splitting them in three great categories: bowls, shallow bowls and dishes. The reason of this tradition is simple: in Romanian language there are three separate terms, in order '*castron*', '*strachină*', and '*farfurie*'. Many authors tried to argue if the first two are different or not. A long debate here is needles, as the facts are very simple: '*strachină*' is a popular substitute for both '*castron*' and '*farfurie*';[58] therefore, there are not three, but only two basic words, as well as in English. Popilian used all the three classes, but his classification, in this matter, is an obvious failure.[59] We will use therefore only two functional classes, along their usual definitions: bowls

[55] Popilian 1976, 130-131.
[56] One artefact of the kind was published for the previous campaign (Teodor 2016, 119, Fig. 9/1).
[57] Teodor 2019, 101.
[58] See yet Teodor, Bădescu, Haită 2015, 110-111, and Teodor 2019, 145, for other details.
[59] Teodor 2019, 145-146, Figs. 6 and 7. Surprisingly, at least for us, Viorica Rusu-Bolindeț (2007, 378-387) split

and dishes, first for bringing the food at the table, and second for consuming it. In order to fulfil such functions, they have to be short, with the height much smaller than the maximum diameter. Although both are considered in the literature as 'open shapes', having thus no upper body, in a detailed description we can see that most of the bowls have at least a sketch of a median diameter, if not a proper one, a thing normally missing at the dishes. Working with complete artefacts, one should be able to separate bowls and dishes on the ratio height/diameter, the larger figures indicating bowls, and the smaller ones – dishes.

As in our collection the full shape bowls are absent, such a distinction is not available; we used instead the shape of the body near the rim, considered it a 'bowl' if it is slightly enlarged, or even having a cylindrical form, and 'dish' if the body is rapidly shrinking towards the base. There is only one exception from this rule, as illustrated in Figure 6/12, due to the fact that the middle body is decorated with a bold rib, usually occurring on the median diameter.

bowls

DB 356 **fabric** vF **paste** 46 **colour** dark grey **firing** reduced **sec.burn** no
form bowl **part** rim **conserved** 25 **diameter** 29.0 **figure** 6/19
description a vertical rim, thickened and rounded bilateral, making a ridge outside; upper body vertical and short; bilateral slip, well finished

DB 37 **fabric** vF **paste** 46 **colour** grey **firing** reduced **sec.burn** no
form bowl **part** rim-shoulder **conserved** 55 **diameter** 17.0 **figure** 6/10
description very similar with the previous (DB 36), with the only difference that the slip is a bit coarser; dim.: rD = 17.0;
mD = 14.6

DB 65 **fabric** vF **paste** 46 **colour** grey **firing** reduced **sec.burn** no
form (storage) bowl **part** rim-shoulder **conserved** 30 **diameter** 24.0 **figure** 6/1
description this is the most massive triangular section of a lip (29 mm wide), with no neck and very lifted shoulder; bowl?

DB 36 **fabric** vF **paste** 46 **colour** grey **firing** reduced **sec.burn** no
form bowl **part** rim-upper body **conserved** 35 **diameter** 16.0 **figure** 6/9
description bowl with a flat horizontal rim (19 x 9.7 mm), cylindrical tall body (as a cauldron); paste unusually fine, having mica flakes only on the slip (import?); more or less light grey, with the slip much darker; dim.: rD = 16.0; mD = 13.8

DB 63 **fabric** vF **paste** 46 **colour** light grey **firing** reduced **sec.burn** no
form (storage) bowl **part** rim-shoulder **conserved** 70 **diameter** 17.0 **figure** 6/4
description lip developed bilateral and flatten, of not a usual profile, decorated on the outer side with a thin incision; it has no neck (as all the type 1) and a high shoulder carefully finished, having a slip at least on the outer side (which is a shade darker)

DB 671 **fabric** vF **paste** 50 **colour** yellowish-grey **firing** complex **sec.burn** no
form bowl **part** rim-body **conserved** 35 **diameter** 26.0 **figure** no
description simple shape, with the rim heading inside, thickened outside, separated by the neck through a ridge and a groove, and the median diameter very close to the rim; not illustrated, but very similar with Figure 6/14; the interesting fact here is the very different shades for different parts: pale yellow outside, yellowish-grey on the core and pale yellowish-red inside, suggesting different quality slips for each side; the inner side was supplementary covered with a dark-grey paint (?), know almost completely fallen

DB 115 **fabric** vF **paste** 50 **colour** yellowish-grey **firing** reduced **sec.burn** no
form bowl **part** base **conserved** 35 **diameter** 14.0 **figure** 6/22
description base of a bowl, standing on a high ring, with a very thin base (4 mm, broken); the paste is very fine, light yellowish-grey, covered by a dark-grey slip only inside

vasa escaria in four groups: 'platouri' (plateaus), 'farfurii' (dishes), 'boluri' (a neologism for bowls) and 'străchini' (~shallow bowls), in this order. There are several odd options on this list, as the fact that the plateaus would be a sort of small bowls, missing an everted rim, or the fact that the shallow bowls would be the largest in this series, which contradicts the spoken language (the book is written in Romanian).
[60] Teodor 2019, 103-104.

DB 442 **fabric** vF **paste** 51 **colour** yellowish white **firing** oxidised **sec.burn** no
form bowl **part** rim-body **conserved** 25 **diameter** 25.0 **figure** 6/15
description rim a bit thickened, tilt flattened, with no neck, rounded body, median diameter conserved; traces of a slip, especially outside; no decoration; obviously an import with no obvious connections in the local production

DB 284 **fabric** vF **paste** 51 **colour** yellowish-red **firing** oxidised **sec.burn** no
form bowl **part** rim-shoulder **conserved** 30 **diameter** 16.0 **figure** 6/8
description flatten rim with trapezoidal section, short neck, body almost vertical, long; one groove on the shoulder; artefact covered with a layer of post-depositional sediment, making difficult observations about the surface treatment

DB 556 **fabric** vF **paste** 51 **colour** dark grey **firing** reduced **sec.burn** no
form bowl **part** rim-median **conserved** 20 **diameter** 23.0 **figure** no
description rim heading inside, enlarged and rounded, no neck, body strongly arched, with the median diameter very close to the rim, marked by a groove; the conserved part is suggesting a low bowl; thick wall (8.2 mm), distinctively made of three clear cut layers, a very dark one as the core, and two lighter shades as faces; slip darker as the faces, polished with a stone, with horizontal moves, especially outside; the closest analogy at the Figure 6/14 (DB 410), but smaller; dim.: rD = 23.0; mD = 22.7 cm

DB 502 **fabric** vF **paste** 51 **colour** dark grey **firing** reduced **sec.burn** no
form (storage) bowl **part** rim-shoulder **conserved** 50 **diameter** 16.0 **figure** 6/2
description flat rim, 23 mm wide, decorated with three grooves; the slip isn't visible, but the outer side was surely polished with a stone (operation usually made on a very fine surface)

DB 352 **fabric** vF **paste** 51 **colour** dark grey **firing** reduced **sec.burn** no
form bowl **part** rim-median **conserved** 45 **diameter** 13.0 **figure** 6/13
description almost vertical rim, with a slightly thickened and flatten lip, a neck suggested by a groove, a short upper body, with the median diameter marked by a ridge, a short lower body, broken near the base (very likely on a ring); slip on the both faces, darker as the core, imperfect finishing; this is one of the smallest blows, but with the widest bottom

DB 383 **fabric** vF **paste** 53 **colour** red **firing** complex **sec.burn** no
form bowl **part** body **conserved** **diameter** **figure** no
description a small sherd from a bowl (?), having a thickness of the wall of 6.2 mm (thus relatively large), imitating *terra sigillata*; it is made from a multi-layer technique, having a light grey core, a vivid yellowish-red inside and an intense dark-red outside; both sides are covered with a fine slip, yet different: a usual one inside, and a thick but very fine one outside; the outer side was finished probably with a flat stone, leaving marks at regular intervals about 1 cm wide; the outer face has a 'red paint' colour, but more likely the paint was mixed with the raw slip, not applied separately, which would be the 'normal' procedure

DB 145 **fabric** vF **paste** 53 **colour** dark yellowish-red **firing** oxidised **sec.burn** no
form bowl **part** rim-shoulder **conserved** 5 **diameter** 24.0 **figure** 6/17
description a bowl's rim, enlarged outside, with a small depression below the lip, as a S-shaped one (but not in the right position); short neck, lifted shoulder, with the median diameter just below the shoulder; dark red paint on the both sides

DB 628 **fabric** vF **paste** 53 **colour** dark grey **firing** reduced **sec.burn** no
form bowl **part** rim-body **conserved** 10 **diameter** **figure** 6/12
description a rare occurrence at Băneasa: a vertical rim, turned outside an making a narrow flat top; it has an arched body, making a strong threshold where the lower body begins; it is similar to the type 1 of bowls from Oltenia (frequent, but red)

DB 255 **fabric** vF **paste** 53 **colour** grey **firing** reduced **sec.burn** no
form bowl **part** base **conserved** 40 **diameter** 10.0 **figure** 6/23
description bowl standing on a strong ring, having yet a very thin base, therefore completely broken (which is the most usual case at Băneasa); thick body (9.6 mm), suggesting a large bowl, with an unusual fine paste

DB 627 **fabric** vF **paste** 53 **colour** grey **firing** reduced **sec.burn** no
form bowl **part** rim **conserved** 45 **diameter** 17.0 **figure** 6/6
description rim turned outside, flat, 18.2 mm wide, decorated on top with two grooves (not very carefully); almost vertical upper body (?), marked by two grooves; traces of a slip on the both sides; problems of functional identification, due to the great similarity with the double-handled jars; this piece has the rim diameter at the upper limit of the double handled jars (about 16 cm), but really could be both

DB 679 **fabric** vF **paste** 53 **colour** light grey **firing** reduced **sec.burn** no
form bowl **part** body **conserved** **diameter** 41.0 **figure** no

description three unrelated large sherds, probably from a very large bowl; they are thick (between 10.8 and 9 mm), with a light grey outer face, and a light blue-grey on the inner face; the quality of paste, the colour, as well as the attentive finishing inside seem to exclude both the hypothesis 'amphora' or even a storage jar (dolium); a carefully finished bluish slip on the inner face, we already saw in a case of a bowl

DB 410 **fabric** vF **paste** 72 **colour** grey **firing** reduced **sec.burn** no
form bowl **part** rim-body **conserved** 15 **diameter** 32.0 **figure** 6/14
description arched body, closing towards inside, with a rounded and thickened rim, a very short upper body, rounded maximum diameter, from a bowl relatively short, but quite large (32 cm diameter); the section is made of three clear cut layers: a light grey on the edges (2 mm thick each) and a dark (bluish) grey on the core; the net differences of shade, as well as the absence of intermediary shades, could mean that the recipient was modelled in two instances, with different clays; note that the surfaces are also dark grey, over the light grey being finished a darker grey slip (spatula marks on the internal lip, stone polishing on the body, outside)

DB 1 **fabric** F **paste** 6 **colour** grey **firing** reduced **sec.burn** no
form bowl **part** base **conserved** 30 **diameter** 9.0 **figure** 6/21
description massive base standing on a ring; bilateral slip; possible a second sherd from the same (DB 2), from the lower body

DB 89 **fabric** F **paste** 6 **colour** grey **firing** reduced **sec.burn** no
form bowl **part** rim **conserved** 65 **diameter** 25.0 **figure** 6/18
description simple reverted and rounded lip, very short neck, arched body (suggesting a small height); no slip

DB 97 **fabric** F **paste** 47 **colour** dark yellowish-red **firing** complex **sec.burn** no
form (storage) bowl **part** rim-shoulder **conserved** 50 **diameter** 20.0 **figure** 6/3
description triangular section rim, not very wide (22 mm); very fine paste, covered with a consistent slip, containing lots of mica flakes follows formed between the core and the slip

DB 531 **fabric** F **paste** 47 **colour** yellowish-red **firing** oxidised **sec.burn** no
form bowl **part** rim-body **conserved** 50 **diameter** 17.0 **figure** 6/7
description two unrelated fragments, one has the rim and the shoulder, the other - a larger part from the lower body, below the median diameter; the bottom is absent; the rim is flat, 18 mm wide, not decorated; the thickness of the body oscillates from 2.7 mm near the median diameter to 6 mm near the bottom; the slip was applied even, all over it; separately and sequentially, red paint was applied all over the inner face, and about the upper half (including the median diameter) on the outer face; the lower half is 'decorated' with fine sills resulting from imperfect finishing of the slip; it is almost certain an import, as the larger mica flakes are golden, a fact never observed on the local production; dim.: rD = 17.0; mD = 14.9; bD ~ 5.6; H ~ 7.4 cm

DB 168 **fabric** F **paste** 47 **colour** grey **firing** reduced **sec.burn** no
form (storage) bowl **part** rim-shoulder **conserved** 70 **diameter** 25.0 **figure** 6/5
description trapezoidal section rim with a flat top (12 mm) decorated with three circular grooves; no neck, short shoulder, median diameter just below it;

DB 38 **fabric** F **paste** 47 **colour** grey **firing** reduced **sec.burn** no
form bowl **part** rim-shoulder **conserved** 5 **diameter** **figure** 6/11
description very similar with previous two items (DB 36, 37), with small variations (in composition of the paste or in the section's profile); they could be bought from the same source (import?), at the same time (they where found also together)

DB 157 **fabric** F **paste** 54 **colour** dark grey **firing** reduced **sec.burn** no
form bowl **part** rim-shoulder **conserved** 20 **diameter** 27.0 **figure** 6/16
description bowl with an thickened rim, with no neck and a short shoulder, near the median diameter

DB 339 **fabric** F **paste** 69 **colour** yellowish-grey **firing** complex **sec.burn** yes
form bowl **part** base **conserved** 45 **diameter** 11.0 **figure** no
description pot standing on a big ring, making a short foot, with the lower body arched (suggesting a short shape, like a bowl) and thick (7.3 mm), with a much thinner base (as usually - completely missing); sloppy finishing, resulting a sort of 'incisions' on the outer side, probably without a decorative intension (it is the less visible part of the body); unusual firing, looking more oxidised on the inner side than outside, but the artefact is partially burned, therefore altered

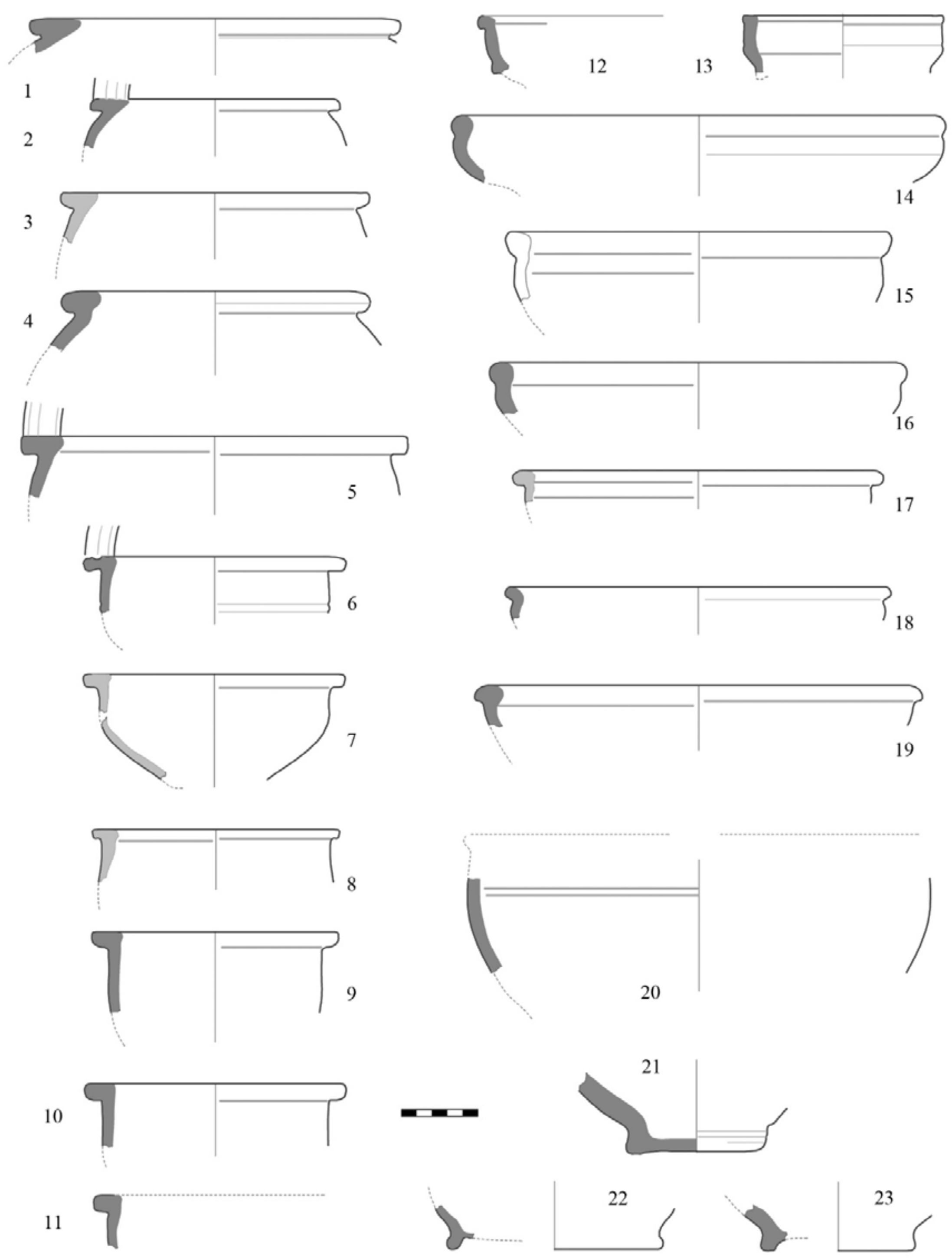

Figure 6. Fragmentary bowls from Băneasa. Dark grey – greyware; light grey – oxidised pottery. All fine. Type 1: 1-5; type 2: 6-11; type 3: 14-19; type 4: 12-13; type 5: 20; the rest are not classified.

DB 507 **fabric** F **paste** 80 **colour** dark grey **firing** reduced **sec.burn** no
form bowl **part** body **conserved** 15 **diameter** 30.0 **figure** 6/20
description two sherds from the lower body of a large recipient, having a slip on the both faces, dark grey on the outer side (which is also the shade of the core) and a rare, bluish grey on the inner side; on the same side, two

grooves run around the (more or less) median diameter, estimated to 30 cm, strongly suggesting a bowl; it is a 'deep bowl', in terms used by G. Popilian;

DB 641 **fabric** F **paste** 90 **colour** pink **firing** oxidised **sec.burn** no
form bowl **part** base **conserved** 90 **diameter** 7.0 **figure** no
description relatively small bottom standing on a strong ring, having yet a very thin bottom closing (3.6 mm), completely missing; red-pinkish paint, only on the outer face; the inner side is yet very carefully finished, excluding a closed shape (flagon, beaker, jar)

Due to the fragmentary estate of the sherds, the functional classification is doubtful in some cases, mainly for those grouped at Figure 6/1-5; they can be, as well, parts of what we have named, generically, 'storage recipients'. A direct comparison of the drawings and data shows very little differences, if any; for instance, DB 65 (Figure 6/1), considered a bowl, has a rim diameter of 24 cm and a flat rim 29 mm wide, very similar with DB 35 (Figure 2/1), considered *dolium*, with a rim diameter of 22 cm and a flat rim 30 mm wide. Obviously, they could be both, and on the small fragments at disposal one cannot say more. As the analogies for the storage recipients have been previously discussed (section 3b), comes next to see the counterparts of some bowls with a flat rim. In Oltenia they are pretty rare, as some of the 'deep bowls'[60] from the Popilian type 1 have flat rim, most of them tilt inside (Popilian 1976, cat. 766, 769-771), but very rarely horizontal (Popilian 1976, cat. 764). For many examples we found on the pottery from *Napoca*,[61] but tight analogies are absent.

The highly doubtful items in the collection, from the Figure 6/1-5, make together the Type 1, named accordingly 'storage bowls', as we all know that bowls are used not only from bringing food at the table, but also for short time storage.

The type 2 of bowls (Figures 6/6-11) is grouped around the most complete artefact (Figure 6/7), showing a flat rim (18 mm wide), a relatively long and cylindrical upper body, and a conical trunk shape as the lower body. Some have an unexpected long upper body (as Figures 6/9, 10), suggesting a relatively tall shape, not very accustomed in the Roman pottery. This is yet the most frequent bowl type at Băneasa.

The type 3 of bowls, also relatively numerous (Figures 6/14-19) shows a thickened, rounded and slightly reverted rim, a short, arched upper body, suggesting a relatively short shape, with diameters between 32 cm (DB 410, Figure 6/14) and 24 cm (DB 145, Figure 6/17). The group contains a whitish paste (DB 442, Figure 6/15), which is surely an import, showing the Lower Danube area influence and fashion. This is the most usual bowl model in any Roman site of the age.

The type 4 has only two members, distinguishable by the strong marked middle diameter, either by a rib (Figure 6/12)[62] or by an angular edge (Figure 6/13)[63]

The type 5 is taken by only one artefact (Figure 6/20, DB 507), considered a bowl due to the pair of grooves from its upper part, grooves usually marking the shoulder; as the middle diameter was measured as having about 30 cm, the rim diameter should be similar. As the paste type of this shard (80) does not fit any of the other grey bowls, this is almost sure a different case than our type 1, suggesting a relatively tall shape, with a large and regularly rounded lower body, and probably a short upper body and a thickened rim (as the type 3).

The bottoms of the bowls are very difficult to guess, as they are very similar to many other functional

[60] Teodor 2019, 103-104.
[61] Rusu-Bolindeţ 2007, cat. 513-517.
[62] The sherd is very short, conserving only about 10º of the diameter, therefore with an unknown size. Being so short, placing it in the right position is a difficult task. The artefact from the Fig. 6/12 could stand more vertical than depicted by us, which would be more conform to the found analogies (Popilian 1976, almost all bowls from the Type 1, cat. 761-766, 768-771). Popilian type 1 is thus very poor represented in Băneasa collection. Even much many bowls of this type are to be found in the monograph dedicated to the pottery from the ancient *Napoca*, from *Dacia Porolissensis* (Rusu-Bolindeţ 2007, cat. 479-491).
[63] This one is more or less corresponding to the type 2 of bowls, in Popilian classification (see Popilian 1976, 772-774, but only no 772 is a close reference). The type is also rare in northern Dacia province (Rusu-Bolindeţ 2007, cat. 453). Note that the small bowl from the Fig. 6/13 has a deep groove on the top of the rounded rim, suggesting that it could be used for 'sealing' stuffs.

classes (storage pots, jars, flagons). They all seem to have a strongly profiled foot, standing – or not – on a ring (Figure 6/21-23). The items having a ring have also very thin bottoms; consequently, they are all broken. This technical issue, of the very thin bottom, seems the hallmark of the local produced pottery.

For the frequency of the bowls – see the next section.

3G. DISHES

Dishes are also present in good numbers.

The shape of the recipients is plain and 'military', missing elaborated rims, very frequent in civilian environments. The typology is dominated by a type relatively restrained in Oltenia (types 4 in Popilian´s work), forming the first three groups in our typology. Following exclusively arguments from the rim´s morphology and the relationship with the body, we can distinguish the next:

The most frequent sort of dish has a lower body more or less as a cone trunk, having the rim strongly turned inside, bent in right angle, with the tip slightly narrowed (Figure 7/5-12), named type 1.[64]

The second type is in fact a close related variant of the first, with the lower body slightly arched, with the rim ending more or less vertical (or bent inside), counting also 8 items (Figures 7/15-20, 23-24). Looking at the three items having the needed suggestion of the bottom line, the report height versus diameter is quite different (esp. Figure 7/19 vs 20), but we are missing the grounds for a more detailed typology.

The third type of dishes could be considered also a variant of the type 1, with an enlarged rim, developed bilateral but mainly inside (Figure 7/21-22). Such architecture plays exactly the same way as the first two types.

The fourth type of dishes has a slightly reverted and thickened rim (Figure 7/2-3, 25). They are small and very likely not supposed to contain liquids, as one of them (Figure 7/2) has a suspension hole under the rim. Another interesting detail can be seen at the artefact from the Figure 7/25, which has a groove on the top of the rounded rim. We already have seen such grooves on similar rims and said that the decorative intention is unlikely, being probably a feature needed for sealing the recipients. In the same category could go the artefact from the Figure 7/14, which is missing the rim. On the small preserved fragment is surviving a fragment of a letter (V?) written with red paint, probably the first letter from at least two. It is a 'property signature', as already seen on a storage jar (Figure 2/12) and two fragmentary flagons (Figure 5/7, 8), a clear proof that the eating recipients were personal goods.

The last type, the fifth, is strongly contrasting with the rest and it might be about imports. They are rather large, with a conic body having strong ribs on the inner side (Figure 7/1, 4). This is not very practical for a dish, being seen rather at some lids;[65] in at least one case, from the Figure 7/4, it is certain a dish, having a small fragment of the base.

dishes

DB 18 **fabric** vF **paste** 28 **colour** yellowish-red **firing** oxidised **sec.burn** no
form dish **part** base **conserved** 10 **diameter** **figure** no
description small fragment from the basis of a dish (?); on the inner side it had a dark-grey slip (over a reddish body, very rare at Băneasa)

DB 75 **fabric** vF **paste** 42 **colour** yellowish-red **firing** oxidised **sec.burn** no
form dish **part** rim **conserved** 30 **diameter** 14.0 **figure** 7/2
description rim of a dish of small size, very fine, having a small perforation (3.5 mm) in the upper part of the body; very likely the perforation was made before firing (it is perfectly round and with no scratches around), in order to hang it on the wall

DB 114 **fabric** vF **paste** 45 **colour** dark grey **firing** reduced **sec.burn** no
form dish **part** rim **conserved** 60 **diameter** 14.0 **figure** 7/5
description the rim is strongly turned inside (about 90 deg.), which is a common feature for dishes and lids; the quality

[64] Two artefacts of the same sort were published for the digging from 2016 (Teodor 2016, 117, Fig. 8/6, 7).
[65] Popilian 1976, cat. 901, 902, 906, 907-912, 913, 917-918.

of the paste, as well as the angle of the body, are suggesting rather a dish

DB 287 **fabric** vF **paste** 50 **colour** grey **firing** reduced **sec.burn** no
form dish **part** rim **conserved** 25 **diameter** 19.0 **figure** no
description oblique and straight body ended with an upturned rim, heading vertical and narrowed; slip darker than the body; reference shape at the Figure 7/16 (still with a thinner tip)

DB 429 **fabric** vF **paste** 51 **colour** yellowish-red **firing** oxidised **sec.burn** no
form dish **part** rim **conserved** 80 **diameter** 13.0 **figure** photo
description a slightly thickened lip, bent and stuck outside; a conic body (half absent); below the lip it has a perfectly round hole, 6.6 mm in diameter, which surely is not a repair (the pair hole is missing), but a suspension hole, used for hanging; the closest analogy at Figure 7/2; traces of red paint; this would be the smallest dish in collection

DB 680 **fabric** vF **paste** 51 **colour** yellowish-red **firing** oxidised **sec.burn** no
form dish **part** rim-body **conserved** 15 **diameter** 13.0 **figure** 7/24
description arched body, with a rim turned inside, making a threshold; the fragment is short and difficult to be measured, but it is surely a small dish, having around 13 cm diameter; grey slip over the inner face

DB 459 **fabric** vF **paste** 51 **colour** yellowish-red **firing** oxidised **sec.burn** no
form dish **part** complete **conserved** 45 **diameter** 22.0 **figure** 7/16
description a short, slightly arched body, ending with a narrower rim; complete body, broken at the base level; slip and red paint on the both sides; dim: rD = 22; bD = 16.2; H = 4.2 cm

DB 576 **fabric** vF **paste** 53 **colour** brick-red **firing** oxidised **sec.burn** post-functional
form dish **part** rim-body **conserved** 20 **diameter** 30.0 **figure** 7/20
description one of the largest dish in this collection, with a simple shape, with arched body and a narrowed rim, turned inside; in is broken at the limit of the bottom, marked by an inner groove; bilateral slip, post-functional burning; dim.: rD = 30.0; bD = 24.5; H = 5.6 cm

DB 347 **fabric** vF **paste** 53 **colour** yellowish-red **firing** oxidised **sec.burn** no
form dish **part** rim **conserved** 15 **diameter** 21.0 **figure** no
description Curved body (being preserved the upper third), continued with a simply rounded rim (not illustrated; the closest reference is 7/16); the dish is covered with a red paint all over it is conserved, mainly on a strip along the lip, on the inner side, where it was probably applied twice (the colour is more intense, but it is the same); on the outer side, below of the rim - a double thin incision was made

DB 285 **fabric** vF **paste** 57 **colour** yellowish-red **firing** oxidised **sec.burn** no
form dish **part** rim **conserved** 30 **diameter** 20.0 **figure** no
description simply rounded lip, turned close to the vertical, with thick walls (7.2 mm) and getting thicker downward; artefact covered with a layer of post-depositional sediment, making difficult observations about the surface treatment; no illustration but similar with 7/16

DB 172 **fabric** vF **paste** 57 **colour** yellowish-red **firing** oxidised **sec.burn** no
form dish **part** lower body **conserved** 25 **diameter** 19.0 **figure** 7/14
description fragment conserving almost all the profile of a relatively shallow dish, with a flat base (broken) and missing lip; the rim is a bit reverted, marked by an incision; all the outer part of the dish was covered by red paint, badly conserved; in inner side is covered by an organic post-depositional matter; on the outer side a sign was scratched (after firing), probably a (large) V, partially missing; dim: rD ~26.7; bD = 19.0; H ~ 5.5 cm

DB 183 **fabric** F **paste** 1 **colour** dark grey **firing** reduced **sec.burn** yes
form dish **part** complete **conserved** 50 **diameter** 22.0 **figure** 7/9
description one of the few almost complete sections of a dish; the rim is strongly turned inside (as one can see on lids); short foot and very likely flat base (broken); incomplete firing, especially towards the bottom, the core being almost black; the wall is rather thik (9 mm); dim: rD = 22.0; bD = 13.4; H = 5.3 cm

DB 241 **fabric** F **paste** 6 **colour** grey **firing** reduced **sec.burn** no
form dish **part** rim **conserved** 30 **diameter** 24.0 **figure** 7/17
description simple rounded rim, upturned towards the vertical; slip darker as the core, nicely finished

DB 479 **fabric** F **paste** 6 **colour** grey **firing** reduced **sec.burn** no
form dish **part** rim-body **conserved** 25 **diameter** 24.0 **figure** 7/1
description flat rim, body with pregnant wheel marks, a dish with a unique morphology at Băneasa, most likely an import; no visible slip; dim: rD = 24.0; bD ~ 11.6; H ~ 5.7 cm

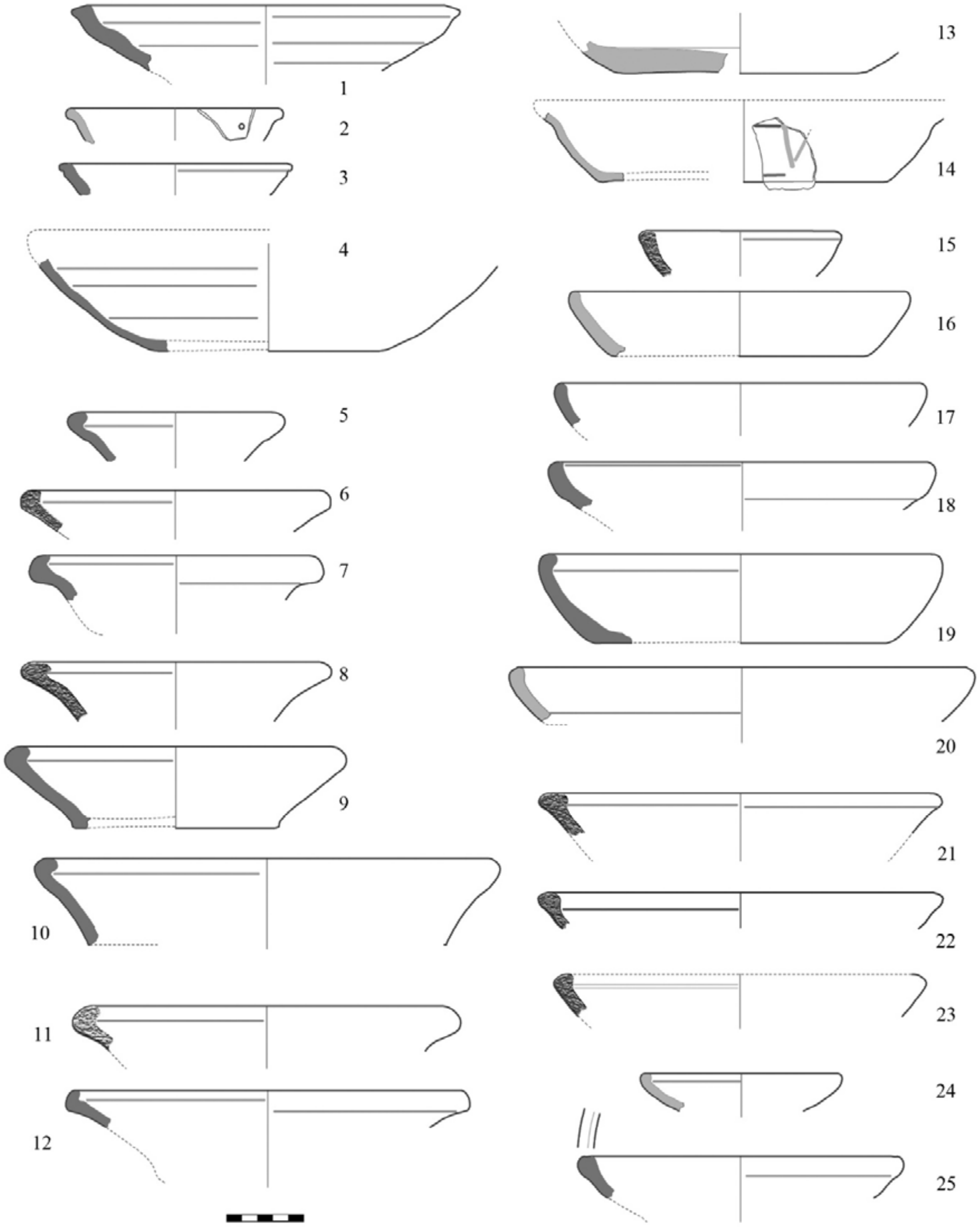

Figure 7. Dishes. Dark grey – greyware; light grey – oxidised pottery; broken shade: coarse. Type 1 – 5-12; type 2 – 15-20, 23-24; type 3 – 21-22; type 4 – 2-3, 25, 14 (?); type 5 – 1,4.

DB 80 **fabric** F **paste** 39 **colour** grey **firing** reduced **sec.burn** no
form dish **part** rim **conserved** 20 **diameter** 15.0 **figure** 7/3
description straight rim, splayed on top, with a deep and narrow groove below the lip; it was covered on the both faces by a darker slip, partially decayed; the dish is rather small

DB 542 **fabric** F **paste** 47 **colour** dark grey **firing** reduced **sec.burn** no
form dish **part** rim **conserved** 25 **diameter** 25.0 **figure** 7/18

description the simplest dish shape, with arched body and the rim turned towards vertical; a small ridge on the inner lip; bilateral slip

DB 443 **fabric** F **paste** 47 **colour** grey **firing** reduced **sec.burn** post-functional
form dish **part** complete **conserved** 45 **diameter** 26.0 **figure** 7/19
description One of the few complete profiles of a dish, missing only the middle area of the bottom; simply arched body, ended with a rim turned inside; bilateral slip on the both faces, at the same shade as the core; no decoration; dim: rD = 26.0; bD = 18.8; H = 5.8 cm

DB 322 **fabric** F **paste** 52 **colour** yellowish-grey **firing** complex **sec.burn** no
form dish **part** rim **conserved** 25 **diameter** 19.0 **figure** 7/7
description rim from a dish (?), having one of the most characteristic look at Băneasa, an enlarged section, then sharped and turned inside; the body is sinuous, suggesting a large base (far larger than for a lid); apparently there was a complex firing, good and complete, reduced in a first phase, but slightly oxidised at the end, turning the surface (dark) yellowish grey

DB 212 **fabric** F **paste** 58 **colour** grey **firing** reduced **sec.burn** no
form dish **part** body **conserved** 180 **diameter** 15.0 **figure** 7/4
description six sherds fitting together, making about half of the circumference of a dish, having almost al the body and a small part of the base; on the base and near it the coarsest parts of the slip were deposited (therefore the applied slip was quite liquid); the inner side has a clear shade of grey, with ribs from the modelling on the wheel; the base is flat, with no ring; dim.: rD ~ 31.0; bD = 15.0; H ~ 7.8 cm

DB 421 **fabric** F **paste** 71 **colour** grey **firing** reduced **sec.burn** post-functional
form dish **part** rim-body **conserved** 20 **diameter** 26.0 **figure** 7/12
description oblique body, thickened rim, lip bent in right angle (a basic configuration for both lids and dishes from this collection); certain slip, at least outside; secondary burn on the outer face (post-functional)

DB 603 **fabric** F **paste** 80 **colour** yellowish-red **firing** oxidised **sec.burn** no
form dish **part** base **conserved** 80 **diameter** 16.0 **figure** 7/13
description the only bottom which safely can be ascribed to belong to a dish, connected to a small fragment of a splay body; the base is flat, with no ring, but it is a bit raised (3 mm near the centre); very well finished, having a groove on the inner side, near the base, having traces of paint on the both sides

DB 562 **fabric** F **paste** 89 **colour** dark grey **firing** reduced **sec.burn** no
form dish **part** rim **conserved** 20 **diameter** 21.0 **figure** 7/25
description a clear opened shape, with the rim heading outside, a bit thickened, decorated on top with a groove (a rare case); estimated low height; slip darker as the faces, visible especially on the rim and the inner face

DB 50 **fabric** hC **paste** 9 **colour** yellowish-grey **firing** complex **sec.burn** no
form dish **part** rim **conserved** 15 **diameter** 26.0 **figure** 7/22
description a lip turned inside, with a short panel of the body, with an orientation about 60 degrees; a complex firing, with a yellowish core and mostly grey faces

DB 472 **fabric** hC **paste** 9 **colour** grey **firing** reduced **sec.burn** no
form dish **part** rim **conserved** 10 **diameter** **figure** 7/23
description rim thinner than the body, turned inside the shape; two grooves on the inner side of the lip; well finished slip (darker); the sherd is too small to be evaluated as diameter, but the thick body section (8 mm) is suggesting a large dish

DB 9 **fabric** hC **paste** 10 **colour** grey? **firing** reduced **sec.burn** strong
form dish **part** lip **conserved** 30 **diameter** 13.0 **figure** 7/9
description simple rounded lip from a dish surprisingly coarse for its class; the surface is rough, not properly finished

DB 577 **fabric** hC **paste** 60 **colour** dark grey **firing** reduced **sec.burn** yes
form dish **part** rim-body **conserved** 15 **diameter** 29.0 **figure** 7/10
description straight lower body, making a double arching, one outside and a strong one inside; the shape is usual for both lids and dishes, but in this case the bottom would be pretty large, excluding a lid; dim.: rD = 29.0

DB 591 **fabric** hC **paste** 87 **colour** brick-red **firing** oxidised **sec.burn** yes
form dish **part** rim **conserved** 25 **diameter** 25.0 **figure** 7/11
description the rim and a small fragment of the body from a dish (?); the rim is the most typical for both dishes and lids, in this collection, having the rim thickened and turned inside; in this case, the functional classification is not certain; the object has secondary firing, making useless the attempts of interpreting the functional marks

DB 539 **fabric** hC **paste** 87 **colour** grey **firing** reduced **sec.burn** no
form dish **part** rim **conserved** 60 **diameter** 20.0 **figure** 7/6
description One of those rims difficult to be ascribed to dishes of lids, due to the very seemingly profile (enlarged rim, turned vertical); although the coarse paste would suggest a lid, the dimension if rather fitting a dish

DB 385 **fabric** C **paste** 12 **colour** grey **firing** reduced **sec.burn** no
form dish **part** rim **conserved** 20 **diameter** 26.0 **figure** 7/21
description another difficult case from the file 'dishes vs lids', with a bilateral thickening and an inner folding; the shape could come from both (dishes or lids), the paste recommending a lid, but others driving us towards a dish (the diameter, the absence of smoke traces, the angle of the body); furthermore, there is no obvious slip, which - again - is a lid feature; dim.: rD = 22; bD ~ 13.4; H ~ 7.0 cm

DB 305 **fabric** C **paste** 12 **colour** grey **firing** reduced **sec.burn** yes
form dish **part** rim **conserved** 40 **diameter** 20.0 **figure** 7/8
description oblique body ended with a thicken rim, strongly turned inside, where it is making a ridge (not usual); the configuration of the rim is suggesting rather a lid, but the shape of the body (reverted outside) is suggesting a shape with a large base, around 10 cm, a fact which excludes the lids; the lower body is strongly thicken (from 5.8 to 7.8) suggesting that the known fragment is near the (broken) base; this is one of the few dishes made out of an inferior quality paste (see yet statistics)

A comparison with the artefacts from Oltenia shows a surprising fact: the most numerous types from Oltenia (1-3, 6-7) are completely missing at Băneasa.[66] The type 4 from Popilian's monograph is corresponding to the type 2 in our classification, and the type Popilian 5 is paralleling out type 1, the proportions being similar. Our types 3-5 have no clear correspondence in Oltenia.[67] We can resume that at the fort at Băneasa there are present the most basic designs of dishes, being absent the most elaborate ones.

Both bowls and dishes are well represented in our collection, in normal quantities. Expressed in terms of weight, the bowls are taken 5.04% from all pottery, while the dishes are close, with 5.60%. Far more interesting are, this time, the absolute numbers, namely the minimum number of the recipients: 35 bowls and 28 dishes. Keeping in mind that our excavation covered approximately three *contubernia*, meaning about 24 militaries, the figures are appropriate. The number of bowls and dishes are slightly outnumbering the men, a fact which could be rationalised in two ways: first is the fact that the northern end of the barrack comprises the centurion´s rooms, and one could expect there a better inventory, especially when comes to bowls (as already stated, they were used also for short term storage); a second explanation would be the estate of conservation, because the pottery is not only fragmented, but also very dispersed,[68] making vulnerable the statistic about the minimum number of the artefacts.

3H. LIDS

The decision of presenting the lids after the dishes (and not after the jars, for instance) is due to a strong particularity of the pottery from Băneasa: the shape of the rim for the main type of dishes (no. 1) is copied on all the lids for which the rim is known. They are all so similar than no typology is necessary: the variation is rather accidental (Figure 8).[69] There is a certain correspondence in pottery production in

[66] Some of those absences are not disturbing, as long as the second type of dishes is dated for the second century, as well as probably the third type from Oltenia. For the first type, for a change, the author said (Popilian 1976, 123-124) that it is dated in the third century, the artefacts occurring mainly in the military sites. The most important fort from Oltenia is Slăveni, located at only about 30 km north-west of Băneasa. Note that the type 1 from Oltenia counts 52 positions in the catalogue (Popilian 1976, 830-881), therefore its absence (so far) from Băneasa is disturbing.
[67] As well as into the corpus of artefacts from *Napoca*. Much more inviting is the pottery from Comolău (Popa, Bordi 2016, plates XLII-XLIII for dishes), another military garrison from *Limes Transalutanus*, although in its opposite end.
[68] As already explained two years ago, in the Report drawn after diggings (Teodor, Dumitraşcu, Ştefan 2017, 90) the area of the barrack was not reused for military hosting, but it was anyway strongly disturbed by the garrison itself, searching for valuable things (and possibly casualties, a good reason to search).
[69] Joining this typology – another 3 artefacts from the previous campaign (Teodor 2016, 117, Fig. 8-2-4).

Oltenia, namely the Popilian type 4 (mainly the conical trunk of the body) and Popilian type 5 (mainly the shape of the rim, bent towards inside).

Another common fact connecting the local pottery with that from Oltenia is the distribution of the paste qualities in almost all classes. To be more exact, in the database there are 14 lids made of 'coarse' paste types, 12 from the generic class 'fine', and 10 from pastes classified as 'very fine'. This structure of data tells us that the lids were not paired with any specific recipients; for instance, the generic class 'very coarse' is absent, although relatively many cooking pots were made from such a material. More, 61% of the artefacts are made out of fine and very fine pastes, showing that cooking was not the main purpose of their production. Protecting cold edibles of dust and flies seems to be the main reason.

lids

DB 182 **fabric** vF **paste** 20 **colour** yellowish-red **firing** oxidised **sec.burn** no
form lid **part** button **conserved** 360 **diameter** 6.2 **figure** 8/9
description unusual large lid button (diameter 6.2 cm), decorated by excision (the only of this kind); as the object may be large, the button has a good profile, attentively finished

DB 286 **fabric** vF **paste** 51 **colour** grey **firing** reduced **sec.burn** no
form lid **part** button **conserved** 360 **diameter** 3.4 **figure** 8/6
description small, slightly dished button, missing characteristic rope marks; of cylindrical profile, easy to handle; rounded body, closing relatively fast; small model

DB 361 **fabric** vF **paste** 53 **colour** dark grey **firing** reduced **sec.burn** no
form lid **part** rim-body **conserved** 45 **diameter** 14.0 **figure** 8/17
description one of the most typical and complete lids from Băneasa; double recurved rim, ending towards inner side, long and oblique body, missing only the button; no visible slip; the case is paradoxical, because the dimension is fit for a cooking pot, but the paste is fine; other dim.: bD (button) ~ 2.3; H ~ 7.6 cm

DB 185 **fabric** vF **paste** 57 **colour** dark grey **firing** reduced **sec.burn** yes
form lid **part** button **conserved** 180 **diameter** 3.9 **figure** 8/4
description small button having yet attached about half of the body section, arched; other dimensions: rD ~ 16.2; H ~ 6.5 cm

DB 560 **fabric** vF **paste** 88 **colour** dark grey **firing** reduced **sec.burn** ?
form lid **part** rim-body **conserved** 90 **diameter** 14.0 **figure** 8/7
description a typical lid, with thickened rim, turned inside, with a slightly curved body, modelled with ribs (visible mainly inside); the missing button is not larger than 3 cm, and the overall height would be small; possibly smoke marks, difficult to see on a very dark surface

DB 217 **fabric** F **paste** 6 **colour** grey **firing** reduced **sec.burn** yes
form lid **part** button **conserved** 360 **diameter** 4.0 **figure** 8/1
description lid's button made of a relatively good paste, well profiled and good to handle, having rope's marks; after firing a cross was scratched (pretty clumsy), filling al the available space

DB 26 **fabric** F **paste** 6 **colour** light grey **firing** reduced **sec.burn** no
form lid **part** button **conserved** 360 **diameter** 2.5 **figure** 8/2
description surprisingly fine lid, both as dimensions and paste; light grey, with a whitish shade, possibly a clay containing kaolinite, although the fabrication looks rather local; the button has typical marks of rope for detaching it from the wheel; decoration with deep grooves below the button

DB 98 **fabric** F **paste** 6 **colour** yellowish-grey **firing** reduced **sec.burn** no
form lid **part** button **conserved** 360 **diameter** 4.5 **figure** no
description short but well profiled button, missing the usual marks of the rope; this is one of the cases when the core of the pottery is finer than the sip, much coarser (imitating kitchenware?)

DB 404 **fabric** F **paste** 47 **colour** yellowish-red **firing** oxidised **sec.burn** functional
form lid **part** button-body **conserved** 200 **diameter** 3.6 **figure** 8/12
description a short, cylindrical but easy to use button (having rope marks), a good section of the body (missing only the rim), strongly splay; the outer side is decayed; on the inner side - smoke marks; other dim.: rD ~ 14.5; H ~ 4.7 cm

DB 481 **fabric** F **paste** 47 **colour** yellowish-red **firing** oxidised **sec.burn** no
form lid **part** button **conserved** 360 **diameter** 3.5 **figure** 8/10
description button with no rope traces, well profiled, from a small lid of high quality paste, with mica flakes; traces of

red paint on the both sides

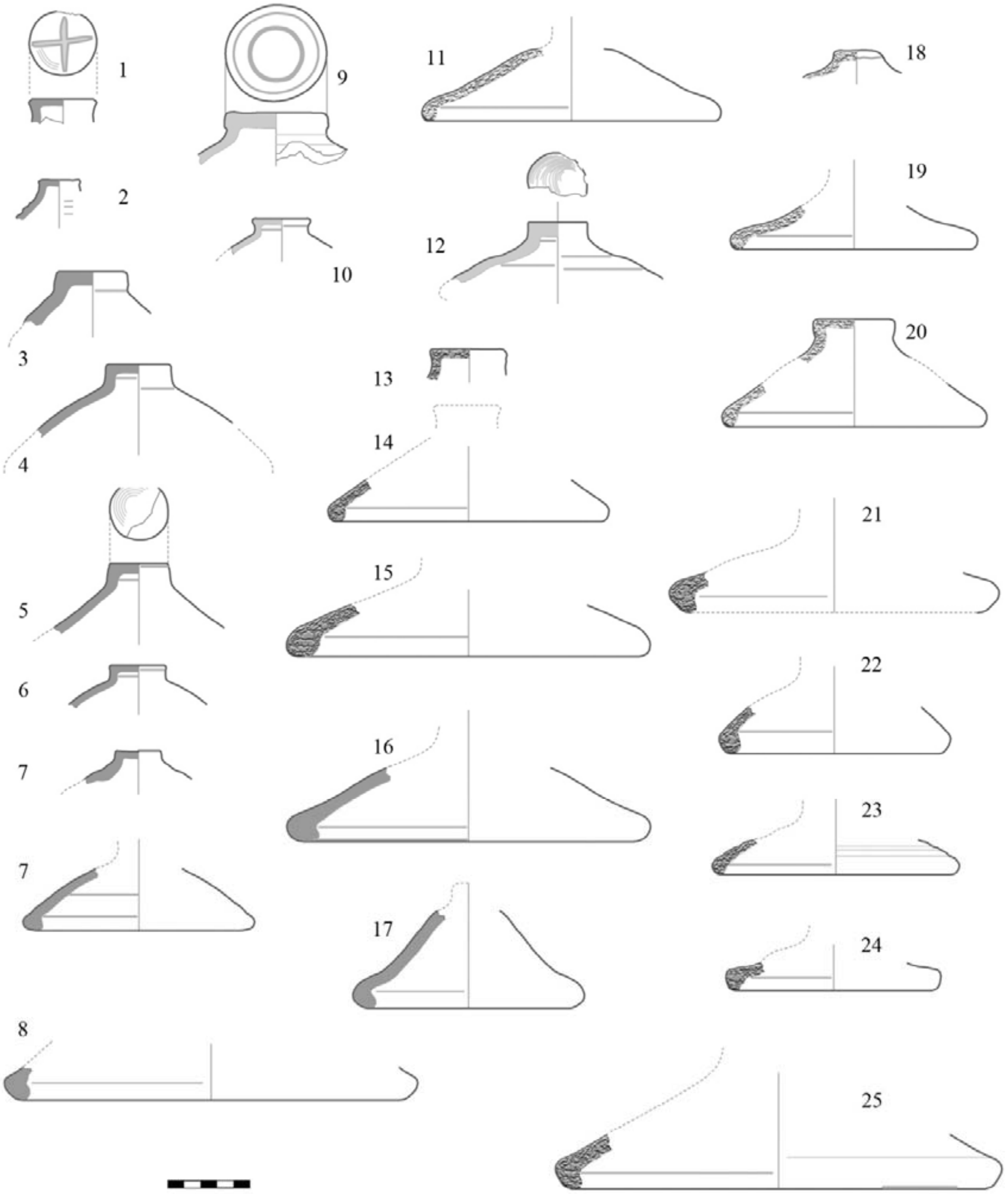

Figure 8. Lids. Dark grey – greyware; light grey – oxidised pottery; broken shade: coarse.

DB 247 **fabric** F **paste** 47 **colour** grey **firing** reduced **sec.burn** functional
form lid **part** rim **conserved** 35 **diameter** 25.0 **figure** 8/8
description small and tricky sherd, conserving just a short rim, turned inside, a fact usually encountered both on lids and dishes; the paste and the dimensions are pleading for a dish, but it has very clear traces of hot organic steam on the lip, making it a lid; the problem is that we do not have any cooking pot such large (at least 28 cm at the rim), not even close!

DB 254 **fabric** F **paste** 47 **colour** grey **firing** reduced **sec.burn** yes
form lid **part** button **conserved** 360 **diameter** 3.5 **figure** 8/5

description rope marks from detaching the button from the wheel, relatively tall but not profiled; body running at 45 degrees; post-functional secondary firing

DB 238 **fabric** F **paste** 61 **colour** grey **firing** reduced **sec.burn** no
form lid **part** button **conserved** 360 **diameter** 4.3 **figure** 8/3
description cylindrical button and part of the body, slightly arched, with thick wall (8 mm), suggesting a large lid; darker

slip on the both faces

DB 660 **fabric** F **paste** 90 **colour** dark grey **firing** reduced **sec.burn** no
form lid **part** button **conserved** 200 **diameter** 2.6 **figure** 8/7
description a small, short and not very handy button, wearing rope marks; the curvature of the body is suggesting a small diameter; the core is light-grey, covered with a thick dark-grey slip

DB 629 **fabric** F **paste** 99 **colour** yellowish-red **firing** oxidised **sec.burn** no
form lid **part** body **conserved** **diameter** 17.0 **figure** no
description almost the entire section of the body of a lid, having conserved a very short segment of the rim, turned - as usually - to the vertical; too short to me measured, the rim diameter is estimated to 17 cm; what is completely missing is the button, very likely small; it matches no recipient, as the type 99 is rare; the core of the sherd is pale yellow, the faces being a yellowish-red with pink tints (here and there)

DB 221 **fabric** hC **paste** 3 **colour** reddish grey **firing** reduced **sec.burn** functional
form lid **part** rim **conserved** 30 **diameter** 17.0 **figure** 8/14
description a rim a bit thickened and turned inside, and a short panel of the body, oriented 35 degrees; other dim.: bD ~ 4.0; H ~ 7.0 cm

DB 96 **fabric** hC **paste** 7 **colour** light yellowish-red **firing** oxidised **sec.burn** no
form lid **part** button **conserved** 360 **diameter** 3.0 **figure** 8/18
description small button, a little too small, being difficult to hold the lid, but the whole thing might be very small thus not heavy; traces of rope on the button (missing from the drawing at Figure 8/18); the paste is rather intermediary between generic 'fine' and 'coarse', with silica rather scarce and a surface rather dusty

DB 471 **fabric** hC **paste** 9 **colour** grey **firing** incomplete **sec.burn** no
form lid **part** rim **conserved** 30 **diameter** 14.0 **figure** 8/22
description thickened rim, turned inside, a short segment of an arched body; well finished slip

DB 324 **fabric** hC **paste** 9 **colour** yellowish-grey **firing** incomplete **sec.burn** no
form lid **part** rim **conserved** 40 **diameter** 22.0 **figure** 8/15
description low oblique body, bent and stuck inside, making with the inner side of the body an angle; it is one of the largest lids in this collection; no obvious slip seen, but the colour is very difficult (the surface has plenty of mica flakes, thus a slip is likely)

DB 431 **fabric** hC **paste** 9 **colour** yellowish-red **firing** oxidised **sec.burn** no
form lid **part** rim-body **conserved** 40 **diameter** 15.0 **figure** 8/19
description double arched body, ending with a rim turned inside; bilateral slip, probably brown (today dark-grey), broken, missing more than half

DB 483 **fabric** hC **paste** 9 **colour** dark grey **firing** reduced **sec.burn** no
form lid **part** rim **conserved** 30 **diameter** 15.0 **figure** 8/23
description arched body, simple rim, rounded and turned towards vertical; on the outer body it is decorated with three grooves, which proves its functionality as a lid (and not as a dish, for which the decoration would be not visible)

DB 672 **fabric** hC **paste** 9 **colour** grey **firing** reduced **sec.burn** yes
form lid **part** rim-body **conserved** 25 **diameter** 27.0 **figure** 8/25
description oblique body, rim turned in right angle towards inside, a configuration usually met on lids and dishes; in this

case, it was taken as a lid, due to the angle of the body; the problems are related to the absence of such large kitchen jars; secondary burnings only outside, not enough to prove the lid functionality

DB 371 **fabric** hC **paste** 60 **colour** grey **firing** reduced **sec.burn** functional
form lid **part** rim **conserved** 15 **diameter** 20.0 **figure** 8/21
description fragment of a massive lid, having a (loose) estimation of 20 cm in diameter; it is one of the few on which traces of cooking are obvious both inside and outside; the rim is turned inside (this is the most common trait of the lids in this site), the short segment conserved of the body being strongly arched (therefore the height would be rather small); note that cooking pots having around 22 (or 20) cm are missing from this

collection

DB 543 **fabric** hC **paste** 79 **colour** dark grey **firing** reduced **sec.burn** post-functional
form lid **part** rim **conserved** 35 **diameter** 13.0 **figure** 8/24
description rim thickened and turned towards inside, very low body, suggesting a short piece

DB 639 **fabric** hC **paste** 84 **colour** yellowish-red **firing** oxidised **sec.burn** post-functional
form lid **part** button, rim **conserved** 45 **diameter** 16.0 **figure** 8/20
description two separate parts of the same lid, a relatively large button (5 cm diameter, with rope marks), and a short fragment of the body and rim (DB 640, 16 cm diam.), simply rounded and turned towards vertical; traces of the slip (much darker as the body, more or less grey!); reconstructed height ~ 6.5 cm

DB 653 **fabric** hC **paste** 87 **colour** yellowish-red **firing** oxidised **sec.burn** no
form lid **part** rim-body **conserved** 55 **diameter** 15.0 **figure** 8/11
description conic shape, missing only the button, with the end making a double arch and closing towards vertical; horizontal ribs, visible especially on the inner side; no obvious use marks, but pink tints, especially on the rim (could be yet the effect of the heat)

DB 4 **fabric** C **paste** 11 **colour** yellowish-red **firing** incomplete **sec.burn** no
form lid **part** button **conserved** 260 **diameter** 4.5 **figure** no
description button from a relatively small lid, with traces of the rope used for detaching it from the wheel

The last observation before the lines of the catalogue is essential for understanding why the rim profiles of the lids and of the dishes are so similar. The similitude cannot be by chance, as all the lids and the great majority of the dishes are sharing the same rim shape. As we all know, from our daily life, a dish can be used as a lid if the content is not hot; it is exactly what the Roman soldiers did: they kept their current meal in a bowl, covering it with a dish, perhaps sometimes with a proper lid. The reported numbers of bowls and dishes is a good hint in this respect. Therefore, in a military fort a bowl was not used 'to bring the meal at the table' (the 'kitchen' and the 'living room' are the same place in a *contubernium*, in the front room, *arma*), but to keep the current ratio of food.

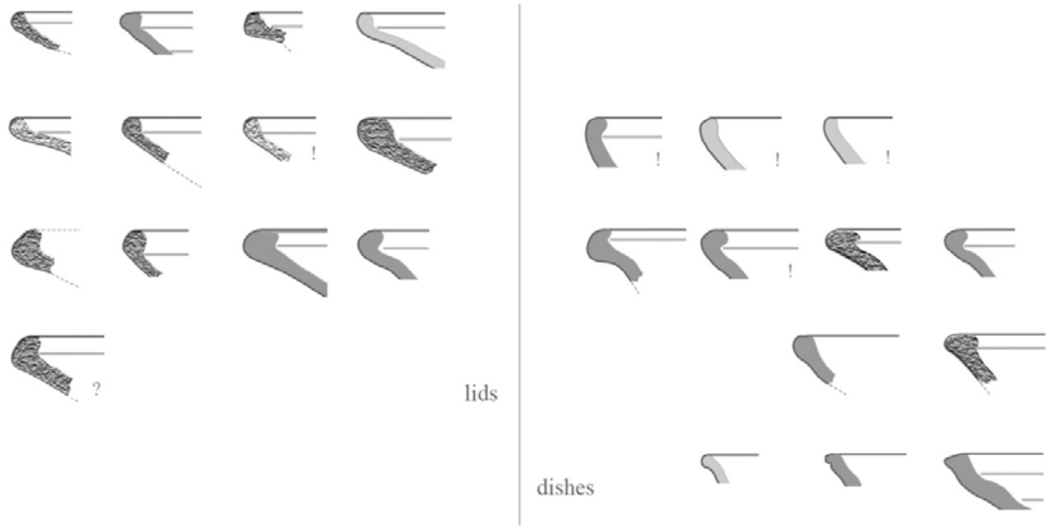

Figure 9. Rim profiles for lids (left) and dishes (right). '!' for certainty, '?' for doubt.

Working in lab with such fragmented sherds and such seemingly rim shapes was a hard time. The differences are really difficult to make, as illustrated in the Figure 9, mainly if the preserved part of the body is short. Therefore, errors in the process could have had occur. Giving the similarity of function, those errors would not really count, mainly because the lids can be themselves 'dishes', if used reversed

on a bowl. Military practicality.

A direct comparison between the lids with known rim diameter, their paste type and the corresponding recipients is quite instructive (Table 11). It proves beyond doubt that not all cooking pots had a lid; for instance, those made of a very coarse paste had not; similarly, the rife class of small cooking pots had no lid. Middle sized and large cooking pots had lids, probably most of them; more, one lid is corresponding to a very large pot, around 30 cm[70] in rim diameter, missing from evidence. The lids made out of fine pastes fit only some relatively large bowls, not other recipients, which might be surprizing. For a change, the lids made of very fine pastes can fit both some bowls and even a two handled pot (considered by us as a storage recipient). Interesting, most of the storage recipients seems – throughout data from the Table 11 – not covered. As the edible resources must have been protected, one should consider covers from non-ceramic materials, like animal guts, leather or wooden planks. Rim shapes like large flatten ones are certainly suggesting so. For the cases in which the top of the rim is decorated with grooves, the most plausible variant is a rigid lid, made out of wood (for instance), 'sealed' on the rim by dripping hot wax on it.

Table 11. Lids and corresponding recipients

LIDS				CORRESPONDING UTILITY		
generic	paste type	fired	rim diam.	rim diam.	function	comment
coarse	79	reduced	13	15	middle size cooking pot	
coarse	9	reduced	14	16	middle size cooking pot	
coarse	9	reduced	15	17	middle size cooking pot	
coarse	9	oxidised	15	17	middle size cooking pot	
coarse	87	oxidised	15	18	middle size cooking pot	
coarse	79	oxidised	16	19	middle size cooking pot	
coarse	3	reduced	17	20	middle size cooking pot	
coarse	60	reduced	20	23	large size cooking pot	
coarse	9	reduced	22	25	large size cooking pot	
coarse	9	reduced	27	30	very large size cooking pot	absent in collection
fine	71	reduced	22	25	bowls	
fine	47	reduced	25	28	bowls	
very fine	88	reduced	14	17	bowls or 2 handled pots	type 88 is absent for recipients around 17 cm rim diam.
very fine	53	reduced	14	17	bowls or 2 handled pots	type 53, 17 cm rim diameter, is a double handled pot (DB 281)

3I. Mortaria

By chance or not, we found only three fragmentary recipients, which is the number of the *contubernia* dug in 2017. Obviously, data could suggest that the recipient used for grinding grains was a collective 'property' of each group of militaries living together. A good reason to be like that is the fact that they are very likely imports and relatively costly acquisitions. Some more detailed data, as the exact position in the field, for each sherd, show that all three could be ascribed to the space reserved for the *centurion*.[71]

[70] In order to fit a lid on a pot's rim, the last should be 2 or 3 cm larger than the lid.
[71] Two of them (DB 416 and 444) were found on the floor, safely inside the centurion's apartment, the third – rolled into the defensive ditch, just in front of the commander's rooms.

mortaria

DB 416 **fabric** vF **paste** 74 **colour** reddish-yellow **firing** oxidised **sec.burn** no
form *mortarium* **part** rim **conserved** 20 **diameter** 15.0 **figure** 9/2
description enlarged and rounded rim, standing vertical, arched body, globular morphology; bilateral slip; very hard; dim.: rD = 15.0; bD ~ 7.8; H ~ 8.8 cm

DB 158 **fabric** F **paste** 55 **colour** brick-red **firing** oxidised **sec.burn** no
form *mortarium* **part** body **conserved** 20 **diameter** 30.0 **figure** 9/3
description fragment from the median diameter of a *mortarium*, decorated with a shallow groove; extremely massive (13.4 mm) and hard; dim.: rD = 30; bD ~ 18.7; H ~ 10.5 cm

DB 444 **fabric** F **paste** 78 **colour** light grey **firing** complex **sec.burn** no
form *mortarium* **part** rim-body **conserved** 55 **diameter** 16.0 **figure** 9/1
description rounded thickened rim, dished body (lower half missing); thick slip on the both sides, of certainly different composition as the core, resulting light grey faces and pale reddish core; very hard; a groove is decorating the outer rim; on the inner side - strips of whitish paint, also very tough; dim.: rD = 16; bD ~ 9.7; H ~ 6.9 cm

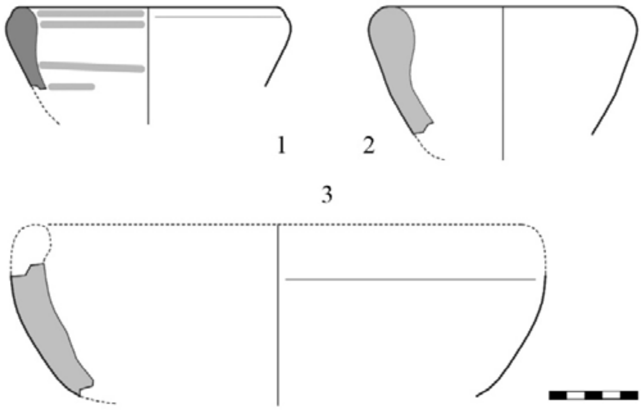

Figure 10. Mortaria.

4. A Comparison

Since the beginning of the *Limes Transalutanus* Project (2014) became clear that the Roman pottery along the frontier located east of the river Olt is a sort of different matter, in comparison with known pottery from the territories west of Olt (named Oltenia). In which particularly way 'different' was more difficult to tell. The approach was rather complicated, as in western Muntenia (crossed by *Limes Transalutanus*) are interbreeding the 'regular' Roman culture and a more or less autochthonous culture, known as Chilia-Militari. The two have been studied, for many decades, as separate issues, deepened by different archaeologists, as they would be facts from other continents. There was any real base for a direct comparison, as the pottery for Chilia-Militari was published selective, and the pottery from diggings along *Limes Transalutanus* was not published at all.[72]

The strategy for a scientific approach was a long shot, beginning with processing a Chilia-Militari discovery,[73] pursuing with a collection of Roman pottery collected in a systematic survey at Săpata de Jos

[72] Bichir 1984 for Chilia-Militari culture and its pottery; for further information about see Teodor, Bădescu, Haită 2015, 91-93. Along *Limes Transalutanus*, mainly for its southern part (where Băneasa lays), Ioana Bogdan Cătăniciu made relatively extensive diggings at the forts Urlueni and Putineiu (the last one is located in the close proximity of Băneasa), but no pottery is published. North of Argeş River there are also important diggings at Jidova, but no pottery collection was published. The only book at hand, containing relevant data about pottery, refers the opposite part of this frontier (Popa, Bordi, 1916), and it is quite useful, but between Băneasa and Comolău there are about 300 km.

[73] The archaeological site near Alexandria (Teodor, Bădescu, Haită 2015), located in front of the Roman border,

fort.[74] Such systematic actions were doubled by non-systematic collecting of artefacts in many places along the former Roman frontier (Putineiu, Băneasa, Valea Urlui, Crâmpoia, Urlueni),[75] all suggesting the same thing, a bold presence of the greyware pottery, although the handmade pottery (always present in a native Chilia-Militari environment) is missing. A third step was to formalize the information provided by Popilian, for Oltenia, in order to have a statistic comparison term.

The detailed publication of the pottery from Băneasa – although from a single campaign – was the necessary further step. The previous section of the paper (3) already contains some comparative data between the Roman pottery from Oltenia and the one from Băneasa. In this section we will retake briefly such observations, in order to see better both the similitudes and the differences. We shall begin nevertheless with an overview of the distribution of the functional classes, the main classes of paste and firing, having as comparison terms Roman Oltenia and Băneasa fort (Table 12).

Table 12. Functional classes, paste quality and firing.
Comparative data for Oltenia and Băneasa.

functional class	location	reduced, fine	reduced, coarse	oxidized fine	oxidized coarse	kaolin, fine	kaolin, coarse	un-known	overall %
dolium	Băneasa	62.5%	12.5%	25.0%					2.31%
2 handl. jar	Oltenia	25.0%	3.6%	64.3%	3.6%	3.6%			4.26%
	Băneasa	47.8%		47.8%		4.3%			6.63%
1 handl. jar	Oltenia		100.0%						1.82%
handless jar	Oltenia	9.3%	64.8%	9.3%	7.4%			9.3%	8.21%
	Băneasa	4.8%	69.9%		20.8%			4.8%	36.02%
beaker	Oltenia	50.0%		50.0%					1.22%
	Băneasa	33.3%		50.0%		16.7%			1.73%
flagon	Oltenia	4.4%		95.6%					17.33%
	Băneasa	44.4%	7.9%	38.1%	3.2%	1.6%		4.8%	18.15%
2 handl. flag.	Oltenia			96.3%	3.7%				4.10%
	Băneasa			100.0%					0.29%
small beaker	Oltenia	7.1%	0.8%	81.0%	0.8%	8.7%	1.6%		19.15%
2 h. sm. b.	Oltenia	41.7%		58.3%					1.82%
cup, goblet	Oltenia	21.7%	2.2%	69.9%	6.5%				6.99%
small recip.	Băneasa	28.6%	7.9%	61.9%		4.8%			6.05%
deep bowls	Oltenia	4.9%	25.5%	64.7%		4.9%			15.50%
shallow b.	Oltenia			100.0%					3.65%
bowls	Băneasa	69.0%		27.6%		3.4%			8.36%
dish	Oltenia	3.9%	27.5%	52.9%	3.9%	11.8%			7.75%
	Băneasa	47.2%	25.0%	25.0%	2.8%				10.37%
tray	Oltenia	6.7%		93.3%					2.28%
lid	Oltenia	10.3%	20.5%	53,8%	12.8%	2.6%			5.93%
	Băneasa	31.1%	28.1%	15.6%	21.9%			3.1%	9.22%
mortarium	Oltenia				100.0%				0.61%
	Băneasa	33.3%		66.7%					0.86%

proved to be also later (second half of the third century AD).

[74] Teodor, Ştefan, Bădescu 2017.

[75] Teodor 2017, 899-902; Teodor, Ştefan, Bădescu 2017, 57-59.

As G. Popilian worked mainly with basic classifications of the paste, using in his catalogue almost only the 'fine' and the 'coarse' categories, we did here the same for Băneasa, cumulating the first two and the last two main classes of the clay quality. The type of firing was also simplified to only two classes, 'reduced' and 'oxidized'.[76] There is added the kaolinite type (noted briefly as 'kaolin'), keeping the both 'fine' and 'coarse' classes, as Popilian reported them, albeit in our experience all the kaolin-like pastes are never very fine or truly coarse, at least in this area. The last column before totals, noted 'unknown', means that some of the data is missing (about the fineness of the clay or the type of firing, for instance for strongly secondary burned pottery).

Although in the previous section we have discussed only the artefacts contained in our catalogue, this time we will use the entire database. Of course, some functional identifications are uncertain, as the fragments are too small; for a change, the figures are much better, offering – most likely – a better survey of the whole collection; some uncertainties are the price to be paid.

The comparison between Oltenia and Băneasa – a site located, once again, only less than 20 km apart from Olt River – is almost shocking (see Table 12). Of course, some things are similar, as the distribution of the classes of fineness and firing for the handless jars (or kitchen jars). The only very different thing is the overall representation, the figure for Băneasa (36%) being much more realistic. Another similitude is recorded for beakers, just a few in both cases, made out of fine pastes from all sorts. Another rare occurrence is the two handled flagons, mainly in Băneasa. Despite figures, *mortaria* are other similar things, the differences coming from the initial evaluation (true, all *mortaria* have pebbles on the lower inner side, in order to grind matters, but the main body of pottery is made out of very fine clay).

The list of the mismatching things is not short. Firing of the flagons is one of the most striking facts: in Oltenia they are almost all red, but in the fort at Băneasa – the grey ones are the most usual, which is weird. A similar picture is given by the bowls and dishes, coming next the lids, for which a great diversity is common (as they are used with different sort of recipients), but the grey stuff jumps from 30.8% to 59.2%, or almost double. Interesting to note, all major differences are concerning the tableware (flagons, bowls, dishes and lids).[77] A similar switch one can note for two handled jars.

At the list of the unfitted evidence are to be added the small beakers, two handled small beakers, cups, goblets and others – named or not – small recipients. All those little things are gathering 6% from the clay artefacts on the site, at Băneasa, but almost 28% in Popilian's catalogue. Once again, the figures provided by the garrison from Băneasa seem much more reliable; how many little cups one needs? A symbolic recipient in the after-life, a small recipient is yet enough for a private, in the real life.

To conclude, there are obvious changes in the table set from the garrisons watching *Limes Transalutanus*, an almost barbarian land, on a short-term Roman military presence, along local women and almost sure local potters. A table set is about the social image, about how a man is expecting to be seen. Was this happening within a military garrison? Apparently yes. We did not dig in the civilian settlement of the fort, but very likely that was the available market, for both households and military barracks: fine and grey table sets, as Chilia-Militari culture did it.[78] Of course, the regular reddish 'Roman' pottery is not missing; but very likely it is representing 'imports' from the opposite bank of the Olt River.

Dealing with the late Chilia-Militari site from Alexandria we were amazed by several things, as the very good quality of the pottery, the 'Roman' look, but mainly by its sizes. Grey, shiny and big were the main traits of the 'barbarian' taste related to tableware at Alexandria, for the late third century.[79] Could one find a match here, at Băneasa? A direct comparison is rather difficult, as the sherds from Băneasa are very fragmented. We can yet give it a try (Table 13).

---

[76] Complex firings, as well as incomplete ones, were considered either reduced or oxidized, depending on the look of the most visible side (usually the outer side).

[77] The lid is not usually counted within a table set, but in this context it is obvious that many lids were part of the pottery used in serving the meal.

[78] A direct comparison with the monograph made by Bichir (1984) is enlightening.

[79] Teodor Bădescu, Haită 2015, esp. 127-128.

Table 13. Average rim diameters (cm)

functional class	Oltenia	Băneasa
kitchen pots	14.2	14.2
two handled jars	14.8	15.6
storage jars		19.6
flagons	4.8	7.3
two handled flagons	3.1	
deep bowls	20.3	
bowls		21.7
shallow bowls	13.4	
dishes	20	21.5
lids	13.4	17.8

As already stated, the kitchen pots from Oltenia and Băneasa are the same: firing, coarseness, and now the dimensions; they seem really identical. But the similitudes stop here. All others functional classes are greater in Băneasa, with a special mention for the flagons, which are – following the only available comparison, the rim diameter – 52% larger.

Of course, this is not a fully competent comparison, as long as we are weighting pottery coming mainly from necropolises, on the one hand, and pottery collected in a Roman garrison, on the other.

5. Short Conclusions

As the paper is quite long, the conclusions should be shorter than expected.

Amphora sherds are many, as accustomed in a military garrison. The typology is clearly dominated by Kapitän 2 type (is this a chronological hint for the first quarter of the third century?), but the provenance looks very divers, as suggested by the paste types.

The most similar type of pottery, on the both banks of the Olt Valley, in the kitchenware; it fits well as the range and average size, as type of paste (coarse, but not very), firing and colour. Its share is better for Băneasa (over a third), but this would be probably the case for other not-selected pottery collections, including in Oltenia.

As for the storage containers and the tableware, things are going wilder. First of all, the dimensions are larger east of Olt, mainly for the flagons. Secondly, the ratio between the oxidized and reduced pottery is basically inverted. The bulk of the local production is grey and the red pottery seems... imported.

Our impression, carried out for five years now, proved right: the pottery from *Limes Transalutanus* is different in comparison with what we usually call 'Roman pottery', at least in southern Romania (more or less *Dacia inferior*). On the other hand, the temptation to speak about 'Chilia-Militari' pottery should be rejected, on the simple ground of the absence of hand-made recipients. This collection of artefacts is undoubtedly Roman, but created and used in a border area where the influence of the local population is strong, both in terms of demand and production. Such a switch towards the grey tableware wouldn't be possible without artisans mastering the making of the reduced firing, as this sort of artefacts will become more fashionable in the Lower Danube area only about a century later, under the influence of the Gothic culture.

***

Eugen S. Teodor (esteo60ATyahoo.co.uk) and Emil Dumitraşcu (emildumitrascuionutATyahoo.it) are archaeologists at the National History Museum, Bucharest.

BIBLIOGRAPHY

Ardeţ 2006	Ardeţ, A., *Amforele din Dacia romană*, Ed. Mirton: Timişoara.
Bichir 1984	Bichir, G., *Geto-dacii în Muntenia în epoca romană*, Ed. Academiei: Bucureşti.
Bidwell, Snape, Croom 1999	Bidwell, P., Snape, M., Croom, A., 1999, *Hardknott Roman Fort, Cumbria*, Kendal: The Cumberland and Westmorland Society.
Cantacuzino 1945	Cantacuzino, G., Le grand cap romain situé de la commune Baneasa (dép. de Teleorman), *Dacia*, IX-X, 1941-1944 (1945), 441-472.
Cool 2006	Cool, H.E.M., *Eating and Drinking in Roman Britain*, Cambridge University Press.
Davies 1971	Davies, R.W., The Roman Military Diet, *Britannia*, 2, 122-142.
Honcu 2016	Honcu, Ş., Ceramica romană de bucătărie descoperită la Argamum – sector Extramuros, În: *ArheoVest*, Nr. IV: *In Honorem Adrian BEJAN, Interdisciplinaritate în Arheologie şi Istorie, Timişoara, 26 noiembrie 2016*, Universitatea de Vest din Timişoara, JATEPress Kiadó: Szeged, 2016, 293–308.
Klenina 2002	Klenina, E., Some remarks about the Roman and early Byzantine pottery from Novae (Moesia Inferior), in Freeman, P., et al. (eds.), *Limes XVIII. Proceedings of the XVIIIth International Congress of Roman Frontier Studies, Amman, Sept. 2000*, Archaeopress: Oxford, vol. 2, 695-703.
Opaiţ 2003	Opaiţ, A., 'Table' amphora versus 'table' pitcher in the Roman Dobrudja, *Acta Rei Cretaria Romanae Fautorum,* 38, 215-218.
Orton, Hughes 2013	Orton, C., Hughes, M., *Pottery in Archaeology*, Second edition, Cambridge Manuals in Archaeology.
Paraschiv 2006	Paraschiv, D., *Amfore romane şi romanp-bizantine în zona Dunării de Jos (sec. I-VII p.Chr.),* Editura Fundaţiei Axis: Iaşi.
Popa, Bordi 2016	Popa, A,. Bordi, Z.L., 2016, *Studii asupra graniţelor romane din Dacia. Fortificţia de la Comolău*, Mega: Cluj-Napoca.
Popilian 1976	Popilian, G., *Ceramica romană din Oltenia*, Scrisul românesc: Craiova
Rice 1987	Rice, P.M., *Pottery Analysis; A sourcebook*, University of Chicago Press.
*Roman Amphorae	*Roman Amphorae: a digital resource, University of Southampton, 2005 (updated 2014), https://archaeologydataservice.ac.uk/archives/view/amphora_ahrb_2005
Shepard 1965	Shepard, A.O., *Ceramics for the Archaeologist*, Carnegie; Washington (reprint Braun-Brumfield: Ann Arbor, 1985).
Teodor 2016	Teodor, E.S., New Archaeological Researches at the Roman Fort from Băneasa (Teleorman County), *Cercetări Arheologice*, 23, 2016, 107-125.
Teodor 2017	Teodor. E.S., Historical Outcomes at the end of an Archaeological Project: Limes Transalutanus, in *Arheovest 5, In Honorem Doina Benea. Interdisciplinaritate în Arheologie şi Istorie, Timişoara, 25 nov. 2017*, JATEPress Kiadó: Szeged, 885-907.
Teodor 2019	Teodor, E.S., Gheorghe Popilian and the Roman Pottery from Oltenia, *Journal of Ancient History and Archaeology*, 6, 3, 92-129.

Teodor, Bădescu, Haită 2015 — Teodor, E.S., Bădescu, A., Haită, C., One Hundred Sherds. Chilia-Militari Culture reloaded. Alexandria pottery case, *Journal of Ancient History and Archaeology*, 2, 4, 90-135.

Teodor, Dumitraşcu, Ştefan 2017 — Teodor, E.S., Dumitraşcu, E., Ştefan, D., 2017, Archaeological excavations at the Roman Fort Băneasa in the summer 2017, *Cercetări Arheologice*, 24, 83-98.

Teodor, Ştefan, Bădescu 2017 — Teodor, E.S., Ştefan, M., Bădescu, A., 2017, Systematic Field Survey on Limes Transalutanus. Săpata Case, *Journal of Ancient History and Archaeology*, 4, 2, 51-76.

*Wessex Archaeology 2008 — *Wessex Archaeology, 2008, *Binchester Roman Fort, County Durham, Archaeological Evaluation and Assessment of Results*, Salisbury: Wessex Archaeology (report reference: 65302.01).

ANNEX

Typology of the ceramic paste (analytical composition)

'Very-fine' class of fabrication

type	quartz		mica		black opaq.		brown op.		voids		feldspar		iron ore	
	size	freq	size	freq	size	freq	size	freq	size	freq	size	freq	size	freq
20	0.1	1												
28			0.1	2	0.1	2								
42	/0/[80]	1	slip[81]	3					0.1	1				
45			0.1	4					0.1	1				
46			slip	4					0.1	1				
50			0.1	3			0.1	1	0.1	1				
51	0.1	1	0.1	2					0.1	1				
53			0.1	2					0.1	1				
56	0.1	1					0.1	2	0.1	2				
57	0.1	1	01	2					0.1	1				
70									0.1	2				
72			0.1	1					0.1	1	0.1	1		
73	0.1	1			0.1	2			0.1	3				
74	0.1	1							0.2	1	0.2	1		
78	0.1	1							0.1	1				
85					1	1	0.1	2	0.1	2	0.2	1	0.1	1
88			0.1	1					0.1	3				

[80] Paradoxical expression, meaning that nothing is visible, but the touch is a bit rough.
[81] Only on the slip.

'Fine' class of fabrication

type	quartz		mica		black opaq.		brown op.		voids		feldspar		iron ore	
	size	freq	size	freq	size	freq	size	freq	size	freq	size	freq	size	freq
1	<1	3	<0.2	4					1	2				
2	<1	3	0.1	4	1	1			1	2				
6	<1	2	<0.2	2					0.1	3				
39	/0/	2	0.1	3										
40	/0/	2	0.1	3			<1	3	0.1	1	0.1	1		
47	0.1	1	0.1	2					0.1	3				
52	0.1	1-2	01	3					0.1	1				
54	/0/	2	slip	2-3					0.2	3				
55	1	3	01	1			<1	2	0.1	3				
58	0.1	1	01	2	grey <1	3			0.1	2				
59	0.1	1	0.1	1			<1	2					0.1	3
61	1	3							0.1	3				
62					0.3	3	0.3	2	0.1	1				
65							0.1	3	0.1	2	bars	1		
66	0.2	1					0.2	4	0.1	2				
67					0.2	3			0.1	2	0.2	2		
68	0.1	3	0.1	3			0.1	3	0.1	4				
69			0.1	4					0.1	3				
71	0.1	3-4	0.1	3					0.1	3-4				
80	0.1	1	0.1	2					0.1	1			1	1
82	0.1	1			0.3	1	0.2	2	0,1	2				
89	0.1	1	0.1	1					0.1	2-3	1	1		
90	0.1	1	0.1	3					0.1	3	1	1		
93	0.1	1	0.1	3	0.1	2			0.1	3				
97	0.1	1							0.1	2	2	2	2	2
98	/0/	2	0.1	2	1	3			0.1	1				
99	0.1	2	0.1	3	0.1	2			0.1	3			0.1	2
100	0.1	1	01.	3					0.1	3			0.1	2

'Half-coarse' paste class of fabrication

type	quartz		mica		black opaq.		brown op.		voids		feldspar		iron ore	
	size	freq	size	freq	size	freq	size	freq	size	freq	size	freq	size	freq
3	<1	4	0.1	3			1	2					?	1
7	<1	1	0.2	4					0.1	1				
9	<1	3	0.2	2					0.1	2				
10	<1	4	0.1	4										
15	<01	2	0.1	1	1	2			0.1					
23	<1	3	0.1		<1	2			1	4			?	1
26	<2	3					1	2						
43					1	4	1	4						
44	<1	2	?	1					<1	1				
60	0.1	3	0.1	3					0.1	4				
64	/0/	2-3	0.1	1			2	3			2	2		
75	2	2-3					1	2	1	2-3	2	2		
76	1	4-5	0,1	3					0.1	2-3	1	1		
79	1	3	0.2	2	1	2			0.2	3-4				

81	2	3	0.1	1	1	2	1	2	1	3				
83	1	3	?	1					1	3				
84	0.1	3	?	1	?	1			1	3				
86	1	2					2[82]	3	0.1	2				
87	1	3	0.1	1-2	1	3			0.1	3				
91	1	3							0.1	3	1	2		
92	0.1	3	0.1	2	0.1	2			0.1	3	1	1		
94	1	3	0.1	3					0.1	3			0.1	2
95	1	4	0.1	2					0.1	3	2	1	0.1	2
96	1	4	0.1	1			1	1	0.1	3			0.1	2

‘Coarse class’ of fabrication

type	quartz		mica		black opaq.		brown op.		voids		feldspar		iron ore	
	size	freq	size	freq	size	freq	size	freq	size	freq	size	freq	size	freq
11	<2	4	0.1	2										
12	~2	4	0.1	4					1	2				
31	<2	4	0.1	4	<2	2		2					?	
41	~3	4	0.1	2										
48	~2	3							2	4				
49	<3	4	0.1	4	1	1	1	1						
63	2	4	0.1	1					0.2	3				
77	1	3	0.1	1	2	2	1	3	0.1	2			2	2

*light pink shadow for dominant types in each class

Lista figurilor:

Figura 1. Fragmente de amforă de la Băneasa. Fabricaţie fină şi oxidantă (2); fină şi reducătoare (9); toate celelalte sunt compoziţii grosiere şi oxidante. Tip Kapitän 2 (5-8, 11-18, posibil 10); celelalte nu sunt clasificate.

Figura 2. Vase de provizii de la Băneasa. Fabricaţii fină cu excepţia nr. 2; ardere oxidantă: 3, 10, 12. Scara 1:4. Tip 1: 1; tip 2: 3, 5; tip 3: 7-12; tip 4: 4; tip 5: 2; fără clasificare: 6.

Figura 3. Oale de bucătărie de la Băneasa. Gri deschis (în ilustraţie) – ceramică arsă oxidant; gri închis – ceramică arsă reducător; secţiune reprezentată în culoare neomogenă – ceramică grosieră. Scara 1:4.

Figura 4. Recipiente mici de la Băneasa. Nuanţe deschise – exemplare arse oxidant; nuanţe închise – exemplare arse reducător; secţiune neomogenă – pastă din clasa grosieră.

Figura 5. Urcioare de la Băneasa. Gri deschis – ardere oxidantă; gri închis – ardere reducătoare; fără umbrire pe secţiune – pastă albicioasă; Scara 1:4. Tipuri: 1 (11), 2 (1, 2, 4, 7, posibil 2 şi 6), 3 (10, posibil 9, 16), 4 (14, 18, 20). Inscripţii: zgâriate (7); pictate (8).

Figura 6. Castroane fragmentare de la Băneasa. Gri închis – ardere reducătoare; gri deschis – ceramică oxidantă. Toate fine. Tipuri: 1 (1-5), 2 (6-11), 3 (14-19), 4 (12-13), 5 (20), celelalte nu sunt clasificate.

Figura 7. Farfurii. Gri închis – ardere reducătoare; gri deschis – ceramică oxidantă; secţiune neomogenă – tipuri grosiere. Tipuri: 1 (5-12), 2 (15-20, 23-24), 3 (21-22), 4 (2-3, 25, 14?), 5 (1, 4).

[82] ‘*pietricele brune*’ (Rom.) - in original.

Figura 8. Capace. Gri închis – ardere reducătoare; gri deschis – ceramică oxidantă; secţiune neomogenă – tipuri grosiere.â

Figura 9. Profile comparative de buze ale capacelor (stânga) şi farfuriilor (dreapta); „!” pentru certitudine, „?” pentru incertitudine.

Figura 10. *Mortaria*.

Lista tabelelor:

Tabelul 1. Clasa de fineţe şi ardere a pastei ceramice.

Tabelul 2. Clase şi tipuri de fabricaţie ceramică, descrierea pe scurt şi frecvenţa.

Tabelul 3. Cele mai frecvente tipuri de pastă ceramică.

Tabelul 4. Compoziţia pastei ceramice pentru cele mai frecvente tipuri.

Tabelul 5. Tabelul analitic al tipurilor de fabricaţie întâlnite pentru fragmentele de amforă Kapitän 2.

Tabela 6. Date comparative pentru secţiunile de toartă (amfore, oale cu două toarte, urcioare).

Tabela 7. Clasă de fineţe, tip de pastă şi tip de ardere (cf. Tab. 2) pentru oalele de bucătărie.

Tabela 8. Distribuţia tipurilor de pastă ceramică grosiere pe olăria de bucătărie.

Tabela 9. Distribuţia analitică a incluziunilor vizibile în olăria de bucătărie făcută din tipuri grosiere de pastă. Extras din Anexa 1.

Tabela 10. Dimensiunea diametrelor extreme (buze şi baze) şi estimarea claselor de mărime pentru olăria de bucătărie (vezi în special cifrele cu roşu).

Tabelul 11. Capace şi recipiente corespondente.

Tabelul 12. Clase funcţionale, calitatea pastei şi tipul de ardere. Date comparative pentru Oltenia şi Băneasa.

Tabelul 13. Medii ale diametrelor pentru diverse tipuri de recipiente (comparaţie Oltenia-Băneasa).

Anexa. Tipologia pastei ceramice, vedere analitică, pe componente. Se distribuie în 4 tabele:

paste ceramice din clasa „foarte fină”

paste ceramice din clasa „fină”

paste ceramice din clasa „semi-grosieră”

paste ceramice din clasa „grosieră”

Cercetări Arheologice, XXV, 2018, 181-204

CETATEA ROMANĂ DE LA STÂNCA TOPALU – CARIERA „MARGELA" (SAU „MARIELLA"). DOSARUL ARHEOLOGIC PENTRU O MERITATĂ REPARAȚIE ISTORICĂ.

Ioan Carol Opriș, Cătălin Dobrinescu

Rezumat

În anul 2006 a fost realizat un sondaj în fortificația romană de la Stânca Topalu (com. Topalu, jud. Constanța) în vederea obținerii informațiilor stratigrafice.

Fortificația de la Stânca Topalu, conform informației istorice disponibile, este un castru ridicat de o unitate auxiliară, pe un promontoriu situat la 4 km Nord de satul Topalu. Fortificația romană avea o formă patrulateră cu laturi de cca 170 x 116 m, ruinele antice fiind vizibile la suprafață în anul 1890. Mare parte din latura de vest şi de nord au fost distruse de o veche carieră de piatră, astăzi rămând o suprafața de aproximativ 0,66 ha.

Autorii articolului valorifică toate datele cunoscute până în prezent despre fortificația de la Stânca Topalu. Noua documentare fotografică, realizată în cadrul Programului Național Limes, evidențiază nu doar sistemul defensiv, dar și un edificiu cu absidă (biserică?), amplasat la mică distanță de jumătatea laturii de Sud. Toate aceste date, vor constitui foarte probabil punct de plecare pentru noi cercetări arheologice sistematice ale acestei fortificații.

Abstract (The Roman Fortress from Stânca Topalu, Quarry 'Margela' (or 'Mariella'). An archaeological file for a Historic Retrieval)

In 2006, a survey was carried out in the Roman fortification of Stânca Topalu (the 'Cliff Topalu', Topalu commune, Constanța County) in order to g stratigraphic information.

The Stânca Topalu Fort, according to the available historical information, is most likely a fort built by an auxiliary unit, on a promontory located 4 km North of Topalu village. The Roman fortification had a quadrilateral shape with sides of about 170 x 116 m, the ancient ruins being visible on the surface in 1890. Most of the western and northern sides were destroyed by an old stone quarry, today it preserves only an area of approx. 0.66 ha.

The authors of the article make use of all the known data on the fortification of Stânca Topalu. The new photographic documentation, made within the Limes National Program, highlights not only the defensive system, but also an edifice with an apse (church?), located at a short distance from the south precinct. All these data will very likely be the starting point for new systematic archaeological investigations of this fortification.

Cuvinte cheie: limes, fortificație romană târzie, Scythia, Dunărea de Jos, aero-fotogrametrie

Keywords: limes, Late Roman fort, Scythia, Lower Danube, aerial photogrammetry

INFORMAȚIA ISTORICĂ

În perioada 15-31 iulie 2006 (potrivit autorizaţiei de evaluare de teren nr. 10/ 2006, eliberată de MCC la 12.07.2006) se desfăşurau săpături arheologice în punctul Stânca Topalu (com. Topalu, jud. Constanţa). Colectivul cercetării a fost format atunci din dr. Cătălin Dobrinescu (MINAC) şi dr. Ioan Carol Opriş (Universitatea din Bucureşti), cărora li s-au alăturat studenţi ai Universităţii „Ovidius" din Constanţa. Rezultatele acestei cercetări preliminare au fost ulterior publicate în paginile Cronicii Cercetărilor Arheologice din România[1]. Scopul acestei evaluări de teren, în timpul căreia a fost practicată o secţiune de mici dimensiuni în cetatea antică – S I/ 2006, era tocmai acela de a obține primele date reale de natură stratigrafică şi cronologică ale monumentului. Micul sondaj stratigrafic în fortificaţia romano-bizantină de la Stânca Topalu a fost realizat după ce în campaniile anterioare fuseseră deja recoltate fragmente ceramice romano-bizantine şi hallstattiene (de tip Babadag II) din submalurile botului de deal, pentru conturarea repertoriului de aşezări din hinterlandul Capidavei.

Figura 1. Stânca Topalu, Ortofotoplan ANCPI, 2012, cu poziţionarea fostei cariere de piatră şi a cetăţii.

În contextul cercetărilor de teren (periegheze) din anii respectivi în *territorium Capidavense*[2] ne-am îndreptat atenţia şi asupra acestui important punct arheologic. Obiectivul principal al săpăturii din 2006 a fost realizarea unui sondaj stratigrafic, respectiv verificarea succesiunii straturilor romane şi hallstattiene. Timpul scurt şi numărul redus de lucrători afectaţi acestei operaţiuni au permis doar realizarea un mic sondaj de 2 x 8 m, orientat N-S, pe latura mică, în apropierea malului erodat. Suprafaţa rămasă din această fortificaţie este astăzi de aproximativ 0,66 ha, mare parte din latura de vest şi de nord fiind distruse de vechea carieră (Figura 1). După evaluarea însemnărilor şi schițelor păstrate de la Pamfil Polonic putem aprecia suprafața generală a cetății pe care acesta a putut-o documenta în ultimul deceniu

[1] Dobrinescu, Opriş 2007.
[2] Vezi Opriş, Ștefan, Duțescu 2008.

al veacului al XIX-lea undeva în jurul a 1,75 ha, poate chiar spre 2 ha[3]. Cetatea a fost construită pe un masiv de calcar înalt de 40 m[4], care oferea în antichitate o bună vizibilitate înspre *Carsium*; în *Charta României Meridionale*[5] (1864) apare figurat pintenul de stâncă pe partea sudică a văii Scârţia (*Cekirgea*), care se opreşte într-un braţ al Dunării, în dreptul ostrovului Aternaţi (Atârnaţi) (Figura 2). Planul Director de Tragere al Armatei Române nu oferă, din păcate, date suplimentare relevante pentru studiul cetăţii[6], cu excepţia faptului că figurează o carieră Minaveli (?), la capătul văii *Cekirgea* (Cichirgeana). (Figura 3).

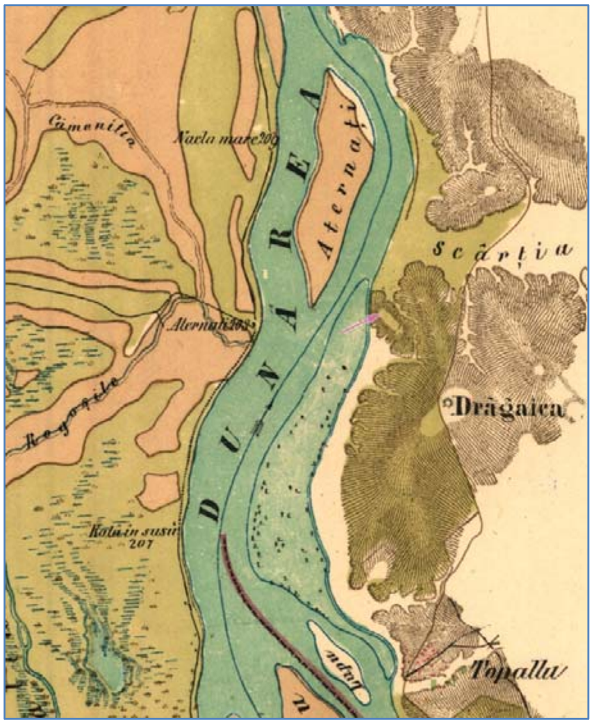

Figura 2. Harta Szatmári, detaliu asupra văii Scârţia şi a ostrovului Atârnaţi, locul cetăţii fiind marcat cu o săgeată. Vezi şi nota 5.

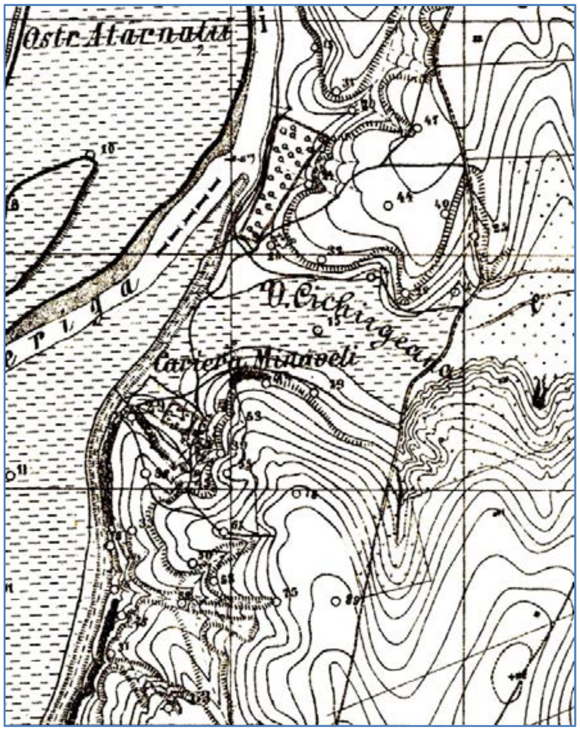

Figura 3. Planul Director de Tragere, nr. 5346/ 1928, Muslu Bei , detaliu asupra văii Cekirgea şi a carierei Minaveli. Caroiaj kilometric.

Privitor la fortificaţia de la Stânca Topalu, informaţia istorică disponibilă aminteşte un *castellum* pentru o unitate auxiliară, situat pe un promontoriu, la 4 km nord de satul Topalu. Aici se mai vedeau la 1890 numeroase urme ale ruinelor antice (Figura 4). Fortificaţia avea o formă patrulateră cu laturi de cca 170 x 116 m, potrivit lui Grigore Tocilescu şi Pamfil Polonic, fiind dublată de un *vallum* larg de 10 m şi înalt de 1 m (din care se mai poate distinge astăzi un traseu lat de 20 m şi adânc de 2-3 m, respectiv şanţul)[7]. Două porţi vor fi funcţionat pe latura de est. Latura de sud măsura 116 m, cea de est 140 m, cea de nord 104 m,

[3] Pentru o evaluare a suprafeţei cetăţii romane de la Topalu la cca 1.5 ha, vezi Anexa II, documentul nr. 2/ copie Nr. 59/ 1927, reprezentând o scrisoare adresată de către Ioan Andrieşescu, directorul MNA Preşedintelui Comisiunii Monumentelor Istorice, Nicolae Iorga.
[4] Polonic 1935, 22.
[5] Vezi Opriş 2018a, 61, n. 5: http://charta1864.gis-it.ro/charta.html, Col. XIII/ Ser. 6.
[6] Muslu Bei 5346. Menţionează că ridicarea topografică în teren s-a făcut în 1883-1884 şi „partea de sud, reprodus după reambularea anului 1913" (tipărit de Serviciul Geografic al Armatei în 1928).
[7] Gudea 2005, 448-449, Nr. 41.

iar cea de vest, cea mai mare, nu mai puțin de 170 m[8]. Grigore Florescu a realizat o cercetare sumară la Topalu (în 1924 sau 1927?), la capătul căreia concluzionează că sistemul de construcție al paramentului exterior este foarte asemănător celui întâlnit deja la cetățile de la Seimeni și la Capidava. Curent utilizat din secolul al IV-lea p.Chr, acesta presupunea distribuirea unor blocuri de calcar de mici dimensiuni (variind între 15 x 15 cm și 30 x 30 cm) sub forma unor asize așezate cu grijă pentru păstrarea orizontalei și care imită oarecum *opus quadratum.*[9]

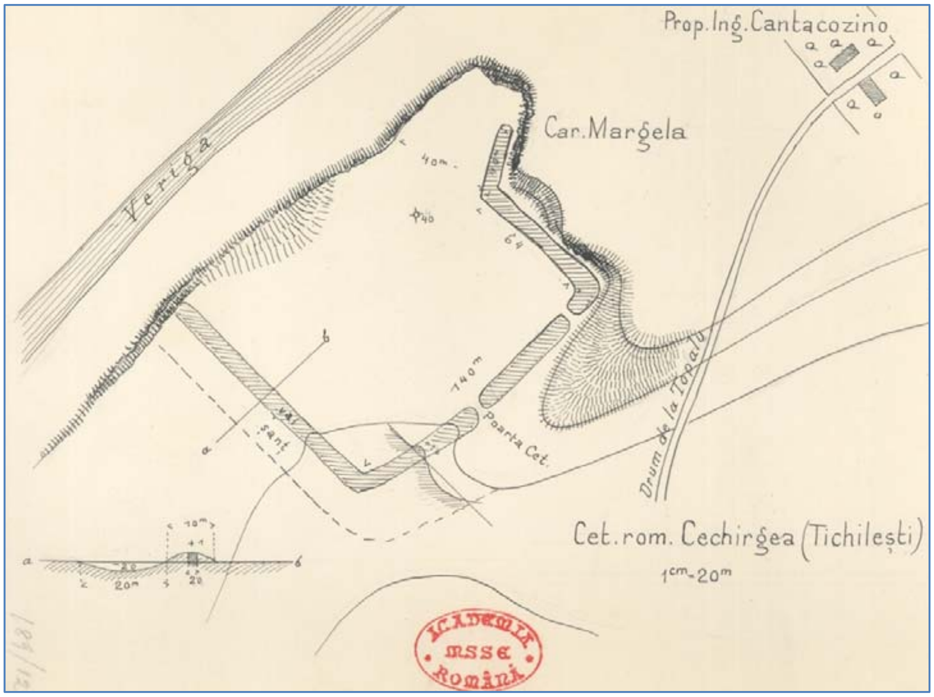

Figura 4. Planul cetății de la Stânca Topalu – Pamfil Polonic, Mss. Academia Română – Cabinetul de Manuscrise și de Carte Rară, nr. 189/12. Orientare aprox. NV.

De la Topalu erau cunoscute la vremea publicării ISM V două epigrafe: niciuna nu a fost însă identificată în situl de la Cekirgea/ Cariera Margela. Una dintre aceste piese, o stelă funerară fragmentară, a fost găsită în sat, iar cea de-a doua, un altar dedicat lui Iupiter, Iunonei și zeiței Ceres (Frugifera) la jumătatea distanței dintre Gălbiori și Stupina, pe traseul DN 2 A/ E 60[10]. În 1980, iar apoi în 2013, trei noi piese au fost găsite la Topalu. În 1980, cu ocazia lucrărilor agricole la est de vatra satului au apărut două borne miliare, foarte probabil în apropierea poziției inițiale, pe *via militaris*. Acestea sunt datate în vremea lui Septimius Severus și Caracalla (când guvernator este Caius Ovinius Tertullus, 198-201 p.Chr.), respectiv în timpul lui Aurelian (270-275), când provincia se găsește sub comanda lui Sallius Aristaenetus[11]. Identică este și datarea miliarului găsit în 2013, care îl menționează pentru a doua oară pe acest guvernator prea puțin cunoscut, cu unica observație că piesa se afla în poziție secundară, fiind extrasă din gardul unui sătean din Topalu. Unica piesă care provine, totuși, de la cetatea suprapusă mai târziu de Cariera Margela rămâne un relief din calcar de 0.45 x 0.74 x 0.25m, cu reprezentarea Cavalerului Trac[12] (Figura 5). Într-o notă din Archäologischer Anzeiger (1914) dedicată descoperirilor din anul precedent, în care apare pentru prima dată semnalată piesa figurată de la Topalu, Vasile Pârvan amintește și zidurile unei construcții romane din cărămidă la baza masivului pe care stătea cetatea de la Topalu, documentată la rându-i cu o mărturie fotografică[13] (Figura 6).

[8] Zahariade, Gudea 1997, 79; ISM V, 76.
[9] Florescu 1927-1932, 484, n. 2; 495.
[10] ISM V, nr. 55-56. Vezi și Munteanu 1975, 394-395 (nr. 3), care considera că este posibil ca piesa respectivă să provină, totuși, de la Capidava.
[11] Opriș 2018b, 161-163.
[12] Pârvan 1914, col. 430; publicarea propriu zisă a piesei aparține lui Teodorescu 1915, 15-16 (nr. 37); ISM V, 76.
[13] Pârvan 1914, col. 430-431 și Abb. 2: ".... Ferner wurden bei Topalu, südlich vom alten Carsium, die Fundamente eines mächtigen römischen Ziegelbaues (Abb. 2) und zwei parallele, dicht nebeneinanderlaufende Kanäle

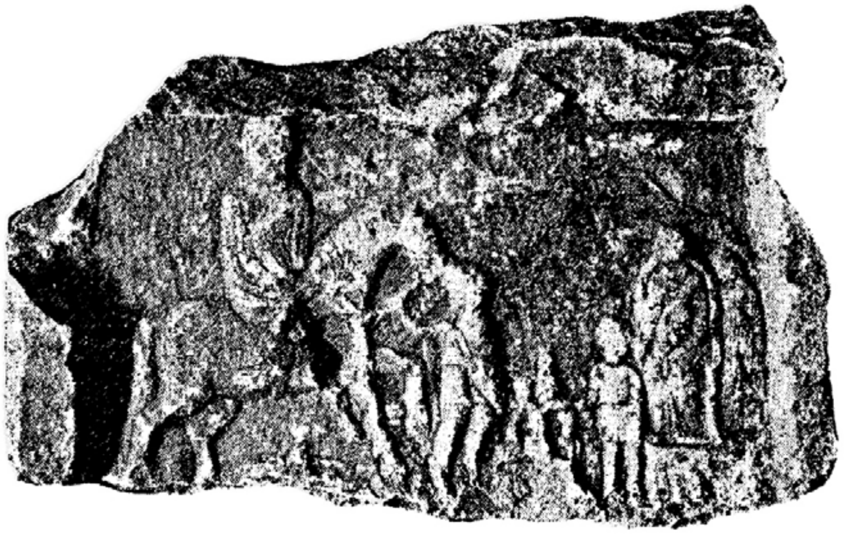

Figura 5. Relief descoperit la Stânca Topalu. Prelucrare după Teodorescu 1915, 15-16, nr. 37.

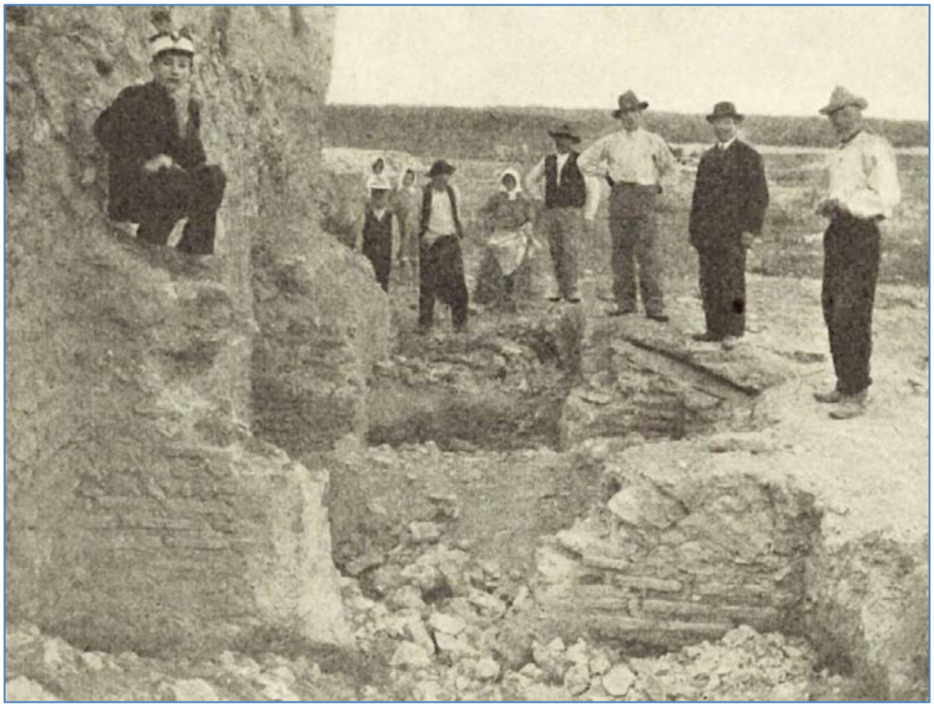

Figura 6. Construcție romană din cărămidă la baza masivului de la Stânca Topalu - 1913 (după Pârvan 1914, col. 431, Abb. 2).

Despre funcționarea carierelor Statului pe teritoriul comunei Topalu avem informații încă din anul 1884, iar rolul acestora în obținerea materialului necesar pentru construcția podului Regele Carol I de la Cernavoda ori pentru obținerea pietrișului necesar la terasamentele căilor ferate și șoselelor dobrogene este iarăși de notorietate[14].

Câteva decenii mai târziu, într-un raport adresat Ministrului Instrucțiunii Publice la 18 aprilie 1914, Vasile Pârvan reclama funcționarea unei cariere care afecta monumentul.

aufgedeckt, die aber von den Stellvertretern des Terraineigentümers fast vollständig demoliert worden waren, bevor wir eine vollständige Aufnahme davon hätten machen können: es sind dies nämlich Bauten, die zum römischen Kastell und vicus von Topalu gehören und wie die ganze Anlage – die auf einem Kalksteinfelsen über der Donau gelegen ist – noch jetzt, trotz aller Proteste von seiten des Nationalmuseums, als Steinbruch dienen;...”.

[14] Opriș 2018a, 63.

> *„... Pe teritoriul comunei Topalu, plasa Hârşova, la punctul numit Cekirgea, se exploatează actualmente o carieră de piatră pentru fabrica de ciment Cantacuzino din Brăila. Şi cu această ocazie se distruge altă cetate antică aşezată direct deasupra carierei. S-a distrus până acum latura de nord-vest, cum şi câteva construcţii antice de la poalele platoului cetăţii dinspre nord şi nord-est. Şi aici numita fabrică a căpătat concesie pe timp de 30 de ani – din care mai are încă 10 – iarăşi fără ştirea autorităţilor competente. Deşi se ştia de existenţa cetăţii încă cu mult înainte...”*[15]

Ne apare relativ clar faptul că datele cuprinse în acest raport reprezintă o actualizare corespunzătoare a unei informaţii mai vechi, de foarte bună calitate, redactată la vremea când Pamfil Polonic vizitează şi desenează un plan de situaţie al cetăţii. Momentul rămâne unul neprecizat, dar operaţiunea trebuie să se fi petrecut cândva în ultimul deceniu al sec. XIX – începutul sec. XX, pe când începe să funcţioneze cariera Margela (sau Mariella), operată de un antreprenor care exploata în mod similar masivul de calcar de aici, aşa cum fraţii Ghenciu o făceau pe stânca cetăţii de la Capidava[16].

Lipsesc informaţii pentru întreg deceniul următor, dar ştim că Grigore Florescu studiază sumar paramentul cetăţii de la Topalu, poate în 1924, în timpul primei campanii de săpături arheologice la Capidava[17]. În tot cazul, cetatea romană de la Topalu era mai bine de jumătate distrusă de cariera de piatră care opera acolo, atunci când Gr. Florescu încearcă în 1927 să intre în sit. Ultima informaţie (în sens cronologic) referitoare la soarta cetăţii de la Stânca Topalu aparţine aceluiaşi neobosit Pamfil Polonic, în paginile revistei *Natura* (1935), unde publică un articol intitulat *Cetăţile antice de pe malul drept al Dunării (Dobrogea) până la gurile ei*[18]. Paragraful referitor la subiectul tratat aici se încheie cu dezarmanta constatare a marelui topograf: ”*... nu se respectă nicăeri legea monumentelor*”.

Corespondenţa oficială pe care acesta o va declanşa prin scrisoarea adresată direcţiunii Muzeului Naţional de Antichităţi la 3 august 1927 (vezi Anexa II) şi în care vor fi implicate mai întâi Comisiunea Monumentelor Istorice, iar apoi Ministerul de Interne – Direcţiunea Administraţiei Generale, Contenciosului şi Statisticii şi Ministerul Industriei şi Comerţului – Direcţiunea Generală a Minelor[19] demonstrează pe deplin dramatismul situaţiei. Negarea existenţei unei cetăţi la Topalu – Cekirgea venind din partea Ministerului de Interne, insuficient şi în chip eronat informat, măsurile luate de Ministerul Industriei şi Comerţului, comunicate prin adresa 88843/17 noiembrie 1927 către Comisiunea Monumentelor Istorice, prin care, în conformitate cu prescripţiunile art. 70 din Legea Minelor, este *„împiedecată extragerea de materiale din vechea cetate romană dela Topalu, instituindu-se o zonă de protecţie de 20 m*”, dimpreună cu incriminarea lui Grigore Florescu într-o adresă a Direcţiunii Generale a Minelor, pe nedrept acuzat că „*vinde piatra extrasă de la descoperirea cetăţii*”, ne pun în faţa unei situaţii ale cărei ecouri nedorite le mai putem întâlni şi astăzi. În ciuda progreselor indiscutabile în materie de protecţie a patrimoniului arheologic, apărat în acest moment prin instrumente ca Repertoriul Arheologic Naţional sau Lista Monumentelor Istorice, putem inventaria probleme legate de lentoarea, ineficienţa sau chiar lipsa comunicării între instituţiile majore ale statului, o nepermisă uşurinţă în tratarea acestei resurse publice neregenerabile prin raport cu interese private, în sfârşit ignorarea legii sau nesancţionarea riguroasă a celor care o încalcă cu sau fără voie.

---

[15] Opriş 2014, 207.

[16] Vezi Anexa I, cu textul lui Pamfil Polonic, *Cercetările de la Hârşova până la Ostrov (Silistra)*, din Mss. păstrate la Academia Română, Cabinetul de Manuscrise şi Carte Rară, p. 4-5.

[17] Vezi Florescu 1927-1932, 495. Pare mai puţin probabil ca aceste observaţii să fi fost obţinute în 1927, cu ocazia evenimentelor prezentate în corespondenţa oficială din Anexa II, atunci când Gr. Florescu încearcă, fără succes, să viziteze situl roman de la Stânca Topalu.

[18] Polonic 1935, 21-22: ”La 4 km spre N de comuna *Topalu*, pe malul stâng al văei *Cechirgea* se află pe o stâncă înaltă (40 m) un castru roman de piatră cu forma pătrată. În partea de nord se distruge cetatea prin *cariera Margela* care scoate piatră de aci pentru o fabrică de ciment din Brăila. Lucrătorii carierii au găsit aci multe lucruri antice: vase, monete, etc. În interiorul cetăţei se văd urme de construcţii vechi. Cred că astăzi nu mai există această cetate – căci deşi declarată ca monument istoric, nefiind supravegheiată a fost dărâmată. În timpul când am fost la cadastrul ţărei am intervenit să nu se împartă la ţărani cetatea romană de lângă *Gara Răcari,* lângă Filiaş, dar în zadar, ea a fost parcelată. La Câmpulung se distruge o cetate mare romană de piatră numită *Jidava*, printr'o mină de cărbuni etc. nu se respectă nicăeri legea monumentelor”.

[19] Mulţumim pe această cale Institutului de Arheologie al Academiei Române din Bucureşti şi Arhivei Muzeului Naţional de Antichităţi pentru accesul la această corespondenţă păstrată în volumul aferent anului 1927.

Pe lângă informația istorică pe care încearcă să o consolideze contribuția noastră, prin adunarea tuturor datelor disponibile în acest moment asupra subiectului, articolul are și o menire reparatorie, de restabilire a informației istorice, așa cum pe bună dreptate o formulaseră Pamfil Polonic, Vasile Pârvan, iar mai apoi Grigore Florescu. În fond, acest articol constituie cea mai potrivită cale de răspuns la adresa No. 29795 din 17 noiembrie 1927, prin care Direcțiunea Administrației Generale, Contenciosului și Statisticii din cadrul Ministerului de Interne, la capătul unei ”anchete” a prefectului județului Constanța și pretorului plășii Hârşova din 12 0ctombrie 1927, întocmeşte un răspuns Ministrului Cultelor şi Artelor şi direcțiunii Muzeului Național de Antichități, prni care concluzionează că ”*pe tot perimetrul concesiunii carierelor de piatră din Topal nu se găsește nici o cetate romană, sau vre-un monument istoric*”.

SĂPĂTURA DE DIAGNOSTIC

Așa cum arătam în rândurile de mai sus, sondajul stratigrafic din 2006 își propunea verificarea succesiunii straturilor romane şi hallstattiene. Amploarea acestuia a fost una redusă, motivația fiind legată de resursele financiare modeste și mai ales de lipsa acută a lucrătorilor, rezumându-se la o secțiune de 8 x 2 m, orientată Vest-Est, în apropierea malului erodat de nord (Figurile 7-9).

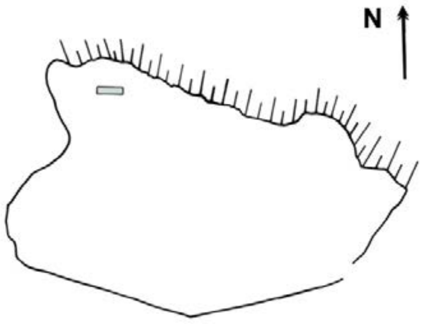

Figura 7. Stânca Topalu, schiță de plan cu amplasarea S.I/2006 (sus).

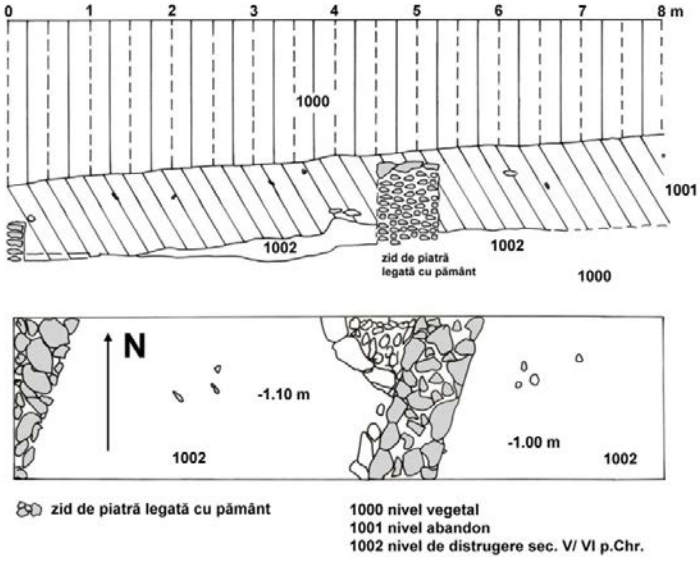

Figura 8. Stânca Topalu, secțiunea SI/2006, profil de sud și plan (dreapta).

Adâncimea la care a ajuns săpătura din 2006 este de -1,10 m, situaţia stratigrafică surprinsă fiind următoarea:

- vegetal (U.S. 1000): 0 la -0,40 m, sol de culoare brună, cenuşoasă, străpuns de gropi de crotovine, cu pietre şi fragmente mici de ţiglă;
- abandon (U.S. 1001): -0,40 la -0,90 m, nivel de abandon, cenuşos ca textură şi culoare, ce conţine pietre şi ţigle, fragmente ceramice romano-bizantine (castroane şi amfore, sec. V-VI p.Chr.) şi intrusive (slave ?);
- distrugere (U.S. 1002): sol brun-roşcat, cu arsură de lemn, aspect fărâmicios datorat arderii, chirpici ars, fragmente ceramice din a doua jumătate a sec. V- sec. VI p.Chr. (?), pietre şi oase de animale; reprezintă ultimul nivel de locuire al fortificaţiei romane târzii sau romano-bizantine.

Figura 9. Stânca Topalu, secțiunea SI/2006, vedere spre vest.

Ultimelor unităţi stratigrafice le corespunde două ziduri din piatră (Z1, Z2) legate cu pământ ale unei/unor(?) clădiri, surprinse însă doar la nivelul fundației (Figura 8). Acestea sunt ușor deviate de la aliniamentul N-S, dar poate fi remarcată și orientarea asemănătoare cu cea a clădirii cu absidă din apropierea laturii de sud (vezi *infra*). Materialul arheologic recoltat din U.S. 1002 constă din vase de bucătărie sparte *in situ*, fragmente de amfore, fusaiole, oase de animale, o monedă bronz[20], acoperite de ţiglele şi pietrele construcţiei/construcțiilor menţionate (Figura 10). Până acum, potrivit datelor numismatice cunoscute, cele mai târzii monede cunoscute de la cetatea Topalu datau din epoca lui Honorius[21], iar piesa descoperită în 2006 putea circula şi mai târziu, în secolul al VI-lea. Nu ar fi de prisos să amintim și prezența în zonă a unei piese excepționale - un *solidus* emis la Constantinopol de la Theodosius al II-lea, datat 441-450 p.Chr., descoperit la cca 5 km NE de Topalu[22]. În actualul stadiu al cercetărilor este imposibil să avansăm o limită finală clară pentru funcţionarea fortificaţiei de la Topalu. Din analiza materialului ceramic recoltat în timpul evaluării realizate în 2006 (veselă de masă microasiatică – castroane de tip LRC/ Phocean Ware Hayes 3[23] şi amfora „în formă de morcov"[24]) se poate avansa ideea că aceasta funcţiona cândva în cursul secolului V – începutul sec. VI p.Chr. (Figurile 11-12). Apoi, se remarcă şi materialul ceramic de factură „barbară", constituit din oale-borcan lucrate cu mâna şi decorate cu alveole pe toată lungimea buzei, care seamănă foarte bine cu materialul descoperit la *Capidava* în Corpul de Gardă[25], ultimul datat în sec. VI p.Chr. Acest tip de material are analogii foarte bune în Câmpia Română, la o distanță de 100-150 km de limes: Eugen S. Teodor leagă piesele „arhaice" de la Capidava de barbarii recrutați pentru apărarea limesului de pe malul stâng, după ce se va fi depășit zona de siguranță, acel „safety no-man's land".[26] Același tip de raționament ar putea fi acceptat și pentru apărătorii cetății imediat învecinate, cea de la Stânca Topalu. Din nefericire, nu au putut fi recoltate decât foarte puține fragmente,

[20] Monedă de la Constantius II (337-361), descoperită la Stânca Topalu 2006, □ 3, US 1002: AE3, Constantinopol ? AE ↓ 2.0 gr., 16 x 19 mm, ruptă. RIC, VIII, 149, anii 355-361 p.Chr.

[21] Barnea 1991, 182, n. 125; vezi şi TIR, L 35, 73.

[22] Dima, Popescu 2005, 369, 373, nr. 24. Mulțumim colegului Gabriel Talmațchi pentru semnalare.

[23] Cele câteva fragmente de castroane foceene, din care s-a păstrat puțin mai mult decât buza decorată *à la roulette* aparțin după toate probabilitățile tipului LRC/ Phocean Wares Hayes 3, variantele D-F, de datat larg între a doua jumătate a sec. V – primele decenii ale sec. VI p.Chr: Hayes 1972, 333-335, fig. 68-69; ATLANTE I, 232, Tav. CXII.5-11; CXIII.1-2.

[24] Piesa are următoarele dimensiuni: h. 29 cm; dmax 15.5-16 cm. Pasta de factură inferioară, arsă incomplet, se exfoliază. Faptul că nu se păstrează gâtul şi gura s-ar putea datora modului de deschidere, prin retezare. Pentru moment, proveniența este incertă. Potrivit lui Andrei Opaiţ (Toronto), care a prelucrat ceramica de la Chersones, piesa ar putea fi de proveniență nord-pontică, produsă poate într-un atelier lângă marea cetate romano-bizantină din Crimeea. Specialistul citat plasează circulaţia acestor amfore-morcov în sec. IV-V p.Chr. în bazinul pontic. Vezi şi Paraschiv 2006, 28-33, 48-49, pl. 7, nr. 48 (tip 8, varianta C), pentru amforele sinopeene înrudite morfologic cu cea descoperită la Topalu. Amfora de la Topalu-Cekirgea s-ar plasa mai repede în intervalul cronologic cuprins între sf. sec. IV – începutul sec. VI, deşi asemenea piese sunt raportate ca fiind în circulaţie chiar până în sec. următor.

[25] Vezi Opriş 2003, capitolul II.4 *Vesela de bucătărie (*vasa coquinatoria*)*, în special subcapitolul II.4.6. *Oale de bucătărie modelate cu mâna şi pe roata lentă (sec. VI p.Chr.)*, 102-113.

[26] Teodor 2010, 220; Topoleanu, Teodor 2009, 354, 361 = fig. 5.

buze decorate cu brâu de alveole (impresiuni realizate cu degetul în pasta crudă)[27]; nimic mai mult nu se poate spune legat de morfologia vaselor respective (Figura 13).

Figura 10. Stânca Topalu, secțiunea SI/2006. Dărâmătură de cărămidă și piatră in situ.

Figura 11. Fragmente din castroane de tip Late Roman C/ Phocean Ware 3 (jos).

Figura 12. Amforă pontică (?) nedeterminată, Stânca Topalu 2006 (stânga).

Figura 13. Ceramică lucrată cu mâna și decorată cu impresiuni pe buză, Stânca Topalu 2006 (jos).

[27] Vezi Teodor 2010, 214, 218 pentru decorul de impresiuni cu degetul: '... rim decorated with fingerprints, a hallmark of the north-Pontic pottery…'.

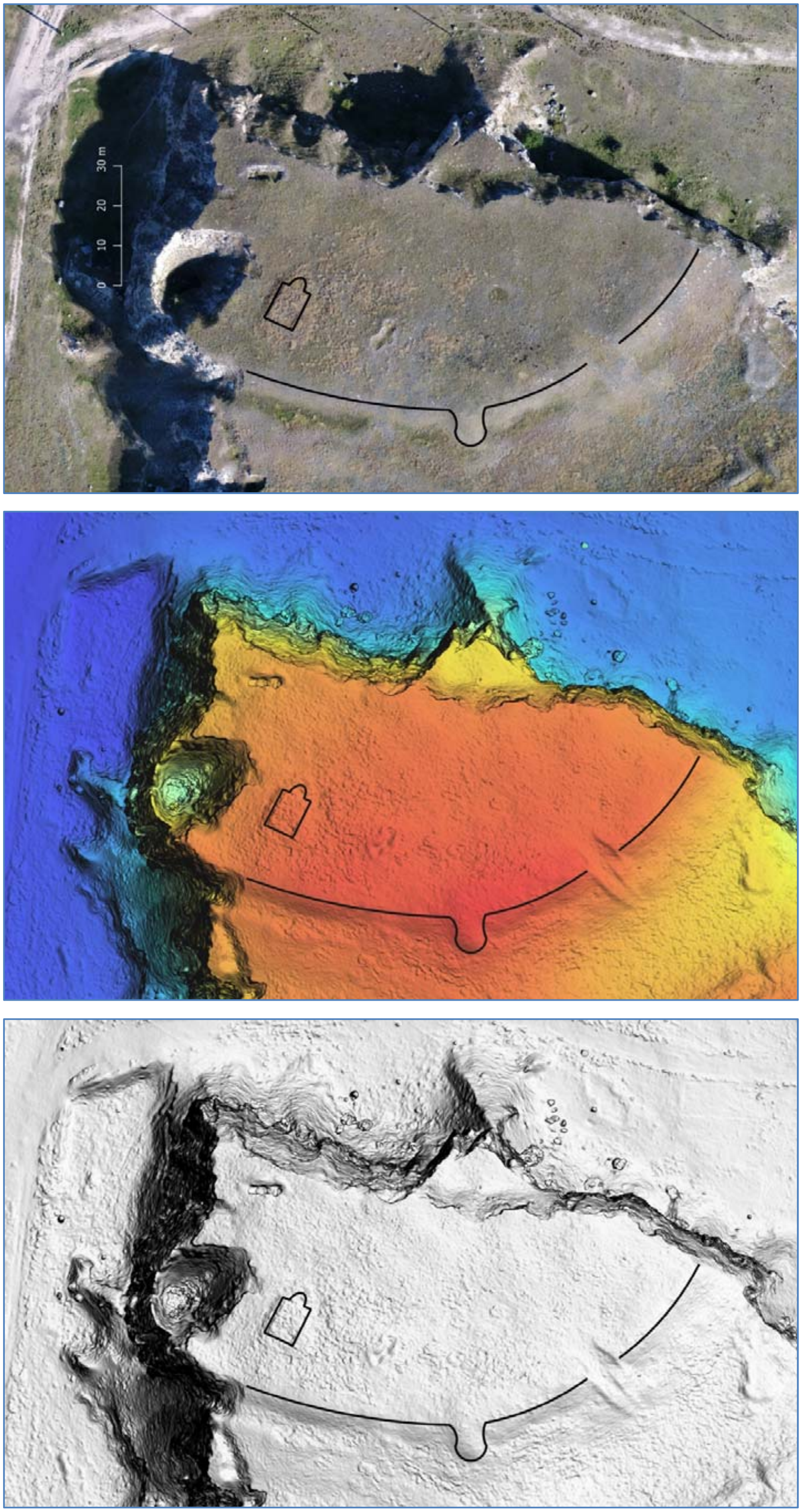

Figura 14. Cetatea romană de la Stânca Topalu; de sus în jos: ortofotoplan, elevații, evidențierea pantelor (Dan Costea).

Sunt adăugate o formă basilicală și conturul probabil al fortificației. În partea nord-vestică se vede S.I/2006.

CONCLUZII

Materialul arheologic rezultat nu este nici foarte abundent sau expresiv, dar nici foarte clar legat, funcţie de cele trei unităţi stratigrafice cărora le aparţine, de complexe arheologice bine conturate. Rămân fără un răspuns pentru moment întrebările legate de datarea momentului de final al fortificaţiei şi poate cauzele părăsirii acesteia. În mod clar se impune deschiderea unei săpături arheologice sistematice și care, pe parcursul câtorva campanii să poată furniza așteptatele date asupra sistemului defensiv (incintă și val, deşi mare parte din fortificaţie a fost deja iremediabil distrusă de cariera de piatră), cât şi asupra cronologiei relative a cetăţii romane târzii (şi poate romano-bizantine) de la Stânca Topalu. Un asemenea proiect ar putea foarte bine să aibă în vedere, bunăoară, cercetarea laturii de sud – incintă și val, vizibile pe fotografiile aeriene. Iar aceasta, cu atât mai mult cu cât noua documentare fotografică realizată în cadrul Programului Național Limes[28] evidențiază nu doar sistemul defensiv, dar și un edificiu dotat cu absidă (biserică?) de cca 18 m lungime, cu absida orientată NNE-SSV, la mica distanță de curtină, aproximativ la jumătatea laturii de sud (Figura 14). Aceasta va fi măsurat, potrivit lui Pamfil Polonic, 116 m, din care s-au mai păstrat cca 70 m liniari. În aceeași zonă de sud-est mai poate fi investigat un turn de colț, al cărui tip (circular sau în formă de evantai) este imposibil de precizat pentru moment, la fel cu o anomalie care poate reprezenta una dintre cele două porți văzute de Polonic cu mai bine de un secol în urmă.

***

Ioan C. Opriş (ioan_oprisATyahoo.com) este conferenţiar la Universitatea Bucureşti, Facultatea de Istorie.

Cătălin Dobrinescu (catalindobrinescuATyahoo.com) este arheolog la Muzeul de Istorie și Arheologie Constanța.

***

BIBLIOGRAFIE

ATLANTE I	Enciclopedia dell'Arte Antica Classica e Orientale. *Atlante delle forme ceramiche I. Ceramica fine romana nel bacino Mediterraneo (Medio e tardo Impero)*, Istituto della Enciclopedia Italiana, Roma, 1981.
Barnea 1991	Barnea, Alexandru, *La Dobroudja aux IVe-VIIe siècles n.è.*, în Suceveanu, Alexandru, Barnea, Alexandru, *La Dobroudja romaine,* Bucureşti, 1991, 154-317.
Dima, Popescu 2005	Dima, Mihai, Popescu, Antoniu, Monede descoperite în Dobrogea, *BSNR*, 146-151, 2005, 367-374.
Dobrinescu, Opriș 2007	Dobrinescu, Cătălin, Opriş, Ioan C., *194. Topalu, com. Topalu, jud. Constanţa. Punct: Stânca Topalu – Cekirgea, cariera Margela*, în *Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2006,* cIMec: Bucureşti, 382-383, 482 (=

[28] Fotografii aeriene și filmări cu drona realizate de Dan Costea, în cadrul Programului Național Limes, al cărui obiectiv este tocmai realizarea documentației pentru clasarea ca monument istoric și pentru monitorizarea strategiei de management a *Limes*-ului în vederea înscrierii pe Lista Indicativă a Patrimoniului Mondial – UNESCO a obiectivelor de patrimoniu cultural imobil ce au alcătuit frontiera Imperiului Roman pe teritoriul României (Muzeul Național de Istorie a României – responsabil pentru sectorul Sud-Est și Sud, corespunzător Carpaților Meridionali și sudului României). Mulțumim, totodată, domnului Vlad Călina pentru prelucrarea datelor fotografice recente obținute la cetatea de la Stânca Topalu.

	pl. 78), 512 (= anexa 15).
Florescu 1927-1932	Florescu, Gr., *Fouilles et recherches archéologiques à Calachioi (Capidava ?)*, *Dacia*, III-IV, 1927-1932, 483-515.
Gudea 2005	Gudea, Nicolae, *Der untermoesische Donaulimes und die Verteidigung der moesischen Nord- und Westküste des Schwarzen Meeres: Limes et litus Moesiae Inferioris (86-275 n. Chr.)*, Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, 52, 319-566.
Hayes 1972	Hayes, J.W., *Late Roman Pottery*, The British School at Rome: London.
Munteanu 1975	Munteanu, Maria, Inscripții romane inedite din Scythia Minor, *Pontica*, VIII, 1975, 389-397.
Opriş 2003	Opriş, I.C., *Ceramica romană târzie şi paleobizantină de la Capidava în contextul descoperirilor de la Dunărea de Jos (sec. IV-VI p.Chr.),* Editura Enciclopedică: Bucureşti.
Opriş 2014	Opriş, Ioan, Starea arheologiei dobrogene în primele două decenii ale secolului al XX-lea. Începuturile muzeografiei constănțene/ The status of the archaeology in Dobrudja in the first two decades of the 20th century. The beginnings of museography in Constanța, în A.D. Stănică, C.L. Micu (ed.), *Studies and Papers on Dobrudjan History. Istro-Pontica National Scientific Session ”Tulcea -505 years since the first documented mention”, Tulcea, 2011, September 28th-30th*, Istro-Pontica, 2, Ed. Istros: Brăila, 199-220.
Opriş 2018a	Opriş, Ioan C., *Începuturile cercetării arheologice la Capidava. Documente inedite/* The beginnings of archaeological research at Capidava. Unpublished documents, Pontica, LI, 2018, 59-80.
Opriş 2018b	Opriş, Ioan C., Aurélien en trois fois. Bornes milliaires à Capidava et dans le *territorium Capidavense*, în LA DACIE ET L'EMPIRE ROMAIN. Mélanges d'épigraphie et d'archéologie offerts à Constantin C. Petolescu, M. Popescu, I. Achim, F. Matei-Popescu (éds.), Editura Academiei, Bucarest, 2018, 159-172.
Opriş, Ștefan, Duțescu 2008	Opriş, Ioan C., Ştefan, Dan, Duţescu, Maria Magdalena, *Territorium Capidavense – cercetări de suprafaţă*, în *Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2007*, cIMec, 2008, 87-89, pl. 19.
Paraschiv 2006	Paraschiv, D., Amfore romane și romano-bizantine în zona Dunării de Jos (sec. I-VII p.Chr.), Iași, 2006.
Pârvan 1914	Pârvan, Vasile, *Archäologische Funde im Jahre 1913. Rumänien*, Archäologischer Anzeiger, Jahrbuch des Kaiserlich Deutschen Archäologischen Instituts, XXIX, 1914, Berlin, col. 429-442.
Polonic 1935	Polonic, Pamfil, *Cetățile antice de pe malul drept al Dunării (Dobrogea) până la gurile ei*, Natura. Revistă pentru răspândirea științei, XXIV, 7, (15 iulie) 1935, 18-26.
Teodorescu 1915	Teodorescu, D.M., Monumente inedite din Tomi, Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, VIII, 29/1, 1915, 6-20.
Teodor 2010	Teodor, Eugen S., Handmade pottery from the Late Roman Fortress at Capidava, în A. Măgureanu, Erwin Gáll (ed.), *Între stepă și Imperiu. Zwischen der Steppe und dem Reich/ Between the Steppe and the Empire, Studii în onoarea lui Radu Harhoiu. Archäologische Studien für Radu Harhoiu zum 65. Geburtstag/ Archeological Studies in honour of Radu Harhoiu at 65th Anniversary*, Renaissance: Bucureşti, 2010, 211-223.
Topoleanu, Teodor 2009	Topoleanu, Florin, Teodor, Eugen S., Hand-made Pottery from Halmyris and its Cultural Context, Peuce VII, 2009, 347-360.

Zahariade, Gudea 1997	Zahariade, Mihail, Gudea, Nicolae, The fortifications of Lower Moesia (AD 86-275), Adolf M. Hakkert Publisher, Amsterdam, 1997
RIC VIII	Roman Imperial Coinage, Volume VIII = Carson, R., Sutherland, H., Kent, J., *The Roman Imperial Coinage, Vol. VIII, The Family of Constantine I, A.D. 337 – 364,* London, 1981.
TIR L 35	Gostar, N., Daicoviciu, C., Condurachi, E., *Tabula Imperii Romani* (Romula-Durostorum-Tomis), sur la base de la Carte internationale du monde *à l'échelle de 1:1000000. L 35*, Bucarest, 1969.

ILLUSTRATIONS

Figure 1. Stânca Topalu, Ortophotoplan ANCPI, 2012, with the positioning of the former stone quarry and the fort.

Figure 2. The Szatmári Map, detail of Scârția Valley and of the Atârnați Island, the place of the fort being marked with an arrow.

Figure 3. The Artillery Directory Plan, no. 5346/1928, Muslu Bei, detail of the Cekirgea Valley and the Minaveli Quarry. Kilometric Grid.

Figure 4. The plan of the fort from Stânca Topalu - Pamfil Polonic, Mss. The Romanian Academy - The Cabinet of Manuscripts and Rare Books, no. 189/12. Orientation approx. N-V.

Figure 5. Relief discovered at Stânca Topalu. Procesed photograph after Teodorescu 1915, 15-16, no. 37.

Figure 6. Roman brick construction at the base of the Stânca Topalu Hill- 1913 (after Pârvan 1914, col. 431, Abb. 2).

Figure 7. Stânca Topalu, site sketch with the location of SI / 2006.

Figure 8. Stânca Topalu, section SI / 2006, southern profile and plan.

Figure 9. Stânca Topalu, section SI / 2006, westward view.

Figure 10. Stânca Topalu, section SI / 2006. Brick and stone rubbles *in situ*.

Figure 11. Late Roman C / Phocean Ware, three bowl fragments.

Figure 12. Atypical Pontic amphora (?), Stânca Topalu 2006.

Figure 13. Hand-made pottery, finger-pressed decorations along the rim, Stânca Topalu, 2006.

Figure 14. The Roman fort from Stânca Topalu; top to bottom: orthophotoplan, elevations, slope highlighting (Dan Costea). Also added a basilica shape and the probable outline of the fortification. In the northwest one can see S I / 2006.

ANEXA I

Pamfil Polonic, *Cercetările de la Hârşova până la Ostrov (Silistra)*, Cabinetul de Manuscrise şi Carte Rară - Mss. Academia Română, p. 4-5.

Cetatea romană de la Cekirgea (Cariera Margela)

La 4 km spre nord de comuna Topalu/ găsim pe malul stâng al vaei/ Cekirgea lângă Dunăre o cetate mare romană de peatră. – Ea are în/ total forma patrată, iese însă în colţul de nord/ vest puţin afara (cu 40 m) acomodânduse/ formei terenului. Laturele ei despre nord/ şi vest se reazămă pe malurile abrupte şi/ stâncoase a platoului, sub care astăzi funcţionează o carieră (numită Margela)/ de unde se scoate peatră pentru fabrica/ de cement a inginerului Cantacuzino din Brăila. Cetatea este înconjurată în partea despre est/ şi sud cu un val de 10 m lat şi 1 m înalt/ pe care se văd urmele unui zid de peatră/ care arată o grosime de 2 m, / şi un şanţ de apărare de 2-3 m adânc/

şi 20-30 m lat./

Latura despre sud măsoară 116 m, cea despre/ răsărit 140 m în cea din urmă găsim urmele a două/ intrări und cred că au fost porţile cetăţei./ Latura despre nord are o lungime de 64 m care însă se prelungeşte cotind pe o lungime de 40 m drept spre nord/ acomodânduse astfel formei terenului. Latura despre/ apus are o lungime de 170 m şi se reazămă/ pe malul abrupt al Dunărei./

În interiorul cetăţei se văd urme de construcţiuni/ de case. Cetatea este acum încă bine conservată/ dar dacă nu se va opri exploatarea carierei/ ea va fi cu timpul cu totul distrusă.

Aici s-au găsit de către/ lucrătorii italieni care şiau/ construit în vale locuinţe solide monede/ romane şi bizantine.

ANEXA II – ARHIVA MNA

1. Scrisoare Gr. Florescu către Prof. Ioan Andrieșescu, directorul MNA – 3 august 1927
MNA Fond 1927, datat August 9 1927, nr. 57

Calachioi, 3 August 1927

Domnule Director

Conform delegației ce mi-ați dat înainte de a pleca la Calachioi pentru continuarea săpăturilor arheologice, astăzi de dimineață plecai cu o căruță la cariera Dlui Cantacuzino din apropierea comunei Topalu spre a vedea în ce stare se mai găsește cetatea așezată deasupra masivului în exploatare. Știam că acest monument istoric – care avea să ne aducă încă o faclă luminoasă în întunericul trecutului nostru și deci o pârghie mai mult la întărirea conștiinței românești în viitorul plin de nădejdi – deși scăpat destul de teafăr, față de altele, de urgia barbarilor năvălitori prin aceste locuri înfloritoare de civilizație romană, a fost totuși dăruit de generozitatea autorităților noastre superioare, cu toate intervențiile protivnice ale mult regretatului director al Muzeului Naț. de Antichități, V. Pârvan, barbarei exploatări a numitului mai sus domn. Cu toate acestea, cu un fel de durere umilitoare în suflet, voiam ca măcar obiectele, ce ar ieși la iveală din dărâmarea edificiilor în timpul exploatărei, să nu se prăpădească, fiind transformate în ciment, ci să fie alese prin o mică bunăvoință din partea personalului administrativ al carierei și încredințate

Muzeului Naț. de Antichități spre a fi studiate și păstrate. Cu aceste intenții ajungând la carieră/m'am adresat d-lui Matușefschi, administratorul carierei, întrebându-l dacă nu s'a găsit ceva – piatră scrisă, sculptată sau vreun alt obiect – în dărâmăturile cetății. Mi-a răspuns, întorcându-mi spatele, că nu se ocupă el de „fleacuri". Nevoind însă să plec fără un rezultat precis, întru cât aveam informații că obiecte au fost găsite, m'am adresat a doua oară căutând să îl conving că eu mă interesez de aceste lucruri fiind obligat de legile țărei după cum și el este obligat de aceleași legi de a respecta aceste monumente. La acestea mi-a răspuns că „dacă nu părăsesc cariera mă scoate legat afar(ă)", apoi, ca o justificare a procedeului său […] îmi spune că „acum Pârvan a murit și dacă el n'a putut face nimic ca să opriască cariera noi ce mai vrem?" Suportând toate acestea, spre a putea avea o cât de mică lămurire asupra informațiilor căpătate din altă parte privitoare la găsirea de obiecte în dărâmăturile cetății, repet din nou întrebarea respectivă. Din nou însă domnul Matușefschi se întărâtă și după ce îmi spune "să părăsesc cetatea că mă ia la palme" adresându-mi în același timp un torent de înjurături grosolane, ca să termine, declară în sfârșit că ceea ce a găsit a trimes la Constanța, la Iași și la București. Tot astăzi aflu în satul Topalu că în vara aceasta au fost acolo doi domni de la Iași cari au ridicat mai multe obiecte găsite în dărâmăturile cetății.

Așa dar cetatea romană așezată deasupra carierei D-lui Cantacuzino continuă a fi dărâmată de către stăpânul carierei cu aceeaș vrednicie cu care își exploatează cariera; obiectele ce se găsesc în dărâmăturile cetății se distribuie după bunul plac/ al administratorului carierei, iar persoanele cari servesc instituția însărcinată cu ocrotirea și punerea în valoare științifică a acestor monumente, când se prezintă ca să-și facă datoria impusă, sunt insultate în mod grosolan și amenințate cu bătaia. Aceasta este situația reală a străduințelor noastre, desigur, creată și favorizată de autoritățile noastre superioare.

Primiți vă rog D-le Director încredințarea deosebitei mele stime.

Grigore Florescu
Asistent universitar

D(omniei) Sale
Dlui Director al Muzeului Național de Antichități

La această scrisoare Ioan Andrieșescu pune următoarea rezoluție:

„Se va comunica urgent cazul Comis. Mon. Istorice și Ministerului de Interne, cu rugămintea de a lua măsuri. Ministerul de Interne prin organele sale să puie în vedere exploatatorilor că se expun pentru călcare de lege și în plus se expun la dare în judecată pentru ultraj în exercitarea funcțiunei trimișilor noștri. IA"

„Urgent. 1. Către Com.Mon.Ist. 2. Către Ministerul de Interne. 3. Telegramă d-lui Florescu că s-au avizat autoritățile cerându-se insistent măsuri energice".

* *
*

2. Copie Nr. 59/ 1927

D-sale Domnului Preşedinte al Comisiunii Monumentelor Istorice

Domnule Preşedinte,
Dl Grigore Florescu, profesor secundar şi asistent la Universitate, având misiunea de a continua săpăturile archeologice dela Capidava (căt. Calachioi, jud. Constanţa) şi de a executa explorări sumare la cetatea romană imediat vecină, situată lângă com. Topalu, ne raportează cu data de 3 August a.c. că mergând în această din urmă localitate, a constatat că cetatea e pe cale să fie distrusă fără veste de exploatatorii cari, sub firma Cantacuzino, au în concesie sau în arendă dela Stat cariera de piatră din partea locului.

Delegatul nostru cu legitimare întărită şi de Comisiunea M(onumentelor) I(storice) nici nu a putut măcar încerca să se informeze despre cele văzute: administratorul carierei Cantacuzino, un domn Matuşevschi, după ce a proferat înjurături grosolane l-a ameninţat „că dacă nu pleacă imediat, îl scoate legat şi bătut"; că de obiectele găsite dispune el, administratorul, dându-le cui vrea prin oraşele Constanţa, Iaşi şi Bucureşti.

Această nemai pomenită împrejurare ne desvăluie o stare de lucruri cel puţin îngrijorătoare:

1. Faptul că la Topalu – după datele noastre precise de la dosar – s'a exploatat şi se exploatează de către particulari o suprafaţă totală de 91 (nouăzeci şi unu) hectare cariere de piatră, concesionate sau arendate de Stat, dar nu a putut fi cruţată cetatea romană (avea un hectar şi jumătate);

2. Faptul că autorităţile în subordine ale Statului (administraţia plăşii, anume secţia de jandarmi) s'au simţit emoţionate de autoritatea exploatatorilor carierei de piatră, lăsând să fie călcate dispoziţiunile legii pentru descoperirea şi conservarea monumentelor istorice;

3. Faptul, deopotrivă de grav, că un funcţionar al Statului, delegat oficial să îndeplinească o misiune ştiinţifică şi administrativă – una din cele mai trudnice –a putut fi ultragiat fără o urmare imediată, de un personagiu prepus al unei firme particulare de comerţ.

Pe baza celor expuse până aci avem onoarea a Vă ruga să binevoiţi a interveni pe lângă Onor Min. de Industrie şi Comerţ, ca cel puţin acum, cât nu e încă prea târziu, administraţia carierii să fie determinată energic, potrivit legii, să oprească de urgenţă sălbatica devastare a cetăţii; de asemenea, pe lângă Onor Min. de Interne, spre a se ancheta la faţa locului, iarăşi potrivit legii, în unire cu delegatul nostru, devastările pricinuite şi către cine din oraşele Constanţa, Iaşi şi Bucureşti au fost înstreinate obiectele găsite.

Director,
Prof. Ioan Andrieşescu

* *
*

3. Copie Nr. 68/ 1927 August ...

D-sale Domnului Ministru de Interne

Domnule Ministru,

Pe malul Dunării lângă com. Topalu din jud. Constanţa se află o veche cetate romană, cu a cărei cercetare şi explorare preliminarii este însărcinat delegatul nostru dl Gr. Florescu, asistent universitar şi profesor de liceu. Cele constatate de Dsa acolo în ziua de 3 august a.c. şi comunicate nouă prin rap. său din aceeaşi zi, constituie o dureroasă şi neaşteptată surprindere.

Administrația – arendașe din carierele de piatră - ce însumează în jurul com. Topalu o suprafață totală de 91 ha – și anume firma Cantacuzino, prin administratorul său, un domn Matușevski, a găsit mijlocul expeditiv și practic de a extrage piatră lucrată gata: din însăși cetatea romană, desființând fără urmă ziduri întregi și înstrăinând monumentele, ce se găsesc totdeauna din abundență într'o cetate antică. Constatăm, deci, pe de o parte, o exploatare particulară, abuzivă și distrugătoare de nenumărate și neprețuite documente valoroase pentru istoricul acestei cetăți antice, ca și pentru cadrul general al istoriei Dobrogei romane; pe de altă parte lipsa totală de inițiativă și împotrivire, precum și tăcerea a(supra) faptelor din partea autorităților comunale locale.

Asupra soluționării cât mai grabnic a acestor fapte – pe care, cu raport deosebit, le-am adus la cunoștința Onor. Comisiunii Mon. Istorice –, avem ononare a Vă ruga, D(omnule) M(inistru), să binevoiți a ne acorda înaltul Dvoastră sprijin, binevoind a dispune să se oprească de urgență exploatarea și să se instituie o anchetă la fața locului - cu privire la acțiunea de devastare a numitei administrații de cariere de piatră - și de a se ordona autorităților din comuna Topalu stricta aplicare a legii pentru descoperirea și conservarea monumentelor istorice.

Director,
Prof. Ioan Andrieșescu

* *
*

4. București, 21 septembrie 1927, nr. 994; nr. 88/1927

Domniei-Sale Domnului Director al Muzeului Național de Antichități. Loco

Ministerul Cultelor și Artelor
Comisiunea Monumentelor Istorice

Domnule Director,

În referire la adresa Dvoastre No. 59/din 11 august a.c. și a intervenții Comisiunii Monumentelor Istorice cu adresele No 945 către Ministerele de Industrie și Interne avem onoare a vă înainta în copie răspunsul Ministerului de Industrie cu No. 68010 din 6 Sept. a.c. asupra măsurilor ce s'au luat contra devastării cetății vechi romane de la Topalu, jud. Constanța.

Pentru Președinte	Secretar-Director
Gh. Balș	V.N. Drăghiceanu

* *
*

5. Copie după Adresa Ministerului de Industrie No. 68010 din 6 Sept. a.c.
Anexă la CMI 994/1927

Domnule Ministru,

Referindu-ne la întâmpinarea Dv. No. 945/1927 înreg. la No. 79509/927, avem onoare a vă aduce la cunoștință că am dat cuvenitele dispozițiuni Subinspectoratului Minier Buzău, spre a înpiedeca extragerea

de materiale din vechea cetate romană de la Topalu, instituind în acelaş timp şi o zonă de protecţie în conformitate cu prescripţiunile art. 70 din Legea Minelor.

Ministru, ss. indescifrabil

Director General (ss -) Zamfirescu

* *
*

6. Ministerul de Interne
Direcţiunea Administraţiei Generale, Contenciosului şi Statisticii
No. 29795 A. 17 NOE 1927

Domnului Ministru al Cultelor și Artelor
Direcțiunea Muzeului de antichități – Bulevardul Academiei No 7 (Universitate)

Domnule Ministru,

Avem onoare a răspunde adresei D-vs No. 68 din 12 August a.c., că, din cercetarea făcută atât de D-l pretor al plășei Hârșova, cât și de D-l prefect al județului Constanța, personal, în ziua de 12 Octombrie 1927, rezultă că pe tot perimetrul concesiunii carierelor de piatră din Topal nu se găsește nici o cetate romană, sau vre-un monument istoric.

În cariera Topal se găsește numai o urmă de zid vechiu, care este respectat de firma Ion C. Cantacuzino, prin delegatul său D-l Emil Matușefschi.

Cariera se exploatează în aer liber și, deci, dacă s'ar afla vre-un monument, sau cetate istorică, s'ar vedea imediat.

Firma I. Cantacuzino, prin delegatul său, și-a luat angajamentul ca, în cazul când în cursul exploatărei se va descoperi ceva de interes arheologic istoric, sau preistoric, să comu-/nice telegrafic D-lui Prefect, spre a lua măsurile de rigoare.

p. Ministru, ss. indescifrabil

Director General ss. indescifrabil

* *
*

7. Ministerul Cultelor şi Artelor
Comisiunea Monumentelor Istorice
Bucureşti, 25 Noembr. 1927 No. 1253/ MNA No 109/1927

Cu nota directorului MNA Ioan Andrieșescu: „26.XI.1927. după ce se va înregistra dl Grigore Florescu este rugat să facă urgent un referat detaliat și precis. I.A.”

Domnule Director,

Avem onoare a vă înainta în original adresa Ministerului Industriei și Comerțului No. 88843/1253/ a.c. rugându-vă să binevoiți a cerceta și a ne comunica care e situația pietrelor extrase din vechea cetate romană Topalu.

Pentru Președinte
Gh. Balș

Secretar-Director
V.N. Drăghiceanu

* *
*

8. Ministerul Industriei și Comerțului
Direcțiunea Generală a Minelor

No 88843 din 17 Noe. 1927/ Ministerul Artelor și Cultelor No 01253 / 18 Noe. 1927

Comisiunii Monumentelor Istorice
Ministerul Cultelor și Artelor

În referire la adresa Dvs. Nr. 945, avem onoare a vă aduce la cunoștință că am luat măsurile cuvenite ca, în conformitate cu prescripțiunile art. 70 din legea minelor, să fie împiedecată extragerea de materiale din vechea cetate romană dela Topalu, instituindu-se o zonă de protecție de 20 m.

Totdeodată vă facem cunoscut că autoritatea minieră regională ne-a raportat că Direcțiunea Muzeului de antichități vinde piatra extrasă dela descoperirea cetății.

Deoarece legea minelor promulgată cu Înaltul Decret Regal Nr. 2294 din 3 Iulie 1924 și publicată în Monitorul Oficial Nr. 143 din 4 Iulie 1924, arată clar că numai Ministerul Industriei și Comerțului este în drept să dispună de carierele statului și de materialele ce se află depozi-/tate pe suprafața acestor cariere, vă rugăm a lua măsuri ca organele Dvs. din comuna Topalu să nu vânză piatra extrasă de la descoperirea cetății romane, despre care tratează susmenționata Dvs. adresă cu Nr. 945/ 30 August 1927.

Pentru Ministru
ss. indescifrabil

Director General
ss. indescifrabil

* *
*

9. Notă internă – H. Metaxa
Referat (la no 109 și 108 dosar 1927)

Nu e de prisos să relevez în chestiunea Topalu (dosar 1927/ nr. 57, 59, 68) contradicțiile dintre cele două adrese.

1. În privința stării de fapt: adresa Min. de Industrie cu nr. 88843/ 1927 constată „vechea cetate romană de la Topalu" și restituie o foarte utilă zonă de protecție de 20 m;

Adresa Min. de Interne cu nr. 29795 A/1927 găsește „numai o urmă de zid vechiu" pe toată întinderea perimetrului carierelor de piatră.

2. Iar în privința consecinții existenței minelor: Min. de Industrie (88843/ 1927) este informat că Muzeul Național „vinde piatra extrasă de la descoperirea cetății" (Topalu);

Min. de Interne încuviințează că firma exploatatoare, prin delegatul său, dl. Emil Matușefschi, respectă „urma de zid vechiu". „Dacă s'ar afla vreun monument sau cetate istorică, s'ar vedea imediat"./

Iată deci cât e de patent că cele două autorități superioare au fost informate eronat de către autoritățile locale în subordine, - în deosebi reprezentantul regiunii miniere, care va trebui obligat sub o formă sau alta să și dovedească grava afirmație ce înaintează și, în parte, Dl Pretor al plășii Hârșova, insuficient informat.

Protestele pe care direcțiunea Muzeului le-a făcut ani de-a rândul, în scris și verbal, cerând să se păstreze rămășițele istorice, s'au izbit de obiceiu (acolo unde Muzeul nu putea să aibă gardieni bugetari proprii) de reaua voință a autorităților celor mici, locale.

Dovada se poate găsi în comunicarea „Descoperiri nouă în Scythia Minor" (1913) de V. Pârvan:

1. Distrugeri din cauza unei „cariere de piatră" la Capidava (Calachioi), -pag. 9;
2. Distrugeri vechi, făcute și de orășeni însă, la Carsium (Hârșova), -pag. 12;
3. Distrugeri la Troesmis (Iglița-Turcoaia), p. 26/ și distrugeri la Sucidava (jud. Rom.), p. 26, nota 1.

La Topalu însă, - stațiune antică neidentificată, până astăzi și neidentificată vreodată, dacă se va adeveri că din ea nu mai subzistă decât „o urmă de zid vechiu" - , vechimea și continuitatea exploatării acestei cariere de piatră se poate documenta printr'o altă lucrare, de astă dată în l. germană a regretatului nostru director V. Pârvan. Într-un Bericht (1914), pag. 430-431, spune: ”... wurden bei Topalu... die Fundamente eines mächtigen römischen Ziegelbaues (Abb. 2) und zwei parallele ... Kanäle aufgedeckt, die aber von den Stellvertretern des Terraineigentümers fast vollständig demoliert worden waren... zum römischen Kastell und vicus von Topalu gehören ... noch jetzt, trotz aller Proteste ... als Steinbruch dienen". Fig. 2 înfățișează o săpătură respectabilă, de lungă durată.

Obiecte, cum e și firesc, s-au găsit întotdeauna la Topalu – și în privința aceasta știm care e adevărul, din replica plină de sfidare a Dlui Matușefschi adresată dlui Grig. Florescu, acum câtva timp. La pag. 430 din amin-/ titul Bericht, citim: ”Erwähnt seien: ein Relief des thrakischen Reiters, gefunden in den Ruinen des römischen Lagers bei Topalu, ... jetzt in der Constantzaer Zweiganstalt des Nationalmuseums für Altertümer"...

Este cel publicat de Dl D.M. Teodorescu în „Monumente inedite din Tomi" (1915) p. 85-87, nr. 37, fig. 44. Este, în acelaş timp, unicul monument care, după câte țin minte, n'a fost inventariat drept piatră de var, în decursul îndelungatei exploatări ce a suferit această stațiune din partea firmei I. Cantacuzino.

28.XI.1927 (H.M. – n.n. Harilaos Metaxa)

* *
*

10. Referat 30 Noe. 1927 (la no 108 și 109/ 1927)
Gr. Florescu către Directorul MNA

Dintre cele două adrese înmânate mie spre a referi una (a onor. Minister al Ind. și Comerțului no 88843/17 Noembr. 1927) recunoaște existența cetății antice de la Topalu pe locul carierei Firmei I. Cantacuzino și afirmă instituirea unei zone de protecție de 20 m, cealaltă (a onor. Minister de Interne No 29725) spune că „pe tot perimetrul concesiunii carierelor de piatră din Topalu nu se găsește nicio cetate romană sau vreun monument istoric", afară de „numai o urmă de zid vechiu" aflător în cariera Topalu.

Deci o contradicție flagrantă între constatările a două dintre organele autorităților superioare ceeace însemnează că ancheta ordonată nu e făcută în chip serios. Și de fapt nu putem avea pretenție la seriozitatea acestei anchete întrucât cei care au făcut-o nu aveau de loc pregătirea spre a face constatări ce țin de domeniul archeologiei. Se impune așa dar o nouă anchetă care să se facă de o comisie în care unul dintre membrii ei să fie specialist în archeologie.

În partea ei finală adresa onor Ministerului Industriei afirmă că eu aş fi vândut piatră extrasă din descoperirea cetăţei de deasupra carierei în chestiune şi deci aş fi contravenit Legei Minelor publicată în Mon. Oficial No 143 din 4 Iulie 1924 care „arată clar că numai Ministerul Industriei şi Comerţului este în drept ca să dispună de carierele statului şi de materialele ce se află depozitate pe suprafaţa acestor cariere". O afirmaţie pe cât de mincinoasă pe atât de doveditoare că ancheta s'a făcut în chip neserios. Căci după cum v'am raportat în August a.c. eu am fost calomniat şi a fost cât pe aci să fiu bătut de administratorul carierei Cantacuzino numai pentru faptul că am intrat în carieră şi am voit să mă interesez de obiectele ce ar mai fi ieşit din dărâmarea cetăţei deci cum aşi fi putut descoperi cetatea şi să şi vând chiar material rezultat din descoperire./

Se vede de aci totuşi că delegatul Min. Industriei însărcinat cu ancheta a cules informaţii în grabă şi fără niciun control. Că eu din 1924 lucrez la descoperirea unei cetăţi e adevărat şi după cum ştiţi această cetate e Capidava situată în marginea satului Calachioi. Şi teritoriul acestei cetăţi, în urma exproprierei, e trecut în proprietatea Muzeului Naţional de Antichităţi, deci Ministerul Industriei n'are niciun amestec aci. Când am început săpăturile aci neavând material rulant ca să transport pământul şi molozul amestecat cu bucăţi de piatră brută scoase din tranşeele făcute pe lângă zidul înconjurător al cetăţei, le-am aruncat într'o parte a acestor tranşee. După ce am terminat liberarea acestui zid, regretatul director al Muz. N. de Ant. V. Pârvan venind în inspecţie şi entuziasmat de buna stare de conservare a cetăţei cum şi de forma ei regulată a luat hotărârea ca această cetate să fie complet săpată şi consolidată spre a rămâne ca monument istoric model. În consecinţă mi-a dat ordin să curăţ complet dărâmăturile de pe lângă zid ca acesta să rămână în întregime vizibil. Spre a nu cheltui însă din fondurile date de Min. Cultelor, care voiam să-mi aducă noi rezultate ştiinţifice, cu o lucrare al cărui scop era mai mult de înfrumuseţare am recurs la locuitorii satului. Anume le-am dat voie ca din pământul şi molozul pe care eu îl aruncasem din săparea tranşeelor pe lângă zid să aleagă şi să ia ei piatra – de care aveau nevoie pentru repararea gardurilor etc. distruse în timpul răsboiului – în schimb să cureţe tot locul de jur împrejurul cetăţei de tot pământul şi molozul ce va rămânea. Această măsură a mea a fost aprobată şi de fostul Director al Muz. V. Pârvan. Timp de doi ani însă am întrerupt săpăturile şi când le-am reluat în vara anului 1926 n'am mai găsit aceeaşi bunăvoinţă la locuitori pentru că mulţi dintre ei îşi luaseră piatra de care aveau nevoie pe furiş cu toată supravegherea gardianului pe care-l lăsasem şi pe care atunci când îi prindea îl ameninţau cu bătaia. S'au prezentat numai doi inşi, aceştia însă nu se obligau să cureţe locul ci piatra pe care aveau s'o ia ei s'o plătească. Am admis acest/ lucru întrucât cu banii încasaţi putem pune lucrători cu plată să-mi facă munca respectivă. Totodată am dat ordin gardianului ca dacă se va începe construcţia şoselei care trece pe lângă cetate înspre Topalu să vorbească ca pickerul să ia piatra şi molozul scos de mine din săpături fiind săpat gata şi la îndemână şi să-l întrebuinţeze la construcţia acestei şoseli. Deci acest material este tot ceea ce se aruncă din desgroparea cetăţei iar măsura luată de mine nu contravine niciunei legi ba mai mult dacă va fi realizată complet va produce rezultate satisfăcătoare pentru toată lumea. Dacă totuşi Onor. Minister al Industriei are pretenţii asupra acestui material eu îl dăruesc cu cea mai mare bucurie şi îmi voi arăta toată recunoştinţa mea, dar numai în condiţiile de mai sus şi fără întârziere.

Gr. Florescu

*   *
*

11. Copie
No 112 / 8 dec. 1927
Către Președintele Comisiunii Monumentelor Istorice / Dir. MNA Ioan Andrieșescu

Domnule Președinte,

La no. 1253, prin care suntem întrebați asupra pietrelor extrase din vechea cetate de la Topalu, aceasta în referire și la adresa Ministerului de Industrie și Comerț – Direcția Minelor, îndreptată către Dvoastră și prin care vi se face cunoscut că „autoritatea minieră a raportat Ministerului (de Industrie și Comerț) că Direcțiunea Muz. Național de Antichități vinde peatră extrasă de la descoperirea cetății (sic)", avem onoarea a vă comunica următoarele:

Adresa Ministerului de Industrie și Comerț se bazează pe informație cu totul insuficientă și inexactă.

În prima parte a acesteia se zice că „în referire la adresa no. 945" (adresată D-voastră) „vă aducem la cunoștință că am luat măsurile cuvenite ca, în conformitate cu prescripțiunile art. 70 din Legea Minelor, să fie împiedicată extragerea de materiale din vechea cetate romană de la Topalu, instituindu-se o zonă de protecție de 20 m". Iar mai departe: „Tot odată vă facem cunoscut că autoritatea minieră regională ne-a raportat, că Direcțiunea Muzeului de Antichități/ vinde piatra extrasă de la descoperirea cetății". Astfel scrie adresa Minist. Industrie și Comerț – Direcția Minelor.

Iată însă că tot în aceiași vreme, primim direct din partea Ministerului de Interne adresa No. 29795 A prin care, la o plângere a noastră că Firma I. C. Cantacuzino și anume delegatul ei la carierele de la Topalu a violentat în August trecut pe delegatul nostru, care avea misiunea să vadă cum se face exploatarea carierii și cum se respectă Cetatea sau urmele ei -, Ministerul de interne ne răspunde că din cercetarea făcută rezultă „că pe tot perimetrul concesiunii carierelor de peatră din Topalu nu se găsește nici o cetate romană, sau vre-un monument istoric". Și mai departe: „În cariera Topal se găsește numai o urmă de zid vechiu, care este respectat de către Firma I.C. Cantacuzino, prin delegatul său d. Emil Matușefschi". „Cariera se exploatează în aer liber și, deci, dacă s'ar afla vre-un monument, sau cetate istorică, s'ar vedea imediat". „Firma, prin delegatul său, și-a luat angajamentul ca în cazul când în cursul exploatării s'ar descoperi ceva, să comunice telegrafic D-lui Prefect" etc.

Contradicția dintre cele două adrese este evidentă și multiplă.

În timp ce Ministerul de Industrie și Comerț făgăduiește să aplice legea și să împiedice extragerea de materiale din „vechea cetate de la Topalu" – ba chiar să instituie o zonă de protecție –, Ministerul de Interne insuficient informat tăgăduiește aproape existența unei cetăți și o reduce la „o urmă de zid vechiu", ceia ce nu corespunde de loc cu adevărul.

Tot așa, în timp ce autoritatea minieră regională raportează că Direcțiunea Muzeului de Antichități vinde peatră extrasă de la „descoperirea cetății„ -, Ministerul de Interne este informat de organele sale cu totul altfel: „Cariera se exploatează (de firma I.C. Cantacuzino) în aer liber", firmă care prin delegatul ei își ia mărinimos angajamentul că în cazul când, în cursul exploatării se va descoperi ceva arheologic, va comunica Prefecturii".

De fapt, Muzeul Național de Antichități ce am onoarea să conduc n'a făcut nicio săpătură la Topalu, ci printr-un delegat al său, d. Florescu, profesor secundar și asistent universitar, a căutat doar să vadă cum se găsește cetatea, de nu s'a mai descoperit ceva și cum se face exploatarea carierelor de acolo, din punctul ce ne privește și suntem datori a-l reprezenta, acela al intereselor arheologice. Nu numai că delegatul nostru n'a/ făcut la Topalu nicio săpătură, dar nici informațiunile necesare nu le-a putut lua, fiind tratat de numitul d. reprezentant al Firmei Cantacuzino cu o brutalitate de cea mai josnică ordine. Aceasta ne-a îndemnat să reclamăm și să apelăm la Ministerul de Interne, care însă prin organele sale locale a apreciat că e cazul să ia numai asigurări pentru viitor – și acestea insuficiente, dat fiind persoana ce le-a produs – trecând cu vederea că faptul petrecut este o insultă adusă delegatului nostru în exercițiul funcțiunii și aplicarea Legei pentru conservarea și restaurarea monumentelor istorice publicată în Mon.Of. No 82 din 29 Iulie 1919.

Concluzii:

Cetatea de la Topalu există. Răposatul Profesor și Director V. Pârvan o menționează repetat în lucrările sale române și străine și a publicat lucruri însemnate găsite acolo; tot el notează protestele zadarnice ce s'au făcut față de exploatarea carierelor de acolo. În timp ce Ministerul de Industrie și Comerț ne asigură că a luat măsuri de a o protegiu – lucru pentru care i'am fi cu totul recunoscători, prin Ministerul de Interne/ aflăm „că se exploatează cariera în aer liber”, că de cetate nu se știe acolo aproape deloc.

Carierele de peatră dela Topalu sunt exploatate fără nici o știință că acolo ar fi o cetate și evident, fără nici o cruțare. Delegatul nostru n'a putut culege nici cele mai simple informații, fiind insultat în exercițiul misiunii sale publice și științifice. În aceste condițiuni, mai poate fi serios vorba, că Direcțiunea Muzeului Național de Antichități a vândut peatră extrasă dela descoperirea cetății, descoperire pe care n'a făcut'o, de fapt, niciodată?

Delegatul nostru, dl Florescu a săpat în județul Constanța, încă din 1924, cu o întrerupere de 2 ani, dar la Calachioi, care prin expropriere a trecut cu teritoriul ei în proprietatea Muzeului Național de Antichități, situație în care este clar că nu cade în prevederile nici unui articol din Legea Minelor.

Într'un scurt răstimp, și la strictă necesitate a conducerii săpăturilor de la Capidava, d. Florescu a cedat dela săpăturile acestei cetăți, piatră din moluzul și pământul deslocat de lângă zidurile cetății unora dintre locuitorii satului Calachioi în schimbul lucrului la săpătură. În tot cazul aceasta s'a făcut cu aprobarea Direcțiunii Muzeului, în spirit de economie și bună administrație.

Astfel fiind lucrurile față de situația mai sus prezentată, vă rugăm deci, Dle Președinte, să binevoiți a interveni din nou atât la Ministerul de Interne, cât și la acela de Industrie/ și Comerț.

1. Pentru o nouă anchetă la Topalu, la care să participe și un delegat al Muzeului nostru, indicat a da toate lămuririle trebuitoare pentru o asemenea cercetare. Numai după încheierile ei, să se ia în adevăr măsurile de apărare, în conformitate cu Legea Minelor.

2. Onor. Ministerul de Interne prin organele sale să fie informate încă odată despre faptele administratorului carierelor din Topalu, care să fie tras la răspundere pentru ceiace s'a făcut vinovat, împiedicând cu brutalitate aplicarea legilor în vigoare. Îndeosebi să se atragă atențiune organelor locale, ca să dea o mai deaproape atenție, obiectivă și desinteresată chestiunilor de însemnătate generală istorică.

3. Să se încunoștințeze Onoratul Minist. de Industrie și Comerț că Direcțiunea Muzeului Național de Antichități n'a vândut nici un fel de peatră dela descoperirea cetății dela Topalu, descoperire pe care n'a făcut'o încă, și n'a călcat astfel nici o lege.

I.A.

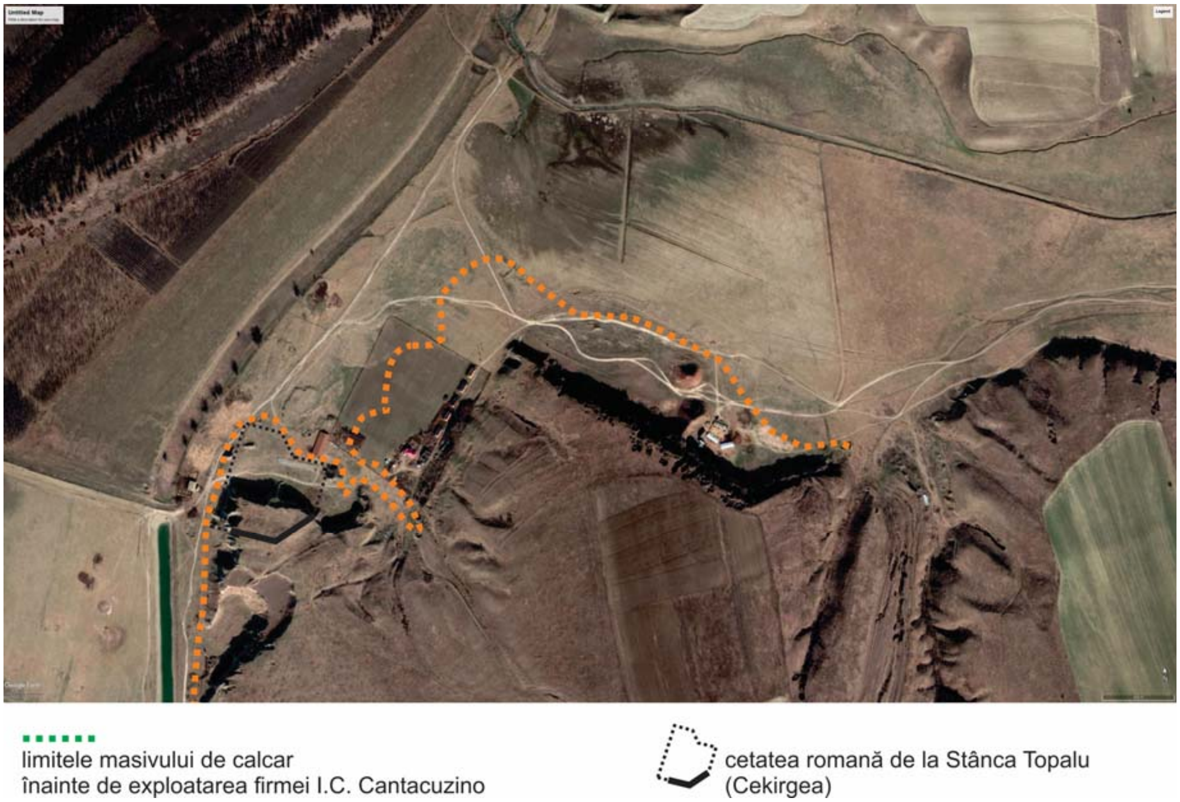

Ilustraţie suplimentară: Reconstituirea limitelor masivului de calca pe care este ridicat fortul.

Supplementary illustration: Reconstruction of the limits of the limestone masiff on wich the fort is raised.

Cercetări Arheologice, XXV, 2018, 205-214

CÂTEVA OBSERVAȚII PRIVIND NECROPOLA DE LA CARANSEBEȘ-CENTRU, FAZA TIMPURIE (SECOLELE XI-XII)

Silviu Oţa, Adrian Ardeţ

Rezumat

Articolul aduce în discuție două brățări descoperite în necropola de la Caransebeș-Centru, cu ocazia săpăturilor la necropola medievală. Aceste piese au rămas necunoscute până de curând, ca urmare a unei identificări greșite din literatura de specialitate.

Una dintre ele provine dintr-un mormânt din secolele XI-XII, iar celalaltă nu se poate spune cu precizie. Ambele sunt podoabe balcanice cu analogii în spațiul bizantin, dar și la nordul fluviului, în Banat și Oltenia. Ele aparțin unei arii culturale largi, care se întindea în acea vreme și la nordul Dunării, destul de compact.

Abstract (Notes regarding Caransebeş-downtown cemetery, early phase, 11th to 12th centuries)

The present study discusses two bracelets found in the cemetery from Caransebeş-Centru, during the excavations made at the medieval necropolis. Until recently, these adornments have remained unknown, as a result of a misidentification in the archaeological literature.

One of these bracelets was discovered in a grave dated to 11th-12th centuries, but for the second one we cannot know for sure. Both bracelets are Balkan adornments, with analogies in the Byzantine area, but also in the regions situated at the north of the Danube, more precisely Banat and Oltenia. They belong to a large cultural area, including fairly compact at that time the territories situated at the north of the Danube.

Cuvinte cheie: necropolă, mormânt, brățară, bronz, Bizanț

Key-words: necropolis, grave, bracelet, bronze, Byzantium

STADIUL CERCETĂRII

Cercetările arheologice de la Caransebeș, din zona centrală a municipiului, desfășurate în cursul anului 1988, au dus la descoperirea unui monument de cult și a necropolei aferente acestuia. Interpretările asupra sa au fost diverse, începând de la biserică ortodoxă[1] la mănăstire franciscană.[2] Argumentele arheologilor

---

[1] Bona 1993, 97-101.

[2] Țeicu 1998, 182; Țeicu 2003 a, 73. Acest arheolog a preluat unele supoziții de la Radu Popa, încercând să le transforme în certitudini. În lipsa unei documentații de șantier care să demonstreze clar ipoteza lui Radu Popa, afirmațiile lui Dumitru Țeicu rămân simple presupuneri, aceasta cu atât mai mult cu cât în orașul medieval Caransebeș nu s-au desfăşurat cercetări arheologice sistematice de amploare. De asemenea, trebuie precizat că acolo avem de-a face cu un oraș fortificat, o mică cetate în exteriorul său și suburbiile. În nici un articol publicat până în prezent de către cei doi arheologi nu se fac astfel de diferențieri când este vorba de acest oraș. Din punct de vedere topografic, această biserică se află într-o suburbie a orașului, spre partea sa de sud-vest, la o distanță de câteva sute de metri de cetate.

cuprind și elemente în favoarea utilizării acestei biserici și a ridicării ei de către ordinul minoriților, dar și unele îndoieli[3]. Tipul altarului, anume semicircular, dar și prezența criptelor spre vestul navei, precum și existența unei alte intrări pe latura de sud, au fost argumente în favoarea apartenenței bisericii la comunitatea ortodoxă. Mai târziu, mormintele au fost parțial republicate[4], dar unele inventare au rămas doar presupuse[5]. Având în vedere accesoriile vestimentare, podoabele dar și tipul bisericii, s-a ajuns la concluzia că biserica și înmormîntările din jurul său pot fi datate în cursul secolelor XIII-XVII[6], după ce datase una dintre brățările descoperite într-un complex funerar în veacurile XI-XII[7].

Din păcate, toate înmormântările de acolo și monumentul de cult au fost văzute ca un tot unitar, fără să se aibă în vedere că este vorba de două necropole, dintre care una a avut și o biserică. În acest stadiu al informației, distanța cronologică dintre cel mai vechi cimitir și cel de-al doilea este cel mai probabil de cel puțin 150 de ani, timp în care nu au fost încă semnalate înmormântări în spațiul cercetat.

Ultimele săpături arheologice, din cursul anului 2017, au reconfirmat utilizarea cimitirului și în veacul al XVII-lea, dar fără a putea preciza dacă biserica mai era în funcție sau nu[8].

INFORMAȚIA CARTOGRAFICĂ

În acest stadiu al cercetării, dispunem de câteva hărți ale orașului Caransebeș (Sebeş). Doar o parte a acestora este însă importantă pentru subiectul în discuție.

Cea mai veche a fost datată spre sfârșitul veacului al XVII-lea[9]. Aici nu este surprinsă și zona bisericii medievale, deși în jurul orașului fortificat au fost figurate clădiri. Pe aceasta sunt marcate doar două moschei, probabil inițial biserici, care după cucerirea Banatului de către Imperiul Habsburgic au revenit la destinația inițială[10]. Momentan, acestea nu au fost cercetate din punct de vedere arheologic.

Un alt plan datează din anul 1689 (propunere de refortificare a cetății Caransebeș) și are reprezentată o altă biserică, anume în interiorul micii fortificații din interiorul zidurilor orașului[11]. Pe alte hărți din anul 1697 apare figurată aceeași biserică[12]. Nici aceasta nu a făcut obiectul cercetărilor arheologice, dar în apropierea ei au fost găsite în anul 2017 resturi osteologice umane disparate, ceea ce poate indica prezența unui cimitir.

Ceva mai târziu, în cursul secolului al XVIII-lea, pe harta din 1717, nu este figurat nici un cimitir sau vreo biserică.

Ultimul plan datează din anii 1769-1773. Pe acesta sunt marcate mai multe cruci, exclusiv în afara orașului fortificat[13]. Câteva aspecte trebuie însă menționate în ceea ce privește topografia suburbiilor Caransebeșului medieval și modern. Pe harta din anii 1769-1773 topografia zonei este complet schimbată. În zona de vest a fostului oraș medieval fortificat, apar desenate câteva cruci, fără a putea spune însă dacă reprezintă cimitire sau biserici, ori ambele. O altă problemă este vechimea lor, dacă au fost contemporane cu momentul realizării hărții sau au funcționat și în secolele precedente. Astfel de marcaje au fost frecvente pe harta orașului din acea vreme. Despre unele știm că marchează monumente și cimitire mai vechi decât veacul al XVIII-lea, precum bisericile Sfântul Ioan și Sfântul Gheorghe. Altele, mai vechi, nici nu au mai fost marcate, precum fostele moschei de pe strada Traian Doda și cea din afara laturii estice a orașului fortificat, sau biserica din partea centrală a cetății interioare.

---

[3] Popa 1989, 366-369.
[4] Țeicu 2003, 72-82; Oța 2008, 222-223.
[5] Oța 2006, 253.
[6] Bona 1993, 97-99.
[7] Bona 1993, 93, 95.
[8] Cercetări 2017 S. Oța, A. Ardeț, D. Negrei, I. Leonti.
[9] Țeicu 1998, 241, Fig. 95; Țeicu 2009, 92, Pl. 23, A.
[10] Groza 1993, 93.
[11] Groza 1993, 93, Fig. 3.
[12] Sebestyén 1984, 41.
[13] Olimpia Onci, link-ul aici (accesat la 21.10.2019), vezi mai ales *slide* 7.

INFORMAȚIA ISTORICĂ

În acest stadiu al cercetării informația este foarte redusă și nu se referă direct la monumentul cercetat arheologic. Ipoteze de lucru au existat și două sunt de luat în considerare[14]. Prima ar fi că este vorba de biserica unei mănăstiri franciscane, iar ce-a de-a doua că biserica ar fi fost una ortodoxă, cel puțin în prima fază. În acest moment, având în vedere cercetarea arheologică limitată în zonă, precum și schimbarea continuă a topografiei suburbiilor, este prematur a face astfel de supoziții. La aceasta se adaugă modul de cercetare defectuos, lipsind chiar profilele secțiunilor sau un plan al săpăturii. De asemenea, nu s-a stabilit nici măcar dacă monumentul de cult are una sau mai multe faze de construcție.

INFORMAȚIA ARHEOLOGICĂ

Mai puțin discutată a rămas faza timpurie a cimitirului. Din acesta au fost publicate doar șase morminte, fără desene și inventarele aferente[15]. Având în vedere că majoritatea complexelor funerare din afara bisericii au fost lipsite de inventar, o datare a lor exactă era greu de realizat. De asemenea, nu dispunem nici de stratigrafia zonei, spațiul ocupat de ea și zona înconjurătoare fiind distruse cu utilaje mecanice. Singurul reper este adâncimea de 3,75 m de la nivelul actual de călcare, la care au fost îngropați defuncții.[16] Din cele șase morminte, doar două au avut inventar funerar, anume M. 5 care avea două potcoave de la încălțăminte și M. 6. La acesta din urmă a fost descoperită oficial o brățară, teoretic, similară cu cea din M. 306 de la Cuptoare-Sfogea. Problema este că în mormântul menționat nu a fost descoperită nici o brățară, ci o monedă emisă în timpul lui Bernhard al II-lea (1202-1256). De aceea, inițial, am presupus că ar putea fi vorba de o greșeală de tipar. Cum M. 206 nu a fost publicat, deci Petru Bona nu avea de unde să ia o informație precisă pentru a oferi o analogie clară (probabil nici nu a avut inventar !?), mai rămânea teoretic în discuție M. 106. Acesta avea o brățară, dar din sârme torsionate, cu ochiuri la capete. Cronologia acestor piese corespundea foarte bine și cu cea oferită de Petru Bona pentru faza timpurie a cimitirului, deci presupunerea că ar fi putut fi o greșeală de tipar părea că se susținea.

Figura 1. Brățara MJERG 2236/14396 și detalii ale capetelor lățite. Foto: Marius Amarie.

[14] Vezi supra (Stadiul cercetării).
[15] Bona 1993, 92-93.
[16] Dacă avem în vedere că mormintele târzii au fost identificate inclusiv la adâncimi de peste trei metri de la nivelul actual de călcare, este posibil ca adâncimea de 3,75 m pentru cele timpurii să fie reală.

În cursul anului 2017 am avut acces la două piese din cimitirul menționat, anume cel din zona centrală a orașului. Este vorba de două brățări bizantine databile în cursul secolelor XI-XII, executate din bronz în tehnica turnării, ornamentate cu puncte și linii incizate sau cu linii adâncite, paralele. Din păcate, nu știm însă dacă ambele provin din același complex funerar, din două, sau una din piese este un *passim*.

Primul exemplar (MJERG[17] 2236/14396), este o brățară din bronz (Figura 1; Figura 3/1), executată prin turnare, lățită la capete. Decorul capetelor constă în linii şi puncte incizate. Este vorba de patru linii în forma literei „Y", iar în interiorul lor este câte o linie de puncte incizate. Între brațele literei sunt liniuțe în formă de V (pe unul dintre capete) sau linii punctate în forma aceleiași litere. La baza capetelor lățite, pe trei laturi ale corpului brățării sunt câte trei incizii paralele. În secțiune, corpul brățării este rectangular. Dimensiunile acestei brățări sunt următoarele: D = 66,00 mm x 56,1 mm; Secțiune bară = 3,9 mm x 3,4 mm; L capăt 1 = 22,6 mm, l = 8 mm; L capăt 2 = 22 mm; l = 8 mm; gr. = 19,62 g.

Figura 2. Brățara MJERG 2235/14396 și detalii ale zonei centrale și ale capetelor.
Foto: Marius Amarie.

A doua brățară (MJERG 2235/14396), a fost executată tot prin turnare (Figurile 2 și 3/2) și este decorată cu grupuri de puncte incizate. Astfel, la cele două capete sunt câte un grup de linii punctate paralele, perpendiculare pe corpul piesei. Alte două grupuri de câte două linii punctate fiecare decorează zona centrală. Între acestea și cele de la capetele brățării sunt alte patru grupări de linii punctate, paralele, mai mult sau mai puțin distanțate. Capetele sunt rotunjite și puțin subțiate, iar corpul în secțiune este semicircular. Dimensiuni: D = 59,3 mm x 57 mm; diam. bară în zona centrală = 6,1 mm x 2,5 mm; diam. bară în zona capetelor=3,2 mm; gr. = 20,49 g.

Ambele exemplare se înscriu într-un spațiu mai larg din sudul și estul Banatului, unde artefactele balcanice databile în secolele XI-XIII sunt predominante (Berzovia-Pătruieni, Obreja-Sat Bătrân, Caransebeș-Măhala, Cuptoare-Sfogea, Drencova, Nicolinț-Râpa Galbenă, Gornea-Căunța de Sus, Svinița-Km. Fluvial 1004 și un punct necunoscut, Ilidia-Funii, Banatska Palanka, Botoš-Mlaka, Șopotu Vechi-Mârvilă, Pescari-Malul Dunării, Kovin, Vojlovica-Humka Azotara, Duplijaja, Arača, Omolica, Broșteni-? Moldova Veche-Rât, Malul Dunării și Ogașul cu Spini, Piatra Ilișovei, Reșița-Ogășele, Pančevo, Mokrin,

[17] Muzeul Județean de Etnografie și al Regimentului de Graniță, Caransebeș.

Botoš-Mlaka și Živančevića dolja)[18] în secolele amintite și la începutul veacului al XIII-lea (Figura 4). Izolat, astfel de podoabe au mai fost descoperite izolat și în nordul regiunii, în bazinul Mureșului, la Vladimirescu[19], Deszk-D[20], Cladova-Dealul Carierei[21], Hodoni-Pocioroane[22].

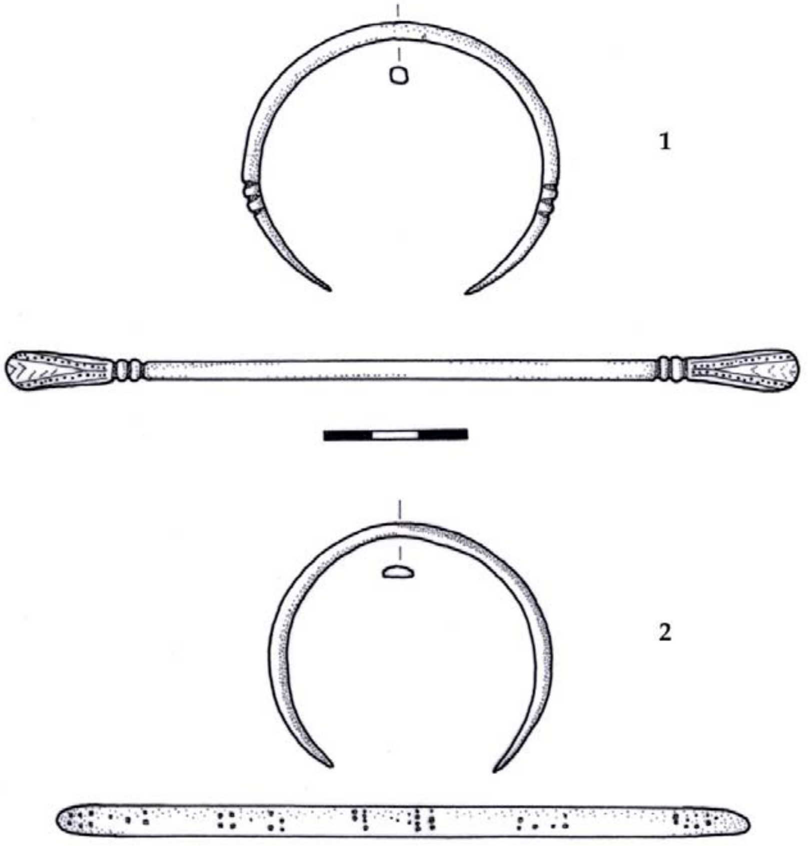

Figura 3.
1.Brățara MJERG 2236/14396;
2. Brățara MJERG 2235/14396.
Desene Simona Mateescu.

Prezența brățărilor bizantine în secolele XI-XII cuprinde în Banat același teritoriu, ele fiind întâlnite la Gornea-Căunița de Sus[23], Țărmuri și Zomoniță[24], Moldova Veche-Malul Dunării[25], Svinița-Km. Fluvial 1004[26], Șopotu Vechi-Mârvilă[27], Cuptoare-Sfogea[28], Caransebeș-Centru[29] și Măhala[30], Pescari/Coronini[31],

[18] Pentru bibliografie, vezi Oța 2015, 527-530.
[19] Barbu, Zdroba 1979, 190.
[20] Fehér, Éry, Kralovánszky 1962, 31.
[21] Boroneanț, Hurezan 1987, 67, 69, Pl. II/ 5.
[22] Bejan, Moga 1979, 159, 164, Fig. 4/ 16.
[23] Uzum 1981, 184, 189, 207, Fig. 11/a; Lazarovici *et alii* 1993, 297, 298-299, 301, 318, Fig. 17/4; 319, Fig. 18, jos; Țeicu, Lazarovici 1996, 89, Fig. 51; Oța 2005, 197; Oța 2008, 104, Pl. 75/2; Țeicu 2009, 38, Pl. 11/3; 146; Oța 2013, 76, 91, Pl. 2/5.
[24] Ţeicu, Lazarovici 1996, 59, 61, Fig. 31/1-3; Oța 2014, 170, Pl. 2/5-6.
[25] Gohl 1914, 17; Sabău 1958, 290; Fehér, Éry, Kralovánszky 1962, 54; Oța 2005, 171, 174, 184, 190, 196, 203, 207; Oța 2006 a, 229, 235, Oța 2006 a, 247, 250; Oța 2007, 364, 369, 374-377, 381, 387; Oța 2007 a, 33; Oța 2008, 266.
[26] Boroneanţ 1985, 112, Pl. I/3, 3a-b; 113; Dumitriu 2001, 136, Pl. 97/9; Oţa 2006 a, 246, 270, Pl. 2/7; Oţa 2008, 106, Pl. 100/4; Oța 2013, 78-79, 91, Pl. 1/8.
[27] Ţeicu 1993, 241, 263, Fig. 6/M. 10/9; M. 16/11; M. 17/12; M.12/5-8; Ţeicu 1998, 138, 139, 156, Fig. 38/M. 10/9; M. 16/11; M. 17/12; M.12/5-8; Ţeicu 2003, 26, 27, 28, 29, 34, 55, Fig. 14/4, 7, 8, 9, 10; 56, Fig. 15/2, 4, 15; 57, Fig. 16/1, 11, 12; Oţa 2005, 197.

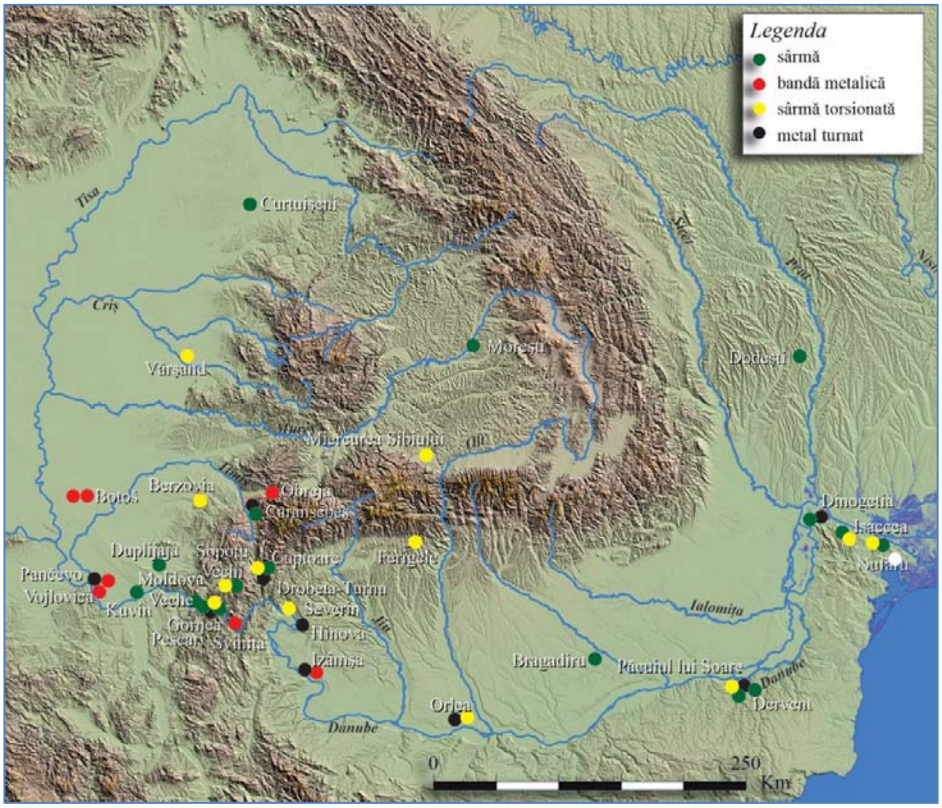

Figura 4. Harta răspândirii brățărilor bizantine în spațiul românesc și Banatul sârbesc (secolele XI-XIII).

Suport de hartă oferit de Mihai Florea (SRTM-30). Cartare Silviu Oța.

Berzovia-Pătruieni[32], Obreja-Sat Bătrân[33], Duplijaja[34], Kuvin[35], Pančevo[36], Botoš-Mlaka[37] și Živančevitha dolja[38], Vojlovica-Humka Azotara[39]. Pentru Oltenia (Drobeta-Turnu Severin[40], Hinova[41], Izâmșa[42], Orlea[43], Ferigele[44], Izvoarele[45]), Crișana (Vărșand[46], Curtuișeni[47]), Transilvania (Morești[48], Miercurea

[28] Uzum 1987, 281-315; Țeicu 2009, 25, 26, 27, 28, Pl. 1; 29, Pl. 2; 30, Pl. 3; 31, Pl. 4; 33, Pl. 6; 34, Pl. 7; 35, Pl. 8; 36, Pl. 9; 38, Pl. 11; 40, Pl. 13.

[29] Bona 1993, 93; Oța 2008, 223; Oța 2012, 136, Pl. 5; Oța 2014, 105; Oța 2015, 528.

[30] Iaroslavschi 1975, 361, 363; Oța 2008, 107, Pl. 53/4.

[31] Țeicu 1993, 239; Țeicu 1996 d, 19; Țeicu 1998, 147; Velter 2002, 445; Luca 2005, 104; Oța 2006 a, 229, 235, 246; Oța 2007, 364, 365, 367, 374, 377; Oța 2007 a, 33; Oța 2008, 275; Oța 2014, 105, 106; Oța 2015, 529.

[32] Țeicu 2003, 34; Oța 2006 a, 230; Oța 2010, 418; Oța 2014, 170; Oța 2015, 528.

[33] Țeicu, Rancu 2003, 457; Oța 2008, 107, Țeicu 2009, 38, Pl. 11/6-7; 148; Oța 2013, 77-78.

[34] Aralica 2012, 12-13.

[35] Radičević 2009, 385; Oța 2015, 551, Pl. 5/27.

[36] Stanojev 1989, 89-90; Oța 2008, 104, 106, Pl. 97/7-10; Țeicu 2009, 40, Pl. 13/5-8; 148, 149; Oța 2013, 78, 91, Pl. 1/3-4, Pl. 2/2-3.

[37] Stanojev 1989, 30-31; Oța 2008, 106, Pl. 51/3; Țeicu 2009, 38, 40, Pl. 13/1-2, 138-139; Oța 2013, 75, 91, Pl. 1/6.

[38] Stanojev 1989, 30-31; Oța 2008, 106-107, Pl. 51/9; Oța 2013, 75-76, 91, Pl. 1/7.

[39] Stanojev 1989, 40, 42/206-207; Oța 2008, 330-331, Pl. 125/1-2; Oța 2014, 105; 314, Pl. 86/3-4; Oța 2015, 530, 549, Pl. 3/1-2.

[40] Dumitriu 2001, 132, Taf. 86/11; Oța 2006, 254; Oța 2010, 418, 419; Oța 2012, 124.

[41] Dumitriu 2001, 126; Ioniță 2005, 134, 198, Fig. 26/7-10; Oța 2013, 76-77, 91, Pl. 2/7.

[42] Galbenu 1974, 259, Fig. 3, stânga sus; 260; Dumitriu 2001, 127, Pl. 49/5-6; Oța 2006 b, 272, Fig. 4/2; Oța 2013, 77, 91, Pl. 2/2, 4.

[43] Dumitriu 2001, 132, Pl. 97/4; Ioniță 2005, 137, 220, Fig. 48/24; Oța 2013, 78, 91, Pl. 2/1.

[44] Dumitriu 2001, 123, Taf. 93/14.

[45] Toropu 1976, 176; Dumitriu 2001, 127; Oța 2006, 254.

[46] Oța 1998-2000, II, 502. Două fragmente provenite de la aceeași brățară se păstrează în colecția MNIR.

[47] Cosma 2001, 186, 203, Pl. 15/1.

[48] Piesele se păstrează în colecția MNIR.

Sibiului[49]), Muntenia (Bragadiru[50]) și Moldova (Dodești-Vaslui[51]), situația este în linii mari similară, ele fiind prezente în puncte unde mai fuseseră descoperite și alte podoabe bizantine.

Primul exemplar are analogii atât la nordul Dunării, în Oltenia (Orlea), dar și la sudul fluviului, ca de exemplu la Loveć, Prahovo[52], Korbovo[53]. Alte exemplare asemănătoare, dar cu un corp rotund în secțiune, au fost descoperite la Korbovo, în M. 31, 37, Markovi Kuli-Varoš[54], Demir Kapija-Crkvište[55] și Openica-Trebiški Rid[56]. Astfel de piese au fost descoperite și în Grecia, ca de exemplu la Ferres[57].

Datarea artefactelor este diferită de la o regiune la alta. Cele mai timpurii exemplare aparțin veacului al X-lea și au fost în uz până în secolul al XIII-lea. Perioada de maximă utilizare a fost în secolele XI-XII, după recucerirea Balcanilor de către bizantini.

Exemplarele de la Caransebeș, deși aduc doar un punct pe harta descoperirilor de podoabe bizantine, vin să completeze repertoriul de modele de brățări bizantine descoperite la nordul Dunării, databile în cursul secolelor XI-XII.

ANALIZA CHIMICĂ A PIESELOR

Analiza elementală a pieselor demonstrează că este vorba despre podoabe executate din bronz, dat fiind procentajul de staniu în proporție ridicată. Prezența plumbului (3,06%, respectiv 2,51%), dar și a zincului, măcar în cazul celui de-al doilea exemplar (2,52%), demonstrează că meșterul sau meșterii au urmărit obținerea anumitor caracteristici ale metalului din care au executat brățările. Astfel, prezența zincului mărește fluiditatea metalului topit și micșorează intervalul de timp pentru solidificare. Plumbul avea și el rolul de îmbunătățire a fluidității materialului topit.

Compoziția chimică ar putea însă să demonstreze că este vorba fie de meșteri diferiți, fie piesele au fost produse din material diferite, la momente diferite.

Tabelul 1. Analiza chimică a pieselor[58]

Nr.	Denumire piesă	Fe	Cu	Zn	Pb	Ag	Sn
1	brățară cu capete late – centru/interior	0.05	85.97	0.32	3.06	0.001	10.6
2	brățară cu capete ascuțite – centru/interior	0.13	87.50	2.52	2.51	0.001	7.34

***

Silviu Oța (silviuotaATyahoo.com) este arheolog la Muzeul Național de Istorie a României.

Adrian Ardeț (a.ardetATyahoo.co.uk) este arheolog la Muzeul de Etnografie și al Regimentului de Graniță, Caransebeș.

49 Corneanu, Natea, Luca 2014, 75, 76, 84, Fig. 2.
50 Bichir 1965, 437, Fig. 9/16.
51 Teodor 1978, 202, Fig. 43/14, 17.
52 Janković 1975, T. VI/11/M. 11.
53 Janković 1975, T. X/3, M. 1.
54 Maneva 1992, 190, Pl. 54/57/43.
55 Maneva 1992, 144, Pl.53/31/40, Pl. 54/31/41.
56 Maneva 1992, 173, Pl. 54/46/1.
57 Bosselman-Ruickbie 2011, 267, Cat. Nr. 103.
58 Procente. Analizele au fost efectuate de către ing. Migdonia Georgescu, cu un spectrometru de fluorescență de raze X portabil tip InnovX Systems Alpha Series cu tub dotat cu anticatod din W, diodă SiPIN, sistem de răcire prin efect Peltier. Parametrii de lucru: tensiune 40 kV, intensitate 35 microA, timp de achiziție 120 s.

BIBLIOGRAFIE

Aralica 2012	Aralica, M., Blago iz Duplijaje gku/2006, în *Trag u vremenu. Novi predmeti zbirki Gradskig muzeja Vršac 2000-2010*, Štampa Tuli: Vršac, 12-13.
Barbu, Zdroba 1979	Barbu, M., Zdroba, M., Cercetările arheologice de la Arad-Vladimirescu. Campania *Ziridava*, 11, 181-193.
Bejan, Moga 1979	Bejan, A., Moga, M., Necropola feudal timpurie de la Hodoni (jud. Timiş), *Tibiscus*, 5, 155-168.
Bichir 1965	Bichir, Gh., Quelques problèmes des XIIIe et XIVe siècles dans la Plaine Valaque à la lumière des fouilles de sauvegarde du village de Bragadiru (district de Zimnicea), *Dacia*, N.S., 9, 427-439.
Bona 1993	Bona, P., *Biserica medievală din Caransebeş*, Inspectoratul pentru Cultură al Județului Caraş-Severin, Muzeul Județean de Etnografie şi al Regimentului de Graniță, Caransebeş.
Boroneanţ 1985	Boroneanţ, V., Cimitirul feudal timpuriu de la Sviniţa-Km. Fluvial 1004, *Drobeta*, 6, 111-118.
Boroneanț, Hurezan 1987	Boroneanț, V., Hurezan, Gh. P., Cimitirul din secolele XI-XII de la Cladova, jud. Arad, *Ziridava*, 15-16, 67-74.
Bosselmann-Ruickbie 2011	Bosselmann-Ruickbie, A., *Byzantinischer Schmuck des 9. bis frühen 13. Jahrhunderts. Untersuchungen zum metallenen dekorativen Körperschmuck der mittelbyzantinischen Zeit anhand datierter Funde.* SPÄTANTIKE – FRÜHES CHRISTENTUM – BYZANZ. KUNST IM ERSTEN JAHRTAUSEND. Reiche B: Studien und Perspektiven. Band 28, Reichert Verlag: Wiesbaden.
Corneanu, Natea, Luca 2014	Corneanu, S., Natea, D.V., Luca, S.A., Prick spurs and a bronze bracelet from the medieval settlement of Miercurea Sibiului IV. Premises for a chronological framing, *Brukenthal AM*, 9, 1, 73-84.
Cosma 2001	Cosma, C., Necropole, morminte izolate și descoperiri funerare cu caracter incert din secolele al IX-lea și al X-lea din vestul și nord-vestul României, *EphemNap*, 11, 2001, 165-269.
Dumitriu 2001	Dumitriu, L., *Der Mittelalterliche Schmuck des Unteren Donaugebietes im 11.-15. Jahrhundert*, Editura Muzeului Național de Istorie a României: București.
Fehér, Éry, Kralovánszky 1962	Fehér, G. Éry, Kinga, Kralovánszky, A. *A közep-Duna-medence magyar honfoglalás-és kora Árpád-kori Sírleletei. Leletkataszter,* Rég. Tan. II, Akadémiai Kiadó, Budapesta.
Galbenu 1974	Galbenu, D., Descoperiri arheologice întâmplătoate în județul Mehedinți, *Drobeta*, 1, 257-261.
Gohl 1914	Gohl, Ö., Éremleletek, *NK*, 13, 17.
Groza 1993	Groza, L., Cetatea Caransebeş – Câteva precizări cronologice, *Banatica*, 12, II, 89-99.
Iaroslavschi 1975	Iaroslavschi, E., O villa rustica la Caransebeş, *Banatica*, 3, 355-363.
Ioniță 2005	Ioniță, A., *Spaţiul dintre Carpaţii Meridionali şi Dunărea Inferioară în secolele XI-XIII*, Editura Academiei: Bucureşti.
Janković 1975	Janković, M., Dve srednjovekovne nekropole u istočnoj Srbiji, *Starinar*, NS, XXIV-XXV, 1973/1974 (1975), 227-241.
Lazarovici et al 1993	Lazarovici, Gh., Maxim, Z., Ţeicu, D., Oprinescu, A., Şantierul arheologic Gornea 1989, *Banatica*, 12, I, 295-319.

Luca 2005 — Luca, S. A., *Descoperiri din Banat*, in: *Arheologie şi istorie (II), Descoperiri din Banat,* Luca, S. A. (ed.), Bibliotheca Septemcastrensis X, Editura Economică: București.

Maneva 1992 — Maneva, E., *Srednovekoveh nakit od Makedonija*, Grafički Centar: Skopje.

Onci 2019 — Onci, O., Podrumul lui Homolka, https://issuu.com/piaonci/docs/podrumul_lui_homolka; accesat la 14.08.2019.

Oța 1998-2000 — Oța, S., Pièces inédites de la collection du Musée National d'Histoire de la Roumanie découvertes dans la nécropole du XI-e siécle de Vărşand-Movila dintre vii (dép. d'Arad)*, CA*, 11, II, 1998-2000, 497-505.

Oța 2005 — Oța, S., Necropolele din orizontul sud-dunărean-2 de pe teritoriul Banatului (sfârşitul sec. al XI-lea – sec. al XIII-lea), în Z. K. Pinter, I. M. Ţiplic, E. M. Ţiplic (coord.), *Relații interetnice în Transilvania (secolele VI-XIII)*, Bibliotheca Septemcastrensis, XII, Editura Economică: București, 171-215.

Oța 2006 — Oța, S., Câteva observaţii privind brăţările executate din sârme de bronz (secolele X-XIII), *CA*, 13, 251-274.

Oța 2006 a — Oța, S., *Contextul încetării funcţionării necropolelor din orizontul sud-dunărean 2 pe teritoriul Banatului,* în A.A. Rusu (ed.) Secolul al XIII-lea pe meleagurile locuite de către români, Editura Mega: Cluj-Napoca-Arad, 229-272.

Oța 2007 — Oța, S., Techniques d'exécution des parures et accessoires vestimentaires découvertes dans les nécropoles de l'horizon funéraire sud-danubien-2 sur le territoire du Banat historique (fin du XIe-début du XIIIe siècles), *Istros*, XIV, 363-409.

Oța 2007 a — Oța, S., Populaţii atestate în Banat în secolele IX-XII. Surse istorice şi problemele arheologice, *MN*, XIX, 17-37.

Oța 2008 — Oța, S., *Orizonturi funerare din Banatul istoric (secolele X-XIV)*, Bibliotheca Brukenthal XXVIII, Editura Altip: Alba Iulia-Sibiu.

Oța 2010 — Oța, S., *Piese de orfevrărie de tradiție bizantină în spaţiul nord-dunărean (secolul al XI-lea – începutul secolului al XIII-lea)*, în A. Măgureanu, E. Gáll (ed.), *Între stepă şi Imperiu. Studii în onoarea lui Radu Harhoiu*, Editura Renaissance: Bucureşti, 401-433.

Oța 2012 — Oța, S., Tombs with Jewels in the Byzantine Tradition Discovered on the Present-Day Territory of Romania, North of the Danube (End of the 11th Century–the 14th Century), *Ziridava*, 26, 1, 123-142.

Oța 2013 — Oța, S., Brăţări de tradiţie bizantină descoperite în spaţiul nord-dunărean (secolele XI-XIII), *Acta Terrae Fogarasiensis*, II, 73-92.

Oța 2014 — Oța, S., Podoabe de tradiţie bizantină descoperite în aşezările rurale şi târguri de la nordul Dunării (secolele XI-XIV), *Revista Arheologică*, S.N., 10, 1-2, 168-176.

Oța 2015 — Oța, S., Particularități funerare în zona graniței sudice a Regatului Ungariei în epoca bizantină (secolele XI-XIII). Studiu de caz: sudul Banatului și Vojvodina, în Ciupercă, B. (ed.), *Arheologia mileniului I p. Chr. IV. Nomazi şi autohtoni în mileniul I p. Chr. In memoriam Maria Comșa*, Editura Istros: Brăila, 525-553.

Popa 1989 — Popa, R., Caransebeş şi districtul său romanesc în secolele X-XIV, *SCIV(A)*, 40, 4, 353-376.

Radičević 2009 — Radičević, D., Medieval glass bracelets from Banat Territory,în Ignatiadou, D., Antonaras, A. (ed.), *Annales du 18e Congrès de l`Association Internationale pour l`Histoire du Verre*, ZITI publishing: Thessaloniki, 385-388.

Sabău 1958 — Sabău, I., Circulația monetară în Transilvania secolelor XI-XIII în lumina izvoarelor numismatice, *SCN*, 2, 269-301.

Sebestyén 1984 — Sebestyén, K., Unele cetăți ale Banatului și desenele lui L. F. Marigli, *RMM-MIA*, 15, 1, 41-49.

Stanojev 1989	Stanojev, N., *Nekropole X-XV veka u Vojvodini. 712 Kataloških jedivica*, Arheološko Društvo Vojvodine, Novi Sad.
Teodor 1978	Teodor, D. Gh., *Teritoriul est-Carpatic în secolele V-XI. Contribuții arheologice și istorice la problema formării poporului roman*, Editura Junimea: Iași.
Toropu 1976	Toropu, O., *Romanitatea tîrzie și străromânii în Dacia traiană sud-carpatică (secolele III-XI)*, Editura Scrisul Românesc: Craiova.
Țeicu 1993	Țeicu, D., Necropole medievale (sec. X-XIV) din sudul Banatului, *Banatica*, 12, I, 229-272.
Ţeicu 1998	Ţeicu, D., *Banatul montan în evul mediu*, Timişoara, Editura Banatica: Timişoara
Ţeicu 2003	Ţeicu, D., Necropola de la Şopotu Vechi, în *Studii Istorice*, Editura Mirton: Reşiţa, 23-60.
Ţeicu 2003 a	Ţeicu, D., O discuţie pe marginea inventarului funerar de la biserica medievală de la Caransebeş, în *Studii Istorice*, Editura Mirton: Reşiţa, 72-82.
Ţeicu 2009	Ţeicu, D., *Arta minoră medievală din Banat*, Editura Cosmopolitan-Art: Timişoara.
Ţeicu, Lazarovici 1996	Ţeicu, D., Lazarovici, G., *Gornea. Din arheologia unui sat medieval din Clisura Dunării*, Editura Banatica: Reşiţa.
Ţeicu, Rancu 2003	Ţeicu, D., Rancu, D., Cercetări de arheologie medievală pe Valea Bistrei, în D. Marcu Istrate et alii (coord.), *In memoriam Radu Popa. Temeiuri ale civilizaţiei romaneşti în context European*, Editura Accent: Bistriţa Năsăud, 455-467.
Uzum 1981	Uzum, I., Necropola feudal timpurie de la Gornea-Căuniţa de Sus (jud. Caraş-Severin), *Banatica*, 6, 181-210.
Uzum 1987	Uzum, I., Consideraţii pe marginea cercetărilor din anii 1983-1985 în necropola feudală timpurie de la Cuptoare (com. Cornea, jud. Caraş-Severin), *Banatica*, 9, 281-315.
Velter 2002	Velter, A.M., *Transilvania in secolele V-XII. Interpretări istorico politice şi economice pe baza descoperirilor monetaredin bazinul carpatic, secolele V-XII*, Editura Paideia: București.

ILLUSTRATIONS

Figure 1. Bracelet MJERG 2236/14396 and details of the widened ends. Photo by Marius Amarie.

Figure 2. Bracelet MJERG 2235/14396 and details of the central area and of the ends. Photo by Marius Amarie.

Figure 3/1. Bracelet 2236/14396; 2. Bracelet 2235/14396. Drawings by Simona Mateescu.

Figure 4. The territorial distribution of Byzantine bracelets in Romania and the Serbian Banat (11th-13th centuries). Map support provided by Mihai Florea (SRTM-30). Mapping by Silviu Oța.

Table 1. Results of the chemical analysis.

DIN ÎNSEMNĂRILE PROFESORULUI GHEORGHE CANTACUZINO (1900-1977) VI. SIMPOZIONUL DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE ROMÂNO-SOVIETIC DIN 26-29 DECEMBRIE 1958

George Trohani

Rezumat
Autorul continuă prezentarea notelor luate de Gheorghe Cantacuzino (născut la 6 martie 1900 şi decedat la 21 septembrie 1977) cu prilejul diverselor manifestări ştiinţifice.

De această dată este vorba despre simpozionul româno-sovietic de istorie şi arheologie, desfăşurat între 26-29 decembrie 1958. Comunicările şi discuţiile au făcut referire la probleme ale istoriei şi arheologiei de la Dunărea de Jos, între secolele III-XV, dar a fost dezbătută şi chestiunea bastarnilor de dinaintea erei creştine.

Résumé: Des notes du professeur Georges Cantacuzène (1900-1977). VI. Le symposium d'histoire et d'archéologie roumaino-soviétique du 26-29 décembre 1958.

Nous continuons la présentation des notes prises pendant divers manifestations scientifiques par le professeur Georges Cantacuzène, né le 6 mars 1900 et décédé le 21 septembre 1977.

Il s'agit d'un symposium d'histoire et d'archéologie roumain-soviétique tenu à Bucarest, a l'Institut d'Archéologie les 26-29 décembre 1958. Les communications font référence aux problèmes concernant l'histoire et l'archéologie des IIIème-XVème siècles au Bas Danube, y compris les bastarnes d'avant l'ère chrétienne.

Cuvinte cheie: Gheorghe Cantacuzino, bastarni, goţi, slavi, limba şi poporul român

Mots clefs: Georges Cantacuzène, bastarnes, goths, slaves, langue et peuple roumain.

INTRODUCERE

Anii 1956-1960. Suntem după retragerea trupelor sovietice din România, dar şi după înfrângerea revoltei populare din Ungaria. Procesele politice, în special împotriva intelectualilor, sunt fără sfârşit. Propaganda materialist-ateistă este în floare.

În aceste condiţii, în zilele de 26-29 decembrie 1958, la Institutul de Arheologie din Bucureşti s-a desfăşurat un *Simpozion de istorie şi arheologie româno-sovietic*. Tematica caută a dezbate probleme comune legate de zona carpato-dunăreană luată în sens larg – cu excepţia preistoriei – dar în special privind problema slavă. Din partea română participă reprezentanţii de seamă ai arheologiei, atât din capitală cât şi din Cluj sau Iaşi. Sunt reprezentanţi ai vechii şcoli antebelice, cu studii în Occident, dar şi ai noii generaţii, unii cu studii postbelice în U.R.S.S. Iar din partea sovietică persoane bine-văzute de autorităţile centrale, moldoveni (basarabeni) mai deloc...

La lucrări participă ca audient şi profesorul Gheorghe Cantacuzino (1900-1977) care, conform obiceiului său, ia note cât mai substanţiale. Aceste note sunt deosebit de revelatoare pentru modul de prezentare a

comunicărilor, pentru limbajul folosit de conferenţiari, pentru nivelul ştiinţific al cunoaşterii istorice şi al problemelor ce se puneau din punct de vedere ideologic şi istoric.

Nedispunând de programul propriu-zis al dezbaterilor le prezentăm în funcţie de cronologia problematicii expuse[1].

Mai întâi trebuie să menţionăm că trei „eventuali” conferenţiari, din delegaţia sovietică, şi-au trimis comunicările dactilografiate. Este vorba de E.I. Levi – *Săpăturile din agora olbiană (Teze)*, 5 pagini; M.A. Tihanova – *Contribuţii la problema populării zonei de stepă din Europa răsăriteană şi centrală în prima jumătate a mil. I e.n. (Teze)*, 7 pagini; P.P. Bîrnea – *Tipuri de aşezări săteşti în Moldavia în secolele XV-XVII*, 3 pagini.

Iată în continuare notele rezumative consemnate de prof. Gh. Cantacuzino:

Radu Vulpe – *Contribuţia săpăturilor de la Lukaşevka la problema culturii bastarnilor*

Problema identificării bastarnilor în Moldova a fost făcută prin cercetarea necropolei de la Poieneşti unde s-au găsit urne faţetate, paftale şi alte obiecte care nu se găseau în alte staţiuni getice. Urnele se legau de cele din spaţiul germano-polon, cultura Przeworsk.

Morminte de acest fel se întâlnesc pe Oder şi Elba. Singura populaţie venită de acolo sunt bastarnii.

S-au găsit asemenea materiale la Echimeni, Scânteia, Lunca Ciurei (material inedit). Dincolo de Prut la Lukaşevka, în regiunea de pădure.

Bastarnii au trăit în simbioză cu populaţia getică, având legături şi cu lumea romană.

În gorodiştea de la Lukaşevka, pe o pajişte a codrilor lângă râul Răut, sunt morminte bastarne şi o aşezare. Săpăturile au fost conduse de Marina Romanovskaia. Radu Vulpe nu a stat pe teren, a trebuit să plece în altă parte. Cioburile găsite erau getice, similare cu cele de la Poiana. Radu Vulpe a plecat cu impresia că aşezarea era mixtă, bastarno-getică. În 1958 R. Vulpe a condus singur săpătura. Materialul e în curs de restaurare la Chişinău.

S-au găsit două semi-bordeie: unul pătrat şi unul oval. S-a găsit o groapă rituală cu oase de porc. La mică distanţă s-a găsit o locuinţă de suprafaţă construită din vălătuci. Locuinţa pătrată avea trei rânduri de stâlpi. Atât locuinţa pătrată cât şi cea ovală au avut un cuptor.

Stratul de cultură este singur /sic/, gros de 0,20-0,60 m.

S-a mai găsit o fibulă de tip Latene II, mărgele indigo cu ochi din sec. II-I î.e.n., vălătuci de lut pentru vatră.

Nu s-au găsit fragmente ceramice moldoveneşti, feudale; în schimb s-au găsit următoarele:

1) olărie castanie primitivă lucrată cu mâna cu proeminenţe şi alveole

2) olărie primitivă lucrată cu mâna, cenuşie

3) vase negre îngrijite similare cu cele de la Poieneşti; sunt urne bastarne cu faţete similare cu cele de la Poieneşti (datând din sec. I î.e.n.) cu torţi în formă de X

4) ştampile de amfore rhodiene, unele cu emblema rodiei. Mânuşile de amfore greceşti, datorită pastei lor bune, au fost utilizate ulterior de populaţia locală din sec. XVIII-XIX

5) S-a constatat că urmele populaţiei getice lipsesc cu totul la Lukaşevka – afumătoarea getică lipseşte

6) ceramica de la Lukaşevka are forme arhaice hallstattiene

Nu se găsesc vasele getice bitronconice. Nu s-au observat influenţe greceşti, nici măcar elenistice. Nu s-a găsit nici un ciob getic lucrat la roată. Ceramica getică cenuşie lucrată la roată lipseşte cu totul la Lukaşevka.

[1] O prezentare a simpozionului la Morintz, Comșa 1958.

Ceramica getică lustruită de culoare neagră lipseşte la Lukaşevka şi Lunca Ciurei. Aici avem o ceramică similară cu aceea de la Poieneşti: este o ceramică bastarnă.

Cultura bastarnă este barbară, înapoiată, cu lipsă de înrîuriri greceşti şi romane. Este inferioară culturii getice din acea vreme, are forme hallstattiene puţin evoluate.

Săpăturile de Lukaşevka dovedesc că geţii nu au convieţuit cu bastarnii, ci s-au retras pe dealuri şi munţi. Nu a existat o simbioză geto-bastarnă.

Cultura bastarnă este o cultură nordică, înapoiată, conservatoare. Baza economică a bastarnilor a fost păstoritul de pădure, creşterea porcilor care erau îngrăşaţi cu ghinda codrilor. Agricultura era foarte redusă.

Geţii s-au retras din regiunea ocupată de bastarni – aceştia au subzistat în Moldova până în sec. I î.e.n. când au fost respinşi de carpi spre Galaţi.

Radu Vulpe arată că în anul 29 e.n. C. Licinius Crassus a zdrobit o armată a bastarnilor care vroia să pătrundă în Imperiul Roman. Aceşti bastarni veneau din Moldova; ei fuseseră împinşi spre sud de mişcarea spre vest a popoarelor sarmate. Ulterior bastarnii s-au retras în Galiţia.

Nota mea /Gh. Cantacuzino/: cred că mişcarea spre vest a populaţiei sarmate este aceea care a condus pe iazigi în câmpia dintre Tisa şi Dunăre. Bastarnii trebuie să fi ocupat Galiţia după ce iazigii trecuseră deja în ţinutul nord dunărean al Pannoniei.

Tov. Radu Vulpe, care s-a ocupat în repetate rânduri de problema bastarnilor a avut putinţa să conducă în vara 1958 săpături în punctul Lukaşevka pe teritoriul dintre Prut şi Nistru. Descoperirile făcute au scos la iveală urne de tip special care îşi au forma corespondentă în regiunea Oder şi se aseamănă cu acelea de la Poieneşti, atribuite bastarnilor. Astfel s-a putut constata că la Lukaşevka era un alt punct al prezenţei bastarnilor veniţi prin emigrare din ţinuturile nordice spre coasta Mării Negre.

Întrebare (G.C.): rog pe Radu Vulpe să precizeze dacă săpăturile efectuate la Lukaşevka au adus o confirmare definitivă a originii germanice a populaţiei bastarnilor şi o înlăturare a părerilor exprimate anterior de unii învăţaţi care îi considerau ca celţi. Rog să ne arate dacă în acele săpături s-au găsit materiale arheologice atestând tradiţii celtice pe lângă acele de factură nord-germanică.

Răspuns: Radu Vulpe îi consideră pe bastarni o populaţie germanică; exclude originea lor celtică. Declară că nici la Poieneşti, nici la Lukaşevka nu s-a găsit material arheologic de tradiţie celtică.

BUCUR MITREA – CULTURA CERNEAHOV ÎN R.P.R.

Transcriem doar notele principale:

- cimitirele de la Sântana de Mureş şi Palanca conţin vase cu cercuri prin ştampilare.
- cimitirul de la Izvoare (Moldova), săpat de Radu Vulpe, cuprinde vase cenuşii
- cele 13 morminte găsite la Truşeşti aparţin altui complex cultural, probabil grupei sarmatice; au fost găsite patru grupuri ceramice:
    - a) ceramică cenuşie lustruită
    - b) ceramică zgrunţuroasă conţinând pietriş – oale şi borcane
    - c) ceramică poroasă lucrată cu mâna – borcane
    - d) ceramică de import cuprinzând amfore cu vârf ascuţit sau rotund
- la Dancu, lângă Iaşi, s-au găsit locuinţe din sec. IV e.n.
- aşezări din sec. IV e.n. la Valea Jijiei
- la sud de Carpaţi cultura Sântana de Mureş a fost găsită la Oinacu, lângă Giurgiu, unde spătura a fost făcută de Ioan Andrieşescu, care a murit fără să publice
- la Spanţov s-au găsit 20 morminte de inhumaţie şi 22 de incineraţie
- în comuna Independenţa, lângă Călăraşi, s-au găsit 6 morminte de inhumaţie

- un cimitir de inhumaţie s-a găsit la Târgşor
- la Mogoşoaia D.V. Rosetti a descoperit 3 morminte
- la Albeşti a existat un grup de morminte, din care Gh. Ştefan a cercetat unul
- la Pleniţa s-a găsit un mormânt de inhumaţie
- ritul inhumaţiei era predominant
- inventarul: vase, mărgele, piepteni, lame de cuţit, coji de ouă, fibule cu picior răsucit
- la Fundeni, lângă Bucureşti, s-a găsit un cuptor cu oale de sec. IV e.n.
- amfore au fost găsite la Lacu Tei şi dealul Mihai Vodă.
- la Galaţi s-au găsit diferite amfore de sec. IV e.n.
- cimitirele trebuie datate în sec. IV, unele la sfârşitul sec. III, cum este cel de la Chilia (Olt)
- locuinţele sunt de suprafaţă, dreptunghiulare, iar bordeiele – circulare
- lângă Bucureşti locuinţe de suprafaţă s-au găsit la Fundeni, Dămăroaia, Militari
- necropolele şi aşezările aparţin goţilor, care s-au aşezat în masă la sfârşitul sec. III e.n.

ION NESTOR – PROBLEMA SLAVILOR ÎN R.P.R. (27 DECEMBRIE 1958)

Textul a fost publicat, cu foarte mici modificări[2], de aceea redăm din notele profesorului Gh. Cantacuzino doar concluziile principale:

- pătrunderea şi aşezarea în masă a slavilor pe teritoriul ţării noastre nu a fost posibilă decât începând din a doua jumătate a veacului VI e.n. doar în părţile de est şi de sud; o pătrundere în sec. III-IV nu a putut fi dovedită
- preocupările şi cele publicate de Kurt Horedt şi Maria Chişvasi-Comşa sunt interesante şi trebuiesc discutate
- cimitirul slav de la Sărata Monteoru datează din sec. VII şi constituie cea mai veche prezenţă slavă din România
- fibulele slave digitate din Transilvania datează din sec. VIII, dar unele din ele îşi au originea din regiunile bizantine, de unde au fost împrumutate de slavi.
- legături între gepizi şi slavi
- elementele avare se explică prin legăturile dintre slavi şi avari
- pentru moment nu se poate face o deosebire între slavii orientali şi cei meridionali, deşi unii cercetători români şi sovietici atribuie descoperirile de la Hlincea ca fiind apropiate de complexele slave orientale Romen-Borşevo
- nu se poate face pe baza pastei ceramicii o similitudine etnică între slavii din Transilvania şi cei din Bulgaria; fondul este comun, ceramica de tip Praga
- descoperirile slave din sec. VIII-X sunt rezultatul unei dezvoltări locale ce a avut loc, desigur, sub influenţa unor factori externi
- în privinţa formării poporului român importantă este cultura Dridu, ce apare în sec. X şi este prezentă în toată Câmpia Dunării de Jos dar şi în Transilvania
- cultura materială din sec. VII-X constituie fondul pe care s-a dezvoltat apoi cultura materială din sec. XIV; nu se poate preciza deocamdată de ce populaţie e legată această cultură şi care a fost caracterul ei naţional
- numai prin cercetări atente se va putea preciza cum, când şi prin ce faze simbioza slavo-română s-a transformat în etnogeneza poporului român

[2] Nestor 1959.

MARIA COMȘA – DOUĂ COMUNICĂRI

Tânăra cercetătoare – pe atunci – Maria Comşa a prezentat în sesiune două expuneri, „Cultura slavă pe teritoriul R.P.R." şi „Cercetările de la Bucov". Ambele au fost publicate practic fără modificări în SCIV, 10, 1959, 1, respectiv *Slavii pe teritoriul R.P.R. în secolele VI-IX în lumina cercetărilor arheologice* (pp. 65-80) şi *Contribuţii la cunoaşterea culturii străromîne în lumina săpăturilor de la Bucov* (pp. 81-100). De aceea nu mai redăm aici notele profesorului Gh. Cantacuzino.

ION DONAT – INTERVENŢIE CITITĂ LA 28 DECEMBRIE 1958

Autorul arată că slavii s-au aşezat în actuala Vlaşca, ţinut de bălţi şi păduri, în care au găsit pe români. Pecenegii şi cumani s-au stabilit în judeţul Ialomiţa. În asemenea arii s-au stabilit mai multe popoare, care au dat toponimiei nume deosebite.

Osebit Donat susţine că grosul populaţiei româneşti s-a adunat şi a trăit îndeosebi în zona dealurilor şi mai ales în judeţele Argeş, Dâmboviţa, Muscel. Dacii au fost mai numeroşi în zona dealurilor numit Piemontul Getic. Tot aci s-a concentrat şi populaţia mai deasă în evul mediu şi chiar în sec. XVIII (ştiri date de Bauer). Proporţia numelor slave e mai mică. Denumiri pecenege, cumane lipsesc. Este necesar să se extindă cercetările arheologice şi în regiunea dealurilor.

GH. ŞTEFAN – AŞEZAREA FEUDALĂ DE LA GARVĂN

- Aşezarea feudală de la Garvăn a fost datată din a doua jumătate a sec. X şi în sec. XI. Aşezarea conţine locuinţe şi gropi de bucate.
- În 1958 secţiunile executate au procurat informaţii stratigrafice noi.
- Zidurile cetăţii au înconjurat şi aşezarea feudală şi au fost dărâmate în sec. XII. În sec. X vechile cetăţi romane aflate pe lângă *limes* au fost refăcute, dărâmându-se până la temelii şi restaurându-se zidurile propriu zise. Tot atunci au fost refăcute şi turnurile vechi, păstrându-se numai temeliile. Porţiuni din zid au fost reparate cu cărămizi şi olane cuprinzând mărci în relief ce se întâlnesc în epoca bizantină la Chersonesos şi în Bulgaria. Asemenea olane cu mărci în relief se găsesc şi în bisericuţa de la Dinogetia. S-a găsit şi o tegula cu inscripţia "CLASSIS FLAVIA MOESICA".
- Bizantinii în a doua jumătate a sec. X au executat reparaţii la poarta dinspre sud, în perioada când au recucerit Dobrogea asupra lui Sviatoslav.
- În unele ziduri refăcute în sec. X s-au folosit pietre brute mici nefăţuite.
- Observaţiile stratigrafice precizează că depunerea stratului de moloz gros de 1 m suprapune stratul romano-bizatin. Între aceste două straturi se interpune un strat cenuşos de 0,40 m şi un strat mai negricios de 0,10 m.
- construcţie arată două podele cu două cuptoare. Groapa sa a tăiat stratul de moloz. Unele locuinţe sunt posterioare stratului de moloz şi pot fi datate în prima jumătate a sec. XI. Primele locuinţe mai vechi datează din a doua jumătate a sec. X. Între cele două podele s-a găsit o monetă bizantină a lui Constantin IX din a doua jumătate a sec. X şi ceramică din acea vreme ornamentată cu rotiţa dinţată, funduri cu marcă de olar, ulcioare cu smalţ. Ultimul nivel, al bordeielor arse, datând din a doua jumătate a sec. XI, lipseşte în unele părţi din suburbia din afară de zidurile cetăţii, ceeace dovedeşte refugierea populaţiei în cetate. În a doua jumătate a sec. X pecenegii şi gruzii (uzii) au devastat teritoriul Dinogetiei.
- Recucerirea bizantină a Dobrogei şi refacerea cetăţilor pe *limes* a început sub împăratul Tzimiskes dar s-a extins şi desăvârşit sub Vasile II Bulgarohtonul. Dobrogea bizantină a fost supusă unui katepanat (guvernator) cu sediu în Durostorum. O garnizoană bizantină s-a instalat la Dinogetia. În cetate şi în jurul ei s-a adunat din nou o populaţie polietnică. Reconstruirea Dinogetiei sub bizantini trebuie datată imediat după izgonirea lui Sviatoslav, adică după 971.
- Maria Comşa dă ştiri despre locuinţa No. 37 A din Dinogetia. Aceasta se găsea sub locuinţa No. 37 B. Locuinţa No. 37 A datează de la sfârşitul sec. IX şi No. 37 B din sec. X. Maria Comşa crede că vasele găsite în nivelul I de la Capidava sunt reprezentate slab dar nu lipsesc cu totul la Dinogetia. O amforă

de tip timpuriu şi obiecte de metal, care au fost datate de I. Barnea mai târziu, trebuie datate mai timpuriu. Ulcioarele amforoidale trebuie datate mai devreme. Aşezarea de la Garvăn a început înainte de formarea stratului de moloz şi a fost limitată la interiorul cetăţii. Cel mai vechi nivel din Dinogetia trebuie atribuit înainte de sec. X. Urmează un al doilea nivel în interior şi exterior şi dezvoltarea maximă a cetăţii atinge mijlocul sec. XI.

G. SMIRNOV – CULTURA MATERIALĂ A TÂRGULUI FEUDAL ORHEI (TEZE)

În vechiul Orhei, prin săpăturile efectuate între 1951-1957, şi în alte cetăţi se pot deosebi trei faze :

Faza I:

- Străchini având pe buză crestături sau adâncituri. Acest tip de ceramică se întâlneşte şi la Hlincea.
- Cană cu pântec mare şi bombat, având o toartă, cu buza răsfrântă în afară, datând de la sfârşitul sec. XIII sau începutul sec. XIV. Lucrată cu roata înceată a olarului. Dintr-o pastă bună. Pe fund se întâlnesc semne. Acest vas face parte din ceramica românească (valahă).
- Vas ulcior cu două torţi, buza răsfrântă, gât, pântec mare, două ornamente făcute cu împunsături. Este o ceramică valahă.
- Ulcior cu gura treflată, are o toartă, ornamentat cu şiruri paralele de festoane incizate.
- Vase roşii prevăzute cu mărci pe fund. Ca ornamente se cunosc valul şi festonul incizat.

Faza II:

- Pe la mijlocul sec. XIV apar alte monumente arhitectonice, când începe stăpânirea Hoardei de Aur. Atunci apar cuptoare cu două etaje.
- Castronul cu două torţi, fund îngust. Ornamentat cu o bandă de festoane. Lucrat la roata de picior.
- Strachina smălţuită lucrată la roata de picior. Provine din oraşe din nordul Mării Negre (Cetatea Albă).
- Strachina din lut roşu, smălţuită.
- Puşculiţa. Din sec. XIV. Se găsesc în regiunile de sud ale Ucrainei şi pe tot centrul Hoardei de Aur.
- Sub Hoarda de Aur s-au importat vase din Iran şi Orientul Apropiat ornamentate cu scene de luptă. Unele vase au inscripţii arabe.
- Fragment de inscripţie inclusă în zidul unei cisterne. Provine de la o moschee.
- Cisternă datând din sec. XVI (?). Este moldovenească.
- S-au găsit construcţii care au putut fi tot cisterne. În jurul lor sunt patru mausolee subterane datând din epoca Hoardei de Aur.
- Vas ornamentat cu linie în val, incizată. Datează din sec. XIV (1360-1370) şi este de tip moldovenesc.
- La sfârşitul sec. XIV şi în sec. XV ceramica moldovenească se dezvoltă şi înfloreşte.
    - Tigaie cu trei picioare, din sec. XV. Partea terminală a mânerului se poate deosebi greu de gâtul unui ulcior.
    - Strachină cu gura răsfrântă în afară.
    - Oale cu buza răsfrântă în afară, circulară sau puţin adâncită. Ornamentate cu benzi de festoane.

Faza III

- La mijlocul sec. XV începe o ceramică cenuşie, cu guler înalt. Lucrată cu roata de picior.
- Ceramica dezvoltată cu un profil la buză. Datează din a doua jumătate a sec. XV şi de la începutul sec. XVI. Ornamentată cu linii concentrice.

- În a doua jumătate a sec. XV apare ceramica roşie smălţuită, fără a se şti unde era produsă.
- Strachina cu picior îngust şi lăţit în afară.
- Materialul ceramic prezentat a fost folosit pentru a fixa fazele de evoluţie a vechiului Orhei.

KURT HOREDT – PROBLEMELE ARHEOLOGIEI FEUDALE DIN TRANSILVANIA.

Săpăturile de la Soporul de Câmpie au dovedit continuitatea populaţiei daco-romane după părăsirea Daciei.

Horedt a făcut o expunere sintetică cu privire la descoperirile prefeudale din Ardeal. Este prima sinteză a acestor descoperiri din ultimii ani.

- Horedt spune că cetatea de la Moldoveneşti, atestată şi documentar, este cea mai veche cetate feudală din Transilvania. Altă cetate din perioada feudală timpurie este cea de la Moreşti.
- s-a găsit un atelier de fierărie cu unelte din sec. XIII, distrus de invazia tătarilor.
- lângă Făgăraş s-a găsit un tezaur din aur cuprinzând salba şi ornamente filigranate care atestă o înrâurire bizantină.
- aceste descoperiri atestă o situaţie specială a Ţării Făgăraşului, o orientare spre sud, spre Bizanţ, încă din sec. XIII.

Discuţiile pe marginea prezentărilor susţinute au prilejuit un schimb de opinii:

- Barbu Câmpina arată că ungurii au introdus feudalismul în Transilvania. Feudalizarea ei s-a făcut treptat, fiind susţinută prin cetăţi de tipul acelora de la Moldoveneşti şi Moreşti.
- Horedt arată că în prima jumătate a sec. VII au pătruns elemente răsăritene noi în cultura avarilor. Această pătrundere s-a făcut, după B. Câmpina, prin mijlocirea protobulgarilor. Aceştia când au sosit în ţinuturile Dunării au format două ramuri: prima s-a stabilit în Pannonia şi a doua, din Moldova, a trecut peste Dunăre în Bulgaria de astăzi, de unde în urma creării primului stat bulgar s-au extins peste Muntenia şi Ardeal. Aceste două ramuri ale bulgarilor s-au unificat sub domnia lui Krum, în timpul distrugerii statului avar de Carol cel Mare.
- Radu Vulpe întreabă pe K. Horedt dacă valul de pământ ars de la Moreşti nu poate fi datat din epoca Hallstatt, când asemenea valuri se cunosc.Horedt afirmă că valul este din sec. XII e.n. Horedt arată că 25 oraşe şi cetăţi su fost distruse de tătari în 1241 în Transilvania.
- V. Vătăşanu: catedrala cea mai veche din Alba Iulia a fost construită în sec. XII şi distrusă mai întâi de tătari în 1241 şi apoi, la 1270, de un conte.
- K. Horedt întreabă pe R. Vulpe pe ce bază cultura nordică, reprezentată prin urnele de la Poieneşti şi Lukaşovka, poate fi atribuită bastarnilor. Dacă crescătorii de animale bastarnii nu au pierdut calităţile războinice. I. Nestor arată că cultura de la Poieneşti este germanică, nu poate fi atribuită decât bastarnilor.
- Gh. Ştefan a întrebat pe R. Vulpe dacă cele două tipuri de locuinţe găsite la Lukaşevka trebuie atribuite aceluiaşi popor bastarnic. R. Vulpe a răspuns afirmativ.

GHEORGHE DIACONU – CETĂŢILE MOLDOVENEŞTI DIN SEC. XIV-XV

În sec. XIV-XV populaţia locală a folosit gorodişti, în afară de cetăţile întărite. Cu domnia lui Petru Muşat încep adevăratele fortificaţii moldoveneşti. Cetăţi muşatine sunt Cetatea Neamţ, Cetatea Scheia şi Cetatea Suceava. Ceramica din aceste cetăţi datează din sec. XIV.

Cetăţile au fost aşezate pe un bot de deal. La Neamţ s-a ales dealul Timuş. Tehnica de construcţie arată că lucrul cobora în trepte panta. Lucrătorii au venit chiar din sate îndepărtate. Zidurile au grosime de 2,50-3 m şi înconjurau un spaţiu rectangular. Aceste construcţii nu pot fi explicate ca imitând pe acele ale teutonilor. După unii planul rectangular al cetăţii a fost adus din spaţiul polono-baltic. După Gh. Diaconu

planul rectangular a fost adus de la sud, aşa cum ar fi la Cetatea Albă. Cetatea Giurgiu este prevăzută la colţuri cu câte un turn.

O cetate nouă a fost construită de Roman Muşat la Roman.

Între Alexandru cel Bun şi Ştefan cel Mare nu avem ştiri despre cetăţi moldoveneşti. Sub Ştefan cel Mare începe o nouă eră în tehnica fortificaţiilor moldoveneşti. S-a mărit numărul de cetăţi şi de pârcălabi. Cercetările arheologice au dovedit că cetatea de scaun a suferit schimbări – zidurile exterioare cu turnuri semicirculare. A fost adăugat în 1476 zidul interior cu turnuri rectangulare.

Cetatea Roman a fost arsă în 1467 de Matei Corvin, apoi a fost refăcută. În 1479 au fost refăcute cetăţile de pe Dunărea de Jos; în 1483-1484 cetatea Romanului. În 1480 s-a refăcut cetatea Crăciuna.

Sub Ştefan cel Mare avem două etape de refacere: prima până la 1476 şi a doua de la 1476-1516. Au fost introduse îmbunătăţiri: au fost înlocuite turnurile rectangulare cu acelea circulare, ca la cetatea Orhei. Cetatea de la Soroca atinge culmea în tehnica construcţiei militare în sec. XV.

Cetăţile moldoveneşti au suferit o evoluţie deoarece în sec. XV sub Ştefan cel Mare şi în sec. XVI sub Petru Rareş incintele lor au fost prevăzute cu turnuri semicirculare în locul acelora rectangulare, atestate de mai înainte. Această modificare s-a făcut pentru a permite cetăţilor moldoveneşti să reziste atacurilor artileriei.

După prezentarea lui Gh. Diaconu a existat o sesiune de întrebări şi răspunsuri:

> Barbu Câmpina susţine că principiile noi de fortificaţie au fost aplicate mai întâi la Cetatea de Scaun sub Ştefan cel Mare, apoi la celelalte cetăţi. Cetatea Suceava a rezistat atacurilor turceşti din a doua jumătate a sec. XV. B. Câmpina crede că bastioanele semicirculare au fost introduse în prima jumătate a sec. XVI. Este probabil ca bastioanele semicirculare au fost introduse după atacurile din 1496, deci în jurul lui 1500. Refacerile cetăţii Suceava au început după 1476, anul războiului cu turcii, şi s-au desăvârşit pe la 1500.
>
> Însă Gh. Diaconu nu este de acord şi combate pe Barbu Câmpina.
>
> Gh. Cantacuzino îl roagă pe tov. Gh. Diaconu să facă următoarele precizări:
>
>> 1) Dacă a constatat în cetăţile moldoveneşti folosirea de porţi care se ridicau şi coborau de sus în jos, închizând intrările, şi la care cetăţi.
>>
>> 2) Dacă în cetăţile moldoveneşti a observat existenţa unor gropi prevăzute cu ţepi aşezate înaintea şanţului exterior, numite gropi de lup, care se cunosc în sistemul de fortificaţie romano-bizantin.
>
> Răspunsul lui Gh. Diaconu:
>
>> 1) Nu avem ca porţi din sec. XIV decât aceea de la Cetatea Neamţ, prost păstrată.
>>
>> 2) Gropi de lup s-au găsit în sec. XV-XVI, dar în sec. XIV nu se cunosc. Cetatea Suceava nu le-a avut.

AL. ANDRONIC – AŞEZAREA FEUDALĂ DIN IAŞI

În lucrarea sa recentă, Rîbakov (1957) a arătat nevoia de colaborare a istoricilor şi arheologilor în epoca feudală.

Se pune problema vechimii târgului Iaşi în epoca feudală; vatra oraşului Iaşi se afla pe locul unde era curtea domnească şi biserica Sf. Lazăr.

Începând din 1951 s-au găsit 97 puncte feudale, cele mai multe la periferia oraşului Iaşi. Iaşi e pomenit ca oraş pentru prima oară în 1396 în cronica Voscresenski.

Pe locul actualului Palat al Culturii s-au găsit urme neolitice, urme de locuire din sec. XV-XVI. Spre nord-vest de Palatul Culturii, pe terasa Bahluiului, se întindea oraşul Iaşi. Aci s-au găsit urme de locuire din sec. XIV-XV; s-a făcut un sondaj care a dovedit că această parte a făcut parte din târgul Iaşi.

S-a găsit un complex în str. Ştefan cel Mare care a scos la iveală ceramică, cahle, monete din sec. XIV-XV; este cel mai vechi complex din acest loc.

Amintim că târgul Iaşi a fost ars grav în 1827 – s-a găsit o monetă turcească din 1774.

S-a găsit o conductă de apă din sec. XVII-XVIII, din olane unite prin mortar, acoperită cu piatră. Sondajul a permis descoperirea unui semibordei, distrus, conţinând monete. Un profil stratigrafic prezentat de Andronic arată că bordeiul a fost săpat de la nivelul vechi medieval. În bordei s-a găsit un perete ars. Monetele găsite sunt moldoveneşti din timpul lui Alexandru cel Bun, au pe avers capul de bour, sunt groşi. Complexul datează din prima jumătate a sec. XV. Ceramica smălţuită trebuie atribuită unor meşteri locali.

Aceste descoperiri confirmă ştirile din izvoare ruseşti atestând existenţa Iaşilor la sfârşitul sec. XIV. Cercetările recente ale lui Rîbakov (1953) aruncă o nouă lumină asupra acestei chestiuni. Formarea oraşului Iaşi a trecut prin următoarele etape: sat existent în sec. XIV, având origine mai veche care poate fi chiar din sec. XIII; la sfârşitul sec. XIV localitatea este atestat în cronica Voscresenska ca oraş în 1396.

Acest sat (Iaşi) înfăţişează la sfârşitul sec. XIV tendinţe de evoluţie către forma de târg prin multiplicarea şi diversificarea meşteşugurilor; în 1408 e atestat ca punct vamal; în 1434 e atestat ca târg, iar tot atunci e atestată pentru prima oară o curte domnească.

Iaşi a devenit efectiv un oraş în cursul sec. XV. În a doua domnie a lui Alexandru Lăpuşneanu este atestat ca a doua capitală a Moldovei. În 1675, după distrugerea Sucevei, devine singura capitală.

La această prezentare a dezvoltării Iaşului cred că ar fi fost bine să se arate cauzele care au dus la ridicarea lui în sec. XIV şi XV. Aceste cauze erau economice şi trebuie căutate în dezvoltarea mişcării comerciale dintre Polonia, prin mijlocirea Moldovei, cu ţinuturile din jurul ţărmurilor Mării Negre şi cu Orientul Apropiat.

PROF. VIRGIL VĂTĂŞANU – SUCEAVA ÎN LUMINA CERCETĂRILOR ARHEOLOGICE

În 1388 Suceava este menţionată într-un document pentru prima oară. Oraşul a existat până la 1675, când a fost distrus din ordinul turcilor. În muzeul din Suceava sunt profile gotice din sec. XV, profile din timpul Renaşterii sub Petru Rareş, fără a se şti din ce construcţie vin. Suceava este şi o cetate însemnată pentru istoria arhitecturii moldoveneşti.

Iniţial cetatea de scaun era formată dintr-un spaţiu înconjurat cu turnuri. Curtea interioară era acoperită cu un pavaj gros de 0,15-0,20 m, care are însă două straturi suprapuse succesiv. Foaia a doua din pavaj trebuie atribuită refacerii cetăţii din 1475 de Ştefan cel Mare. Există un coridor de acces la camere şi scări spiralice.

La o distanţă mică de zidul de incintă exista un şanţ; între zid şi şanţ exista o bermă lată de 1-1,50 m. Intrarea principală în cetate nu se făcea printr-un pod. S-a găsit arcul porţii care datează din sec. XV. S-a mai găsit pe latura de nord o altă poartă. S-au găsit trei rânduri de fundaţii ale unor clădiri succesive.

S-a găsit şi degajat un bastion lângă curtina de nord, clădit de Ştefan cel Mare; este proeminent faţă de zidurile incintei.

S-a găsit stema Moldovei.

Curtina exterioară a cetăţii a fost înconjurată cu un al doilea şanţ exterior.

S-au găsit urmele unui pavaj ce înainta până la şanţul I.

De-a lungul şanţului II s-a găsit o rigolă din pietre ecarisate slujind la evacuarea apelor de ploaie.

Se pot trage următoarele concluzii:

- Prima fază exista încă din timpul lui Alexandru cel Bun
- Faza II 1486 şi domnia lui Ştefăniţă Voievod (1519 – 1528)
- Faza III datează din vremea lui Vasile Lupu

- Între fazele II şi III s-au făcut şi alte adăugiri şi transformări.

La discuţii asupra celor prezentate Barbu Câmpina a contestat întinderea fazei II până la domnia lui Ştefăniţă Voievod, însă această părere a fost susţinută de Mircea Matei şi Gh Diaconu.

G.B. FEODOROV, 27 DECEMBRIE 1958

Problemele prezentate, în parte, au făcut obiectul unui articol publicat[3]. În cele ce urmează redăm însă însemnările făcute de prof. Gh. Cantacuzino, din care reiese că sunt mai mult discuţii şi întrebări :

Gheorghe Dimitrievici Smirnov, ocupându-se de problema bastarnilor, arată că în urma săpăturilor de la Butuceni, lângă Orhei, într-o horodişte uriaşă având 250 ha, situată pe malul Răutului, într-o poziţie strategică – era o horodişte getică care a atins la sfârşitul sec. III î.e.n. maximum de înflorire dovedită prin ceramica lucrată cu roata olarului. La sfârşitul sec. III î.e.n. horodiştea a fost părăsită. Locuinţele erau pline cu vase getice intacte, ceea ce dovedeşte că geţii au fugit subit, distrugând aşezarea, în faţa unei primejdii. Cercetările prin periegheze au dovedit că nu s-au găsit aşezări în regiunea de silvostepă care să depăşească sec. III î.e.n. Săpăturile de la Lukaşevka dovedesc că geţii într-o anumită regiune au părăsit locuinţele lor.

Geţii din regiunile situate mai departe spre sud au rămas pe loc şi nu au plecat.

În horodiştele de lângă Butuceni apare brusc ceramică din Lukaşevka. Horodiştea de la Butuceni are ziduri din piatră fasonată după model grecesc.

Tov. Feodorov face anumite obiecţii asupra identificării culturii de la Lukaşevka cu bastarnii. El spune că problema bastarnilor nu e lămurită. Izvoare istorice au numit bastarnii ca fiind celţi. Strabo, Tacitus îi numesc germani. Materialele arheologice nu vorbesc precis de bastarni. Acolo unde izvoarele pomenesc de bastarni arheologic se găseşte cultura Przeworsk, din care nu putem deduce o cultură separată bastarnă. Se explică aceasta prin faptul că populaţiile în legătură cu bastarnii nu s-au putut diferenţia. Nu se poate clarifica varianta bastarnilor ca un popor germanic din regiunea Oder. Se pune problema dacă bastarnii au putut înlătura cu totul populaţia getică din regiunea Nistrului. Izvoarele nu pomenesc de înlăturarea geţilor de bastarni. Tyrageţii nu locuiau numai de-alungul coastei lângă mare ci şi în interior mai departe.

În rezumat, Feodorov susţine că izvoarele antice nu arată izgonirea geţilor de bastarni. Comunicarea lui R. Vulpe s-a ţinut fără fotografii, iar materialele găsite la Lukaşevka sunt conservate şi marcate la Chişinău. Acum trebuie să facem un schimb de vederi.

Argumentele lui R. Vulpe sunt:

Caracterul arhaic hallstattian al ceramicii. Acest caracter arhaic se poate explica ca fiind ceramica locală a populaţiei indigene.

În jurul acestei horodişti aşezările omeneşti au toate ceramică lucrată cu mâna, iar formele arhaice ale vaselor au indus în eroare numeroşi arheologi. Teritoriul Nistrului cuprinde un vast teritoriu pe care toată ceramica a fost lucrată cu mâna.

Feodorov crede că această ceramică e cea locală a populaţiei indigene. Lukaşevka cuprinde ceşti dacice, iar Feodorov consideră că şi vasele găsite la Lunca Ciureii se apropie de ceaşca dacică.

Prof. R. Vulpe nu poate să nege că tehnologia pastei vaselor din Lukaşevka este cea getică. Poporul bastarn a trăit din jafuri şi era prădalnic şi războinic. Dar în nici un mormânt bastarn nu s-au găsit arme. Este un fapt ciudat şi caracteristic.

Feodorov nu e de acord cu părerea lui R. Vulpe că venirea bastarnilor a izgonit populaţia getică.

Radu Vulpe susţine că:

- nu se poate pune bază pe fibule, care se răspândesc pretutindeni şi nu se pot trage din ele concluzii etnice
- Tyrageţii nu se ştie precis dacă erau geţi, şi dacă erau geţi aceştia locuiau lângă oraşul Tyras.

[3] Feodorov 1958.

- La Poieneşti s-au găsit în urne arme.
- Există deosebiri între ceramică găsită la Lukaşevka şi ceramica din staţiunile getice (Poiana, Popeşti).

În continuare, Fedorov a examinat lucrările soţilor Zaharia şi referatul Dnei Zaharia despre mormântul cu inhumaţie de la Erbiceni (Iaşi). Acest mormânt datează de la sfârşitul sec. IV. Ritul de înhumare este acel târziu al culturii Cerneahov. Amforele au forma acelora de la sfârşitul sec. IV.

Apoi Fedorov s-a ocupat de comunicarea lui Horedt pe care o laudă. Declară că nu se poate răspunde dintr-o dată la părerea lui B. Câmpina despre originea oraşelor. În URSS sunt mai multe păreri despre originea oraşelor :

- Teoria castelelor – nobilul ridică un castel pentru apărare.
- Teoria adunării şi îngrădirii populaţiei în oraşe întărite contra primejdiilor.
- Teoria organizării unui centru pentru cult.
- Transformarea unei aşezări mici într-o aşezare comercială pentru meserii şi comerţ.

Esenţa economică a oraşelor o constituie producţia de mărfuri. Feodorov se referă la oraşele ce apar la începutul feudalismului. Oraşul apare ca o creaţie a societăţii împărţită în clase. Crede că explicaţia de la punctele 2 şi 4 poate fi cea justă. El dă explicaţia unei aşezări (horodişte) ... /loc liber/ care se lărgeşte foarte mult, meseriaşii se diferenţiază şi se crează o citadelă centrală. În citadelă au fost descoperite inele, obiecte filigranate, unelte specifice (giuvaergiilor, armurierilor de mare calificare). În horodişte locuia elita compusă din nobili şi meseriaşi. Se întâlnesc meseriaşi fierari. Populaţia se ocupa însă cu agricultura şi creşterea vitelor. Nu s-au găsit în sate podoabe lucrate de giuvaergii de mare calificare. Acest proces constituie o fază a dezvoltării forţelor de producţie şi a dezvoltării nobilimii şi se produce cu începere din sec. VIII încolo.

SESIUNE DE ÎNTREBĂRI LA COMUNICAREA LUI G.B. FEODOROV

Întrebări puse de Gh. Cantacuzino:

- Dacă în cultura geţilor care locuiau în partea de vest a teritoriului URSS s-au constatat elemente speciale de cultură împrumutate de la sciţi sau de la sarmaţi; tov. Feodorov poate să ne arate care au fost aceste împrumuturi mai însemnate.
- Din punct de vedere etnografic cărui popor trebuie să atribuim ritul inhumaţiei şi acel al incineraţiei în cimitirele de tip Cerneahov din URSS.
- Din referatul pe care l-am ascultat reiese că populaţia slavă de pe teritoriul URSS nu a avut aşezări întărite (horodişti) în perioada sec. VI-IX, ci numai din sec. IX încolo au creat aşezări întărite. Cum se explică apariţia târzie a aşezărilor întărite la slavi? Nu trebuie pusă în legătură cu nevoia a se apăra contra unor populaţii turanice năvălitoare? Pecenegii, uzii şi cumanii, venind de la est, năvălesc în sec. IX-XV în /pe teritoriul de astăzi al/ URSS.

Întrebare pusă de N. Gostar: Dacă influenţa culturii celtice a intrat în compunerea culturii Cerneahov, cum susţin polonezii.

Răspuns Feodorov:

- influenţa culturii romane a pătruns din Dacia şi de pe coastele Mării Negre pe teritoriul culturii Cerneahov;
- influenţa celtică a intrat prin elemente de cultură (fibule de tip celtic) în compunerea culturii Cerneahov;
- cuptoarele de tip roman folosite (şi) de olarii celţi au fost folosite în cultura Cerneahov;
- forme ceramice celtice au pătruns în cultura Cerneahov prin populaţia locală, ceea ce dovedeşte asocierea acestei populaţii la cultura Cerneahov.

A doua întrebare a lui N. Gostar: Dacă mai existau sciţi în ultimele secole î.e.n. sau la începutul sec. I-II e.n., pentru ca să influenţeze cultura Cerneahov.

Răspuns Feodorov: nu mai existau sciţi, dar urme şi tradiţii scitice au existat şi au intrat în componenţa culturii Cerneahov.

Întrebări de Maria Comşa:

- Periodizarea locuinţelor Cerneahov.
- Tipul de locuinţă în cultura Cerneahov.

Răspuns Feodorov: la est de Nipru erau în epoca slavă numai semibordeie. Între Prut şi Nistru s-au găsit la Brăneşti bordeie şi locuinţe de suprafaţă. Aceste două tipuri se pare că au convieţuit deoarece ceramica e aceeaşi. Locuinţele de suprafaţă devin mai rare mai târziu, dar se cunosc totuşi (Echimăuţi). Nu se poate stabili o regulă în dezvoltarea locuinţelor – cele două tipuri arătate au coexistat. Locuinţele erau încălzite prin vetre deschise sau de cuptoare prelungi scunde. Din perioada târzie datează cuptoare scobite în lut. Forma cuptoarelor e cea ovală.

Întrebări de la I. Nestor pentru tov. N.J. Merpert:

- Raportul dintre cultura Saltovo şi cultura maghiară.
- Tov. Merpert cum interpretează pasajul din arabul Ibn Agan descriind târguri pe Volga cu morminte /înmormântări?, n.r./ curioase.

Răspunsuri Merpert:

- Merpert s-a ocupat de această problemă de curând
- lucrările lui Fetich au fost consacrate localizării ungurilor; acest autor se sprijină pe evoluţia armelor şi altor obiecte din metal, însă obiectele din metal au un caracter cosmopolit şi nu se poate deduce din examinarea lor originea etnică a poporului.
- necropolele maghiare nu au ca specific morminte cu catacombe
- locuinţele de tipul culturii Saltovo nu sunt specifice ungurilor; Fetich a susţinut că populaţia maghiară a adoptat obiceiurile populaţiei turce din regiunea Mării Azov, însă Merpert se îndoieşte în această privinţă.
- în Başkiria se folosesc în necropole aceleaşi obiecte de metal, însă ceramica diferă; s-au găsit morminte identice cu cele ungureşti.
- deosebirea culturii bulgare în complexul Saltovo permite şi deosebirea culturii maghiare; Merpert a contestat apartenenţa mormintelor cu catacombe culturii protobulgarilor.
- Bulgarii din regiunea Volgăi în sec. IX au adoptat islamismul şi înmormântarea tipică musulmanilor în forma şezândă; atunci se introduce acest ritual în forma şezândă, strict legat de islamism.

Nestor s-a referit la alt pasaj din Ibn Agan, care aminteşte incineraţia şi sacrificii umane şi cere lămuriri în privinţa asta.

/Răspuns:?/ Acest fel de înmormântare era răspândit în regiunea Volga şi în Scandinavia. Într-o necropolă Karvtskaia inhumaţia coexista cu incineraţia, fapt care multă vreme nu a putut fi explicat. În 1957 s-a găsit o necropolă de incineraţie din sec. IV-V e.n.; această necropolă e anterioară bulgarilor. Sunt triburi locale care au continuat să existe şi în timpul stăpânirii bulgare, când obiceiurile lor au fost observate de Ibn Agan. Chiar bulgarii au adoptat unele împrumuturi de la populaţia locală.

Alte discuţii:

Radu Vulpe:

- Feodorov a arătat rolul Siretului ca graniţă între provincia romană Dacia şi lumea barbară (*Sarmatia*). Ptolemaios arăta clar aceasta, însă se poate ca el să reproducă o stare de fapt existentă sub Decebal. S-ar putea ca sub romani limita dintre autoritatea guvernatorului roman din Dacia şi acea a guvernatorului Moesiei să fi fost tot cursul Siretului.

- În ceea ce priveşte problema influenţei culturii celtice în formarea culturii Cerneahov, tradiţiile celtice nu sunt sigure chiar în epoca elenistică şi romană. Ceramica dacică /de tip/ Latène nu conţine tradiţii celtice ci are legături directe cu lumea elenistico-romană. Tradiţii romane s-au exercitat asupra culturii Cerneahov indirect, prin mijlocirea geţilor şi sarmaţilor.

Al. Andronic:

- Tribul slav se muta de pe Nipru, pe la 930, şi porneşte spre est.
- Tyrageţii erau o populaţie bilingvă – getică şi sarmată. Populaţia slavă tiverţii, care le-a luat locul /geografic, n.r./, era de asemenea bilingvă – slavă şi sarmată. O lucrare rusă a lui Sankin, pe baze astronomice, menţionează şi războiul lui Sviatoslav contra pecenegilor. Tabelele astronomice arată că acea campanie a avut loc pe la 970.

Vlad Zirra:

- Susţine că cultura Cerneahov apare lângă Bucureşti în sec. III – ceramică lucrată la roată şi cu mâna.
  - La Militari, în 1957, s-a găsit o aşezare din sec. III, cu tipar de oglindă pontică şi ceramică cenuşie.
  - Acestea dovedesc că cultura Cerneahov s-a format şi în Muntenia, deci dincoace de limesul roman. Formele găsite în aşezările din Muntenia au legături cu cultura Cerneahov. Deci procesul de formare al culturii Cerneahov e şi pe teritoriile ocupate de romani, având aici o puternică bază getică, influenţe sarmate şi romane.
- necropola protobulgară de lângă Histria confirmă cele arătate de tov. Merpert despre necropola de la Novibazar. Cele mai multe morminte sunt de incineraţie, mult mai rare sunt de inhumaţie.
- Ritul de incineraţie cuprinde patru feluri lângă Histria :
  - în vase cu decor incizat în val sau lustruit ;
  - în morminte încercuite cu pietre ;
  - în morminte având lăzi din cărămizi ;
  - ... /loc gol/
- Cimitirul /de mai sus/ datează din sec. X e.n., iar etnicul cimitirului e greu de stabilit. S-ar putea ca în acest cimitir să fi fost înmormântate persoane aparţinând mai multor popoare, ceea ce sugerează şi cele patru rituri deosebite. Este nevoie a se continua săpăturile.

Maria Comşa admite că la est de Nipru a fost folosit semibordeiul cu cuptor şi mai târziu locuinţa de suprafaţă. Crede că aceste locuinţe s-au transmis prin populaţia locală.

Sebastian Morintz arată că cimitirul de la Bokan (?) este sarmatic, nu aparţine culturii Cerneahov, cum a susţinut Radu Vulpe. Oglinzile pontice nu sunt o caracteristică a mormintelor Cerneahov, ele sunt caracteristice pentru culturile sarmate.

Feodorov admite că elemente culturale romane au pătruns prin mijlocirea populaţiei locale dace şi sarmate. Necropola de la Bokan este sarmatică. Multe tradiţii din acest cimitir sunt ale populaţiei locale.

Numele tiverţilor are 20 variante în izvoarele ruseşti. În prima expediţie a lui Venceslav erau aliaţi, însă nesupuşi de statul kievean. În a doua expediţie tiverţii erau supuşi de statul kievean.

Maria Comşa arată despre data despărţirii slavilor în cele trei grupe principale la sfârşitul sec. VII, când au avut un început de diferenţiere.

Slavii au avut ritul incinerării şi bordeie cu cuptoare de piatră.

Cultura populaţiei locale a coexistat cu cea slavă.

Maria Comşa arată că:

- într-o comunicare ţinută de un profesor din Brno, la Congresul slaviştilor de la Varşovia, s-a arătat că termenul de „ceramică tip Praga” a avut o arie (de răspândire) foarte redusă, întinzându-

se pe o suprafaţă corespunzând abia cu Slovacia şi Cehia. Deci ceramica de la Sărata Monteorul nu mai trebuie numită de tip Praga.

- Cu numele culturii Romen-Borşevo nu poate fi denumită atât cultura de pe malul drept şi acel de pe malul stâng al Niprului. O caracteristică a ceramicii Romen-Borşevo este ornamentarea prin şnur. Cultura Romen-Borşevo a fost studiată şi periodizată pe bază de stratigrafie, dar încep să apară acum şi diverse obiecţii.
- În etnogeneza poporului român au venit triburi slave din apus şi din răsărit, care aveau culturi deosebite.
- Cultura Hlincea a fost constatată în diferite locuri, pe un teritoriu întins. Însă la Hlincea nu s-a găsit un cimitir. Din contra, la Monteoru s-a găsit cimitir şi nu s-a găsit aşezarea.
- Maria Comşa a fost acuzată că a atribuit aşezarea Hlincea I slavilor răsăriteni şi cimitirele slavilor apuseni. În aria culturii Hlincea I. Nestor include aşezări slave, după care urmează cultura Dridu. M. Comşa susţine că cultura Dridu se întâlneşte şi în numeroase localităţi din Bulgaria, unde nu poate fi vorba de originea străromână. Trebuie pentru cultura Dridu multă prudenţă. După M. Comşa cultura de tip Dridu poate fi mai degrabă o cultură a anţilor.
- Rîbakov în ultimele studii a ajuns la concluzia că anţii sunt aceeaşi cu veneţii, deci o populaţie străslavă. Ruşii venind aici cu Sviatoslav, în sec. XI, au apelat la elemente favorabile lor.
- Centura de castele la Dunăre datează din epoca lui Ioan Tzimiskes în sec. X (precum la Capidava), când a revenit dominaţia bizantină.

Radu Vulpe:

- În referatul lor I. Nestor şi B. Mitrea au acceptat cu drept cuvânt sfârşitul culturii Cerneahov în anul 380, când hunii fac devastări extraordinare în Dacia. Formele culturii Cerneahov sunt în sec. III deosebite pe teritoriul URSS de acelea din ţara noastră, care datează exclusiv din sec. IV.
- Descoperirile de la Bandu de Câmpie datează din sec. II-III.
- Cultura Poieneşti e mai veche (decât Cerneahov) şi trebuie atribuită populaţiei carpice. Cultura Cerneahov este a goţilor.
- Soluţia getică nu răspunde la toate întrebările. Goţii de la nord se incinerau. Cimitirele de tip Cernahov din România au inhumaţie cu precădere. În jurul Odessei sunt zeci de cimitire ale acestei culturi. Aceasta dovedeşte o populaţie foarte deasă şi multă. Trebuie să admitem că indigenii indică vechea populaţie dacică la noi, a sarmaţilor în sudul URSS. Aceste populaţii au avut relaţii strânse cu Imperiul roman. Cultura Cerneahov cuprinde deci un complex al unei societăţi variate, care avea în frunte o conducere gotică, însă elementul care muncea şi producea, masa populaţiei era sarmatică. Cultura Cerneahov este o cultură goto-sarmată care cuprindea grupuri regionale, stabilite de Maria Tihanova; grupa din ţara noastră e numită Sântana de Mureş, iar în aceasta apare şi ceaşca dacică.
- Sarmaţii erau înhumaţi, dacii incineraţi. Expansiunea sarmaţilor spre vest este foarte importantă în sec. IV. Sfârşitul istoriei antice în ţara noastră corespunde după Radu Vulpe cu invazia hunilor în 380, mai degrabă decât cu părăsirea Daciei.

Feodorov:

- Cultura Cerneahov s-a format în afară de Imperiul roman, când exista încă limes-ul, între Nipru şi Prut, unde s-au găsit peste 1000 de monumente (situri). Elementele de bază ale culturii Cerneahov s-au format în sec. II e.n.; a fost formată din populaţii vechi de agricultori peste care s-au suprapus sarmaţii. Între Nipru şi Prut se pot urmări fazele culturii Cerneahov, care cuprinde elemente celtice. În regiunile răsăritene se poate urmări cultura unor monumente /de sorginte/ scitice.
- S-au găsit în cele mai vechi morminte ale culturii Cerneahov ceramică şi monete din sec. I şi II. Cultura Cerneahov e deci deosebită la est de Prut de aceea din teritoriul RPR, ceea ce se explică

că în această cultură au intrat elemente numeroase şi deosebite. Ca exemplu – în cimitirul din Cerneahov 50% din morminte sunt de incineraţie şi 50% de inhumaţie.

- Pe teritoriul RPR elementul sarmatic poate fi uşor deosebit: astfel oglinzile scitice de la Spanţov; craniile din aceste cimitire cercetate de Olga Necrasov. Unele cranii sunt ale populaţiei locale, altele ale populaţiilor venite din altă parte.
- În atribuirea culturii Cerneahov trebuie ca B. Mitrea să insiste mai mult asupra rolului sarmaţilor.
- Feodorov este cu totul de acord cu prof. R. Vulpe.
- Cu mare atenţie a ascultat delegaţia sovietică referatele cu privire la slavi în RPR şi cultura lor. Pentru prima oară autorii acestor referate au pus în discuţie originea poporului român pe baza cercetărilor arheologice.

Feodorov pune următoarele probleme:

- Nestor a vorbit despre nesiguranţa răspândirii slavilor răsăriteni pe teritoriul RPR. Acest punct de vedere se sprijină pe două puncte.
- Nu s-au stabilit în referate caracteristicile triburilor slave de răsărit, de vest şi de sud. Între sec. VIII-XI există îndoieli fiindcă atunci se creează organizaţiile statale ruseşti. Există posibilitatea şi datele arheologice şi istorice cuvenite pentru a discrimina cele trei grupuri de slavi? Deosebirea slavilor răsăriteni se poate face pe baza fusaiolelor; pentru slavii moravi – pe baza inelelor; pentru slavii sudici – a pe baza (? loc liber – fibule ?).
- Sunt date care permit deci deosebirea slavilor. Se poate afirma că cultura Hlincea I îşi găseşte asemănarea în cultura de dincolo de Nistru până departe. Concluzia este că rezerva prof. I. Nestor este exagerată în această chestie.
- Pe teritoriul Moldovei s-a găsit o singură fibulă. Fibulele au un anumit rol, însă nu determinant. Trebuie să se ţină seama de întregul complex al culturii slave. S-ar fi creat o divergenţă între datele izvoarelor scrise şi cele arheologice din URSS dacă s-ar fi luat ca bază numai fibulele. Aceasta arată că trebuie să se ţină seama de toate informaţiile istorice şi arheologice, de orice fel. Deplasarea slavior de est spre Dunăre este precis atestată de izvoare scrise, care pomenesc de anţi – ori aceştia sunt o populaţie slavă.
- În sec. VI e greu de a deosebi urmele de cultură ale celor trei grupe de slavi. Nu se poate trage concluzia că aici nu au fost anţi. Există o serie de monumente slave de pe teritoriul Republicii Moldoveneşti ce datează din sec. VI-X. Limita de jos a lor s-a stabilit, (cât) şi etapele de evoluţie. Savanţii sovietici sunt gata să dea tot ajutorul cuvenit. Dacă nu se vor lua aceste măsuri se va ajunge la concluzii divergente. Astfel s-a folosit un mod greşit denumirea de ceramică de tip Praga, termen care nu indică apartenenţa acestei ceramici grupului slav apusean, ci mai degrabă arată o etapă în evoluţia ceramicii slave. Savanţii cehi au stabilit o grupă mai restrânsă de ceramică pe care au numit-o ceramica Praga.
- Un alt exemplu pe care Feodorov îl dă este termenul (terminologia, n.r.) greşit folosit în referatele arătate ale culturii Romen-Borşevo. Acest termen se referă la cultura de nord-est.
- Este nevoie de o colaborare între savanţii români şi sovietici pentru a rezolva această problemă. Savanţii sovietici aşteaptă cu nerăbdare momentul publicării monografiei cimitirului de la Sărata Monteoru.

Ion Nestor răspunde criticilor lui Feodorov:

- Arată că referatul său despre slavi este probabil lipsit de nuanţare. Feodorov a dat mai puţine indicaţii despre demarcaţia culturii slavilor de est de slavii de sud. Se vorbeşte de perioada când a început procesul de formare al statelor slave, statul morav şi bulgar.
- Inelele de tâmplă apar la slavii de vest în sec. XI. Nu e dovedit cu nimic prin izvoare scrise epoca când teritoriul URSS a fost ocupat de slavi. Nu se poate susţine că dacă în "Cronica lui Nestor" slavii sunt atestaţi în diferite locuri trebuie să se găsească şi anumite obiecte slave acolo. Până acum nu avem dovada arheologică făcută despre răspândirea slavilor de est pe teritoriul RPR.

- Radu Florescu contestă încadrarea ceramicii de la Capidava în cadrul cultural Dridu – consideră aceasă părere prematură.
- Pătrunderea slavilor în Transilvania s-a făcut în jurul anului 630, dată admisă în cele două referate ale lui Ion Nestor şi Maria Comşa.
- Maria Comşa admite că între sec. VII şi IX triburi slave de est au coborât de la Prut în Bulgaria. Altele au trecut atunci în Transilvania. Această părere nu a fost suficient dovedită.
- Nestor nu a contestat pătrunderea slavilor de est până la Carpaţi, ceea ce e şi logic.
- Părerea lui I. Nestor este că cultura Hlincea I derivă dintr-un fond vechi.

28 DECEMBRIE 1958 – SESIUNE DE ÎNTREBĂRI

Întrebări pentru Maria Comşa

- Martinovici: cum se explică faptul că la Bucov cele două grupuri de monumente, cele slave şi cele de tradiţie provincială romană, sunt simultane, în aceeaşi vreme. A existat oare aici o insulă de tradiţie romanică? Dacă am avut aici sau nu o îmbinare a influenţei slave cu cea romanică?
- Feodorov: dacă au coexistat şi ce raport a existat între locuinţele de suprafaţă şi bordeie. Care e dovada că cuptoarele de la Bucov sunt similare cu cele dacice. Prin ce se dovedeşte că populaţia de la Bucov nu practica agricultura.
- G. Dimitrievici Smirnov arată că dacă se confirmă rezultatele obţinute de Maria Comşa aceasta va fi o strălucită victorie a arheologiei româneşti şi primele dovezi arheologice aduse pentru a constata cultura materială protoromânească. Cere să se facă o asemenea cercetare şi în Moldova.

Întrebare pentru Dan Teodor de la Maria Comşa: ce formă au avut cahlele arătate?

Întrebare de la Feodorov pentru Dan Teodor: ce elemente s-au găsit în cuptor.

Radu Florescu – ceramica Saltovo (Maiaţk) de culoare cenuşie s-a găsit în nivelul cel mai vechi. Prin urmare datarea acestui nivel trebuie atribuită la sfârşitul sec. IX - sec. X. Ceramica de la Capidava are legături cu toată ceramica din Bulgaria. Este o ceramică a văii Dunării fără să o putem atribui unui popor anumit.

În apropierea castrelor romane din valea Oltului au fost aşezări cuprinzând bordeie, care se observă în malul rîului.

29 DECEMBRIE 1958 – SESIUNE DE RĂSPUNSURI ŞI DISCUŢII

Gh. Ştefan răspunde că populaţia adunată în jurul Dinogeţiei recucerite de bizantini cuprindea greci, populaţie din Bulgaria, slavi. În regiunea Dunării de Jos existau multe oraşe cu o populaţie amestecată. Nu putem preciza dacă exista populaţie de provenienţă romanică, căreia i s-ar putea atribui ceramica ornamentată cu ornamente dinţate. Tehnica acestor ornamentări îşi are originea în ceramica provincială romană. Ulcioarele, amforele sunt de tradiţie grecească.

Ion Barnea arată că la aşezarea mănăstirească din Basarabi a stabilit două faze:

a) cioplirea peretelui cu camere funerare

b) construirea bisericuţei

Galeriile şi încăperile sunt la un nivel situat deasupra bisericuţei. Raporturile dintre galerii, încăperi şi bisericuţă sunt următoarele: aceeaşi ceramică s-a găsit în galerii, încăperi şi bisericuţă ceramică din sec. X; chiar dacă au fost diferenţieri în timp, ceramica nu ne lasă să admitem o diferenţiere mare.

Barnea nu crede că e vorba de o populaţie turcomană venită din sudul URSS, care să fi avut legături cu khazarii ori pecenegi.

Bilciurescu susţine că la Basarabi s-a găsit o locuinţă de suprafaţă. Aşezarea de la Basarabi a avut diverse faze.

După Radu Florescu la Basarabi există trei faze principale cu faze intermediare. El crede că bisericuţa aparţine ultimei faze, iar încăperile şi galeriile trebuie să fie anterioare. La Basarabi lipsesc monetele, caracterizând primul stat bulgar. Contestă că s-ar fi făcut exploatarea în sec. X a unei cariere.

Şi Maria Comşa e de părere că bisericuţa aparţine ultimei faze şi celelalte încăperi aparţin unor faze anterioare.

G.B. Feodorov arată că cercetarea aşezării de la Garvăn este foarte importantă. Cercetările din acest loc au putut să precizeze datările chiar cu decenii. Laudă modul de organizare a şantierului Dinogetiei şi îl compară cu şantierul Novgorod din URSS.

G.B. Feodorov arată la ce rezultate a ajuns Mircea Matei. Cetatea de pământ săpată de el aminteşte cetăţile slave.

În privinţa referatului prezentat de Ion Barnea şi Damian Bogdan, tov. G.B. Feodorov arată că vasele bizantine găsite şi ceramica găsită datează din sec. X. Rămâne principala problemă: problema etnică şi populaţia care a ridicat bisericuţa şi descifrarea inscripţiilor în rune. Crede că nu se poate atribui pecenegilor construcţiile de la Basarabi şi le explică prin o simbioză a populaţiei locale din Dobrogea cu populaţii venite din sud, poate populaţii turcomane care au adus tradiţiile lor. Spune că inscripţiile runice de la Basarabi ar trebui discutate într-un congres arheologic european.

Feodorov crede că pe baza cronicii „Voscreseni Roc” se poate data Iaşul ca oraş încă din 1396. Această cronică cuprinde ştiri mai vechi de sec. XIII, încât oraşul Iaşi poate fi şi mai vechi.

*

Nota autorului: A nu se uita că lucrările simpozionului s-au desfășurat în zilele de „sărbătoare” dintre Crăciun și Anul Nou... Sovieticii aveau două calendare: unul civil oficial, identic cu al nostru, și altul religios, dar pe stil vechi...

***

George Trohani (gtrohaniATyahoo.com) este arheolog la Muzeul Naţional de Istorie a României.

***

BIBLIOGRAFIE

Feodorov 1958	Feodorov, G.B., Rezultatele şi problemele principale ale cercetărilor arheologice din sud-vestul URSS, referitoare la primul mileniu al e.n., *SCIV*, 10, 2, 371-408.
Morintz, Comşa 1958	Morintz, S., Comşa, E., Aspecte din colaborarea științifică între arheologii români și sovietici, *SCIV*, 9, 1, 158-161.
Nestor 1959	Nestor, I., Slavii pe teritoriul R.P.R. în lumina documentelor arheologice, *SCIV*, 10, 1, 49-64.
Rîbakov 1953	Rîbakov, B.A., Drevne Russie, *Sovetskaia Arheologija*, 1953, nr. 17, 23-104
Rîbakov 1957	Rîbacov, B.A., Mesto slavijano-russkoi arheologii v sovetskoi istoricheskoi nauke (Locul arheologiei slavono-ruse în ştiinţa istorică sovietică), *Sovetskaia Arheologija*, 1957, nr. 4, 55-65.

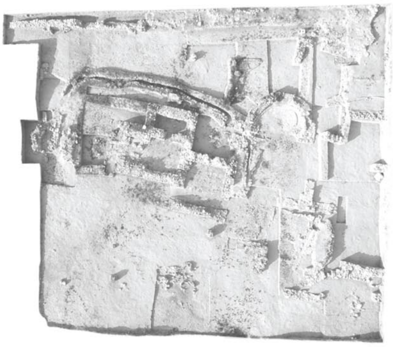

CERCETĂRI ARHEOLOGICE XXV

ISSN 0255-6812